

NYOMVONALAK

MEGELŐZŐ RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK AZ M0-S AUTÓPÁLYA
DÉLKELETI, VALAMINT A 4. SZÁMÚ FŐÚT VECSÉST ÉS ÜLLŐT
ELKERÜLŐ SZAKASZAIN

II. KÖTET: KORA BRONZKORTÓL
AZ AVAR KOR VÉGÉIG

NYOMVONALAK

Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti,
valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain

II. KÖTET: KORA BRONZKORTÓL AZ AVAR KOR VÉGÉIG

KIADÓ

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

FELELŐS KIADÓ

Borbély-Tardy Anna

SZERKESZTŐK

Patay Róbert, Rajna András

GRAFIKAI TERVEZÉS

Sarkadi Imola

KORREKTOR

Gergely Katalin

ANGOL FORDÍTÁS

Sebők Katalin

FOTÓK

A szerzők és a fotóknál megjelölt intézmények

NYOMDAI KIVITELEZÉS

Prime Rate Kft.

© Ferenczy Múzeumi Centrum,
a szerzők, a fotósok és jogutódaik

ISBN 978-615-5860-42-3

A KIADVÁNYT TÁMOGATTA

Nemzeti
Kulturális
Alap

FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

Szentendre, 2025

A szerkesztők előszava	4	TUGYA BEÁTA	124
		Szkíta kori (Vekerzug-kultúra) állatcsontleletek Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyről	
PATAY RÓBERT	6	TUGYA BEÁTA	134
Újabb adatok a dél-pesti síkság kora bronzkori topográfiájához és kronológiájához. Kora bronzkori lelőhelyek az M0-s autópálya délkeleti szektorában végzett feltárásokon		Ecser 6. lelőhely kelta kori állatcsontjai	
TUGYA BEÁTA	32	SZABADVÁRI TAMÁS	140
Kora bronzkori állatcsontleletek az M0-s autópálya délkeleti szektorában végzett feltárásokról		African Red Slip Ware mécses Ecser 6. számú lelőhelyről	
NAGY NÁNDOR NORBERT	40	FARKAS ZOLTÁN – JÁSZBERÉNYI MÓNICA	148
Az urnamezős időszak temetője Maglódon		Késő avar kori temetőrészlet Vecsés határában	
HAJDU TAMÁS – KÖVÁRI IVETT	60	KÖRÖSI ANDREA	186
A késő bronzkori Urnamezős kultúra Maglódon feltárt hamvasztásos rítusú temetőjének embertani vizsgálata		Étel-, és állatáldozatok Vecsés 67. lelőhely késő avar kori sírjaiban	
TUGYA BEÁTA	64	FARKAS ZOLTÁN	194
Késő bronzkori temetkezések ételmellékletei Maglód 1. lelőhelyről		Avar kori telepnyomok Üllő határában	
PATAY RÓBERT	70	BILLER ANNA ZSÓFIA	216
A Vekerzug-kultúra települése Vecsés határában		Üllő 10. lelőhely feltárásának állatcsont leletei (avar kor, Árpád-kor, újkor)	
KÖRÖSI ANDREA	102	Rövidítések jegyzéke	228
Szkíta kori (Vekerzug-kultúra) állatcsontok Vecsés 4. lelőhelyen		A kötet szerzői	230
†KALMÁR JÁNOS – PATAY RÓBERT	112		
Az M0-s autópálya ásatások Vecsés 4. lelőhelyén előkerült kőanyag komplex vizsgálata			

A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA

Jelen kötet a Nyomvonalak című sorozat második darabja. Az első kötet 2024 őszén jelent meg és az M0 autópálya délkeleti szektora-M4 autótút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszán 2001 és 2006 között végzett ásatások és a leletanyagot feldolgozó sokrétű munka egy kisebb részét mutatta be: a környezettörténeti és a rézkori lelőhelyek, leletek feldolgozását.¹ Második kötetünk szintén az ásatások anyagából válogat: a kora bronzkortól az avar kor végéig.

A kötetben szereplő tanulmányok a feltárások leletanyagát dolgozzák fel régészeti és természettudományos módszerekkel. Ezzel lehetőséget és fontos adatokat adnak a mikrorégió, a Dél-Pesti síkság történelmének alapsabb megismerésére, az egykori élet, társadalom, gazdaság, gazdálkodás, környezet minél alaposabb megismerésére, rekonstruálására.

Hasonlóan az első kötethez, a nagy mennyiségű háttér-információ nyomtatott közzététele szétfeszítette volna a könyv kereteit, ezért a kötethez ismét összeállítottunk egy CD-mellékletet, amelyben a tanulmányokhoz kapcsolódó térképek, objektumfotók-, és rajzok, felmérések, tárgyfotók-, és rajzok digitalizált, szerkesztett formában tanulmányozhatók. A kötetben a tudományos elemzéseket, értékeléseket elvégző tanulmányok és csak válogatott illusztrációs anyag szerepel. A kötet és az adatokat tartalmazó CD szerves egységet alkot, együttes

tanulmányozásuk nyomán válhatnak érthetővé és értékelhetővé a kötet tanulmányaiban fellelhető elemzések és következtetések.

A kötet szerzői és szerkesztői köszönetet mondanak Dr. Simon Lászlónak, aki a feltárási projekt idején a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságát vezette, Dr. Tari Editnek, az M0-s ásatások és a feldolgozás 2001-2007 közötti koordinátorának, akik biztosították a munkánkhoz nélkülözhetetlen anyagi és személyi feltételeket. Úgyszintén hálás köszönetünket szeretnénk kifejezni a kötet elkészítésében részt vevő valamennyi kollégánknak, barátunknak, különösen Deák Gábor rajzolóknak, Érdi Benedek geodétáknak, Jakucs János rajzolóknak és képszerkesztőnek, Kisfaludi István és Szászvári Linda fényképészeknek, akik munkája meghatározó volt a kötet megszületéséhez. Mindezen túl illesse hálás köszönet az M0-s ásatásokon dolgozó összes kollégánkat, barátunkat: régészeket, geodétákat, informatikusokat, a természettudományos vizsgálatokat végző szakembereket, régészhallgatókat, régész technikusokat, fotósokat, rajzókat, restaurátorokat, a gépi- és kézi földmunkában részt vevő vállalkozókat, gépkezelőket, sofőröket, munkásokat, cserépmosókat. Több mint száz ember éveken át tartó terepen, raktár- és kutatóbázison, valamint irodákban végzett munkájának köszönhetően ismerhetik meg az olvasók a kötet hasábjain keresztül a térségben feltárt közös kulturális örökségünk kincseit.

Szentendre, 2025. június 19.

Patay Róbert – Rajna András

---

¹ *Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek.* Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024.

ÚJABB ADATOK A DÉL-PESTI SÍKSÁG KORA BRONZKORI TOPOGRÁFIÁJÁHOZ ÉS KRONOLÓGIÁJÁHOZ

KORA BRONZKORI LELŐHELYEK AZ M0-S
AUTÓPÁLYA DÉLKELETI SZEKTORÁBAN
VÉGZETT FELTÁRÁSOKON

Patay Róbert

Jelen tanulmány az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során előkerült kora bronzkori lelőhelyeket és leleteket ismerteti. Vecsés 83. lelőhelyen a Makó-kultúra korai, Vecsés 54. és Üllő 5. lelőhelyeken pedig a kultúra kései fázisába sorolható anyag került elő. Ecser 6-Maglód 1. lelőhelyeken a Harangedény-kultúra települését tártuk fel. Az utóbbi időben zajlott nagy felületű ásások nyomán bebizonyosodott, hogy a mindaddig kevésbé kutatott dél-pesti síkságon intenzív betelepüléssel és a különböző kultúrák egymás mellett élésével, vagyis kulturális mozaikossággal kell számolunk a kora bronzkor folyamán.

KULCSSZAVAK:
KORA BRONZKOR, MAKÓ-KULTÚRA, HARANGEDÉNY-KULTÚRA, TELEPÜLÉSEK, TOPOGRÁFIA, KRONOLÓGIA

KEYWORDS:
EARLY BRONZE AGE MAKÓ CULTURE, BELL BEAKER CULTURE, SETTLEMENTS, TOPOGRAPHY, CHRONOLOGY

BEVEZETÉS

Az M0-s autópálya délkeleti szektor-4. főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszának építését megelőző feltárások során négy lelőhelyen kerültek elő kora bronzkori objektumok és leletek: Ecser 6.-Maglód 1., Üllő 5., Vecsés 54., Vecsés 83. lelőhelyeken (1. kép). A leletek közül Üllő 5. lelőhelyen feltárt, a Makó-kultúra kései időszakába sorolható települést és leletanyagát — közte a kora bronzkori fémművesség szempontjából kiemelkedően fontos öntőformákat és öntőtégelyt — már korábban közre adtuk (KÖVÁRI-PATAY 2005). A további lelőhelyek és leleteik publikálásával újabb adatokat kívánunk nyújtani a korábban kevésbé kutatott térség, a Pesti-síkság déli részének kora bronzkori településtörténetéhez.

VECSÉS 83. LELŐHELY

A lelőhely Vecsés déli határában, a Vecsést és Gyált összekötő műút és a Gyáli csatorna között található, kb. 1 km hosszan húzódik az autópályáról lecsatlakozó, ún. Alacsony ut 40 méter széles nyomvonalában (2. kép). Az ásás során 2004-ben összesen 34.510 m²-en 722 objektum került elő: szarmata és avar (?) település objektumai, valamint kora bronzkori, a Makó-kultúra leletanyagát tartalmazó objektumok (RKM 2004, 303, 417. lh.; TARI 2006, 63-64).¹

Összesen 10 gödörből került elő biztosan a Makó-kultúrába sorolható leletanyag, ezen kívül még néhány gödörből bizonytalan korú őskori anyag. A kora bronzkori objektumokat a feltárás ÉNy-i felén találtuk egy kb. 5800 m²-es területen, egy ÉÉNY-DDK-i irányú, 114-115 tszf. magasságú dombon, két (esetleg három?) kisebb csoportba rendeződve (3. kép). A gödör csoportok egymástól 45-60 méteres távolságra kerültek elő. A kora bronzkori településnek valószínűleg csak egy kisebb része esett a kutatott, feltárt területre, de így is megfigyelhető, hogy a kultúra több más lelőhelyéhez hasonló laza, hosszan elnyúló településszerkezet egymástól távolabb eső, kisebb-nagyobb gödör csoportokkal, amelyek között nagy, üres felületeket lehetett találni (TÓTH 2001, 131; TÓTH 2003, 67; TÓTH 2004, 83-84).

Valamennyi kora bronzkori anyagot tartalmazó objektum egyszerű, kerek hulladékgödör volt, nagyjából

homogén, homokos-humuszos betöltéssel (17-22. kép-CD melléklet, 1 melléklet-CD melléklet). Viszonylag kevés leletet tartalmaztak: kerámiatöredékeket, valamint nyolc gödör állatsontot is.² A kerámiaanyag jellemzően szürke színű, kevés szürkésbarna és világosbarna darabbal, sovánnyitása többnyire apró kavicsal történt, csak néhány finomabb darabnál használtak homokot vagy kerámiazúzalékot, égetése közepes minőségű (4. kép, 23-24. kép-CD melléklet, 1. melléklet-CD melléklet). A töredékek között megtalálható egy bögre fültöredéke (23. kép 5-CD melléklet), fazekak vagy nagyobb méretű tárolóedények peremtöredékei (23. kép 1, 7-9-CD melléklet), tál peremtöredéke (23. kép 2-CD melléklet), palack alakú edény (?) perem-, és nyaktöredéke (23. kép 6-CD melléklet), valamint belső díszes talpas tálak öt töredéke. Ezek közül kiemelkedő darab egy alacsony, tömör keresztalpas tál töredéke (4. kép 1, 24. kép 1-CD melléklet; KULCSÁR 2009, 137, Fig. 28, 9-11). Legjobb párhuzama Szigetmonostorról származik (MRT 7, 29/13. lh., 297-299, 8. t. 13; KULCSÁR 2009, 137, 205, Fig. 28, 11). Az alacsony, tömör keresztalpas tálakat a Vučedol-kultúra tömör keresztalpas tálaiból származtatják és ezért alapvetően Makó-kultúra korai időszakára datálják (KULCSÁR 1999, 117-118, 121; DANI 2005, 104; KULCSÁR 2009, 138-139). Térségünkben Budapest, XVII. ker., Rákospalota, Péceli útról is ismert egy keresztalpas, kívül is díszített talpas tál (KOROM 2009). A további darabok között előfordul karcolt technikával külső és belső oldalán (4. kép 2, 24. kép 2-CD melléklet), valamint egy, szintén mindkét oldalán karcolt vonalakkal és köztük beszurkálással díszített (4. kép 5, 24. kép 6-CD melléklet) példány. Két töredék a külső és belső oldala mellett a peremén is díszített: az egyik díszítése külső és belső oldalán karcolt, peremén talán tűzdelt vonaldísz (függőleges vonalak és zeg-zug minta), pereme alatt pedig egy ovális, hegyesedő bütyök található (4. kép 3, 24. kép 4-CD melléklet); a másik egy tűzdelt vonaldíszes töredék, peremén zeg-zug mintával (4. kép 4, 24. kép 5-CD melléklet). Ez utóbbi legjobb párhuzamát Nyíregyháza-Morgórói (KALICZ 1968, 75, Taf. XXVI, 1) ismerjük. Talán ide sorolható még egy finoman karcolt díszű töredék is (23. kép-CD melléklet 10).

¹ A feltárást Dr. Rácz Tibor Ákos és a szerző vezette. A leletanyag a Ferenczy Múzeumi Centrumban található 2007.15.1-1.-2007.15.671.1. leltári számok alatt.

² Vecsés 83., Vecsés 54. és Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyek kora bronzkori objektumaiból származó állatsontanyagot Tugya Beáta (TGYM) dolgozta fel, lásd tanulmányát „Kora bronzkori állatsontleletek az M0-s autópálya délkeleti szektorában végzett feltárásokról” ebben a kötetben.

Bár a töredékek viszonylag kicsik és kopott felületűek, így teljes mintájukat nem tudjuk rekonstruálni, nyilvánvaló, hogy a vecsési töredékeket a Makó-kultúra belsődiszes talpas táljainak korábbi, a vučedoli-késő vučedoli kultúrkörrel szorosabb kapcsolatban álló csoportjába sorolhatjuk (ECSEDY 1979, 106-107; TÓTH 2001, 123; DANI 2005, 125; KULCSÁR 2009, 138-139). A korai időszakra datálható belsődiszes talpas táltöredékek alapján, a Vecsés 83. lelőhelyen előkerült makói települést a kultúra korai fázisába sorolhatjuk.

ÜLLŐ 5. LELŐHELY

Üllő 5. lelőhelyen 2002-2003-ban egy kora bronzkori település 24 gödrét tárták fel (RKM 2001, 232-233; RKM 2002, 286-287; RKM 2003, 306-307; KŐVÁRI-PATAY 2005; KŐRÖSI 2005; TARI 2006, 42-48). Az 5605. számú objektumból a Kárpát-medence kora bronzkori fémművességnek jelenleg ismert egyik legjelentősebb és legkomplexebb lelet együttese – öntőformák, öntőtégely – került elő (KŐVÁRI-PATAY 2005, 88-94, Fig. 3-23).

Az üllői kerámiaanyagot a tipológiai elemzés nyomán a Makó-Kosihy-Čaka kultúra kései fázisához soroltuk (KŐVÁRI-PATAY 2005, 105-113, 124-125, Fig. 27-39). A telep két objektumában talált állatcsontokból végzett ¹⁴C vizsgálatok eredményei – 5605 obj.: 2470-2340 (calBC), 3627. obj.: 2300-2130 (calBC) (KŐVÁRI-PATAY 2005, 124) – alátámasztották ezt a feltételezést és így a telep a Makó-kultúra késői horizontjához tartozik (KULCSÁR 2009, 357; TÓTH 2002, 44-45). Mindezek alapján úgy véljük, Északkelet-Magyarország (KOÓS 1998; KOÓS 1999; GOGÁLTAN 1999; KOÓS 2009) és a szlovák területek (BŐNA 1992, 16; KALICZ-SCHREIBER 1994, 42) mellett a Pesti-síkságon is számolnunk kell a Makó-kultúra továbbélő, kései fázisával.

A lelőhely DK-i részén 2006-ban újabb ásatás zajlott (RKM 2006, 307). Ennek köszönhetően az autópálya-ásatások során feltárt kora bronzkori objektumok melletti területen további 3 gödörből kerültek elő kora bronzkori, a Makó-kultúrába tartozó leletek, a település tehát délkeleti irányba biztosan tovább folytatódik. A kis mennyiségű kerámiaanyagban fazék perem-, és oldaltöredékei valamint seprűdiszes oldaltöredékek találhatók. Az újabban feltárt gödrökkel együtt a makói objektumok száma a lelőhelyen 27-re nőtt, amelyek egy kb. 17.000 m²-es nagyságú területen, elszórtan kerültek elő (5. kép, 5. kép-CD melléklet).

Az üllői leletanyag rendezése, leltározása közben még egy kora bronzkori gödör leletei kerültek elő. A 4199. számú gödörből egy csak a belső oldalán, valószínűleg csillag motívummal díszített belsődiszes talpas tál két töredéke került beletározásra (6. kép, 6. kép-CD melléklet, 2. melléklet-CD melléklet). Az objektum és leletei a telep 2005-ös publikációjában (KŐVÁRI-PATAY 2005) nem szerepeltek. Ezzel az Üllő 5. lelőhelyen mindösszesen 28 kora bronzkori, Makó-kultúrába tartozó gödör került elő.

Az üllői telep a kultúra intenzívebb, nagyobb objektumszámú települései közé tartozik (TÓTH 2004, 79), dél és délkelet felé a feltárás határán túl is szinte biztosan folytatódik (5. kép, 5. kép-CD melléklet).

4. VECSÉS 54. LELŐHELY

A Vecséstől északra fekvő lelőhelyen a 2004-ben folytatott megelőző feltáráson 19.450 m²-es területen összesen 377 objektum került elő (7-8. kép, 7-8. kép-CD melléklet).³ Szikta, Árpád-kori és újkori települések objektumai (árkok, gödrök) mellett 14 objektum – 13 tisztán kora bronzkori anyagú gödör és egy valószínűleg újkori kút – tartalmazott kora bronzkori leleteket (RKM 2004, 302; TARI 2006, 57-58).

A kora bronzkori gödrök a lelőhely É-i, ÉNy-i felén, egy 120 méter tszf. magasságú, ÉNy-DK-i irányú dombon kerültek elő, egy kb. 4400 m²-es területen, többnyire elszórtan, egymástól nagy távolságra. Csak egy, öt gödörből álló csoport látszik kirajzolódni (8. kép, 8. kép-CD melléklet). A település szerkezete hasonló lehet, mint amit fentebb, Vecsés 83. lelőhely kora bronzkori települése kapcsán már felvázoltunk.

A kerek vagy ovális alakú, egyenes vagy enyhén ívelt aljú, többnyire homogén betöltésű gödrök (9. kép, 11. kép, 27-33. kép-CD melléklet, 3. melléklet-CD melléklet) két kivétellel hulladékgödrök lehettek: nem túl nagy mennyiségű kerámiatöredéket és állatcsontot tartalmaztak.

A lelőhely két objektumáról külön is szót kell ejtenünk: mindkettő kiemelkedik a hétköznapi célú hulladékgödrök sorából. A 307. számú gödörben négy, szorosan egymás mellé helyezett, szájával lefelé fordított edényt találtak (9. kép, 10. kép 1-2, 32. kép-CD melléklet, 34. kép 1-2-CD melléklet). Ezen kívül a gödörből még néhány kisebb kerámia töredék és egy hidrokvarcit penge töredék (10. kép 3, 34. kép 3-CD melléklet) került elő.⁴ A gödör alakját nem sikerült megfigyelni, mivel betöltése nem különült el környezetétől. A feltárás közbeni megfigyelések alapján valószínű, hogy az edények nem közvetlenül a gödör alján, hanem attól néhány centiméterrel feljebb voltak elhelyezve. Sajnos az edények gyengén égetettek voltak, igen rossz állapotban kerültek elő, csak kettőt lehetett közülük restaurálni. Az edények közül minimum kettő, de lehet, hogy három durvább kidolgozású, kihajló peremű, ívelt nyakú, hordótestű fazék, az egyik nyakán ujjbenyomkodásokkal

3 Ezúton is köszönöm az ásatást vezető Dr. Kulcsár Valériának (SZTE BTK Régészeti Tanszék), hogy a lelőhely kora bronzkori anyagát számomra publikálásra átengedte. A leletanyag a Ferenczy Múzeumi Centrumban található 2007.8.1.1.-2007.8.84.19. leltári szám alatt.

4 Penge: proximális töredék, hosszanti irányban is törött, bal élén használati kopás, jobb éle hiányzik, a bulbos lapos, a talon sima, felületén növényi zárványok találhatók. M.: 38,3x27,1x8,1 mm. Nyersanyaga hidrokvarcit. A kőszekőzt Priskin Anna (MNM NRI) határozta meg, munkáját ezúton is köszönöm.

tagolt borda fut körbe (10. kép 1-2, 34. kép 1-2-CD melléklet)⁵, teljesen általános kora bronzkori fazékformák (CSÁNYI 1996, 54; KULCSÁR 2009, 152-153, 331-334). A megmaradt darabok alapján a gödörben talált két másik edény is hasonló fazék lehetett.

A 321. számú gödörben (11. kép, 33. kép-CD melléklet) szarvasmarha koponyáját és csontjait, egy lócsontot⁶; valamint legalább 8 edény töredékeit – hengeres nyakú, egyfülű korsók (12. kép 2-3, 35. kép 2-3-CD melléklet 36. kép 1-CD melléklet, 37. kép 1-CD melléklet), függőlegesen seprűzött, öblös, gömbölyű testű, rövid ívelt nyakú, kihajló peremű füles fazék (36. kép 2-CD melléklet), ferdén levágtott peremű füles tál (36. kép 3-CD melléklet) és valószínűleg nagyobb méretű, öblös füles edény darabjait (37. kép 2-3-CD melléklet) – találták meg. A hengeres nyakú, egyfülű korsók formailag legjobb párhuzamát a Somogyvár-Vinkovci-kultúra leletanyagában találhatjuk meg (különböző lelőhelyekről, összefoglalóan: KULCSÁR 2009, 284-286), de a Makó-kultúra kései fázisában (pl.: Budapest-Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER 1994, 40, Abb. 3-4; Kompolt-Kisté: GOGÁLTAN 1999, 17. t. 5; Üllő 5. lh.: KŐVÁRI-PATAY 2005, 112-113, Fig. 28, 2, Fig. 29, 3), a Harangedény-kultúrában (Budapest-Békásmegyér: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999, 6. kép 6, 9. kép 10, 11. kép 6, 12. kép 5; Albertfalva: REMÉNYI-ENDRŐDI 2016, 109-111, Fig. 83) és a kora nagyrévi formák (pl.: Kecskemét-Csukásér: TÓTH 1999, 29, 3. kép 1, 3, 8, 6. kép 1, 3-4; Vác-Derecske: MRT 9, 31/21. lh., 471, 14. t. 5-7, stb.) között is feltűnnek.

Hasonló, nem hétköznapi tevékenységekkel összefüggő gödrök – bennük több egész edénnyel, nagy mennyiségű kerámiával, ember-, és/vagy állatcsontokkal, vázakkal, egyebekkel – több makói lelőhelyen is előkerültek az utóbbi időben. Így pl. Tiszapüspöki-Karancs, Háromág-dűlőből (CSÁNYI-CSEH-TÁRNOKI 2002, 48-52, 2-5. kép), Kompolt-Kistérről (BÁNFFY et al. 1999, 19-20, 3. ábra; GOGÁLTAN 1999, 172), Üllő 5. lelőhelyről (KŐVÁRI-PATAY 2005, 83, 86, 88, 101-102, Fig. 24, Fig. 26, Fig. 28, 2-3, Fig. 29), Csongrád-Sertéstelepről (TÓTH 2001, 118, 120, 3. kép 9-10, 5. kép 3-4), Budapest, XVII. ker., Rákosszaba, Péceli útról (KOROM 2009), Polgár, Piócás-dűlőből (RKM 2007, 264), Berettyóújfalu, Nagy-Bócs-dűlőből (RKM 2005, 5-27; DANI-SZILÁGYI 2006, 14, 16, 4. k. 4-5). Ezeket a gödröket leletanyaguk alapján általában áldozó vagy áldozati gödörnek határozzák meg (KULCSÁR 2009, 58-59, 62).

A további objektumokból előkerült kerámiaanyag szürke vagy szürkésbarna színű, túlnyomó részt apróka-
viccsal soványított, közepesen égetett (3. melléklet-CD melléklet). Megtalálhatók benne a durvább kidolgozású

nagyméretű tároló edények (38. kép 1-CD melléklet), fazekak perem-, és fültöredékei (38. kép 5-6, 39. kép 4, 6, 8-
lamennyi a CD mellékleten) és seprűdiszes oldaltöredékei (38. kép 8-9-CD melléklet), nagyobb méretű, rövid, hengeres nyakú, öblös testű, mély tál(?) peremtöredéke (39. kép 7-CD melléklet), befelé duzzadt peremű, félgömbös testű tál (39. kép 1-CD melléklet) perem-, és oldaltöredéke, talán bögréből vagy korsóból származó peremtöredék füllel (38. kép 6-CD melléklet) valamint egy további fültöredék hengeres nyakú, füles korsóból (12. kép 1, 35. kép 1-CD melléklet).

A lelőhelyet elsősorban a 321. számú gödörből származó, somogyvári/kora nagyrévi jellegzetességeket mutató füles korsók előfordulása alapján a kora bronzkor II. időszak végső, a késő makói, somogyvári és kora nagyrévi vonásokkal átszőtt fázisába sorolhatjuk (DANI-KULCSÁR 2000; KŐVÁRI-PATAY 2005, KULCSÁR 2009, 173-176, 357, Fig. 19).

5. ECSEI 6.-MAGLÓD 1. LELŐHELYEK

Az ecseri és maglói lelőhelyek a Budapest-Szolnok vasútvonal két oldalán találhatóak (13. kép). A 2005-2006-ban zajlott ásatások során Ecser 6. lelőhelyen összesen 50.070 m² került feltárássra: kora rézkori, késő rézkori (Baden-komplexum), kora bronzkori, szkíta, kelta, szarmata, hun-kori, Árpád-kori települések (házak, kemencék, árkok, gödrök) valamint két hun-kori temetkezés került elő, összesen 3375 objektum (RKM 2005, 230-231; RKM 2006, 227-228; TARI 2006, 16-20). Maglód 1. lelőhelyen 54.111 m²-es területen összesen 1865 objektumot tártak fel. Késő rézkori (Baden-komplexum), kora bronzkori, szkíta, kelta és Árpád-kori települések objektumai, valamint késő bronzkori (Urnamezős kultúra), hun-kori és avar sírok kerültek elő (RKM 2005, 267-269; RKM 2006, 227-228; TARI 2006, 36-37).⁷ A lelőhelyekről részletesebb információk találhatóak a rézkori megtelepedést ismertető tanulmányokban (PATAY 2024a; PATAY 2024b). A lelőhelyek elhelyezkedése, egymástól való távolsága (14. kép, 14. kép-CD melléklet) alapján joggal feltételezhetjük, hogy a mindkét területen feltárt kora bronzkori objektumok ugyanannak a kora bronzkori településnek az objektumait képezik.⁸ Ezért a két lelőhely kora bronzkori anyagát a továbbiakban egy egységként kezeljük.

A kora bronzkori objektumok az ecseri lelőhely északi és a maglói lelőhely déli felén elszórtan helyezkedtek el, a vasútvonalhoz közelebb eső részeken, egy nagyjából 6500 m²-es területen (14. kép). Összesen 15 objektumból kerültek elő kora bronzkori leletek: a maglói oldalon 9,

5 A 10. kép 2, 34. 2 (-CD melléklet) képeken rekonstruált fazék darabjai valószínűleg 2 különálló fazék darabjai.

6 Bos: cranium (proc.cornualis+frontale+occipitale, frontale), processus cornualis, costa, humerus, astragalus. Equus: metacarpus. Az állatcsontokat Tugya Beáta (TGyM) határozta meg, munkáját ezúton is köszönöm.

7 A maglói lelőhely feltárását Dr. Rácz Tibor Ákos és Siklódi Csilla, az ecseri lelőhely feltárását a szerző vezette.

A leletanyag a Ferenczy Múzeumi Centrumban található 2007.1.1.1.-2007.1.2470.540. leltári szám alatt.

8 A két lelőhelyet a Budapest-Szolnok vasútvonal választja el egymástól (13. kép).

az ecseri oldalon pedig 6 gödörből. Az ecseri oldalon az 1744. számú császárkori gödör anyagába keverten került elő néhány jellegzetes kora bronzkori kerámiatöredék, így a ténylegesen kora bronzkori objektumok száma 14. Valamennyi gödör volt, kerek, homogén betöltésű hulladék-gödörök kerámiatöredékekkel és kis mennyiségű állatcsonttal (15-16. kép, 15-16. kép-CD melléklet, 54-69. kép-CD melléklet, 4. melléklet-CD melléklet). Kora bronzkori gödör vágott korábbi (késő rézkori) objektumot és a kora bronzkori gödöröket is több esetben vágta későbbi (szkita és császárkori) objektumok, de a kora bronzkori gödörök egyetlen esetben sem érintkeztek egymással.

LELETANYAG:

A kerámia túlnyomó része homokkal és aprókavicszal soványított, sötétszürke-szürke színű, közepesen égett. Csak néhány finomabb kidolgozású fényezett felületű töredéket soványítottak kizárólag homokkal, vagy homokkal és kerámiázalékkal (15-16. kép, 15-16. kép-CD melléklet, 54-69. kép-CD melléklet, 4. melléklet-CD melléklet).⁹ Az előkerült leletanyag többnyire általánosan elterjedt kora bronzkori típusokat tartalmaz, az ún. „Begleitkeramik” kategóriájába tartozik, de megtalálhatók benne a „Harangedény-csomag” és a „regionális stílusban díszített edények” (pl.: T-peremű tálak) is (BESSE-STRAHM 2001; STRAHM 2004). A párhuzamokat csak a kulturális és kronológiai meghatározás szempontjából lényeges daraboknál soroljuk fel. A jellegzetes típusok a következők:

Tálok. Vízszintes vagy ferdén levágott T-profilú (56. kép 2-3, 57. kép 2, 60. kép 6, 61. kép 1-2, 65. kép 2, 68. kép 1, 69. kép 1-valamennyi a CD mellékleten) és íveltlen kihajló peremű (56. kép 1, 60. kép 7, 66. kép 1-valamennyi a CD mellékleten), gömbös vagy csonka kúpos testű tálak. Elsősorban a harangedényes leletgyűttesek jellegzetes darabjai (pl.: Magyarországon Szigetsép-Tangazdaság: ECSELY 1988, 10, 4. k. 7, 9, 11, 16-18, 5. k. 4, 6-8, stb.; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI 1992, 22. k. 4, 41, k. 4, 60. k. 2, 5, 70. k. 1; Budapest-Békásmegyer: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000, 9. k. 9, 13. k. 9, 14. k. 5-6, 15. k. 1, 3, 17. k. 5, 7-9; Budapest XXI. Hollandi út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000, 18. k. 10, 20. k. 3; Albertfalva: REMÉNYI-ENDRŐDI 2016, 116-117; Cseh-, és Morvaországban Brono I.: DVOŘÁK 1992, 8, Taf. 4B, 3; Brno-Černovice I. 1/38. sír: DVOŘÁK 1992, 8, Taf. 5B. 1; Brno-Holánsky II. 38/38. sír: DVOŘÁK 1992, 13, Taf. 21B. 1; Blažovice II.: DVOŘÁK 1992, 22, Taf. 37. 39-40;), de előfordul a nagyrévi lelőhelyeken is (pl.: Budapest-Várhegy: HANNY-REMÉNYI 2003, 7. k. 4). Rövid szalagfülűk a peremből indul és a vállra támaszkodik (61. kép 2, 67. kép 1-valamennyi a CD mellékleten), esetleg perem alatt a nyakon található (61. kép 1-CD melléklet). Előfordul felületükön a seprű-, (67. kép

1-CD melléklet) és a fésűdíz is (57. kép 2-CD melléklet). Az egyik példány peremén a peremből induló vízszintes állású, ovális, hegyesedő bütykök vannak (61. kép 1-CD melléklet).

Fazekak. A leletanyag jelentős részét adják a fazekból származó töredékek. Jellegzetes az egyenes vagy benyomkodásokkal tagolt, kihajló peremű, ívelt nyakú (55. kép, 56. kép 4-5, 58. kép 1-3, 59. kép 1-4, 60. kép 1, 5, 62. kép 1-2, 63. kép 2-4, 64. kép 2-3, 64. kép 1, 67. kép 2-5, 68. kép 2-4, 69. kép 2-valamennyi a CD mellékleten) típus, amely a kora bronzkor teljes időszakában általánosan elterjedt forma. Gyakran előfordul rajtuk a perem alatti vízszintes állású (55. kép, 56. kép 5, 58. kép 2, 68. kép 2-valamennyi a CD mellékleten), a perem alatti vízszintes állású és középen benyomott (59. kép 2-3, 67. kép 3, 68. kép 3-valamennyi a CD mellékleten), valamint több benyomkodással tagolt (68. kép 4-CD melléklet) bütyök. Találhatunk köztük rövid, perem alól induló szalagfülűs példányokat is (54. kép 4-5, 58. kép 3, 59. kép 1, 60. kép 9, 61. kép 3, 63. kép 5, 64. kép 1, 67. kép 2-valamennyi a CD mellékleten). Fazekból vagy nagyobb méretű tárolóedényekből származhat több seprűdíztes töredék (60. kép 3-4, 6, 8, 62. kép 5-6-valamennyi a CD mellékleten).

Bögrék. Kisebb méretű, ívelt nyakú, szalagfülűs bögrékből származhat két töredék (62. kép 4, 65. kép 4-valamennyi a CD mellékleten).

Korsók. Talán egy ívelt nyakú, S-profilú korsóból származik több töredék (54. kép 3-5, 59. kép 1, 60. kép 9, 61. kép 3, stb.-valamennyi a CD mellékleten).

Két töredéken plasztikus díszeket találhatunk. Egy nagyobb méretű, szalagfülűs edény oldaltöredékén bajusz alakú borda (65. kép 3-CD melléklet) látható. Ez is széles körben elterjedt díszítőelem, számtalan analógiáját ismerjük a kora bronzkori – makói (Budapest III. Aranyhegy és Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 10, 16; Tiszalúc-Sarkad: SZATMÁRI 1999, Taf. XVII. 2), harangedényes (Magyarországon: Budapest XXI. Csepel-Háros, Bucem és Dunapart, Budapest III. Békásmegyer: SCHREIBER 1972, 6. k. 5a, 8, 12; Budapest XXI., Csepel: KALICZ-SCHREIBER 1984, Taf. XXXV. 19b, Taf. XXXVI. 3b; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI 1992, 15-16. k. 17. k. 1; a Cseh-, és Morvaországban: Brno-Holánsky, 27/38. sír: DVOŘÁK 1992, 12, Taf. 17D, 2, Blažovice II.: DVOŘÁK 1992, 21, Taf. 34. 6, Ostopovice I. 14/70. sír: DVOŘÁK 1992, 33, Taf. 65C, 2; stb.), és nagyrévi (Tószeg-Ökörhalom: BÓNA 1963, Pl. II. 3, CSÁNYI 1982-83, 12. k. 1a; Adony: BÓNA 1963, Pl. VII. 14; Sövényháza-Kötörés: BÓNA 1963, Pl. XII. 2, 4, 5; Tököl II. Dunapart: KALICZ-SCHREIBER 1981, Taf. 5. 1; Rákóczi-falva-Kastélydomb: CSÁNYI 1982-83, 3. k. 1a-b; Tiszaug-Kéménytető: CSÁNYI-STANCZIK 1982, 251, 10. k. 2-5, 12. k.; Kiskunhalas: TÓTH 1998, 61, 64, 12. k. 4; Szigetszentmiklós, Felső Ürge-hegyi dűlő: PATAY 2009, 7. k. 6; stb.), – leletgyűttesekben. Egy valószínűleg korsóból származó töredék oldalán plasztikus bordadíz (65. kép 5-CD melléklet) található. A plasztikus, függőleges állású,

⁹ Az egymástól nem messze feltárt 660. és 661. objektumok leletanyagát egyben csomagolták el.

két vagy három tagból álló bordadisz különösen a nagyrévi kultúra korsóin és egyéb edényein általános (pl.: Szőreg, 179. és 184. sírok: BÓNA 1963, Pl. X, 2a, 5-6-6a, Pl. XI, 2, 5-6, Sövényháza-Kötörés, Csépa, Szelevény: BÓNA 1963, Pl. XII, 4-5, 10-11, 14, stb; Budapest XXII. Budatétény, Nővény u.: KALICZ-SCHREIBER 1981, Taf. 3, 10, Taf. 4, 5; Rákóczi-falva-Kastélydomb: CSÁNYI 1982-83, 3. k. 1a-b; Tiszainoka, 2. sír: CSÁNYI 1982-83, 9. k. 10a-b; Szolnok-Szőlősi halom: CSÁNYI 1982-83, 10. k. 4-5; Tószeg-Ökörhalom: CSÁNYI 1982-83, 12. k. 1a, 15. k. 6a-b, 16. k. 9; stb.); de szintén előfordul a makói (Budapest III. Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 10, 16; Tiszalúc-Sarkad: KULCSÁR 2009, 92, Fig. 18, I/11, Debrecen-Köntöskert, Bezerédj u. 30: KULCSÁR 2009, 116, Fig. 24, VII/22, Kompolt-Kisté: KULCSÁR 2009, 162, Fig. 37, XV/5-6; stb.) és harangedényes leletegyüttesekben is (pl.: Magyarországon Budapest III. Békásmegyér: KALICZ-SCHREIBER 1972, 6. k. 4, 5/b; Budapest XXI., Csepel, Szentendre: KALICZ-SCHREIBER 1984, Taf. XXXV, 19a, Taf. XXXVI, 3a; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI 1992, 24. k. 11; Budapest-Albertfalva: ENDRŐDI 2003, Fig. 6, 9; Cseh-, és Morvaországban Kolín: STOCKÝ 1926, Tab. 112, 12, 14; Brno-Obrany: TUREK-DVOŘÁK-PESKA 1992, Fig. 5, 134; Lovosice: BLAŽEK-KOTYZA 2002, Obr. 5, 4; stb.).

A lelőhely ecseri és maglói oldaláról is kerültek elő díszített töredékek, amelyekről bővebben is szót kell ejtenünk. Az ecseri oldal egyik objektumából (1078. obj.: 43. kép-CD melléklet) egyetlen leletként egy finom kidolgozású, fényezett felületű, egyenes peremű, T-profilú tálból származó töredék, amelynek pereme és külső oldala beszürkált és inkrusztrált vonalakkal, a vonalak között pedig üres és kitöltött háromszögekkel gazdagon díszített (15. kép 3, 57. kép 1-CD melléklet). A hasonló technikával kialakított, különféle geometrikus alakzatokkal díszített peremű tál a harangedényes leletegyüttesek vezető tárgytypusa. Számtalan analógiáját ismerjük a korszak temetőiből (Magyarországon Budapest-Békásmegyér: KALICZ-SCHREIBER 1984, 138, Taf. XXXIX, 4; Albertfalva: REMÉNYI-EDRŐDI 2016, 126-127, Pl. 69, 6; Ausztriában: Oberndorf/Ebene: NEUGEBAUER 1994, Abb. 14, 1; Cseh-, és Morvaországban Šlapanice: DVOŘÁK-HÁJEK 1990, Taf. IV, 3, Taf. VIIIB, 1, Taf. X, 3; Blazovice II.: DVOŘÁK 1992, Taf. 37, 39, Taf. 38, 4; Horákov I.: DVOŘÁK 1992, Taf. 45C, 2; Kobylnice: DVOŘÁK 1992, Taf. 48C, 4; Tvoříhráz: BÁLEK et al. 1999, Tab. 4, 1, Tab. 6, 19; stb.)¹⁰ és településeiről (Magyarországon Almásfüzitő: PATAY 1960, 195, 1. k., XXXII. T. 1; Budapest XXI. Csepel, Hollandi út: KALICZ-SCHREIBER 1976, Abb. 8, 1, Abb. 9, 3, KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000, 18. k. 10; Szigetcsép-Tangazdaság: ECSE-DY 1988, 9. k. 1; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI

1992, 17. k. 2, 19. k. 5, 22. k. 9; Cseh-, és Morvaországban Bedřihovice: ONDRAČEK-DVOŘÁK-MATĚJÍČKOVÁ 2005, Taf. 34, 3-4, 9-11; Brno-Medlánky: ONDRAČEK-DVOŘÁK-MATĚJÍČKOVÁ 2005, Taf. 21, 3; Vanovice I.: ONDRAČEK-DVOŘÁK-MATĚJÍČKOVÁ 2005, Taf. 3, 17-24; stb). A peremén és a külső oldalán is díszített példány töredékét Dunakesziből (5/4. lh: Úr-rét: hamvasztásos sír?, MRT 9, 78, 14. t. 4) ismerjük.

Ugyancsak az ecseri oldal 219. számú gödöréből (40. kép-CD melléklet) – kihajló peremű tál, bögre, korsó (?) és füles fazék (?) töredékei mellett – zónás-sávós díszítésű, a sávokon vörös festésű harangedény(ek?) két apró töredéke is előkerült (15. kép 1-2, 54. tábla 6-7-CD melléklet).

A maglói oldalon is több objektum anyagában találtunk díszített kerámiatöredékeket. Az egyikből (660-661. obj.: 47-48. kép-CD melléklet) az ecserihez hasonló, a peremén és a külső oldalán is hegyes eszközzel beszürkált (?), benyomkodott (?), inkrusztrált vonalakkal és háromszögekkel díszített, de durvább kidolgozású tálperem került elő (16. kép 1, 63. kép 1-CD melléklet). Egy másik gödörben (1846. obj.: 52. kép-CD melléklet) pedig beszürkálásokkal kialakított geometrikus díszű edény/edények két töredékét találtuk (16. kép 2-3, 68. kép 5-6-CD melléklet). A töredék mintájának párhuzamát láthatjuk az újabban publikált, Dunaújváros-kosziderpadlási, nagyrévi edény díszítésében (B. HORVÁTH-KESZI 2004, 56, 123. k.; VICZE 2009, 310-312, Fig. 2), bár a maglói töredékek díszítését nem karcolt, hanem beszürkált technikával alakították ki. A hasonló beszürkált technikával díszített egyfülü korsó és amfora a Harangedény-kultúra Cseh-Morva-medencei lelőhelyein fordul elő (Šlapanice II. 2a/25. sír: DVOŘÁK-HÁJEK 1990, 8, Taf. VIIC, 1; Sokolnice I. 1/10. sír: DVOŘÁK 1992, 35, Taf. 71E; Mikulov II. 1/30. sír: DVOŘÁK 1996, 28-29, Taf. 35B, 2; Vranovice I.: DVOŘÁK 1996, 44-45, Taf. 57, 17).

Négy csonteszközt is találtunk a kora bronzkori objektumokban.¹¹ A szarvasmarha könyökcsontjából készített vésőszerű eszköz, gímzarvas agancsából készített ár, valamint egy szarvasagancsból készített kapa számos párhuzamát ismerjük kora bronzkori lelőhelyekről (árak – Harangedény-kultúra: Budapest-Békásmegyér és XXI. Csepel: KALICZ-SCHREIBER 1984, 141, Taf. XL; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI 1992, 96, 81. k. 1-5; Budapest-Albertfalva: ENDRŐDI 2003, Fig. 8, 1, ENDRŐDI-GYULAI-REMÉNYI 2008, Fig. 13, 4; Makó-kultúra: Budapest-Aranyhegyi út: KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 9, 8; Kompolt-Kisté, 2. sír: GOGÁLTAN 1999, 66, 17. t. 7; Somogyvár-Vinkovci-kultúra: Kaposújlak-Várdomb: GÁL 2009, 50-51, Fig. 14; Szava: ECSE-DY 1979, Taf. XIV. 1-10; agancs kapák – Harangedény-kultúra: Budapest-Békásmegyér

10 Díszített peremű tálok nagy számban kerültek elő a szerző által Szigetszentmiklós, Felső Úrge-hegyi dűlőben feltárt és egyelőre csak előzetes közleményben (PATAY 2013) ismertetett temetőben.

11 A csonteszközök részletes leírását, meghatározását valamint fotóit és rajzait lásd Tugya Beáta tanulmányában „Kora bronzkori állatcsontleletek az MO-s autópálya délkeleti szektorában végzett feltárásokról”, ebben a kötetben.

és XXI. Csepel: KALICZ-SCHREIBER 1984, 141, Taf. XL; Szigetszentmiklós-Üdülősor: ENDRŐDI 1992, 96, 82. k. 2, 4-7, 86. k.; Budapest XXI. Hollandi út: KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000, 18. k. 1; Budapest-Alberfalva: ENDRŐDI 2003, Fig. 2, 4, Fig. 8, 5-6, ENDRŐDI-GYULAI-REMÉNYI 2008, Fig. 13, 6; Somogyvár-Vinkovci-kultúra: Kaposújlak-Várdomb: GÁL 2009, 50-51, Fig. 10b; Szava: ECSEDY 1979, Taf. XIV. 15; stb.). Ugyancsak jól ismert és általánosan elterjedt csonteszköz volt a fokánál átfúrt tű (pl. Harangedény-kultúra: Budapest-Alberfalva: ENDRŐDI 2003, Fig. 8. 2; ENDRŐDI-GYULAI-REMÉNYI 2008, Fig. 13, 4; Nagyrév-kultúra: Szigetszentmiklós-Felsőtág, Gere-tanya: KALICZ-SCHREIBER 1995, 41, 35. t. 6, 41. t. 4a; Óbéba-Pitvaros-csoport: Pitvaros: BÓNA 1965, Pl. IV, 15-16, 23-26; Sándorfalva-Eperjes: TROGMAYER 2001, 183, 1. k. 4-5, 3. k. 3; Kiskundorozsma, Hosszúhát-halom: BENDE-LŐRINCZY 2002, 79-80, 84, 2. k. 3, 4. k. 3, 6. k. 2; Tisza-vidéki teltek kora és középső bronzkori rétegei: CSÁNYI-TÁRNOKI 1992, 195; stb.). A maglódi példány serzés szárkapocscsontból készült.

A fentebb ismertetett, jellegzetes díszítésű kerámiaanyag alapján Ecser és Maglód határában a Harangedény-kultúra kisebb teleprészletét tártuk fel. A lelőhely a Dunától nagyjából 18 km távolságra fekszik: a kultúra jelenleg ismert elterjedési területétől – a Dunapart szűk sávja a Duna-kanyartól a Csepel-sziget középső részéig – némileg távolabb eső harangedényes lelőhelyek és leletek (a mai Budapest területén előkerült lelőhelyeket lásd lentebb; Dunaföldvár-Kálvária: SZABÓ 1992, 53, 55-56, 79, XIX. t. 2, XXXVIII. T. 5, 8; Cegléd környéke: DINNYÉS 1982, 49, III. t. 4; Mezőkomárom: KALICZ-SCHREIBER 1975, 289, Abb. 2) sorába tartozik.¹²

6. TOPOGRÁFIA ÉS ÖSSZEFOGLALÁS

Budapest területéről, valamint környékének a topográfiai munkálatok által vizsgált részeiről (volt budai, szentendrei, váci és szobi járások) viszonylag sok kora bronzkori lelőhelyet ismerünk (MRT 7; MRT 9; KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 14; KALICZ-SCHREIBER 2001, 164-165, Abb. 1-2; KULCSÁR 2009, 35-38, Fig. 4.). A Budapesttől délkeletre eső terület, a Pesti-síkság ezzel szemben sokáig fehér folt volt a kora bronzkor kutatásában (KULCSÁR 2009, 36). Korábban csak néhány szórványos leletről volt tudásunk a mai Budapest keleti, délkeleti területéről. A Makó-kultúra leleteit XIV. ker. Péceli útról (KALICZ 1968, 80, Taf. III. 3; SCHREIBER 1972, 152; KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 14,

10), Szentmihályi útról (TOMPA 1945, 15, 1. k. 6; SCHREIBER 1972, 152, 1. k. 1; KALICZ-SCHREIBER 1991, 13, 18. k. 2; KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 14, 12), és XVII. ker. Rákoskeresztúrról (SCHREIBER 1972, 152; KALICZ-SCHREIBER 1994, Abb. 14, 11) ismertük. A Harangedény-kultúrából szintén szórványos, régi ásatásokból és leletmentésekből származó leleteket említenek a Duna bal partjáról. Ilyenket ismerünk Budapest XVIII. Pestszentlőrincről (edények: TOMPA 1942, 44; PATAY 1960, 197, Függelék 21), Budapest XX. Pestszenterzsébet, Gubacsi úti (Drascher) téglagyárból (csontvázas sírok, füles korsók, harangedény: TOMPA 1942, 44, VIII. t. 1; PATAY 1960, 197, Függelék 20); Dunakeszi, Úr-rétről (hamvasztott sír maradványa, díszített peremű és oldalú tál töredéke, táltöredék, urna töredéke: MRT 9, 5/4. lh., 78, 14. t. 3), Vác-Derecskéről (hamvasztásos sírok, urna, korsó, táltöredék, edény, háromlábú tál: MRT 9, 31/20. lh., 471, 14. t. 1-3, 5, 8). Alsónémediből kora bronzkori temető ismert (KALICZ 1957). Ez utóbbi két lelőhelyet Bóna István a nagyrévi kultúrához sorolta.

Az utóbbi időben zajlott nagy felületű feltárások során több kora bronzkori lelőhely is előkerült ebben a régióban: Vecsés 56. lelőhelyen 1998-ban (DINNYÉS 2001, 77; PATAY 2018, 45-49), Budapest XVII., Rákoscsaba, Péceli úton (M0 BP06. lh.) 2005-2006-ban (RKM 2006, 182; KOROM 2009), Dabason 2010-ben (PATAY 2018, 31-45) tártak fel kisebb-nagyobb makói telepeket.¹³ Dunakeszi-Székes-dűlőn kora nagyrévi sírok és település néhány objektuma került elő (HORVÁTH et al. 2003, 6-7). Az egykori Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársai 1997-ben és 1998-ban Vecsés határában végzett terepbejárások során két további kora bronzkori lelőhelyet is lokalizáltak.¹⁴

Legújabbban több, köztük nagy kiterjedésű, nagy objektumszámú, jelentős mennyiségű leletanyagot eredményező kora bronzkori, a Makó-kultúrába tartozó lelőhelyet és település részleteket sikerült feltárni a Duna keleti és nyugati oldalán is. Monor-Bereken 40725 m²-es területen több más korszak mellett min. 21 gödör,¹⁵ Cegléd 4/28.

12 A szakirodalom Veresegyház-Ivacsok lelőhelyről is említ egy gödröt, amelyben harangedény-töredékeket találtak (MRT 9, 549, 37/2. lh.). A leleteket Czene András újra megvizsgálta és megállapította, hogy azok biztosan nem harangedényből származnak, ezért Veresegyház-Ivacsokot a Harangedény-kultúra lelőhelyei között nem szerepeltetem. Czene András szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

13 Kora bronzkori települést (12 gödör, házrészlet) említenek Vecsésről, a Gyáli-csatorna, Dobó K. és Arany J. utcák által határolt területről (RKM 2002, 290). A lelőhelyet több helyen idézi a szakirodalom (KÓVÁRI-PATAY 2005, 130, Notes 7.; BONDÁR 2007, 90). Az ásatás leletanyagában jellegtelen őskori oldaltöredékek, egy késő bronzkori síkozott perem, szarmata és Árpád-kori töredékek fordulnak elő, ezeken kívül csak néhány objektum anyagában találtunk kevés (7-8 db), valószínűleg kora bronzkori (pl. seprűdízses) oldaltöredéket. A leletanyag alapján maximum szórványos megtelepedéssel (vagy csak szórványos leletekkel?) számolhatunk a területen, ezért a lelőhelyet a nagyobb objektumszámú kora bronzkori települések sorából törölnünk kell.

14 Vecsés 41. és 49. lelőhelyek: „Vecsés régészeti topográfiája” CKM Adattár. Mindkét lelőhelyről kis mennyiségű, de kétség kívül kora bronzkori (Makó-kultúra?) kerámia töredék került elő.

15 Farkas Zoltán ásatása, 2016.

lelőhelyen 4735 m²-es területen más korszakok mellett 1 gödör,¹⁶ Pomáz-Új-dűlőben három ásatáson összesen 7057 m²-es területen összesen legalább 69 gödör,¹⁷ Szentendrén 3161 m²-es területen 5 makói gödör¹⁸ került elő. Biatorbágy-Szarvasugráson is több ásatás zajlott az elmúlt években, ezek során összesen 6838 m²-es területen összesen 27 makói gödröt¹⁹ találtak. A lelőhelyen korábban †Repiszky Tamás tárt fel más időszakok mellett kb. 30 kora bronzkori gödröt kb. 24000 m²-es területen (MRT 7, 332, 34/10. lh.; KULCSÁR 2009, 183), így mind összesen legalább 57 kora bronzkori, makói objektumot ismerünk innen.²⁰ Érd-Köves-dűlőben is kb. 30 makói objektum került elő legújabbban.²¹ Különösen jelentősnek mondhatóak a pomázi, biatorbágyi, érdi és monori telepek. Minden bizonnyal egyik település teljes feltárására sem került még sor. Jól szemlélteti ezt a pomázi és a biatorbágyi lelőhelyek esete: az évek során a terület fokozatos beépítése előtt elvégzett feltárásokon a kora bronzkori települések újabb és újabb részei kerültek elő. A jelenlegi lelőhelyek száma még így is kevesebb, mint a Duna nyugati oldalán és a Dunakanyar hegyvidéki területein, de ez szinte biztosan csak a kutatás állapotát tükrözi. Ez többek között arra is visszavezethető, hogy a Dél-Pesti síkságon csak kisebb volumenű topográfiai munkálatok zajlottak (pl. Vecsés és Cegléd határának topográfiai bejárásai, a 4. számú főút szélesítését megelőző terepbejárások). Azt is figyelembe kell venni, hogy a Dunától nyugatra eső budapesti agglomerációban (Érd, Törökbálint, Biatorbágy, Budakeszi, Solymár, Pomáz, stb.) az elmúlt 10 évben ugrásszerűen megnőtt a különféle beruházások, építkezések száma, ezért a Ferenczy Múzeumi Centrum munkatársai jóval több megelőző feltárást, leletmentést, régészeti megfigyelést végeztek ezen a területen, mint a Dél-Pesti síkságon. Kalicz-Schreiber Rózsa korábban arra gondolt, hogy a Dunától nyugatra eső területek nagyobb lelőhelysűrűsége a hegyvidék megtelepedésre alkalmasabb ökológiai viszonyaival magyarázható (KALICZ-SCHREIBER 2001, 167). Az utóbbi évek feltárásai – köztük az M0-s autópálya építését megelőző feltárások – során a Dunától keletre előkerült lelőhelyek és leletek (Monor-Berek, Budapest XVII., Rákócscsaba, Péceli úton, Üllő 5. lh., Vecsés 54., 56., 83. lh.-ek, Dabas 83. lh.) tanúsága szerint a területen

a korábban gondoltnál jóval intenzívebb betelepüléssel és nagyobb méretű településekkel is kell számolnunk a kora bronzkorban. Az M0 autópálya délkeleti szektorának nyomvonalában megtalált és feltárt lelőhelyek nagyjából 2,5–3 kilométerenként követik egymást (1. kép). Véleményünk szerint a Dél-Pesti síkság kevesebb kora bronzkori lelőhelye így csupán a terület alacsonyabb fokú kutatottságával magyarázható.

Az újabb adatok alapján a legkorábbi makói horizontba sorolható lelőhelyek feltűnnek a Dél-Pesti síkságon is. Korai típusú belső díszes talpas tálja alapján a kora bronzkor I. időszakra keltezhető Vecsés 83. lelőhely települése valamint szintén a korai időszak emléke a Budapest XVII., Rákócscsaba, Péceli úton előkerült edénydepó is (KOROM 2009).

A kora bronzkor II. időszak elején a Harangedény-kultúra jelenik meg a Duna mentén (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999, 86, 2. kép; KALICZ-SCHREIBER 2001, 168, Abb. 2). A folyótól távolabb eső részeket a Harangedény-kultúra (nála: Harangedény-Csepel csoport) gazdasági zónájához tartozó lakatlan területként írta le Kalicz-Schreiber Rózsa (KALICZ-SCHREIBER 2001, 168–169). Az új adatok alapján úgy tűnik, hogy Észak-, és Kelet-Magyarország (KOÓS 1998; GOGÁLTAN 1999, 173, 17. t. 5; KOÓS 1999; KOÓS 2009), valamint a szlovák területek (BÓNA 1992, 16; KALICZ-SCHREIBER 1994, 42) mellett a Pesti-síkságon is kimutatható a Makó-kultúra kései időszakának leletanyaga. Ilyen leletek kerültek elő Üllő 5. lelőhelyen, ahol ¹⁴C adatok is alátámasztják a kései keltezést (KŐVÁRI-PATAY 2005, 124–125), valamint ide sorolhatjuk Vecsés 54. lelőhely anyagát is. Ez utóbbi lelőhely 321. objektumából előkerült korszótöredékek a Somogyvár-Vinkovci-, és a kora nagyrévi kultúra hatását mutatják. Az Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyen a Harangedény-kultúra eddig ismert elterjedési területétől némileg távolabb eső, de jellegzetes leletanyaga alapján egyértelműen harangedényes településsel kell számolnunk. Üllő 5. lelőhely makói gödréből származó adat (KŐVÁRI-PATAY 2005, 124–125), az újabbban publikált harangedényes ¹⁴C dátumok (MÜLLER-VAN WILLIGEN 2001, Fig. 18.; PATAY 2013, 300, Fig. 19; REMÉNYI-ENDRŐDI 2016, 221–227, Fig. 180) és a Szigetszentmiklós, Felső Ürge-hegyi dűlő harangedényes temető egyelőre publikálatlan adatainak²² összevetése, valamint az üllői, vecsési és az ecseri-maglódai lelőhelyek egymáshoz való topográfiai helyzete újabb bizonyíték arra, hogy a késő makói, harangedényes és kora nagyrévi közösségek időben és térben nem elkülönülten, hanem egymás mellett, nagyjából egy időben élhettek (REMÉNYI 2009, 242–243; FISCHL et al. 2015; ENDRŐDI-REMÉNYI 2016, 224). A szigetszentmiklósai temető sírjaiból 2013-ig öt ¹⁴C adattal rendelkezünk (PATAY 2013, Fig. 19). Azóta különböző kutatási programoknak

16 A szerző ásatása, 2017.

17 Páncsics Petra (FMC) ásatása, 2021, Bózsai Anikó (FMC) ásatása, 2024, Farkas Zoltán ásatása, 2024.

18 Szentendre, Római temető, Décsi Enikó (FMC) ásatása, 2023–2024. A lelőhely valószínűleg azonos Szentendre, HÉV állomás lelőhellyel, ahol az 1940–1960-as években kerültek elő makói településre utaló nyomok (MRT 7, 279, 28/22 lh., 8. tábla 1–12).

19 Czifra Szabolcs (MNM NRI) ásatása, 2020, Décsi Enikó (FMC) ásatása, 2022.

20 Biatorbágy tágabb határában még egy nagy makói település is előkerült, kb. 30 gödör: Biatorbágy-Budapark (BALOGH-SIMON 1991; KULCSÁR 2009, 182).

21 Farkas Zoltán ásatása, 2024.

22 Az újabb szigetszentmiklósai ¹⁴C mérésekről lásd még: DANI et al. 2019; MAJOR et al. 2019.

(Pl.: HUN-REN Lendület programok) köszönhetően további mérések történtek, így jelen pillanatban 15 temetkezésből összesen 23 dátummal rendelkezünk. A dátumok elsődleges elemzése alapján elmondható, hogy a temetőt viszonylag hosszú időn keresztül használták, nagyjából 2560-2000/1950 calBC közötti időszakban. A lelőhely legfiatalabb dátumai a RB A1 időszak végére mutatnak (KISS 2012, 221-222). Ez jól egybevágh az albertfalvi település (2470-1950 calBC közötti: REMÉNYI-ENDRŐDI 2016, 221-227, Fig. 180) és Budakalász-Csajerszke temető (2500/2400-2000/1900 calBC közötti: CZENE 2017, 197, Fig. 18) adataival, bár mindkét lelőhely élete némileg később kezdődik, mint a szigetszentmiklósié. Viszont mindhárom élete belenyúlik a Kárpát-medencei kora bronzkor 2. időszakába (KULCSÁR-SZEVERÉNYI 2013, 69-75; SZABÓ 2017). Így a Harangedény-kultúra élete ezen újabb ¹⁴C adatok alapján valószínűsíthetően túlnyúlik a Reinecke Br A0 időszakon (BERTEMES-HEYD 2002, 190-208), és 2150 calBC után a Reinecke Br A1 időszakban (STOCKHAMMER et al. 2015; REMÉNYI-ENDRŐDI 2016, 222-223; KISS et al. 2019, 176-181) is dokumentálható. Mindezzel egy hosszú kulturális evolúció, a Nagyrév-kultúra kialakulásához vezető átalakulási folyamat érhető tetten az utóbbiakban említett lelőhelyek alapján. Ugyanakkor a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a kulturális mozaikosság a Pesti-síkság déli részén is megfigyelhető a kora bronzkor második felében.²³

---

23 A tanulmányt Dr. Dani János (SZTE BTK Régészeti Tanszék) lektorálta, hasznos tanácsait, észrevételeit ezúton is hálásan köszönöm.

IRODALOM

BÁLEK ET AL. 1999

Bálek, M. – Dvořák, P. – Kovárník, J. – Matějíčková, A.: *Pohřebišťe kultury zvoncovitých pohárů v Tvořínhrázi. (Okr. Znojmo) – Das Gräberfeld der Glockenbecherkultur in Tvořínhráz. (Bez. Znojmo).* Právek Suppl. 4. Brno 1999.

BALOGH-SIMON 1991

Balogh É. – Simon L.: *Régészeti leletmentés a biatorbágyi Budapesti Bevásárlóközpont területén.* Pest Megyei Múzeumi Híradó XIX/3-4 (1991) 38-42.

BÁNFFY ET AL. 1999

Bánffy E. – Gogátan, F. – Horváth F. – Nagy A. – Vaday A.: *Régészeti objektum- és anyagleírások.* In.: Kompolt-Kisté. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. – Kompolt-Kisté. A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site Rescue excavations at the M3 motorway. Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 13-128.

BENDE-LŐRINCZY 2002

Bende L. – Lőrinczy G.: *Kora bronzkori temető és település a kiskundorozsmai Hosszúhát-halmon. – Ein Gräberfeld und eine Siedlung aus der Frühbronzezeit auf dem Hosszúhát-hügel in Kiskundorozsma.* MFMÉ-StudArch VIII (2002) 77-107.

BERTEMES-HEYD 2002

Bertemes, F. – Heyd, V.: *Der Übergang Kupferzeit/Frühbronzezeit am Nordwestrand des Karpatenbeckens – Kulturgeschichtliche und paläometallurgische Betrachtungen [The Transition Copper Age/Early Bronze Age at the North Western Edge of the Carpathian Basin – Culture Historical and Palaeometallurgical Considerations].* In.: Die Anfänge der Metallurgie in der Alten Welt. Eds.: Bartelheim, M. – Krause, R. – Pernicka, E. Rahden, 185-229.

BESSE-STRAHM 2001

Besse, M. – Strahm, Ch.: *The components of the Bell Beaker burials and ceramics.* In.: Bell Beakers today, pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International Colloquium Riva del Garda (Trento, Italy) 11-16 May 1998. Ed.: Nicolis, F. Trento 2001, 103-110.

BLAŽEK-KOTYZA 2002

Blažek, J. – Kotyza, O.: *Pohřebišťe kultury zvoncovitých pohárů ve Schwarzenberské ruční cihelně v Lovosicích. – Das Gräberfeld der Glockenbecherkultur in der Schwarzenberger Ziegeleimanufaktur in Lovosice.* In.: Sborník Drahomíru Kouckému. Eds.: Čech, P. – Smrž, Z. Most 2002, 27-36.

BÓNA 1963

Bóna, I.: *The Cemeteries of the Nagyrév Culture.* Alba Regia II-III (1961-62)(1963) 11-23, Pl. I-XVIII.

BÓNA 1965

Bóna, I.: *The People of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary I-II.* Alba Regia 4-5 (1963-64)(1965) 17-63, I-XVII.

BÓNA 1992

Bóna, I.: *Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. Die Entstehung der bronzezeitlichen Tell-Kulturen.* In.: Bronzezeitliche Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg.: Raczky, P. – Meier-Arendt, W. Frankfurt am Main 1992, 9-16.

BONDÁR 2007

Bondár M.: *Élet a történelem előtti korokban. I. A neolitikum, rézkor, korai- és középső bronzkor emlékei Pest megyében.* In.: Pest Megye monográfiája. I. kötet első rész. A kezdetektől a honfoglalásig. Pest megye régészeti emlékei. Szerk.: Fancsalszky G. Budapest 2007, 53-152.

CSÁNYI 1982-83

Csányi M.: *A nagyrévi kultúra leletei a Közép-Tisza vidékéről. – Finds of the Nagyrév Culture in the Middle Tisza Region.* SzMMÉ 1982-83 (1983) 33-65.

CSÁNYI 1996

Csányi M.: *Újabb adat kelet-magyarországi kora bronzkorunkhoz. (Teleprészlet Tiszakürt határában). – New data to the Early Bronze Age of East Hungary.* Tisicum IX (1996) 45-75.

CSÁNYI-CSEH-TÁRNOKI 2002

Csányi M. – Cseh J. – Tárnoki J.: *Tiszapüspöki, Karancs, Háromág-dűlő: kora bronzkori áldozati gödör és kora vaskori épület.* In.: RKM 1999 (2002) 47-62.

CSÁNYI-STANCZIK 1982

Csányi M. – Stanczik I.: *Előzetes jelentés a tiszauk-kéménytetői bronzkori tell-telep ásatásáról. – Vorbericht über die Ausgrabungen der bronzezeitlichen Tellsiedlung von Tiszauk-Kéménytető.* ArchÉrt 109 (1982) 239-254.

CSÁNYI-TÁRNOKI 1992

Csányi, M. – Tárnoki, J.: *Katalog der ausgestellten Funde.* In.: Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Hrsg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt 1992.

CZENE 2017

Czene, A.: *The Position of the Bell Beaker Csepel Group at Buda-kalász.* In.: State of the Hungarian Bronze Age Research. Proceedings of the conference held between 17th and 18th of December 2014. Eds.: Kulcsár, G. – V. Szabó, G. – Kiss, V. – Váczi, G. Prehistoric Studies II. Budapest 2017, 165-184.

DANI 2005

Dani J.: *A Felső-Tisza vidék a Tell-kultúrák kialakulása előtt.* Doktori értekezés, kézirat. Vámospercs 2005.

DANI-KULCSÁR 2000

Dani J. – Kulcsár G.: *Kora bronzkori temetkezés Jászdózsa-Kápolnahalomról.* ŐsrégLev 2 (2000) 44-48.

DANI-SZILÁGYI 2006

Dani J. – Szilágyi K. A.: *Előzetes jelentés a Berettyóújfalui Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004-2005 során végzett feltárásokról. – Vorbericht zu den Rettungsgrabungen am Fundort Berettyóújfalui Nagy Bócs-dűlő 2004-2005.* BMÉ X-XI (2006) 7-28.

DANI ET AL. 2019

Dani, J. – Köhler, K. – Kulcsár, G. – Major, I. – Melis, E. – Patay, R. – Szabó, G. – Hajdu, T. – Futó, I. – Huszánk, R. – Kiss, V.: *Case Studies on the Dating of Bronze Age Cremation Burials in Hungary.* In.: Bridging Science and Heritage in the Balkans: Studies and archaeometry, cultural heritage restoration and conservation. Eds.: Palinkaš, N. – Ponta, C. C. Archaeopress archaeology 2019, 29-37.

DINNYÉS 2001

Dinnyés I.: *Vecsés 56. lelőhely (Ferihegy-dűlő) szarmata sírjai. – Sarmatian graves at the Vecsés 56 site (Ferihegy-dűlő).* In.: RKM 1998 (2001) 77-85.

DVOŘÁK 1992

Dvořák, P.: *Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren. I. (Bez. Blansko, Brno-město, Brno-venkov). Katalog der Funde.* Brno 1992.

DVOŘÁK 1996

Dvořák, P.: *Die Gräberfelder der Glochenbecherkultur in Mähren. II. (Bezirk Břeclav) Katalog der Funde.* Brno-Olomouc 1996.

DVOŘÁK-HÁJEK 1990

Dvořák, P. – Hájek, L.: *Die Gräberfelder der Glochenbecherkultur bei Šlapanice. Katalog der Funde.* Brno 1990.

ECSEDY 1979

Ecsedy, I.: *Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südbanonenien.* – *A Somogyvár-Vikovci kultúra szavai települése és a déldunántúli korabronzkor néhány kérdése.* JPMÉ 23 (1978) 1979, 97-136.

ECSEDY 1988

Ecsedy I.: *Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság lelőhelyen II. A korabronzkori település leletei.* – *Excavations at Szigetcsép-Tangazdaság II. The early bronze age settlement.* ComArchHung 1988, 5-18.

ENDRÓDI 1992

Endrődi A.: *A korabronzkori Harangedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában.* – *The settlement and cemetery of the Bell-Beaker Culture in the district of Szigetszentmiklós.* In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. – *Archaeological researches on the line of motorway M0 I.* Szerk.: Havassy P. és Selmeczi L. BTM Műhely 5. Budapest 1992, 63-200.

ENDRÓDI 2003

Endrődi, A.: *The late phase of the Bell Beaker-Csepel Group in Hungary.* In: *The Northeast Frontier of Bell Beakers. Proceedings of the symposium held at the Adam Mickiewicz University, Poznań (Poland), May 26-29 2002.* Ed. by Czebreszuk, J. and Szmyt, M. BAR IS 1155, Oxford 2003, 265-276.

ENDRÓDI-GYULAI-REMÉNYI 2008

Endrődi, A. – Gyulai, F. – Reményi, L.: *The Roles of the environmental and cultural factors in the Everyday Life of Bell Beaker Csepel Group.* In: *Bell Beaker in Everyday Life. Proceedings of the 10th Meeting „Archéologie et Gobelets” (Florence – Siena – Villanuova sul Clisi, May 12-15, 2006).* Eds.: Baioni, M. – Leonini, V. – Lo Vetto, D. – Martini, F. – Poggiani Keller, F. – Sarti, L. Firenze 2008, 235-256.

ENDRÓDI-REMÉNYI 2008

Endrődi, A. – Reményi, L.: *A Bell Beaker settlement in Albertfalva, Hungary (2470-1950 BC).* Budapest 2016.

FISCHL ET AL. 2015

Fischl, K.–Kiss, V.–Kulcsár, G.–Szeverényi, V.: *Old and new narratives for Hungary around 2200 BC.* In: *2200 BC – Ein Klimasturz als Ursache für den Zerfall der Alten Welt? 2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world? 7. Mitteldeutscher Archäologentag vom. 23. bis 26. Oktober 2014 in Halle (Saale). 7th Archeological Conference of Central Germany October 23-26, 2014 Halle (Saale).* Eds.: Meller, H., Arz, H. W., Jung, R., Risch, R. Halle (Saale) 2015, 503-523.

GÁL 2009

Gál, E.: *Relationships between people and animals during the Early Bronze Age: preliminary results on the animal bone remains from Kaposújlak-Várdomb (South Transdanubia, Hungary).* – *Ember és állat kapcsolata a kora bronzkor idején a Kaposújlak-Várdomb lelőhelyen talált állatcsontleletek tükrében (előzetes eredmények).* In: ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros kutatók VI. összefüvetele. Kőszeg, 2009. március 19-21. Nyersanyag és kereskedelem. – *Proceedings of the 6th Meeting for the Researchers of Prehistory. Raw materials and trade.* Kőszeg, 19-21 March, 2009. Szerk.: Ilon G. Szombathely 2009, 47-63.

GOGÁLTAN 1999

Gogáltan, F.: *A bronzkori lelőhely értékelése.* In: *Kompolt-Kisté. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* – *Kompolt-Kisté. A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site Rescue excavations at the M3 motorway.* Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 171-177.

HANNY-REMÉNYI 2003

Hanny E. – Reményi L.: *A budai várhegy bronzkori településtörténete.* – *The history of the Castle Hill settlements from the Bronze Age in Buda.* BudRég XXXVII (2003) 237-276.

HORVÁTH ET AL. 2003

Horváth L. A. – Szilas G. – Endrődi A. – Horváth M. A.: *Előzetes jelentés a Dunakeszi, Székes-dűlőn végzett őskori telepásatásról.* – *Vorbericht über die Ausgrabung der urzeitlichen Siedlungen von Dunakeszi.* In: RKM 2000 (2003) 5-17.

B. HORVÁTH-KESZI 2004

B. Horváth J. – Keszi T.: *Az Intercisa Múzeum kincsei II. Az Intercisa Múzeum őskori állandó kiállításának katalógusa.* – *Die Schätze des Intercisa Museums II. Katalog der urzeitlichen beständigen Ausstellung des Intercisa Museums.* Dunaújváros 2004.

KALICZ 1957

Kalicz N.: *Korabronzkori hamvasztásos temetkezések Alsónémedi község határában.* ArchÉrt 84 (1957) 125-132, XXIII-XXV. t.

KALICZ 1968

Kalicz, N.: *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn.* Budapest 1968.

KALICZ-SCHREIBER 1972

Kalicz-Schreiber R.: *A korabronzkor problémái Budapesten.* – *Die Probleme der Frühbronzezeit in Ungarn.* ArchÉrt 99 (1972) 151-166.

KALICZ-SCHREIBER 1975

Kalicz-Schreiber, R.: *Einige Probleme der Frühbronzezeit in Budapest und Transdanubien.* Acta ArchHung XXVII (1975) 287-296.

KALICZ-SCHREIBER 1976

Kalicz-Schreiber, R.: *Die Probleme der Glockenbecherkultur in Ungarn.* In: *Glockenbecher Symposium. Oberried, 18-23 März 1974.* Red.: Lanting, J. N. – van der Waals, J. D. Bussum/Harlem 1976, 183-215.

KALICZ-SCHREIBER 1981

Kalicz-Schreiber, R.: *Möglichkeiten zur feineren Gliederung der Nagyrév-Kultur in Budapest.* In: *Die frühe Bronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten.* International Symposium Budapest-Velem. Hrg.: Kalicz, N. – Kalicz-Schreiber, R. MittArchInst Beih 2. Budapest 1981, 81-86, Taf. 1-10.

KALICZ-SCHREIBER 1984

Kalicz-Schreiber, R.: *Komplex der Nagyrév-Kultur.* In: *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans.* Hrg.: Tasić, N. Beograd, 133-190.

KALICZ-SCHREIBER 1991

Kalicz-Schreiber R.: *A Somogyvár-Vinkovci kultúra dél-északi irányú közvetítő szerepe a korabronzkorban.* – *Die Vermittlungsrolle in Süd-Nord Richtung der Somogyvár-Vinkovci-Kultur in der frühen Bronzezeit.* BudRég 28 (1991) 9-43.

KALICZ-SCHREIBER 1994

Kalicz-Schreiber, R.: *Siedlungsfunde und ein Brandgrab der Frühbronzezeitlichen Makó-Kultur in Budapest.* ZM 5 (1994) 39-59.

KALICZ-SCHREIBER 1995

Kalicz-Schreiber R.: *Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában*. – *Das bronzezeitliche Urnengräberfeld von Szigetszentmiklós*. Ráckevei Múzeumi Füzetek 2. Ráckeve 1995.

KALICZ-SCHREIBER 2001

Kalicz-Schreiber, R.: *Veränderungen der Besiedlungsdichte in der Umgebung von Budapest während des 3. Jahrtausends v. Chr.* – *Changes in settlement density in the Budapest area during the 3rd millenium BC*. In.: *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*. Ergebnisse interdisziplinärer Zusammenarbeit zwischen Archäologie, Klimatologie, Biologie und Medizin. – *People and their Environment during the Neolithic and Early Bronze Age in Central Europe*. Results of interdisciplinary cooperation between archaeology, climatology, biology and medicine. Hrsg.: Lippert, A. – Schultz, M. – Shennan, St. – Teschler-Nicola, M. *Internationale Archäologie* Band 2. 2001, 165-170.

KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1999

Kalicz-Schreiber R. – Kalicz N.: *A Somogyvár-Vinkovci-kultúra és a Haragedény-Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában*. – *Die Somogyvár-Vinkovci-kultur und die Glockenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest*. *Savaria* 24/3 (1998-1999) 199, 83-114.

KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1998-2000

Kalicz-Schreiber R. – Kalicz N.: *A haragedények szerepe a Budapest környéki kora bronzkor társadalmi viszonyainak megítélésében*. – *The Role of Bell Beakers in Reflecting Social Relations in the Early Bronze Age of Budapest*. *ArchÉrt* 125 (1998-2000) 45-78.
KISS 2012 Kiss V.: *Megjegyzések a magyarországi kora és középső bronzkor relativ és abszolút keltezésének kérdéseiről*. In.: *ΜΩΜΩΣ IV. Óskoros kutatók IV. összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Kolozsi B. Debrecen 2012, 215-241, 1-8. kép.

KISS 2012

Kiss V.: *Megjegyzések a magyarországi kora és középső bronzkor relativ és abszolút keltezésének kérdéseiről*. In.: *ΜΩΜΩΣ IV. Óskoros kutatók IV. összejövetelének konferenciakötete*. Szerk.: Kolozsi B. Debrecen 2012, 215-241, 1-8. kép.

KISS ET AL. 2019

Kiss, V. – Csányi, M. – Dani, J. – P. Fischl, K. – Kulcsár, G. – Szathmári, I.: *Chronology of the Early and Middle Bronze Age in Hungary. New results*. *Studia Hercynia* XXIII/2 (2019) 173-197.

KOÓS 1998

Koós, J.: *Grabungen auf neueren Fundstellen der Makó-Kultur in Nordostungarn*. In.: *The early and middle bronze age in the Carpatian basin*. Proceedings of the International Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997. Eds.: E. Ciugudean – F. Gogâltan. *BiblMusAp* VIII (1998) 7-30.

KOÓS 1999

Koós J.: *Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon*. – *Neuere Angaben zur Verbreitung und Chronologie der Makó-Kultur in Nordostungarn*. *HOMÉ* XXXVII (1999) 103-128.

KOÓS 2009

Koós J.: *Kora bronzkori kút feltárása Oszlár határában (Makó-kultúra)*. – *Die Freilegung eines frühbronzezeitlichen Brunnens in der Gemarkung von Oszlár (Makó-Kultur)*. *TISICUM* XIX (2009) 175-185.

KOROM 2009

Korom A.: *Kora bronzkori település és kora vaskori temetkezés Budapest, XVII. ker., Rákosszaba, Péceli út (M0 BP06 lelőhely)*. – *Early Bronze Age Settlement and Early Iron Age Burials*. In.: *Budapest peremén*. A Budapesti Történeti Múzeum régészeti kutatásai az M0 autótú nyomvonalán /Keleti szektor/ 2004-2006/ –

On the Outskirts of Budapest. Archeological Investigations of the Budapest History Museum in the track of highway M0 2004-2006. Szerk.: Endródi A. – Szilas Gábor. Oldalszám nélkül.

KÖRÖSI 2005

Körösi, A.: *The animal bones from the Early Bronze Age site at Üllő*. *ComArchHung* 2005, 138-142

KÖVÁRI-PATAY 2005

Kövári, K. – Patay, R.: *A settlement of the Makó Culture at Üllő*. *New evidence for early bronze age metalworking*. *ComArchHung* 2005, 83-137.

KULCSÁR 1999

Kulcsár G.: *Kora bronzkori belső díszes talpas tálak a Dunántúlon*. – *The Early Bronze Age internally decorated bowls from the Transdanubia*. *Savaria* 24/3 (1998-1999) (1999) 115-139.

KULCSÁR 2009

Kulcsár, G.: *The beginnings of the Bronze Age in the Carpathian Basin*. *Varia ArchHung* XXIII. Budapest 2009.

KULCSÁR-SZEVERÉNYI 2013

Kulcsár, G. – Szeverényi, V.: *Transition to the Bronze Age: Issues of Continuity and Diskontinuity in the First Half of the Third Millenium BC in the Carpathian Basin*. In.: *Transitions to the Bronze Age. Inter-regional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millenium BC Carpatian Basin and Neighbouring Regions*. Eds.: Heyd, V., Kulcsár, G., Szeverényi, V. *Archaeolingua*, Budapest, 67-92.

MAJOR ET AL. 2019

Major, I. – Dani, J. – Kiss, V. – Melis, E. – Patay, R. – Szabó, G. – Hubay, K. – Futó, I. – Huszánk, R. – Molnár, M.: *Adoption and evaluation of a sample pre treatment protocol for radiocarbon dating of cremated bones at HEKAL*. *Radiocarbon* 61, 159-171.

MRT 7

Dinyés I. – Kövári K. – Lovag Zs. – Tettamenti S. – Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás*. – *Archäologische Topographie in Komitat Pest*. *Magyarország Régészeti Topográfiája* 7. Budapest 1986.

MRT 9

Dinyés I. – Kövári K. – Kvassay J. – Miklós Zs. – Tettamenti S. – Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája. A váci és a szobi járás*. – *Archäologische Topographie in Komitat Pest*. *Magyarország Régészeti Topográfiája* 9. Budapest 1993.

MÜLLER-VAN WILLIGEN 2001

Müller, J. – Van Willigen, S.: *New radiocarbon evidence for european Bell Beakers and the consequences for the diffusion of the Bell Beaker Phenomenon*. In.: *Bell Beakers today*. Pottery, people, symbols in prehistoric Europe. Ed.: Nicolis, F. Trento 2001, 59-80.

NEUGEBAUER 1994

Neugebauer, J. W.: *Bronzezeit in Österreich*. St. Pölten-Wien 1994.

ONDRAČEK-DVOŘÁK-MATĚJČIKOVÁ 2005

Ondraček, J. – Dvořák, P. – Matějčíková, A.: *Siedlungen in Glockenbecherkultur in Mähren*. *Katalog der Funde*. Brno 2005.

PATAY 1960

Patay P.: *A Haragedény kultúra lelete Almásfüzitőn*. – *A find of the Bell-Beaker Culture at Almásfüzitő*. *ArchÉrt* 87 (1960) 194-198.

PATAY 2009

Patay R.: *A Nagyrév-kultúra korai időszakának sírjai Szigetszentmiklósról*. – *Burials of the early Nagyrév culture from Szigetszentmiklós*. *TISICUM* XIX (2009) 209-227.

PATAY 2013

Patay, R.: *Bell Beaker Cemetery and Settlement at Szigetszentmiklós: First Results*. In.: In.: *Transitions to the Bronze Age. Inter-regional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpatian Basin and Neighbouring Regions*. Eds.: Heyd, V. – Kulcsár, G. – Szeverényi, V. Budapest 2013, 287-317.

PATAY 2024A

Patay R.: *Kora rézkori objektumok Ecser 6. lelőhelyről. – Early Copper Age features on Ecser, Site 6*. In.: *Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain*. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 98-127.

PATAY 2024B

Patay R.: *A Baden-komplexum települése Ecser és Maglód határában. – A Settlement on the Baden complex on the outskirts of Ecser and Maglód*. In.: *Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain*. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 128-195.

REMÉNYI 2009

Reményi L.: *A nagyrévi kultúra kulturális és kronológiai kérdései. – Cultural and chronological Questions of Nagyrév culture*. TISICUM XIX (2009) 229-254.

REMÉNYI-ENDRŐDI 2016

Reményi, L. – Endrődi, A.: *The chronological status of the Early Bronze Age settlement of the Bell Beaker-Csepel group in Albertfalva*. In.: *A Bell Beaker settlement in Albertfalva, Hungary (2470-1950 BC)*. Budapest 2016, 221-227.

SCHREIBER 1972

Schreiber R.: *A korabronzkor problémái Budapesten. – Die Probleme der Frühbronzezeit in Budapest*. ArchÉrt 99 (1972) 151-166.

SCHREIBER 1975

Schreiber R.: *A tököli korabronzkori temetők. – Frühbronzezeitliche Gräberfelder von Tököl*. ArchÉrt 102 (1975) 187-203.

STOCKHAMMER ET AL. 2015

Stockhammer, P. W. – Massy, K. – Knipper, K. – Friedrich, R. – Kromer, B. – Lindauer, R. – Radosavljević, J. – Wittenborn, F. – Krause, J.: *Rewriting the Central European Early Bronze Age Chronology: Evidence from Large Scale Radiocarbon Dating*. PLoS ONE 10/10, e0139705. Online: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0139705> (utolsó letöltés: 2025. 01. 15.).

STOCKÝ 1926

Stocký, A.: *Pravěk zeme Česke*. Díl I. Praha 1926.

STRAHM 2004

Strahm, Ch.: *Das Glockenbecher-Phänomen aus der Sicht der Komplementär-Keramik*. In.: *Similar but different. Bell Beakers in Europe*. Ed.: Czebreszczuk, J. Poznan 2004, 101-126.

SZABÓ 1992

Szabó G.: *A Dunaföldvár-Kálvária tell-település kora bronzkori rétegsora. – Die Schichtenreihe der Tellsiedlung von Dunaföldvár-Kálvária zur frühen Bronzezeit*. WMMÉ XVII (1992) 35-182.

SZABÓ 2017

Szabó, G.: *Problems with the periodisation of the Early Bronze Age in the Carpatian Basin in the light of the older and recent AMS radiocarbon dates. – A Kárpát-medence kora bronzkori periodizációjának nehézségei a régi és az újabb AMS radiocarbon adatok tükrében*. Archeometriai Műhely XIV/2 (2017) 99-116.

V. SZABÓ 1999

V. Szabó G.: *A bronzkor Csongrád megyében (Történeti vázlat egy készülő állandó kiállítás kapcsán). – Die Bronzezeit im Komitat Csongrád. Eine historische Skizze anlässlich der künftigen ständigen Ausstellung*. In.: *Múzeumi füzetek – Csongrád 2*. Szerk.: Lőrinczy G. Csongrád 1999, 51-117.

SZATMÁRI 1999

Szatmári, I.: *Beiträge zur frühbronzezeitlichen Geschichte von Nordostungarn. Siedlungsspuren der Makó- und Nyírség-Kultur in Tiszalúc-Sarkad (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén)*. JAMÉ XLI (1999) 59-99.

VICZE 2009

Vicze, M.: *Nagyrév symbolism revisited: Three decorated vessels from Százhalombatta and Dunaújváros. – A Nagyrévi szimbolikus ábrázolásokról: három díszített edény Százhalombattáról és Dunaújvárosból*. TISICUM XIX (2009) 309-318.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfélmillió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001-2006. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

TUREK- DVOŘÁK-PESKA 2003

Turek, J. – Dvořák, P. – Peska, J.: *Archaeology of Beaker settlements in Bohemia and Moravia. On outline of the current state of knowledge*. In.: *The Northeast Frontier of Bell Beakers*. Eds.: Czebreszczuk, J. – Szmyt, M. BAR IntSer. 1155. Oxford 2003, 183-208.

TOMPA 1942

Tompa F.: *A harangalakú edények kultúrája*. In.: *Budapest története I. Budapest az ókorban*. Szerk.: Szendy K. Budapest 1942, 41-47.

TOMPA 1945

Tompa F.: *Adatok Budapest óskorához II. – Budapest in prehistoric times. II*. BudRég 14 (1945) 7-28.

TÓTH 1998

Tóth K.: *Kora bronzkori leletek Bács-Kiskun megyéből. – Frühbronzezeitliche Funde im Komitat Bács-Kiskun*. MFMÉ-StudArch IV (1998) 55-80.

TÓTH 1999

Tóth K.: *Kora bronzkori edénylelet Kecskemét-Csukáséren. – Ein frühbronzezeitliches Gefäßdepot auf dem Fundort Kecskemét-Csukásér*. MFMÉ-StudArch V (1999) 27-49.

TÓTH 2001

Tóth K.: *Kora bronzkori településrészlet Csongrád határában. – Ein frühbronzezeitliches Siedlungsdetail in der Gemarkung von Csongrád*. MFMÉ-StudArch VII (2001) 115-160.

TÓTH 2002

Tóth K.: *Kora bronzkori temetkezések Szeged-Kiskundorozsma határában. – Frühbronzezeitliche Bestattungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma*. MFMÉ-StudArch VIII (2002) 31-75.

TÓTH 2003

Tóth K.: *A kora bronzkor kutatásának helyzete Magyarországon. – Die Lage der Frühbronzezeitforschung in Ungarn*. JAMÉ 45 (2003) 65-111.

TÓTH 2004

Tóth K.: *Tóth K.: A Makó-Kosihy-Čaka-kultúra településeiről. – On the Settlements of the Makó-Kosihy-Čaka Culture*. In: *ΜΩΜΟΣ 2. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete*. Debrecen 2000. november 6-8. Szerk.: Dani J. – Hajdú Zs. – Nagy E. Gy. Debrecen 2004, 79-92.

NEW DATA ON THE EARLY BRONZE AGE TOPOGRAPHY AND CHRONOLOGY OF THE SOUTHERN PEST PLAIN. EARLY BRONZE AGE SITES EXCAVATED IN THE SOUTHEASTERN SECTOR OF MOTORWAY M0

In the course of the excavations preceding the building of the bypass road between Motorway M0 and Road 4 in the southeastern sector of Motorway M0, Early Bronze Age finds and features have been discovered on four sites: Ecsér, Site 6–Maglód, Site 1, Üllő, Site 5, Vecsés, Site 54, and Vecsés, Site 83. The settlement of the late Makó Culture on Üllő, Site 5, and the casting moulds and casting ladle found there—providing crucial evidence of metallurgy in the area during the Early Bronze Age—have been previously published. This study presents the remaining sites and their finds, thereby contributing new data to a better understanding of the Early Bronze Age settlement history and chronology of the southern part of the Pest Plain, a region previously neglected by research.

Altogether, ten pits of Vecsés, Site 83 yielded finds that could be assigned with certainty to the Makó culture. Like other Makó settlements, this one also had a scattered layout, with clusters of fewer or more features at varying distances. All features with Early Bronze Age find material (pottery and animal bones) were round waste disposal pits. The relatively scarce pottery record included fragments of some spectacular footed bowls with a decorated inner side, representing the earliest variant that reflects Vučedol–Late Vučedol traditions. Based on these fragments, the site could be assigned to the early phase of the Makó culture.

Of the fourteen features in Vecsés, Site 54, that contain Early Bronze Age find material, thirteen were pits from the period, and one was a modern well. The pits were loosely scattered across the excavation area. All but two were waste disposal pits with relatively few potsherds and animal bones. The two exceptions are remarkable for the phenomena discovered in their fill: Feature 307 contained four vessels placed upside down close to each other, some potsherds, and a hydroquartzite blade, while Feature 321 yielded a cattle skull and some postcranial bones, a horse bone, and the fragments of at least five vessels (pitchers with a cylindrical neck and one handle, an S-profile spherical pot with a short neck and an everted rim, a bowl with a handle, and probably parts of a large pot with handles). In light of these assemblages, it seems reasonable to interpret the two pits as sacrificial venues or.

Based primarily on some Somogyvár/Early Nagyrév-style jugs from Feature 321, the settlement could be linked to the final phase of Period II of the Early Bronze Age, corresponding in the area to the presence of a transitional cultural phenomenon with late Makó, Somogyvár, and early Nagyrév traits.

The Early Bronze Age features unearthed at Ecsér, Site 6 – Maglód, Site 1 certainly belonged to the same

settlement. Besides fourteen features with exclusively Early Bronze Age finds, a Sarmatian pit also yielded some finds of the period. All features were simple waste disposal pits with potsherds and a small quantity of animal bones. The most remarkable pottery finds included vessel fragments with moustache-shaped and complex applied ribs, bowls with their T-profile rims and outer sides adorned with encrusted and stab-and-drag lines with alternating empty and filled triangles between them, two vessels with geometric stab-and-drag patterns, and bell-shaped beakers covered in a rich decoration arranged in horizontal bands and completed with red painting. Based on this characteristic find material, the settlement on the outskirts of Ecsér and Maglód could be assigned to the Bell Beaker culture. According to our current knowledge, this settlement lies somewhat away from the distribution area of the culture (covering a narrow zone along the Danube between the Danube Bend and the central part of Csepel Island).

A relatively large number of Early Bronze Age sites are known from the area of today's Budapest and its surrounding parts—the former Buda, Szentendre, Vác, and Szob districts—where topographic surveys have been carried out. In contrast, the Early Bronze Age of the Pest Plain, located on the southeastern outskirts of the Hungarian capital, has remained largely unexplored until the recent onset of development in the area, which has led to large-scale excavations, many of which have yielded Early Bronze Age sites. Even so, the number of sites there is lower than on the western bank of the river and the mountainous area of the Danube Bend.

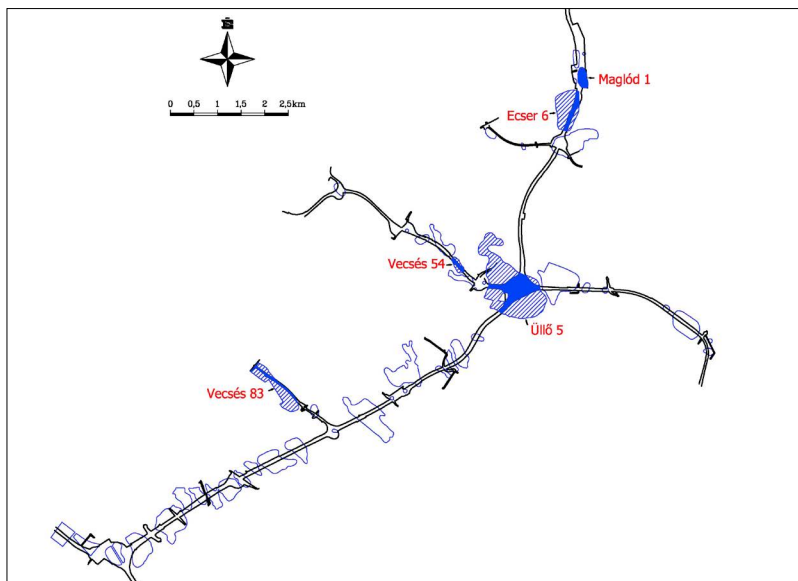
Recent excavations, including those conducted as part of the construction of Motorway M0, have outlined a fairly intensive inhabitation in the area during the Early Bronze Age, indicating that the low count of Early Bronze Age sites in the southern Pest Plain is the result of a lack of research rather than any other factor. New data also outlined the earliest Makó horizon in the area.

The archaeological record of Period I of the Early Bronze Age includes Vecsés, Site 83 (based on an early footed bowl with internal decoration), and a vessel deposit from Budapest, District 17, Rákoscsaba–Péceli Road.

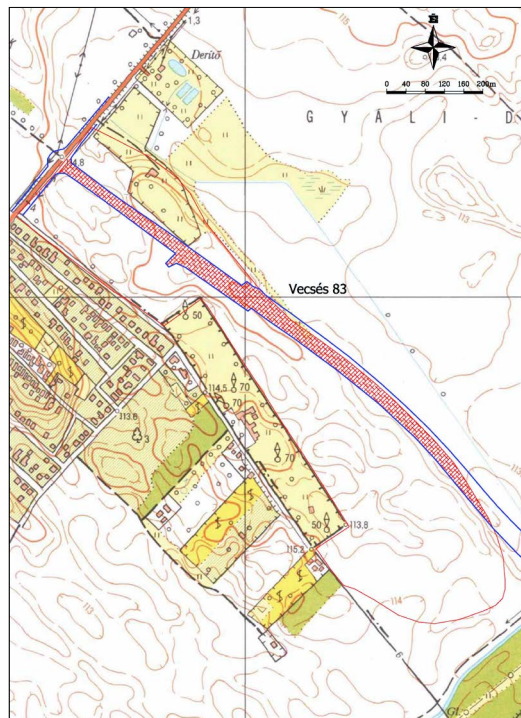
The Bell Beaker culture appeared on the banks of the Danube at the onset of Period II of the Early Bronze Age. Rózsa Kalicz-Schreiber described the inner lands (away from the riverbank) as uninhabited zones in the economic area of the Csepel group of the Bell Beaker culture; however, new data suggest the presence of late Makó elements or at least traditions not only in the area of today's northern and eastern Hungary and Slovakia but also in the Pest Plain. The related sites include Üllő, Site 5, the dating of which radiocarbon results confirmed to match the late period of the culture, and Vecsés, Site 54. The settlement unearthed at Ecsér, Site 6, and Maglód,

Site 5, also belongs to this period. Based on its highly characteristic find material, it can be identified as the habitation of a Bell Beaker community somewhat away from the core distribution area of the culture.

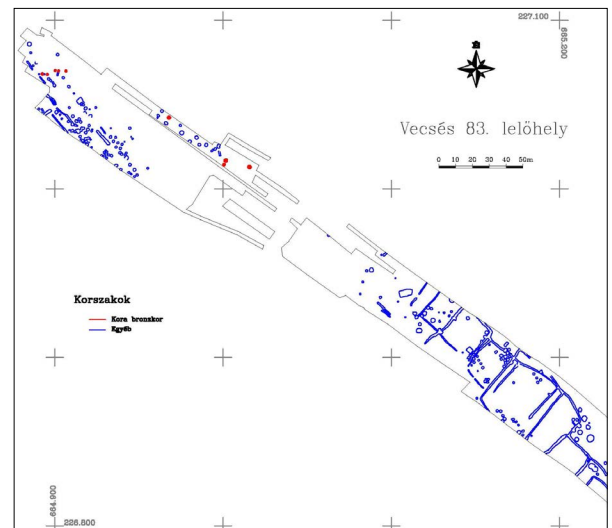
The radiocarbon dates obtained from Makó pits of Üllő, Site 5, together with some recently published or still unpublished ones from Bell Beaker contexts in Albertfalva, Budakalász-Csajerszke, and Szigetszentmiklós, Felső Ürge-hegyi dűlő, and the relative topographic positions of the settlements at Üllő, Vecsés, and Ecser-Maglód yield irrefutable evidence of the contemporaneity of late Makó, Bell Beaker, and early Nagyrév communities and the existence of a cultural patchwork of settlements throughout their dwelling area, including the southern Pest Plain, in largely the second half of the Early Bronze Age.

1.

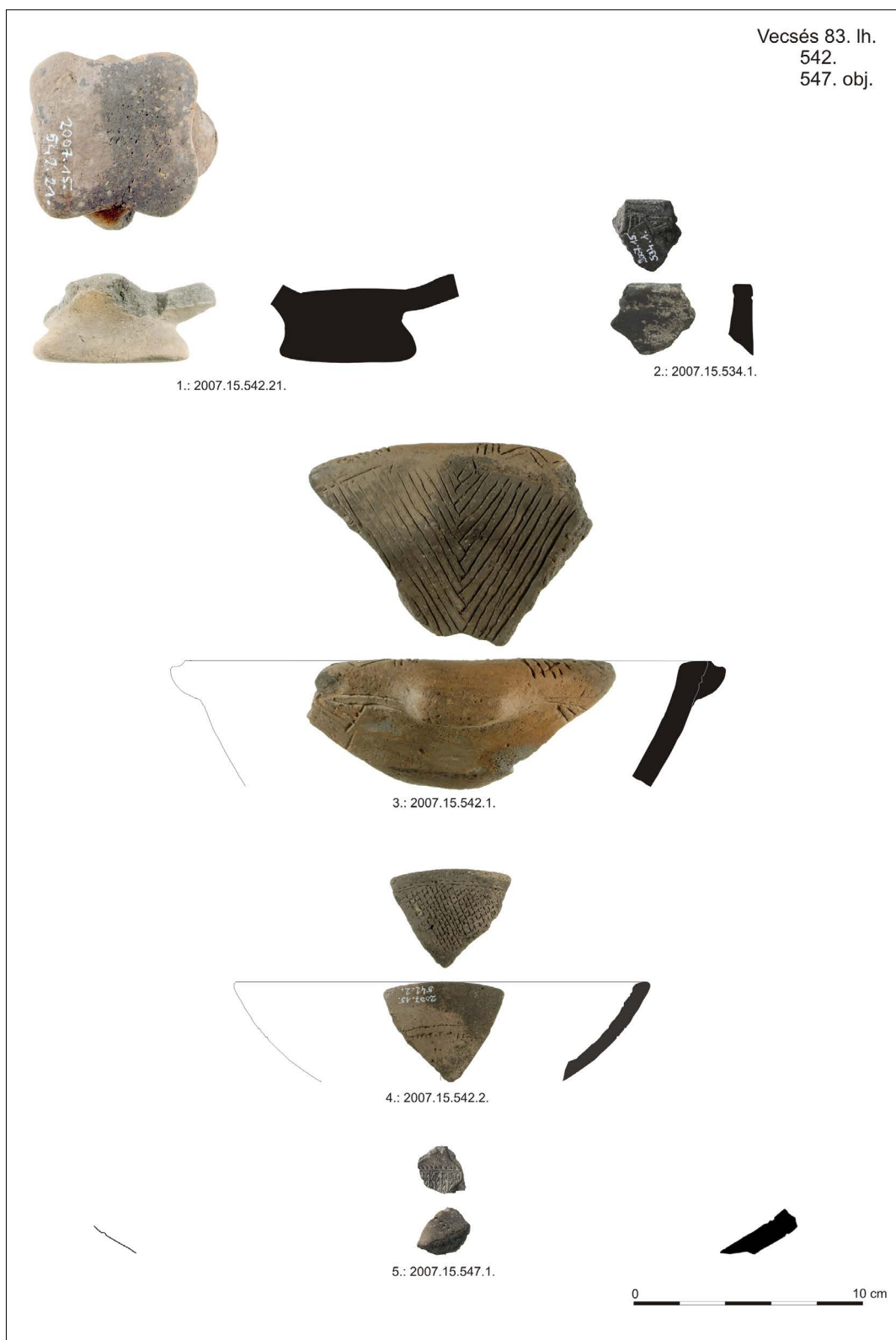
2.

3.

1. kép: Kora bronzkori lelőhelyek az M0-s autópálya nyomvonalán.
 2. kép: Vecsés 83. lelőhely
 3. kép: Vecsés 83. lelőhely kora bronzkori objektumai

- Fig. 1. Early Bronze Age sites in the path of Motorway M0
 Fig. 2. Vecsés, Site 83
 Fig. 3. Early Bronze Age features in Vecsés, Site 83

4. kép: Belsődíszes talpas tálak töredékei Vecsés 83. lelőhelyről

Fig. 4. Fragments of footed bowls with internal decoration from Vecsés, Site 83

5.

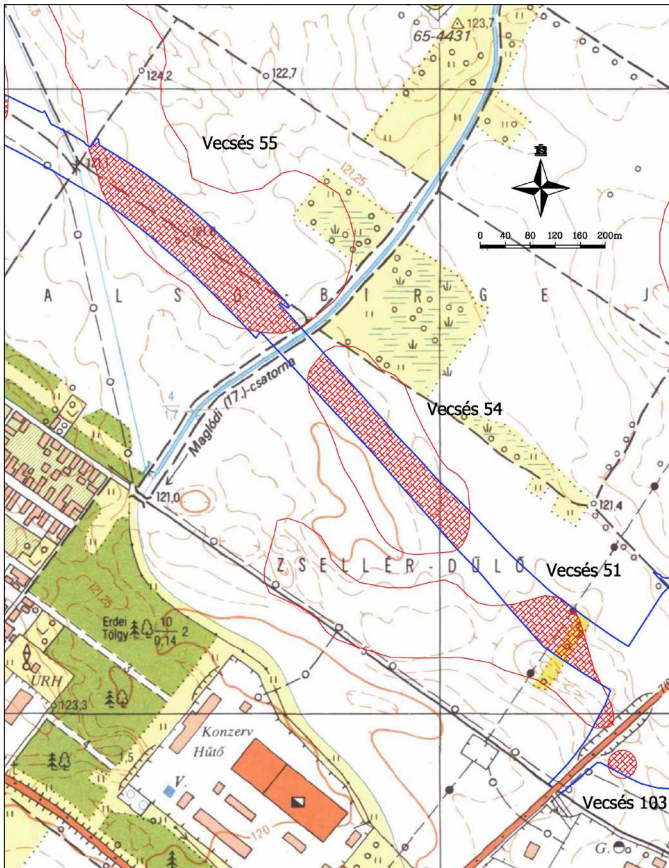
6.

5. kép: Üllő 5. lelőhely kora bronzkori objektumai

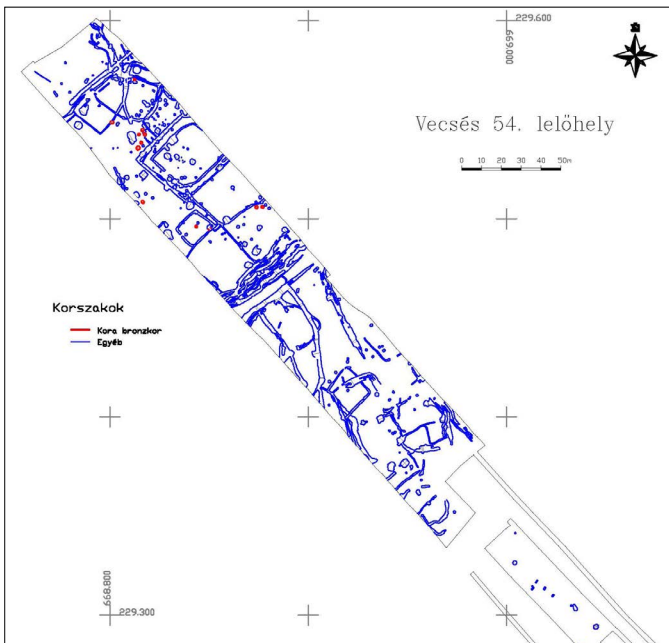
Fig. 5. Early Bronze Age features from Üllő, Site 5

6. kép: Belsődíszes talpas tál töredékei Üllő 5. lelőhelyről

Fig. 6. Fragment of a footed bowl with internal decoration from Üllő, Site 5

7.

8.

7. kép: Vecsés 54. lelőhely

Fig. 7. Vecsés, Site 54

8. kép: Vecsés 54. lelőhely kora bronzkori objektumai

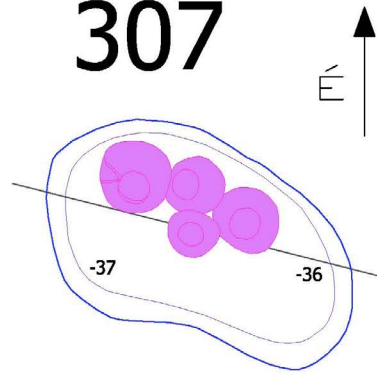
Fig. 8. Early Bronze Age features in Vecsés, Site 54

307

VECSÉS 54
2004 05 21
307 08J

307

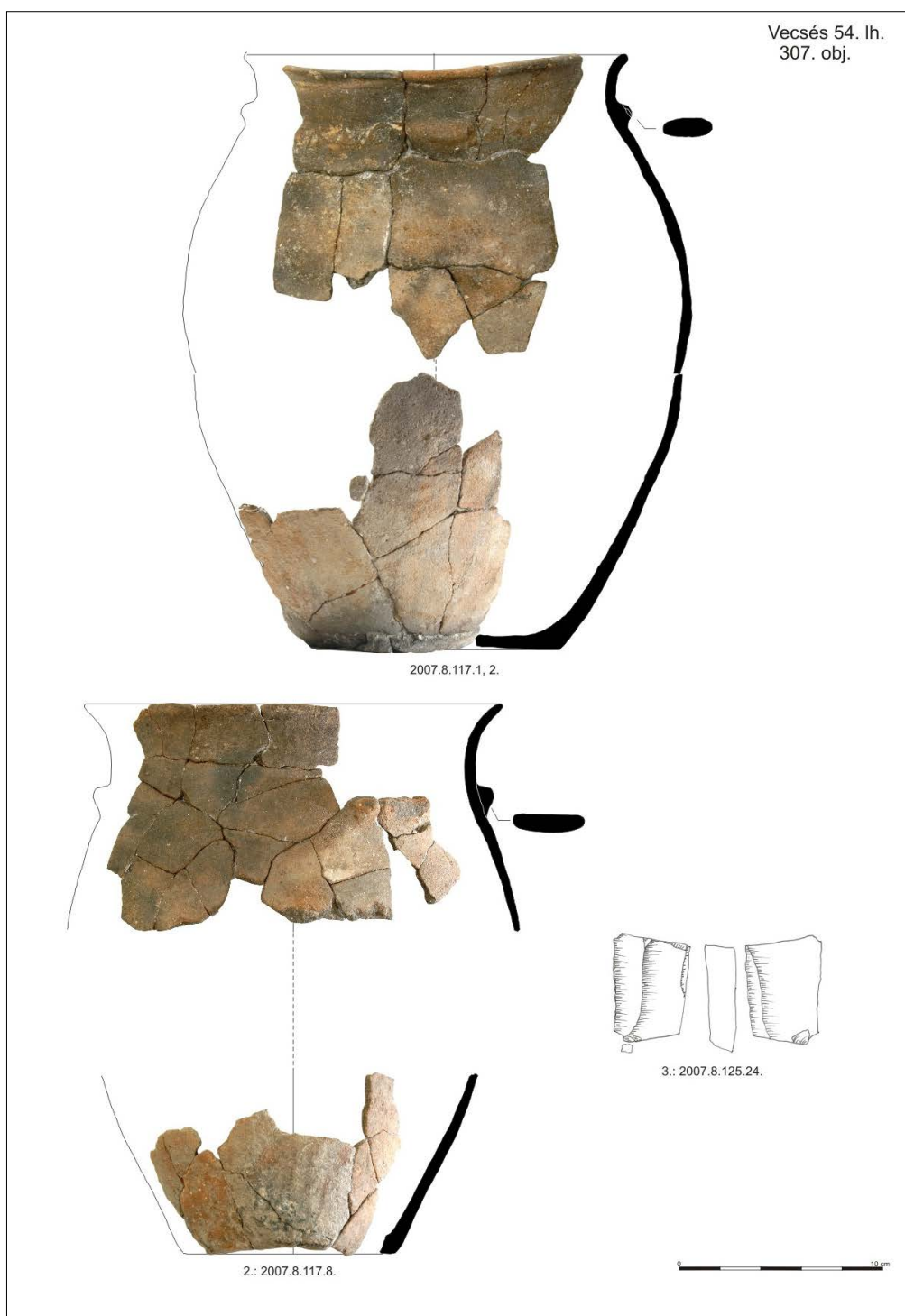
VECSÉS 54
2004 05 25
307 09J

1:20

0 0.2 0.4 0.6 0.8 1m

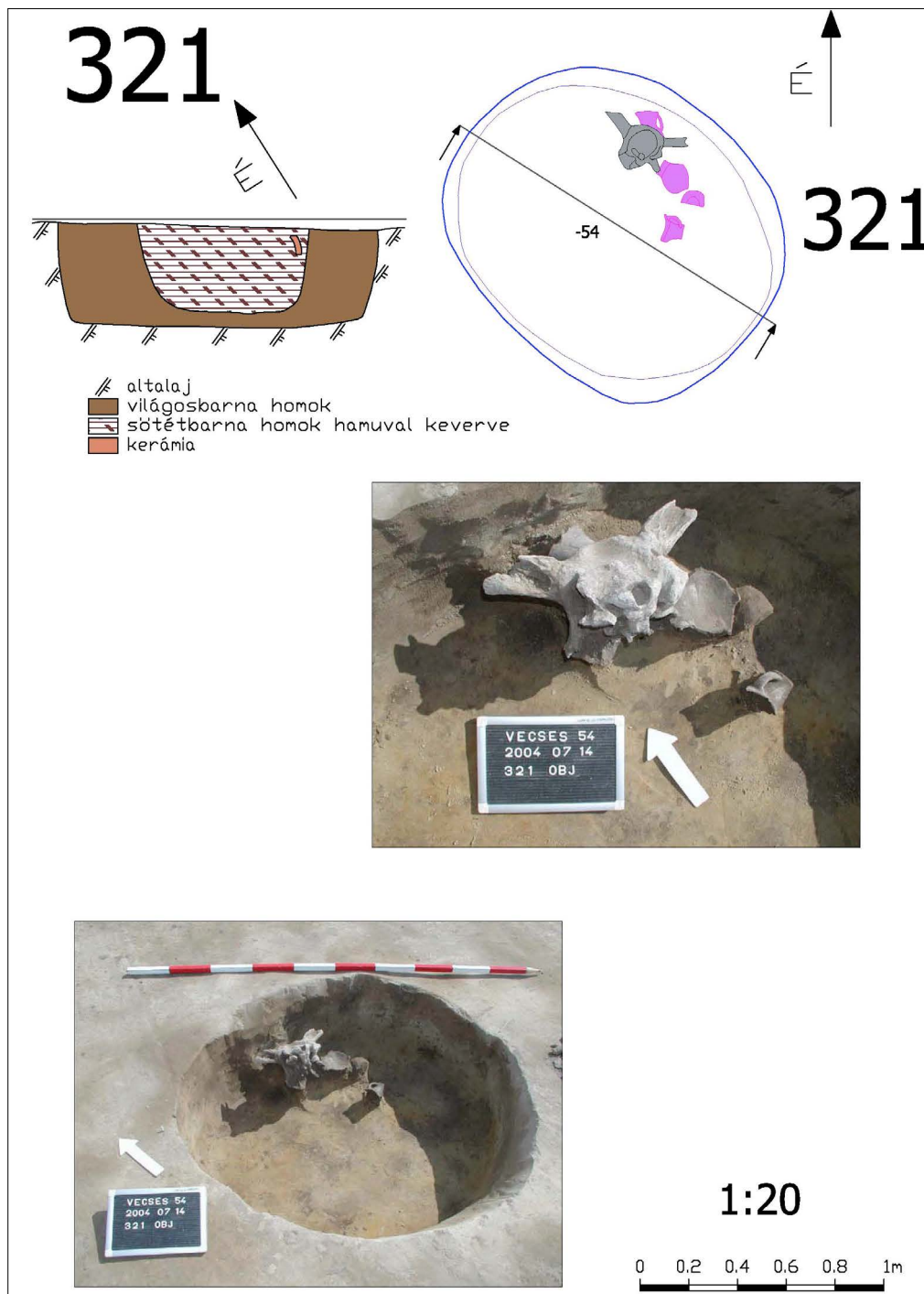
9. kép: Vecsés 54. lelőhely, 307. objektum

Fig. 9. Feature 307 of Vecsés, Site 54

10. kép: Vecsés 54. lelőhely, 1-2: Fazéktöredékek,
3: Hidrokvartzit penge töredéke

Fig. 10. Vecsés, Site 54. 1-2, Pot fragments,
3, hydroquartzite blade fragment

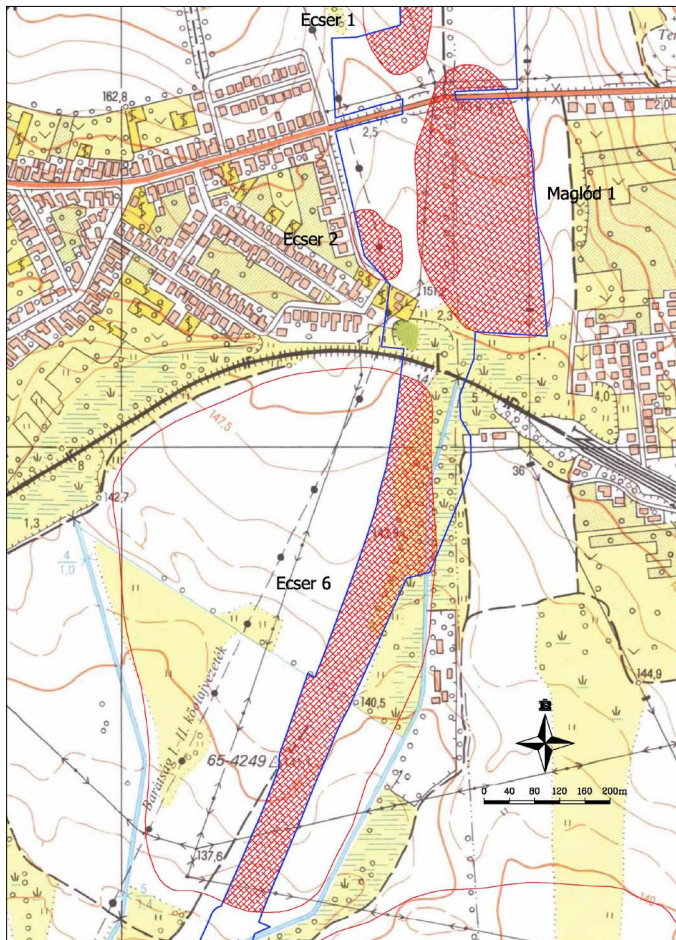
11. kép: Vecsés 54. lelőhely, 321. objektum

Fig. 11. Feature 321 of Vecsés, Site 54

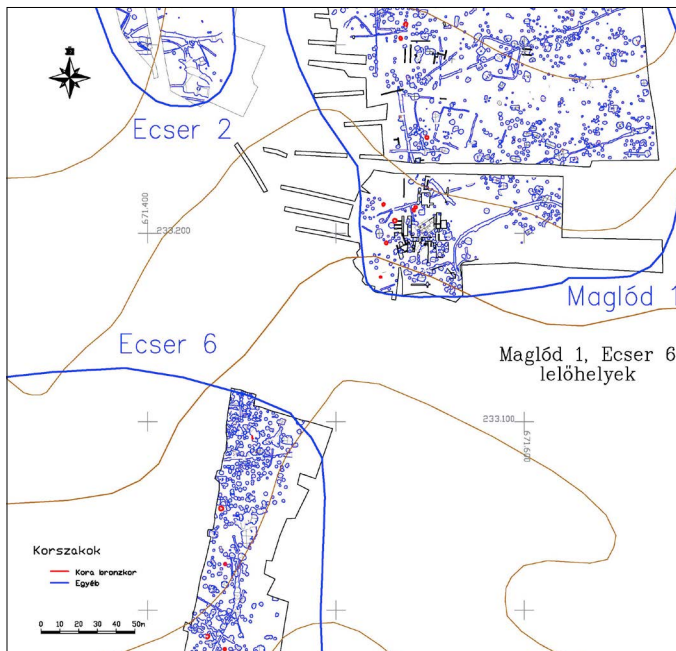

12. kép: Füles korsók töredékei Vecsés 54. lelőhelyről

Fig. 12. Jugs from Vecsés, Site 54

13.

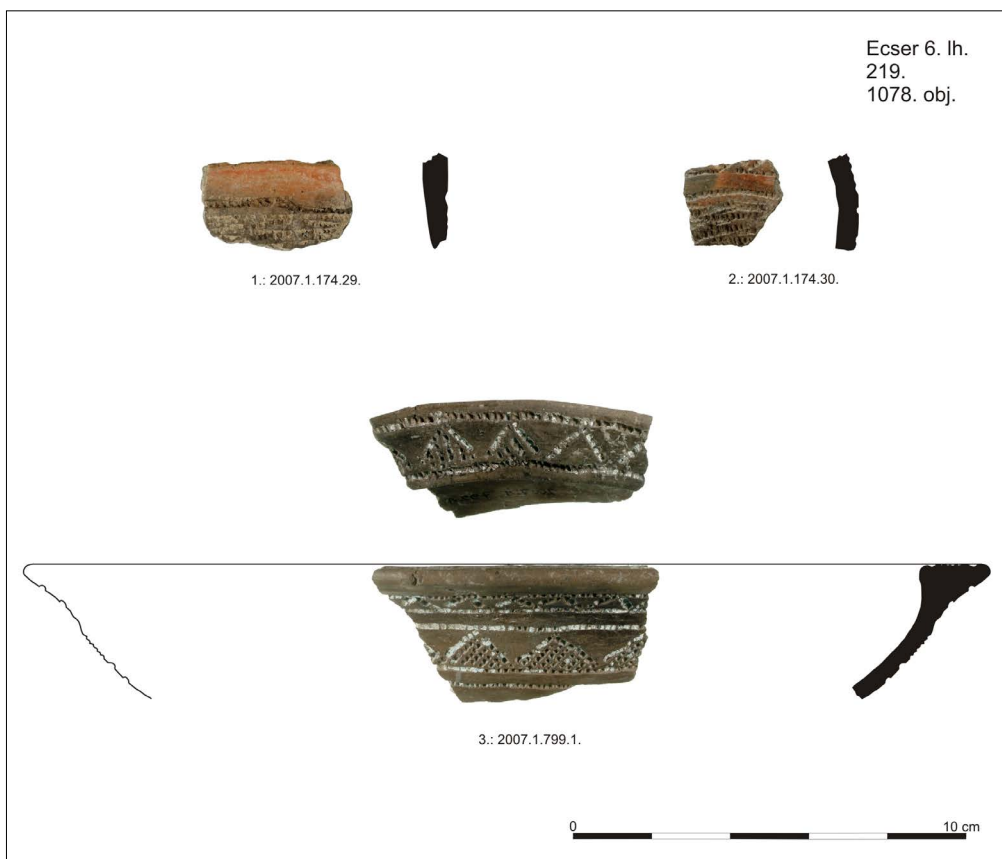
14.

13. kép: Ecser 6. és Maglód 1. lelőhelyek

Fig. 13. Ecser, Site 6 – Maglód, Site 1

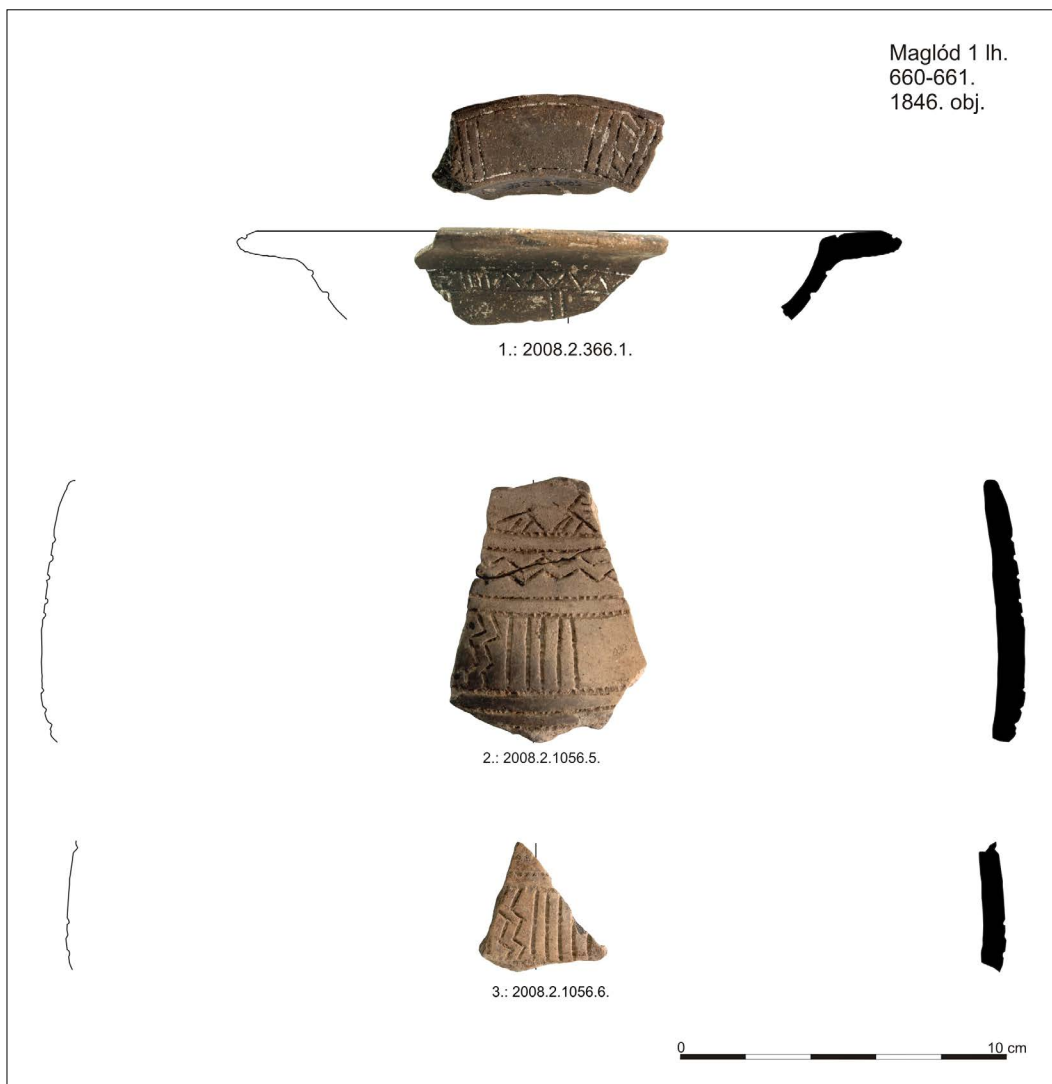
14. kép: Ecser 6. és Maglód 1. lelőhelyek kora bronzkori objektumai

Fig. 14. Early Bronze Age features in Ecser, Site 6 – Maglód, Site 1

15. kép: Ecser 6. lelőhely, 1-2: Harangedények töredékei,
3: Diszített T-peremű tál töredéke

Fig. 15. Ecser, Site 6. 1-2, Bell beaker fragments,
3, fragment of a decorated T-profile bowl

16. kép: Maglód 1. lelőhely, 1. Díszített T-peremű tál töredéke, 2-3: Geometrikus díszítésű edény(ek?) töredékei

Fig. 16. Maglód, Site 1. 1, Fragment of a decorated T-profile bowl, 2-3, geometric decorated vessel/vessels fragments

KORA BRONZKORI
ÁLLATCSONTLELETEK
AZ M0-S AUTÓPÁLYA
DÉLKELETI SZEKTORÁBAN
VÉGZETT FELTÁRÁSOKBÓL

Tugya Beáta

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során több lelőhelyen kerültek elő kora bronzkori, a Makó- és a Harangedény-kultúrába sorolható objektumok. Az archaeozoológiai vizsgálatok során arra helyezük a hangsúlyt, hogy kimutatható-e különbség e két kora bronzkori kultúra állattartásában, húsfogyasztási szokásaiban, valamint mennyire tekinthető egységnek a két kultúra archaeozoológiai szempontból. Állattani ismereteink mind a Makó-, mind pedig a Harangedény kultúrát tekintve még napjainkban is elég hiányosak. A tanulmány bővíti a két kultúra állattartásáról, vadászatáról kialakítható képet.

KULCSSZAVAK:
MAKÓ-KULTÚRA, HARANGEDÉNY-KULTÚRA, ÁLLATCSONT, ÁLLATTENYÉSZTÉS, VADÁSZAT, CSONT- ÉS AGANCSESZKÖZÖK

KEYWORDS:
MAKÓ CULTURE, BELL BEAKER CULTURE, ANIMAL BONE, ANIMAL HUSBANDRY, HUNTING, ANIMAL AND ANTLER TOOLS

BEVEZETÉS, VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Az M0-s autópálya délkeleti szektorának építését megelőző régészeti feltárások során három lelőhelyen kerültek elő kora bronzkori települések objektumai. Számuk egyik területen sem nagy, egy-egy kisebb település részleteinek tarthatók. Az objektumokból származó állatcsontok mennyisége is kevésnek mondható.

Vecsés 83. lelőhelyen a Makó-kultúra korai fázisához tartozó kilenc feltárt objektum közül nyolc tartalmazott állatcsontokat, mennyiségük kevés (90 db).

Vecsés 54. lelőhely tizenegy, a Makó-kultúra kései szakaszának objektuma közül tizben voltak állatcsontok, számuk nagyon kevés (45 db).

Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyen tizenöt kora bronzkori, a Harangedény-kultúrához sorolható objektumból tizenháromban találtak csontokat (122 db).

A legkevesebb csontlelet Vecsés 54., a legtöbb Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyről került elő. Vecsés 83. és az ecseri-maglódi lelőhelyen csak gödrök, míg Vecsés 54. lelőhelyen a gödrök mellett egy árok is előkerült. Néhány leleten darabolás nyomokat lehet látni, ami igazolja azt, hogy a leletek mindhárom lelőhelyen a konyhahulladékból származnak.

A dolgozatban szereplő csontméretek a régészeti állattanban egyezményesen elfogadott nemzetközi szabványnak felelnek meg (DRIESCH 1976). Az életkor meghatározásának forrása SCHMID 1972. A csontok anatómiai megoszlásának adatai lelőhelyenként a 2-4., míg a csontok méretei fajonként a 6. mellékletben – valamint a CD mellékletben találhatók.

AZ ÁLLATCSONTANYAG LEÍRÁSA, JELLEMZŐI LELŐHELYENKÉNT¹

Vecsés 83. lelőhely

A lelőhely kora bronzkori objektumai a Makó-kultúra korai fázisához sorolhatók, belőlük csak kevés, mindössze 90 db állatcsont került elő. A leletek közül 85-öt lehetett meghatározni, ez a teljes leletanyag 94%-a. A következő fajok maradványai kerültek elő: szarvasmarha (*Bos taurus* L.), juh (*Ovis aries* L.), házisertés (*Sus domesticus* Erxl.), ló (*Equus caballus* L.), valamint juh/kecske

csontok (*Caprinae* G.). A vadászott állatokat csak egy faj, a gímszarvas (*Cervus elaphus* L.) képviselte, több lelettel. A meghatározható csontok fajok szerinti megoszlása az 1. mellékletben – CD melléklet látható.

A lelőhely csontleletei alapján a leggyakoribb a kiskérődző volt, arányuk 44%-ra tehető. Az egyetlen fajra pontosan meghatározható csont, egy juh humerus volt. A második leggyakoribb faj a szarvasmarha volt: a 28 db csont 33%-ot tesz ki. A harmadik a ló (13 lelet, 15%), amit a gímszarvas (5 lelet, 6%), majd a házisertés (2 lelet, 2%) követ. A házi és a vadászott fajok aránya: 93 : 7. Ez arra utal, hogy a vadászatnak csak alkalmi, kiegészítő szerepe volt.

A csontleletek alapján számított legkisebb egyed-szám² 9, amelyből 1-1 házisertés és gímszarvas, 2-2 szarvasmarha, kiskérődző és ló különíthető el. Előkerült még egy rágcsáló csont, régészeti kora kétséges. Az állatok életkori megoszlása vegyes, fiatal és kifejlett egyedek egyaránt előfordulnak.

Az egyik szarvasmarha már kifejlett, 4 évesnél idősebb, a másik még fiatal 2-3 éves állat volt. A kiskérődzők közül egy egyed biztosan juh volt, életkora nem állapítható meg. A másik kiskérődző kifejlett állat volt. A sertés 1,5 évnél idősebb, az egyik ló 2,5-3,5 év közötti, míg a másik 3,5-4 évesnél idősebb volt. A gímszarvas életkora kisméretű csont-, és agancstörédei alapján nem állapítható meg.

A csontokat a sütés-főzési tevékenység során feltörték, intenzíven aprították, ép hosszúcsontok egyáltalán nem találhatók a leletek között, ezért marmagasság számítására egyik fajnál sem volt lehetőség.

Vecsés 54. lelőhely

A lelőhely bronzkori objektumai szintén a Makó-kultúrához, de annak kései fázisába sorolhatók. Az innen származó csontok száma még kevesebb, mint Vecsés 83. lelőhely esetében. A mindössze 45 db állatcsontból 43-at lehetett fajra meghatározni, ez 95,5%-ot jelent. A nem meghatározható 2 lelet nagypatás maradványa, valószínűleg szarvasmarha-, vagy lócsont volt. A csontleletek mindegyike háziállatokból származik: szarvasmarha (*Bos taurus* L.), juh/kecske (*Caprinae* G.) és ló (*Equus caballus* L.).

¹ A lelőhelyekről részletesen lásd Patay Róbert tanulmányát „Újabb adatok a dél-pesti síkság kora bronzkori topográfiájához és kronológiájához. Kora bronzkori lelőhelyek az M0-s autópálya délkeleti szektorában végzett feltárásokon” ebben a kötetben.

² MNI= Minimum Number of Individuals; kiszámítása során számba kell venni egy-egy állatfaj ugyanazon csontleletének ugyanolyan oldali, azonos jellegű csonttörédekeit, valamint figyelembe venni a csontleletek alapján becsült és a fogak által pontosabban meghatározható életkort.

A csontok fajok közötti megoszlása az 1. mellékletben CD melléklet található. A gyakorisági sorrend (szarvasmarha – ló – kiskérődzők és házisertés) eltér a Vecsés 83. lelőhelyen tapasztaltaktól, itt nem a kiskérődzők, hanem a szarvasmarha áll az első helyen. A szarvasmarhák aránya kiemelkedő: 72%. A második leggyakoribb faj a ló (14 %), harmadik helyre ugyanannyi csontmennyiséggel a kiskérődzők és a házisertések (7-7 %) kerültek.

A csontleletek alapján számítható minimális egyedszám 6, amelyből 2-2 szarvasmarha és ló, 1-1 pedig juh/kecske és sertés volt. A szarvasmarhák kifejlett, 4 évesnél idősebb állatok voltak. A két ló egyike felnőtt, a másik subadultus korú, azaz 2,5-3,5 éves volt. A juh/kecske életkorát nem lehetett megállapítani, de az infantilis kort már elérte. A házisertés is még fiatal állatnak számított.

Egy kifejlett ló ép kézközépcsontja (*metacarpus*) alapján kistermetű, kb. 132-133 cm-es marmagasságú (KIESEWALTER 1888; VITT 1952) állat volt. Ez a korszak átlagába beillő (BÖKÖNYI 1974) testméretet jelent.

Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyek

A lelőhelyekről összesen 125 db, a Harangedény-kultúrából származó állatcsont került elő. Ez meghaladja a Vecsés 54. és Vecsés 83. lelőhelyekről összesen előkerült leletek mennyiségét. A csontok közül csak 4 töredéket nem lehetett fajhoz sorolni.

Ecser 6-Maglód 1. lelőhelyet a két vecsési leletanyaghoz képest nagyobb fajbőség jellemzi. Háziállatokon kívül vadászott fajok csontjait is tartalmazta a leletanyag (1. melléklet-CD melléklet). A következő fajok maradványai alkotják a fajlistát: szarvasmarha (*Bos taurus* L.), juh (*Ovis aries* L.), házisertés (*Sus domesticus* Erxl.), ló (*Equus caballus* L.), kutya (*Canis familiaris* L.), gímszarvas (*Cervus elaphus* L.), vaddisznó (*Sus scrofa* L.) és közelebbről nem meghatározható rágcsáló (*Rodentia*).

A háziállatok gyakorisági sorrendje: szarvasmarha – juh, juh/kecske – sertés – ló – kutya. Itt már megfigyelhető a háziállatok klasszikus sorrendje, azaz a szarvasmarha dominanciája, amit a kiskérődzők, a sertés és a ló követ.

A csontleletek alapján számított legkisebb egyedszám 16, ebből a szarvasmarhát és a juh/kecskét egyaránt 4-4, a sertést 3, a többi fajt (ló, kutya, gímszarvas, vaddisznó és rágcsáló) 1-1 egyed képvisel a csontanyagban. A szarvasmarhákat inkább a kifejlett, idősebb életkor jellemzi, a kiskérődzők egyik felét nagyon fiatal, másikat kifejlett példányok adják. A sertésnél, ahogy a legtöbb régészeti korszakban megfigyelhető, a fiatalabb levágási életkor látható. A többi, 1-1 egyeddel képviselt fajnál a csontok mindegyike kifejlett példányra utal.

A csontokból egy vaddisznó marmagassága volt számítható, az ép csigacsontból (*astragalus*) számítható marmagasság 98,4 cm (TEICHERT 1969), ami a ma élő vadkanok marmagassági értékeinek felső részére tehető (PÁLL 1982).

Csont-, és agancseszközök

A három lelőhely közül az ecser-maglódi Harangedény-kultúrához tartozó csontanyagból kerültek elő megmunkált leletek, eszközök, összesen 4 db. Valamennyi a mindennapokban használt, díszítetlen tárgy. Némelyik tudatosan kiválasztott és a munkavégzéshez átalakított eszköz, de van köztük ad hoc jellegű is, amelynek kidolgozása alkalmi, a praktikumot követi.

Szarvasmarha könyökcsont 12 cm-es darabjának alsó végét vésőszerű eszközként használták (Itsz.: 2008.4.75.; 1. kép 1³); a csont anatómiai tulajdonságai meghatározták a funkcióját, kismértékű átalakítás után használhatóvá vált.

Gímszarvas agancs 10 cm-es nagyságú töredéke tompa, árszerű eszközként írható le (Itsz.: 2008.4.76.; 1. kép 2); az agancstöredéket ad hoc eszközként, mindenféle faragás, változtatás nélkül vették kézbe.

Házisertés szárcapocscsontból készült 7 cm hosszúságú csonttű, a tű fokánál lévő lyuk 2,1 mm átmérőjű (Itsz.: 2008.4.51.; 2. kép 1). A tű készítésére alkalmas csontot tudatosan választhatták ki. A szárcapocscsont végének kiszélesedő, de lapos része átfúrva adja a tű fokát. A tű teste simára, hengeresre csiszolt.

A negyedik eszköz egy szarvasbika nagyméretű agancsból készített agancsbalta vagy -kapa. A rózsató épen maradt (Itsz.: 2007.1.174.31.; 2. kép 2). A rózsató lapos, kissé homorú; közel hozzá, a széles agancsszáron a fanyél számára kialakított furat látható. Belső átmérője egyik oldalon 34,6; 27,5; másik oldalon: 35,8; 30,9 mm; a rózsató legnagyobb átmérője: 75; legkisebb átmérője: 67 mm; rózsató alatt az agancs kerülete: 210 mm; a furatnál az agancs belső részét kivájták. A szemág és a jégág csonkja látható. A rózsató peremein kopásnyomokat lehetett megfigyelni. Ha az agancsszár csonkját a nyéllel párhuzamos síkban formálták élesre, akkor baltaként, ha arra merőlegesen, akkor kapaként használhatták. Az ilyen szerszámokat a földművelésben, a házak alapozásánál vagy agyagkitermelés során használhatták, favágásra az agancsbalták túl gyengék lehetnek (BARTOSIEWICZ 2006, 175).

Következtetések, összehasonlítások

Lelőhelyek archeozoológiai anyagának összehasonlítása nem egyszerű feladat, hiszen nincs két egyforma mértékben feltárt lelőhely, ugyanolyan nagyságú leletanyag sem, a környezeti feltételek pedig szűkebb régióban is eltérőek lehetnek. Ezért csak az lehet a cél, hogy rámutassunk a hasonlóságokra és a markáns különbségekre (5. melléklet-CD melléklet).

Az megállapítható, hogy a Makó-kultúra Vecsés környéki lelőhelyein az állattartás dominál. A fajok gyakorisági sorrendje azonban nem egyezik meg egymással. Míg Vecsés 83. lelőhelyen a kiskérődzők, addig Vecsés

3 A csont- és agancseszközöket Lakó Márta Éva rajzolta, munkáját ezúton is köszönöm.

54. lelőhelyen a szarvasmarha a domináns faj. Vecsés 83. lelőhelyen a vadászatot néhány gímszarvas csont bizonyítja, a másik Makó-kultúrához sorolható lelőhelyen egyetlen vadállati maradvány sem fordult elő. Ennek oka lehet a leletek kis száma is. Egyedüli hasonlóság a lovak arányában figyelhető meg: a kora bronzkor ezen időszakában 15-20% körül stabilizálódik.

A Makó kultúra kései időszakához tartozik Üllő 5. lelőhely néhány objektuma, melyek az eddigiekhez képest nagyobb mennyiségű, összesen 1111 db állatcsontot tartalmaztak. A leletek 91%-a szarvasmarhacsont volt, a háziállatok további sorrendje: juh, ló, sertés és kutya; arányuk 0,5-4,8% között oszlik meg. A vadállatokat egyetlen őstulok csont képviselte (KÖRÖSI 2005, 138-139).

Csongrád-Sertéstelep lelőhelyen szintén csak néhány (összesen 8) objektumból kerültek elő állatcsontok, mennyiségük azonban az üllői és tápéi leletanyaghoz hasonlóan jóval nagyobb, mint a vecsési, ecser-maglódi lelőhelyeken megfigyeltek. Az 1141 db állatcsont alapján felállítható gyakorisági sorrend a következő: juh – szarvasmarha – kutya – házisertés. Feltűnő, hogy a ló hiányzik (VÖRÖS 2001, 168, 3. táblázat). A régészeti leletanyag elemzése e lelőhely kora bronzkori leletanyagát a kultúra kései időszakába sorolta (TÓTH 2001, 132).

SZGT-6H Tápé-Malajdok⁴ lelőhelyen, a Makó-kultúra szintén kései időszakához sorolható településén teljesen eltérő kép bontakozott ki a lakosság húsfogyasztási szokásairól, az összes kora bronzkorban ismert háziállatfajcsontjai megtalálhatók, azonban leggyakoribb nem valamelyik kiskérődző, hanem a ló volt. A vadászat a Vecsés környéki lelőhelyekhez képest sokkal jelentősebbnek tűnik: a vadászott fajokat a hód kivételével csupa nagyvad alkotja (őstulok, gímszarvas, vaddisznó). A halászatot nagyméretű harcacsontok igazolják. Vecsés és Üllő nem közvetlenül folyópart mentén található, de a Duna elérhető közelségben van, a kora bronzkorban pedig Vecsés és Ecsér környéke is tele volt vízjárta részekkel, ősmedrekkel. Mindezek ellenére a három vizsgált lelőhely archaeozoológiai anyagában a halászatra nem találtunk bizonyítékot. A vadászott-halászott fajok, valamint a háziállatok aránya a dél-alföldi lelőhelyen: 10,8%-89,2%. A csontok háziállatok közötti megoszlása ott eltért mind a kora bronzkori átlagtól (BÖKÖNYI 1974, 343, 347), mind pedig a tanulmányban elemzett lelőhelyektől. A lovak aránya kiemelkedő, csontleleteik száma majdnem kétszerese a szarvasmarha csontokénak. Elenyésző a sertések, a kiskérődzők, valamint a kutyacsontok mennyisége is. A háziállatok gyakorisági sorrendje: ló – szarvasmarha – sertés – juh, juh/kecske – kutya. A vadászott-halászott fajok sorrendje: őstulok – gímszarvas – halak – vaddisznó – hód (TUGYA 2009).

Hódmezővásárhely-Kingéc⁵ Makó kultúrához sorolt, de közelebből nem meghatározható fázisához tartozó kis mennyiségű (296 db) állatcsontanyagában a szarvasmarhák és a kiskérődzők aránya nagyjából kiegyenlített, minimális szarvasmarha fölény azért megfigyelhető. A házisertések kisebb csontmennyisége mellett nagyon kevés ló és kutyacsont is előkerült. A vadászatot 6 gímszarvas, egy vaddisznó és három mocsári teknős lelet bizonyítja (TUGYA in press).

Kiszombor-Nagyszentmiklósi út lelőhely Makó-kultúrához tartozó objektumaiból valamivel nagyobb mennyiségű, 555 db-os meghatározható csontanyag került elő⁶. A szarvasmarha csontok mennyisége kiemelkedő, több mint 60%-ot tesz ki. A kiskérődzők és a sertések kisebb, 10-20% közötti részesedése mellett elhanyagolható a mindössze 3 lócsont. A vadászatot itt is gímszarvascsontok, a madarászatot nem meghatározható madáracsontok jelzik. A halászat a tápéi leletanyag mellett egyedül itt volt megfigyelhető (TUGYA 2010).

A Makó-kultúra lelőhelyeinek összehasonlítása után megállapítható, hogy ugyanazon kultúra különböző fázisaihoz tartozó és eltérő földrajzi környezetben található lelőhelyek archaeozoológiai eredményei között markáns különbségek figyelhetők meg, sőt az egymáshoz viszonylagos közelségben lévő települések sem mutatnak feltétlenül azonos képet. A hasonló környezetben fekvő vecsési és üllői lelőhelyeken az állattartás teljes fölénye látható, míg a dél-alföldi, folyóvízhez közelebb eső területen a lakosság életében fontosabb szerepet töltött be nemcsak a vadászat, hanem a halászat is (SZGT-Tápé-Malajdok). Érdekes, hogy Csongrád-Sertéstelepen a Tisza közelsége ellenére sem kerültek elő halcsontok, a vadászatot is mindössze egy gímszarvas és egy mezei nyúl csont igazolja. Azt, hogy a nagy különbségek oka területi, földrajzi elhelyezkedés, esetleg más tényező, azt a kultúra további kutatása tisztázhatja.

A Harangedény-kultúra ecser-maglódi lelőhelyén a háziállatok tartása mellett a vadászatnak is volt szerepe, de az a Makó-kultúra környező lelőhelyeihez hasonlóan csak kiegészítő, alkalmi jellegű lehetett. A lelőhelyen megfigyelhető a háziállatok klasszikus sorrendje, azaz a szarvasmarha dominanciája, amit a kiskérődzők, a sertések és a lovak követnek. A leggyakoribb vadászott faj a megszokottól eltérően nem a gímszarvas, hanem a vaddisznó volt.

Csepel-Háros kora bronzkori településén (BÖKÖNYI 1974, 354) az előkerült állatcsontok száma húszszorosra annak, mint amit az ecser-maglódi lelőhelyen ta-

4 † Paluch Tibor ásatása, az archaeozoológiai leletanyagot a szerző dolgozta fel.

5 Csányi Viktor (TJM) ásatása, az archaeozoológiai leletanyagot a szerző dolgozta fel.

6 Kiszombor-Nagyszentmiklósi út lelőhelyen Kürti Béla végzett feltárást. A kora bronzkori anyag rész régészeti feldolgozója Tóth Katalin (TJM), az archaeozoológiai anyagot a szerző dolgozta fel.

pasztaltunk. A 2752 darabos, a Harangedény kultúrához sorolt állatcsont anyag eltérő képet tár elénk: a különbség a háziállatok gyakorisági sorrendjében figyelhető meg. A leggyakoribb állatfaj nem a szarvasmarha, hanem a ló volt, amit a szarvasmarha, a kiskérődzők, a sertés és a kutya követ. Ez a sorrend és az, hogy a lócsontok száma majdnem kétszerese a szarvasmarháénak, továbbá az, hogy hozzájuk képest a többi három faj aránya 10% alatti, a tápé-malajdoki lelőhelyre (TUGYA 2009) emlékeztet. A vadászatnak, halászatnak az állattartáshoz képest sokkal kisebb a jelentősége (8,73%), azonban számos faj elejtésével tették változatossá húsfogyasztásukat. Leggyakrabban nagyvadakra vadásztak, elsősorban gímszarvasra, őstulokra és vaddisznóra. Egy barnamedve csont színesíti a nagyvadak sorát. A lakosság halászott, továbbá vízi, víz közeli életmódot folytató állatokat (mocsári teknős, hód) is fogyasztott (BÖKÖNYI 1974, 354).

Összességében elmondható, hogy markáns különbség nem a Makó-, és a Harangedény-kultúra lelőhelyei, hanem a két kultúra eltérő földrajzi környezetben fekvő települései között figyelhető meg.

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során napvilágra került kora bronzkori lelőhelyek mindegyikén az tapasztalható, hogy a lakosság hússzükségletét elsősorban háziállatok levágásából fedezte, a vadászatnak csak minimális, alkalmi jellege volt⁷.

⁷ A tanulmányt Dr. Kőrösi Andrea (MMGM) lektorálta. Munkáját, értékes tanácsait, javaslatait ezúton is köszönöm.

IRODALOM

BARTOSIEWICZ 2006

Bartosiewicz L.: *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba.* Budapest 2006.

BÖKÖNYI 1974

Bökönyi, S.: *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe.* Budapest 1974.

DRIESCH 1976

Driesch, A. v. d.: *A guide to the Measurement of Animal Bones from Archeological Sites: as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich.* Peabody Museum Bulletins, 1. Cambridge, Mass, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology. Harvard University 1976.

KIESEWALTER 1888

Kiesewalter, L.: *Skelettmessungen am Pferde.* Dissertation. Leipzig 1888.

KÖRÖSI 2005

Körösi, A.: *The animal bones from the early Bronze age site at Úllő.* CommArchHung 2005, 138-142.

PÁLL 1982

Páll E.: *A vaddisznó és vadászata.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1982.

SCHMID 1972

Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones for Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists. - Knochenatlas für Prähistoriker, Archäologen und Quartärgeologen.* Elsevier Publishing Company. Amsterdam-London-New York 1972.

TEICHERT 1969

Teichert, M.: *Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen.* In: *Archeological studies*, Ed.: A. T. Clason, Amsterdam-New York, 1969, 51-69.

TÓTH 2001

Tóth K.: *Kora bronzkori településrészlet Csongrád határában. - Frühbronzezeitliche Bestattungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma.* MFMÉ-StudArch VII. (2001) 115-160.

TUGYA 2009

Tugya B.: *SZGT-6H Tápé-Malajdok A, B lelőhely archeozoológiai értékelése.* Móra Ferenc Múzeum Adattár. Szeged 2009. p. 18.

TUGYA 2010

Tugya B.: *Kiszombor-Nagyszentmiklósi út lelőhely kora bronzkori állatcsontleleteinek elemzése.* Tornyai János Múzeum Adattár, 2010. p. 6.

TUGYA IN PRESS

Tugya B.: *Állatcsontleletek Hódmezővásárhely-Kingécről.* p. 54.

VITT 1952

Vitt, O.: *Losadi pazürükszkih kurganov.* CA XVI (1952) 163-203.

VÖRÖS 2001

Vörös I.: *Csongrád-Sertéstelep bronzkori állatcsontleletei.* MFMÉ-StudArch VII. (2001) 161-175.

EARLY BRONZE AGE ANIMAL BONES FROM EXCAVATIONS IN THE SOUTHEASTERN SECTOR OF MOTORWAY M0

The study presents the evaluation results of the meagre archaeozoological material of three Early Bronze Age sites. The record of Vecsés, Site 83, could be assigned to the early Makó culture, while Vecsés, Site 54, was associated with the late phase of the same culture, and Ecsér, Site 6 – Maglód, Site 1, included a settlement of the Bell Beaker culture. The assessment focused on detecting any possible difference between the animal husbandry strategies, meat consumption patterns, and archaeozoological profiles of the two cultures.

Domesticated animals were predominant in both records; however, while small ruminants are the most frequent in the oldest material, the proportion of cattle bones in the two younger ones is higher. Domestic swine and horses occur in all three assemblages.

Hunting appears to have played a marginal role, supplementing the meat obtained from slaughtering domesticated animals. Two sites yielded evidence of the occasional hunting of red deer and wild boar.

Bone tools have only been identified in the find material of the Bell Beaker settlement: a shafted antler tool, a chisel, an awl, and a bone needle.

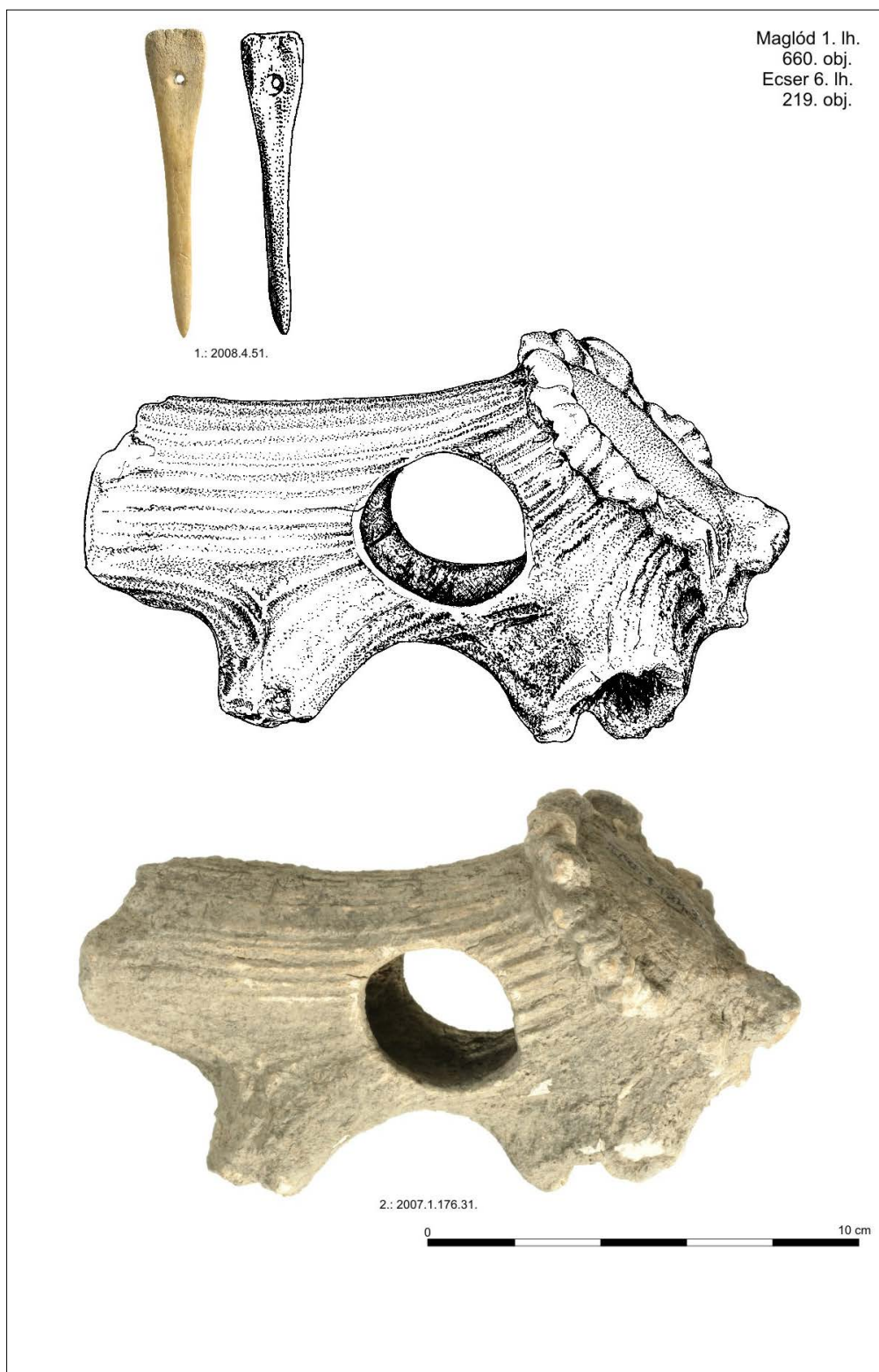
A comparison of the archaeozoological records of the three sites with those of coeval sites in the Great Hungarian Plain has revealed general differences between sites in different environmental settings rather than those of the Makó and Bell Beaker cultures in the same setting.

1. kép 1: Szarvasmarha könyökcsontból kialakított véső Maglód 1. lh.-ről (ltsz.: 2008.4.75.).

1. kép 2.: Árszerű eszközként használt szarvasagancs töredék Maglód 1. lh.-ről (ltsz.: 2008.4.76.).

Fig. 1. 1, Chisel crafted from a cattle elbow bone, Maglód, Site 1 (Inv. no. 2008.4.75); 2. deer antler fragment used as an awl-like tool, Maglód, Site 1 (Inv. no. 2008.4.76)

2. kép 1.: Tű sertés szárcapocscsontból Maglód 1. lh.-ről (Itsz.: 2008.4.51.).

2. kép 2.: Nyeles agancseszköz Ecser 6. lh.-ről (Itsz.: 2007.1.174.31.).

Fig. 2. 1, Needle made from a pig fibula, Maglód, Site 1 (Inv. no. 2008.4.51); 2, antler hoe, Ecser, Site 6 (Inv. no. 2007.1.174.31)

AZ URNAMEZŐS IDŐSZAK TEMETŐJE MAGLÓDON

Nagy Nándor Norbert

A Maglód 1. lelőhelyen feltárt 48 késő bronzkori hamvasztásos sír a rítus szempontjából nagy változatosságot mutat. A 11 urnás temetkezésen kívül a szórt hamvas változat legáltalább öt fajtáját alkalmazták. A korszakra jellemző különlegességek is voltak a sírokban: csizma alakú edények, agyag szimbólumok, fémmel díszített edények. A HaA1-B1 periódusban használt temető jelentős hasonlóságot mutat mind rítusában, mind mellékleteiben a Békásmegyeren feltárt sírokkal (KALICZ-SCHREIBER 2010).

KULCSSZAVAK:
KÉSŐ BRONZKOR, URNAMEZŐS
IDŐSZAK, TEMETŐ,
SZÓRTHAMVAS TEMETKEZÉSEK,
URNÁS TEMETKEZÉSEK

KEYWORDS: LATE BRONZE AGE,
URNFIELD PERIOD, CEMETERY,
SCATTERED CREMATION
BURIALS, URN BURIALS

A LELŐHELY ÉS AZ ÁSATÁS

A lelőhely a Budapest-Szolnok vasútvonaltól északra, Maglód és Ecsér között terül el egy kb. 800 m hosszú ÉNy-DK irányú lejtő déli végén és közel vízszintes folytatásában (1. kép).¹ A késő bronzkori temetőt ennek a lejtőnek az aljától kb. 10 m-rel magasabban, kb. 162 m-rel a tengerszint felett, egy 50×60 m-es területen tárták fel (2. kép).² A feltárás során más, egyértelműen késő bronzkori jelenséget ezen a lelőhelyen a nyomvonalba eső részen nem találtak (RKM 2005, 267; TARI 2006, 36-37). Az ásatás azért is jelentős, mivel a temető teljes területe feltártnak tekinthető. A lelőhelyen több korszak objektumait³ is megtalálták, ezért néhány lelet nélküli, vagy csak köveket tartalmazó gödör talán szimbolikus sír lehet. A temető sírfoltjai gyakran nem, vagy csak gyengén voltak felismerhetőek, a sírokat többször más objektumok oldalában lehetett észrevenni. Ebben az időszakban a sírgödröket gyakran nem mélyítik az altalajba, így csak a humuszban vannak, a gépi humuszolás ezeket ezért eltünteti, az előbb említetten kívül e miatt is a temető sírszáma nagyobb lehetett⁴. A feltárt sírok leírását a mellékelt CD-n az 1. számú melléklet tartalmazza.

A SÍROK RÍTUSA

A temető 48 sírjából mindegyik hamvasztásos rítusú, azonban e temetkezési mód többféle változatával találkozhatunk. Leggyakoribb a szórt hamvas temetkezés (35 sír), melynek öt változata fordul elő.

Az első változat esetében (14 esetben, pl.: 7. kép) a többnyire egész edények mellett a hamvak kisebb-nagyobb, leginkább 15-30 cm átmérőjű kupacban voltak megfigyelhetők: 1. obj. (10. kép), 2. obj. (11. kép), 79. obj. (19. kép), 117. obj. (29. kép), 126. obj. (30. kép), 129. obj. (31. kép), 151. obj. (33. kép), 163. obj. (35. kép), 165. obj. (37. kép), 181. obj. (41. kép), 247. obj. (50. kép), 263. obj. (52. kép), 268. obj. (53. kép), 284. obj. (54. kép). Már itt meg kell említeni, hogy a 15 sírban előforduló fazekakat sosem találjuk egyben, de teljessé összeállítható edény sem fordul elő.

Szándékosan összetörött és/vagy a másodlagos égés miatt szétesett darabjait mindig elszórták a sírokban. Ugyanezt figyeltem meg a Budapesten, Békásmegyernél feltárt temető sírjain és fényképein is, a hasonló típusú fazekaknál. Ott 52 sírban fordulnak elő fazekak a 323 sírból (KALICZ-SCHREIBER 2010). Ez a jelenség figyelhető meg a Balatonendrén előkerült temetőben is (VÁCZI 2020, 207). A hamvak helyénél nem lehet szabályosságot megfigyelni, az edények közé hét esetben: 2., 79., 117., 126., 163., 181., 247. obj., az edényektől északra három alkalommal: 129., 165., 263. obj., az edényektől délre négy sírnál: 1., 151., 268., 284. obj. helyezték el őket. Ezt a rítust nem is lehetne szórt hamvasnak nevezni a szó szoros értelmében, mivel a hamvakat nem szórták szét mindig, hanem valószínűleg egy szerves anyagból készült tartóba helyezték el és így rakták a mellékletek közelébe.

A szórt hamvas rítus második formájánál a hamvak elszórtan, a sír egész betöltésében vagy nagyobb területen, de mindig ritkán jelentkeznek, többnyire egész edényekkel együtt. Három esetben figyeltük meg ezt a változatot: 60. obj. (18. kép), 93. obj. (21. kép), 153. obj. (34. kép). Ezek a sírok egymáshoz viszonylag közel, a temető középső részén helyezkednek el. Hasonlóképpen, a békásmegyeri temetőben is megfigyelhető, hogy a hasonló rítusú sírok egymáshoz közel fekszenek (KALICZ 2010, 283). Mint később látni fogjuk, a datálásuk a HaA2-HaB periódusra esik.

A szórt hamvas temetkezések harmadik típusát négy alkalommal figyeltük meg: 43. obj. (15. kép), 56/1. obj. (17. kép), 196. obj. (45. kép), 200. obj. (46. kép). Ezekre jellemző, hogy a sírokban nincsenek ép edények, csak edénytöredékek és hamvak jelentkeznek szétszórtan a sír teljes területén ill. betöltésében, vagy annak egy részében (pl. 8. kép). Ezeket az együtteseket a HaA periódusra keltezhetjük.

A negyedik változat 11 esetben fordult elő: 25/1. obj. (12. kép), 27. obj. (13. kép), 40. obj. (14. kép), 99. obj. (23. kép), 171. obj. (38. kép), 180. obj. (40. kép), 183. obj. (42. kép), 189. obj. (43. kép), 221. obj. (48. kép), 250. obj. (51. kép), 328. obj. (56. kép). Ezekben az esetekben a mellékleteket valószínűleg a halotti máglyára helyezték, majd ezeket az erősen kormos edényeket összetörve szórták a sírba a hamvakkal együtt (pl. 9. kép). Ezek a sírok a temető teljes területén megtalálhatók, a HaA periódusra keltezhetők. A harmadik és negyedik változatot a német szóhasználat „Brandgrubengrab”-nak határozhatjuk meg (EGGERT 2008, 58).

1 A lelőhely és a feltárás részletes leírását lásd az első kötetben: SÜMEGI-PATAY-TÖRŐCSIK 2024, SÜMEGI-PÁLL 2024, PATAY 2024.

2 Az ásatást Dr. Rácz Tibor Ákos (FMC) vezette.

3 Késő rézkor, kora bronzkor, kora és késő vaskor, római császárszék, népvándorlás, Árpád-kor.

4 Előfordul a késő bronzkorban olyan eset is egy temetőben, mint pl. Maklár, Nagyrért 2. lelőhelyen, hogy a sírok többsége nem mélyül le az altalajba (Mengyán Ákos (MNMKK NRI) szíves szóbeli közlése).

Az ötödik variáció a szórthamvas rítus két változatát egyesíti. Ezt három sír esetében figyeltük meg: 104. obj. (24. kép), 214. obj. (47. kép), 244. obj. (49. kép). Ezeknél a sír egyik felébe rakták a többnyire egész edényeket és a másik felébe helyezték el a halotti máglyáról levett, erősen kormos edénytöredékeket, a hamvakat egy kupacba halmozták. A 214. obj.-nál a hamvakat az edényekbe is beletették, ezért ezt a típust a német szóhasználattal „Brand-schüttungsgrab”-nak nevezhetjük (EGGERT 2008, 57).

Ez utóbbi két változatot könnyen fel lehet ismerni a kormos edényekről és kormos betöltésről. A 101. obj.-ból (25. kép) és a 164. obj.-ból (36. kép) nem kerültek elő csontok, de a jellegük alapján valószínűleg a szórthamvas sírokhoz tartoznak, így számuk 37-re emelkedik.

A szórthamvas sírok formája változó, méretük 0,6-1×1-1,5 m. Ha több ép edény van a sírban (17 eset), akkor lekerekített sarkú téglalap alakúak és É-D-i tájolásúak. Ekkor az edényeket is É-D-i vonalban helyezték el, ez alól csak néhány kivétel van, de ezek többnyire kevesebb ép edényt tartalmaznak. Az É-D-i tájolást sikerült megfigyelni a Békásmegyernél feltárt síroknál is (KALICZ 2010, 15). A szórthamvas sírokat mélyebbre ásták az altalajba, mint az urnásakat, ezért a gépi humuszosítás is jobban megkímélte őket, mélységük a nyesett felszíntől 20-80 cm. A melléklet társításoknál nem lehet megfigyelni szabályszerűséget a szórthamvas sírok esetében. Az edények száma 1-10 db közötti, átlagban 4,3 edény jut egy sírra. Nyolc vagy annál több edény csak három alkalommal fordul elő. Csak kettő esetben fedtek le edényt egy másikkal, ez a szokás gyakoribb más urnamezős temetőben, pl. Érden (OTTOMÁNYI 2008, 48) és Budapest, Nagytétényi úton (BESZÉDES-SZILAS 2007, 236). Turbántekercses tállal takartak le egy-egy urna alakú edényt: 60. obj. (18. kép), 153. obj. (34. kép). Békásmegyérhez hasonlóan ebben a temetőben is a szórthamvas sírok kb. felében volt mélytál (KALICZ 2010, 280).

Urnával történő temetkezést kilenc esetben lehetett megfigyelni: 47. obj. (16. kép), 98. obj. (22. kép), 112. obj. (27. kép), 116. obj. (28. kép), 130. obj. (32. kép), 172. obj. (39. kép), 193. obj. (44. kép), 313. obj. (55. kép), 945. obj. (57. kép). További két alkalommal, 92. obj. (20. kép) és 100. obj. (24. kép), amikor a sírleírás alapján nem kerültek elő csontok, csak valószínűsíteni lehet ezt a rítust. Ezek a sírok a temető közepén helyezkednek el (3. kép), többnyire nem ásták őket mélyre, ezért három kivétellel: 193., 313., 945. obj., a humuszosítás-során megsérültek.

Az urnás sírgödrök formája változatos, kerek, ovális vagy lekerekített sarkú téglalap. A hamvakat három esetben helyezték mélytálba: 112., 172., 313. obj., négy esetben urna alakú edénybe: 92., 98., 100., 130. obj., a további két esetben valószínűleg urna alakú edényt használtak. Az edények száma az urnás temetkezéseknél is változó, kettő sír kivételével egy-három edény fordul elő, egy-egy sírnál találtak hét és nyolc edényt.

A szándékos edénytörést jelző sírok száma Maglódon kb. 65%, ugyanez Békásmegyeren kb. 50% (KALICZ 2010, 283). 11 olyan sír van Maglódon, amelyben csak szándékosan összetört edények vannak, valamint 20 olyan sír, melyben az épen, egészben letett edények mellett összetört edények darabjait is elhelyezték. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kormos edénytöredékeknél a „szándékos edénytörés” látszatának az oka a halotti máglyán véletlenül elszennvedett törés is lehet. Minden sír tartalmazt legalább egy mellékletet, melléklet nélküli sírok, mint pl. Csorván (TROGMAYER 1963, 90. Grab 19., 81), nem fordultak elő.

Az edényekbe csak néhány alkalommal raktak tárgyakat: az 1. obj. agyagszimbólumai (10. kép), a 60. obj. orsókarikái (18. kép), a 98. obj. agyagcsörgője (22. kép), a 180. obj. orsógombja (40. kép) és a 181. obj. agyagcsörgője (41. kép) voltak edényekben. Négy alkalommal fordul elő, hogy edényeket tettek egymásra. Mind a négy más-más eset: urna alakú edény szájánál volt egy csésze (92. obj., 20. kép), tál a tálban (117. obj., 29. kép), csésze a tálban (151. obj., 33. kép), bögre a tálban (181. obj., 41. kép). Egy alkalommal helyeztek edény belsejébe egy másik edényt (a 164. obj.-⁵ 36. kép): egy urna alakú edény belsejébe raktak egy csészét.

A sírok fele tartalmazta a tároló-, evő-, és ivókészlet elemeit is, míg a sírok másik fele csak a tároláshoz és evéshez szükséges edényeket foglalta magába. Olyan sírt, mely csak az ivókészlet elemeit tartalmazta, nem lehet találni Maglódon. A nagy sírszámú békásmegyéri temetőben is mindössze három temetkezés van, amelyekben egyedül az ivókészlet valamelyik darabja volt: 21., 314., 418. sírok (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 5., 134., 199). Nem fordul elő olyan temetkezés, melyben csak fémek lettek volna, legalább néhány kerámia töredék is volt a sírban.

A hamvak sírba helyezésének hasonlóan változatos módjaival találkozhatunk más urnamezős korú temetők feltárásain is, mint pl. Budapest, Nagytétényi úton (BESZÉDES-SZILAS 2007, 235-236), Békásmegyeren HaA2-HaB2/3 (VÁCZI 2010, 298), Neszmélyen HaA1-B1 (PATEK 1961, 41), Csorván BD-HaB (TROGMAYER 1963, 87-100), Chotínban HaB (DUŠEK 1957, 130). Szórthamvas és urnás rítus is előfordul a Balatonmagyaród-Hídvégpusztánál feltárt temetőben (HORVÁTH 1994, 220) és Vörs-Papkertnél is (HONTI 1993, 147). Békásmegyeren az urnás-szórthamvas sírok aránya kb. 1/3:2/3 (KALICZ 2010, 280), míg a Maglód 1. temetőben kb. 1/4:3/4. Ugyanez Chotínban (DUŠEK 1957, 130) kb. 50%-50%, a neszmélyi temetőben pedig csaknem háromszor annyi urnás temetkezés van, mint szórthamvas (PATEK 1961, 41), Csorván a sírok nyolcad része volt urnás, a többi szórthamvas (TROGMAYER 1963).

Máglyahelyre utaló nyomokat vagy átégett oldalú sírgödröket nem találtak a terület feltárása során.

5 Ennek a sírnak a rítusa bizonytalan.

Bronz díszek 17 sírban voltak, ez 35%-a a síroknak, ami nem áll távol a Békásmegyeren tapasztalt 47%-tól (KALICZ 2010, 287). Típusaikat az 5. kép mutatja, ezek a temető teljes területére kiterjedtek (3. kép). A pitykék többsége és talán egy spirálkarika kivételével a bronzdíszek törötten kerültek a sírba. Öt alkalommal felnőttél, öt esetben gyereknél, hét sírnál pedig nem meghatározható korú halottnál voltak fémtárgyak. Feltűnő, hogy csak ékszerek fordulnak elő bronzból, nincsenek fegyverek, szerszámok, eszközök vagy edények. A bronz mellékletet tartalmazó sírok kb. felénél lehet a tárgyakon olvadásnyomokat megfigyelni, tehát a díszek ezekben az esetekben a halotton vagy a halotti máglyán lehettek. A bronzokat ritkán az edényekbe helyezték, de legtöbbször szétszórva kerültek elő a sírokban.

Köveket gyakran használtak az őskorban a halotti rítushoz (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 2002, 146-148). Alkalmazásuk Maglódon (3. kép) nagyon hasonlít a Békásmegyeren megfigyeltékhez, a 47 sírből 10 sír tartalmazott valamilyen módon köveket, ez 21,2%, mely közel van a Békásmegyeren tapasztalt 18,8%-hoz (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 2002, 143). Mind a tíz sír szórt-hamvas, de nem figyelhető meg szabályosság a kövek sírbéli elhelyezését illetően. Egy esetben a mellékleteket teljesen beborították kövekkel (200. obj., 46. kép), máskor csak néhány darabot helyeztek a sírba, többé vagy kevésbé egy kupacban, de leggyakrabban teljesen szétszórta a sírgödörben. Nem látszik rajtuk megmunkálás nyoma, átlagos méretük kb. ököl nagyságú, a legnagyobb 20×30 cm körüli. Valószínűleg a mellékletek közé tartozik a 93. obj. lapos simító kavicsa is, melyhez hasonló Békásmegyeren is (NAGY 1979, 41a. ábra), Csorván is (TROGMAYER 1963, 99) találtak. Ilyen simítókövekből álló depó került elő urnamezős korú leletgyűttesben Drösingnél, Alsó-Ausztriában (DRAGANITS 1994), ezeket a kavicsokat az edények simítására/fényezésére használhatták.

Az urnamezős időszak temetkezési rítusainak a Maglódhoz hasonló sokféleségét írta le Kelet-Ausztria urnamezős korú temetőinek alapján M. Lochner (LOCHNER 2013, 12).

AZ EMBERTANI ADATOK

A temetőből 37 sír hamvait lehetett tanulmányozni, ezeknek a vizsgálati eredményeit közli Hajdu Tamás és Kóvári Ivett.⁶ A hamvak kis mennyisége miatt az eltemetett nemére csak két alkalommal lehetett következtetni, a kor meghatározásra 26 alkalommal nyílt lehetőség (12 felnőtt és 14 gyermek). A 14 évnél idősebbeket felnőttnek számítottam. A temető térképén megvizsgálva ezeket a sírokat nem lehet rendszert megfigyelni, az idősebbeket és

a fiatalokat is megtaláljuk a temető egész területén. Biztosan egy sírhoz köthető kettős vagy többes temetkezés nem fordul elő.

A KERÁMIA EDÉNY MELLÉKLETEK

Az edényeket M. Lochner tipológiája (LOCHNER 1991, 260) alapján osztályoztam (4. kép) alapforma (római számmal), típus (nagybetűvel), variáns (arab számmal) szerint. Minden esetben megadom az alapforma meghatározását az egyértelmű beazonosíthatóság miatt. Az egyes formák gyakran folyamatosan alakulnak át a másikba, így sokszor nehéz és nem egyértelmű a besorolás. A kerámiák soványításánál igyekeztek figyelembe venni az edény jellegét, pl. a fazekakat nagyobb szemcseméretű anyagokkal soványították, míg a kisebb, finomabb edényeket finomabb soványító anyaggal. Ahogy makroszkopikusan megállapítható, legtöbbször homokot, kisebb kavicsokat és kerámia zúzalékot használtak. Az edények felületét gondosan simították, de nem fényezték olyan „tükör” jellegűre, mint pl. a Gáva-kultúrában előforduló darabokat. Az edények színe (a színeket a „Munsell Soil Color Charts 2000” alapján adtam meg) nagyon változatos, de leggyakrabban barna (2.5YR 4/6), szürke (GLEY 5/N, GLEY 6/N), vöröses (10R 5/8), vagy ritkábban sárga (5YR 7/8). Szinte mindegyik nem egyszínűre, hanem foltosra égett. Egyedül a fazekaknál lehet megfigyelni csaknem egységes színt, a többi edényforma változatos színű, de jellemzően sötétebb árnyalatú. Az edények többsége gyengén égetett volt, a nagyobb méretű edények szinte mindegyike, a sírba helyezést azonban még éppen kibírták. Ez azt jelenti, hogy az égetési hőmérsékletet és időt olyan pontosan tudták szabályozni, hogy éppen kibírják a sírba rakást. Ez nem meglepő, mivel már több adatunk is van a fazekas kemence urnamezős időszakbeli használatáról (pl.: PRESSMAR 1979). Néha nem volt megfelelő az égési hőmérséklet, az időtartam, esetleg más körülmény miatt az edény eltört/elrepedt, ekkor fekete, gyanta jellegű anyaggal megragasztották. Az edényeken használt, korábban szuroknak vélt anyagról kiderült, hogy nem az (RACZKY-KOVÁCS 2009; ILON et al. 2011, 181). Hasonló ragasztást figyeltek meg Balatonmagyaród-Kiskányavár urnamezős temetőjében is (HONTI 1996, 66). Az edényeket széles szalagokból vagy lapokból építették fel, melyeket az edény törésénél meg lehet figyelni. Ez a technika más korszakokban is előfordul (KREITER 2010, 75). Egy töredéknél a fül becsapolása is jól látszik, melynél az átlukasztott edény oldalába helyezett fület belül megvastagították. A sírokban megtalált 193 db különböző edényből 187-nek meg lehetett határozni a típusát, ezek döntő többsége teljes profil vagy a profil nagyobb része.

I. Cilindrikus nyakú edények („Zylinderhalsgefässe“)

Ezeknek a közepes vagy nagyobb méretű urna alakú edényeknek egyenes vagy kihajló pereme, különböző

6 Lásd „A késő bronzkori Urnamezős kultúra Maglódon feltárt hamvasztásos rítusú temetőjének embertani vizsgálata” című tanulmányukat ebben a kötetben.

hosszúságú cilindrikus nyaka van. Határozott vagy éles nyak-váll töréssel és hosszabb-rövidebb vállal rendelkeznek, de válluk sohasem olyan nagyon rövid, és éles váll-has törésű, mint a Kyjatice-kultúra edényeinél tapasztalható. Gömbös vagy többé-kevésbé nyomott gömbös testük van, magasságuk mindig meghaladja a legnagyobb szélességüket, ebben térnek el a „Schüssel” forma cilindrikus nyakú típusától. Ha magasságuk és szélességük közel azonos, akkor az edény szájának a test szélességéhez mért aránya a mérvadó, így a szűkebb szájúak kerülnek az I. és a II. alapformába, míg a szélesebbek a III.-ba. Peremát-mérőjük szinte mindig nagyobb, mint a fenékát-mérőjük, fenékkiképzésük lehet profilált és profilálatlan is. Ez a típus már megjelenik a halomsíros időszakban (FURMANEK-VELIAČIK-VLADÁR 1999, Abb. 21). A maglódi temetőben talált darabok közös jellemzője, hogy díszítetlenek. Ez a típus az egész HaA időszakra jellemző, fokozatosan továbbfejlődő változatai a HaA periódus végétől a következő jegyekkel rendelkeznek: kevésbé éles nyak-váll törés, perem síkozása elmarad (PATEK 1968, 90).

I.A. Cilindrikus nyakú edények kihajló és síkozatlan peremmel. A kései halomsíros időszakban jelenik meg Morvaországban, majd a BD-HA időszakban válik általánossá az urnamezős területeken. Megvan pl. Esztergomban (POLGÁR 2003, 74), a Velatice I. sírban (ŘÍHOVSKÝ 1958, obr. 6. 5), de a Tisza-vidéken is (V. SZABÓ 2004, 83). Egyetlen ilyen darab került elő a temetőből, a 171. obj.-ból (38. kép, 2. mell.). Békásmegyeren is nagyon ritka típus, csak egy díszítetlen hasonlót találtam (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 66. 10), ezen kívül is még mindössze négy ilyen díszített forma került elő ugyanebben a temetőben.

I.B. Cilindrikus nyakú edények egyenesre levágott peremmel. Kettő darab ilyen edényt találtak Maglódon, melyek díszítetlenek, de mindegyiknek kettő fül van a vállukon (30. kép, 1. mell.; 47. kép, 16. mell.). Ez a típus megtalálható az urnamezős kultúrában a Dunántúlon Neszmélyen HaA2-re datált sírból (PATEK 1961, XIII. Taf. 5), a Kyjatice-kultúrában (MATUZ 1999, 24. kép. 1, 2), ritka a Lausitzi-kultúrában (VELIAČIK 1983, 95), a Tisza-vidéken a HaA időszakig terjedt el (V. SZABÓ 2004, 84).

II. Kúpos nyakú edények („Kegelhalsgefässe”)

Az előbbtől csak nyakának kialakításában eltérő edényfajta (néhány edénynek csak enyhén kúpos a nyaka). Az urnamezős periódusban a cilindrikus nyakú edényekből fejlődnek ki a HaA periódus folyamán, folyamatos változás közben a vízszintes perem ívelt lesz, síkozása a HaA-HaB fordulóján még előfordul, de később eltűnik (PATEK 1968, 94). Az urnamezős időszakban az egész Kárpát-medencében elterjedt típus volt, nagy változatoságban készítették (VÁCZI 2010, 249). Az I. és II. formába tartozó 38 db edény közül egy kivételével mindegyiknek meg van az alja, de egyiknek sem csőtalpas, noha vannak talpgyűrűsek. A kihajló pereműek jóval nagyobb számban vannak (24 db), mint a levágott pereműek (2 db), ugyanez

figyelhető meg Békásmegyeren is (KALICZ-SCHREIBER 2010). Viszont Válon (PETRES 1960), Tökölön HaA végétől HaB periódusban használt temetőben (PATEK 1958) és Neszmélyen (PATEK 1961) éppen fordítva van. Piliscsabán a HaB időszakban használt temetőben (KŐSZEGI 1956) pedig egyáltalán nincsen kihajló peremű urna alakú edény. A levágott peremű, kúpos nyakú, nyomott hasú urna alakú edények a Vál-kultúra vezérletei, azonban sem Békásmegyeren, sem Maglódon nem ezek a leggyakoribb urna alakú edények.

II.A. Kúpos nyakú edények kihajló peremmel. Érdekes, hogy a kihajló peremmel rendelkező kúpos nyakú edények közül (24 db) csak háromnak síkozatlan a pereme. A perem síkozását a Dunától keletre a BzD időszak végén kezdték el (KEMENCZEI 1975, 52). Hat darabnak a peremét égetés előtt átlukasztották több helyen, a 117. obj.-ban kettő darabnak is (29. kép, 1., 7. mell.), a 163. obj.-ban egy darabnak (35. kép, 1. mell.), a 193. obj.-ban egy darabnak (44. kép, 3. mell.), a 214. obj.-ban kettő darabnak (47. kép, 7., 9. mell.). A kihajló peremű, urna alakú edények peremének az átlukasztásának a divatja már a halomsíros időszakban megjelenik, pl. Franzhausenben (NEUGEBAUER-GATTRINGER 1989, Abb. 26). Többségük díszített, de csak kettő darabot díszítettek a vállukon kívül a hasukon is. A közel gömbös testtel rendelkezők a gyakoribbak, csakúgy, mint Békásmegyeren (pl.: KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 30, 1). Vannak ilyenek Tökölön (PATEK 1958, 8. kép, 3), Válon (PETRES 1960, Taf. XVII. 3). A 163. obj. (35. kép, 1. mell.) edényét, a perem legkülső részén ferdén árkolták. Ez a díszítés a HaB-C időszakban volt használatban, gyakori Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, 261, Taf. 148, 3, 5), de előfordul messzebb is pl. Bécsben (KERCHLER 1962, Taf. II. 8). Enyhén nyomott gömbös testtel ritkábbak Maglódon. Megvannak a békásmegyeri temetőben (pl.: KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 7, 1), Válon (PETRES 1960, Taf. XVII. 1), Zanaton HaB periódushoz tartozó temetőben (ILON et al. 2011, 62. ábra 5) és Csorván is (TROGMAYER 1963, Taf. VIII. 8). Egy ilyen edénynek benyomott pontokkal díszített a teljes teste a 171. obj.-ban (38. kép, 3. mell.). Szabályos mintát nem lehet kiolvasni a közel vízszintes és függőleges, többnyire sorokba rendezett benyomkodásokból. A benyomkodott pontos díszítés nem jellemző az urnamezős időszakra a Dunántúlon, azonban többször előfordul, Békásmegyeren többnyire fordított „T” alakot mintázva (pl.: KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 104, 11., 12), Zanaton (ILON et al. 2011, 31. ábra 6), de távolabb is, mint pl. Klentnicen (ŘÍHOVSKÝ 1965 Taf. VII. h). Ez a díszítés az urnamezős időszak második felében jelenik meg (VÁCZI 2010, 262). A másik jellegzetes díszítés, a váll függőleges árkolása is csak egy edényen fordul elő, a 164. obj.-ban (36. kép, 1. mell.). Ez a díszítés az urnamezős időszak végére jellemző, nagyon gyakori Békásmegyeren (VÁCZI 2010, 262). Az urna alakú edények nyak-váll törésére helyezett kis bütyök 3 alkalommal fordul elő: 153. obj. (34. kép, 1. mell.), 163. obj. (35. kép, 1. mell.), 171. obj.

(38. kép, 3. mell.). Ezek a kis applikációk a HaB periódusban terjedtek el (VÁCZI 2010, 263), megvannak Békásmegyeren is (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 197. 1).

Különleges dísznek számít az egy-egy edény vállán lévő bronzdíszítés, a 181. obj.-ban (41. kép, 4. mell.) és a 214. obj.-ban (47. kép, 7. mell.), melyet belső füllel rendelkező bronzpitykékből alakítottak ki. Az edények bronzokkal való díszítése az egész urnamezős időszakban megvan, de nagyon ritka, a békásmegyeri temetőben viszont több fajta edényen is előfordul (VÁCZI 2010, 263). G. Kossack elterjedési térképe alapján ez a dísz Közép-Európában és Észak-, valamint Közép-Itáliában terjedt el (KOSSACK 1954, Taf. 22).

II.B. Kúpos nyakú edények egyesre levágott peremmel, füllel a nyak és váll között. Csak kettő darab ilyen edény került elő, az egyik a 60. obj.-ban (18. kép, 1. mell.), a másik a 284. obj.-ban (54. kép, 5. mell.). Ez a típus a HaA2 időszakban jelenik meg és az egész HaB periódusban is használják a Dunántúlon (PATEK 1968, 92). Megtalálható a Kyjatice-kultúrában (MATUZ 1999, 24. kép. 1-2), ritka a Lausitzi-kultúrában (VELIAČIK 1983, 95), a Gáva-kultúrából egyetlen hasonlót találtam, ez Taktabájon jött elő (KEMENCZEI 1984, Taf. CLXI. 19).

III. Korsók

A hosszabb nyakkal rendelkező, kisebb vagy közepes méretű edényeket soroltam ide, melyek valószínűleg folyadék tárolására szolgáló asztali edények lehettek. Csak kettő darab fordul elő a temetőben, mindkettő szórthamvas sírban. Békásmegyeren is ritkák ezek az edények, a HaA2-HaB periódusban gyártották őket (VÁCZI 2010, 249).

III.A. Ehhez a nyomott testű változathoz (93. obj., 21. kép, 5. mell.) nagyon hasonló fordul elő Neszmélyen HaA2-re datált sírból (PATEK 1961, Taf. X, 8) és Chotínban (DUŠEK 1957, Tab. XVII. 6).

III.B. Alacsonyabb, „S” profilú változat (244. obj., 49. kép, 5. melléklet), melyhez hasonló került elő Válon (PETRES 1960, Taf. XII. 5).

IV. Mélytálak profilált oldallal és kihajló peremmel („Schüsseln”)

Többnyire nagyobb és mélyebb tálak, amelyeknek a széjmérője nagyobb, mint a magassága, oldalukat tagolva rövidebb-hosszabb nyakat alakítottak ki az edényeknek. A BD időszak hasonló edényeiből fejlődtek tovább (PATEK 1968, 100), 26 db ilyen edény került elő a temetőből (öt-nél csak kisebb-nagyobb töredékek vannak meg, ezért utóbbiaknál a pontosabb formát nem lehet meghatározni). Mindegyiknek megvan a pereme, melyet csak három edénynél nem sikerült. 24 edénynek megmaradt a válla, ezeket 13 alkalommal kannelúrával díszítették (5 alkalommal függőlegesen, 8 esetben ferdén). Csak három darabnak van csőtalpa (2. obj., 11. kép, 6. mell.; 129. obj., 31. kép, 1. mell.; 214. obj., 47. kép, 4. mell.), de az összes többi is alacsonyabb vagy magasabb talpgyűrűvel rendelkezik.

Egyetlen ilyen edénynek sincsen profilálatlan alja, noha ez az alj kiképzés minden más edény típusnál előfordul. Hasonló jelenséget lehet megfigyelni Békásmegyernél is, ott a kb. 140 ilyen edénynél csak kettőnek profilálatlan az alja (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 128. 2, Taf. 140. 2).

IV.A. Ennek a típusnak a nyaka rövidebb, mint a teste, válltörése többé-kevésbé határozott. 13 db került elő a temetőben, mindegyiknek több sávban síkozott a kihajló pereme. Ezeket az edényeket a BD és a HaC között lassan változó formában használták, ezért datálásuk nehéz (VÁCZI 2010, 251).

IV.A.1. Díszített vállal. A nagyobb méretű, erősebben kiugró vállú és hasú darabok: 79. obj. (19. kép, 6. mell.), 268. obj. (53. kép, 3. mell.), Patek E. szerint a HaA2 és a HaB időszakra jellemzőek (PATEK 1968, 90). A ferde kannelúra elsősorban a HaA periódusban fordul elő (PATEK 1968, 101). Kettő ilyen mélytál rendelkezik talpcsővel is (2. obj., 11. kép, 6. mell.; 129. obj., 31. kép, 1. mell.), melyek a BD periódusra jellemzőek, de megvannak a HaB korszak elejéig is (PATEK 1968, 100). Az 1. obj. 4. mellékletéhez (10. kép) nagyon hasonló került elő Tökölről (PATEK 1958, 3. kép 2).

IV.A.2. Díszítetlen vállal. A 181. obj.-ban előkerülthöz (41. kép, 1. mell.) közeli van Neszmélyről, HaB periódusra datált sírból (PATEK 1961, 80. Taf. V. 10).

IV.B. Ennél a típusnál a nyak hosszúsága legalább a fele az edény magasságának, a váll nem legömbölyített, hanem élesen tört. Az öt darab ilyen típusból csak egyetlen nem síkozott a pereme (2. obj., 11. kép, 7. mell.). Ezt a típust kisebb számban gyártották, mint az előzőt, többnyire a HaA1-2 periódusban (VÁCZI 2010, 252). A 221. obj.-ban előkerült darabhoz (48. kép 3. mell.) hasonló került elő Baierdorfban (LOCHNER 1986 Taf. 1. 5).

IV.C. „S” profillal, rövid nyakkal kettő darab fordul elő a temetőben, sajnos mindkettőnek csak a felső része van meg (244. obj., 49. kép, 6. mell.; 284. obj., 54. kép, 8. mell.), a HaA-B időszakra jellemzőek (PATEK 1968, 103). A magasabb változatnak több párhuzama van Tökölről (PATEK 1958, 14. kép 6.; 20. kép 6), de előfordul Neszmélyen (PATEK 1961, II. Taf. 1), Békásmegyeren is (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 107. 2).

IV.D. Kisebb méretű, rövid nyakú és legömbölyített vállú változat. Csak egy darab ilyen került elő a temetőben (180. obj., 40. kép: 3. mell.), melyhez nagyon hasonlót ismerünk Zanatról, HaB korú temetőből (ILON et al. 2011, 41. ábra, 2). Kicsit laposabb változata van Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 100. 8).

V. Fazekak („Töpfe”)

Ezeknek a közepes méretű, asztali tároló edényeknek jellegzetes, többé-kevésbé tojásdad alakjuk, vastagabb faluk, simítatlan vagy durvított külső felületük van. Szinte kizárólag sárgák, vagy sárgához közel álló színűek, sokszínű foltokkal. Tizenöt ilyen edényt találtak, de mindig (!) összetörve kerültek a sírba, még olyan sírokba is, ahol

több, egészben elhelyezett edény is volt. Így csak négy darabnak van meg a teljes profilja, de ezek sem teljesekek. Egy kivétellel (171. obj., 38. kép, 1. mell.) mindegyik ujjbenyomkodásos lécbordával díszített, azonban ezen az egyen is van bütyök. A fogóbütykök (hat edényen) mindig a nyakon vannak, többnyire (négy esetben) ujjbenyomkodásos lécborda megy rajtuk keresztül. Egy kivétellel mindegyiknek megvan a pereme, melyet négy darabnál díszítették benyomkodásokkal, csak kettő fazék rendelkezik füllel (104. obj., 26. kép, 2. mell.; 214. obj., 47. kép, 3. mell.). A késő bronzkor teljes időszakában hasonló formában gyártják őket, díszítéseiknek sincsen pontosabb datáló értéke (VÁCZI 2010, 254).

VI. Tálak/csészék („Schalen”)

Olyan kisebb, vagy közepes méretű tálak/csészék, melyeknek a szájátmérője mindig nagyobb, mint a magassága, nincsen éles válltörésük, amivel nyakat alakítottak volna ki az edénynek (testük profilálatlan vagy enyhén profilált).

VI.A. Behúzott peremű tálak. Ez a leggyakoribb edénytípus, 42 került elő 22 sírból. A hazai középső bronzkorban általánosan használt (KOVÁCS 1966, 193), a késő bronzkorban gyakori edényforma (KEMENCZEI 1968, 181).

VI.A.1. Turbántekercses peremmel 26 tál került elő, Kemenczei T. szerint ez a díszítés a BC-BD fordulóján terjedt el a Dunántúlon, a BD időszakban a Dunától keletre, a HaA1 időszakban pedig a Tiszától keletre (KEMENCZEI 1975, 52). Vadász É. szerint a Váli-kultúra a HaA második felétől készített hasonló típusainak alakja gömbölyűbb (VADÁSZ 1992, 218), Maglódon viszont egyetlen ilyen gömbölyűbb sem került elő.

VI.A.2. Síkozott peremmel tizenegyet találtak a temetőben. A tálak külső peremrészének síkozása általános vonása a BD-HaB korok edénművességének (V. SZABÓ 1996, 26), nagyon gyakoriak Békásmegyeren (pl. KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 197, 6).

VI.B. Kónikus tálak/csészék. Ennek a típusnak egyenes vagy nagyon enyhén ívelt a profilálatlan oldala, 9 ilyen edény került elő. Az egész urnamezős időszakban előfordul a Dunántúlon, a halomsíros időszak hasonló formájának az átvétele (PATEK 1968, 101). Csorván csak egyetlen darab került elő (TROGMAYER 1963, Taf. XIV, 4), a nagyobb temetők közül Neszmélyen (PATEK 1961) nem található meg.

VI.B.1. Laposabb, nyitottabb variáns. A 2. obj.-ból előkerült tálhoz (11. kép, 2. mell.) hasonlót ismerünk Csorváról is (TROGMAYER 1963, Taf. XIV, 4). Érdekes, hogy Békásmegyerről csak egy sírból került elő ilyen edény (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 198, 5., 6), de ugyanúgy, ahogy a maglódi 2. obj.-ban, szintén két darab volt ebben a sírban.

VI.B.2. Magasabb variáns. A 247. obj.-ban megtalált darabnak (50. kép 3. mell.) pontos párhuzama van a Lednicenél feltárt sírban (ŘÍHOVSKÝ 1961, Obr. 113, 1). Az alacsony, csőtalpas változatnak (193. obj., 50. kép,

3. mell.) tökéletes másait Békásmegyeren találták meg (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 44, 11; Taf. 138, 5).

VI.C. Gömbszelet formájú tálak/csészék. Tíz edény került elő ebből a típusból, kettő kivétellel megvan az aljuk, de csak a 221. obj.-ban (48. kép, 2. mell.) előkerültnek lapos az alja, az összes többinek gömbös vagy omphaloszos. A HaA időszak közepén jelennek meg és a HaC-ig használják őket, a magasabb és a mélyebb változat között nincsen időrendbeli különbség (PATEK 1968, 101). A nagyobb temetők közül nem található meg Csorván (TROGMAYER 1963). Előfordulnak távolabb is pl. a Ruše-csoportban (ČREŠNAR 2006, 118).

VI.C.1. Mélyebb variáns. A 263. obj.-ból előkerült darabnak (52. kép, 7. mell.) pontos párhuzama Velatice II. sírból ismert (ŘÍHOVSKÝ 1961, obr. 100, 5). Kevés ilyen fordul elő Neszmélyen, de pl. a maglódi 221. obj.-ból előkerülttel (48. kép, 2. mell.) megegyező jött elő a 7. sírból (PATEK 1961, Taf. I, 5).

VI.C.2. Laposabb variáns. Nagyon ritkán fordul elő, hasonlót publikáltak Békásmegyerről (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 198, 5), Klentniceről (ŘÍHOVSKÝ 1965, Taf. XXV, 93. c) és Ménfőcsanakról (ILON 2014, Fig. 10, 5).

VI.D. Ívelt vagy enyhén ívelt oldalú csészék/fülescsészék. Tizenöt darabot lehet besorolni ebbe a csoportba, ebből tizenhárom rendelkezett füllel. Hasonló variánsai az egész urnamezős periódusban használatban voltak, de ezek a változatok inkább a HaA időszak közepétől jellemzőek (PATEK 1968, 103). A tizenhárom füllel rendelkező közül kettő kivétellel a peremet sarkosan megmagasították, ez a szokás a HaA időszak közepétől terjedt el, igazán gyakori a HaB-től lesz (PATEK 1968, 105).

VI.D.1. Kónikusabb oldallal. A BD időszaktól az egész urnamezős korszakban használják (PATEK 1968, 104). Előfordul Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 73, 6) és Hetényben is (DUŠEK 1957, Tab. IX, 6).

VI.D.2. Enyhén ívelt oldallal. A BD periódustól az egész urnamezős korban megtalálható (PATEK 1968, 105). Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 73, 5), Neszmélyen (PATEK 1961, Taf. III, 4), Válon HaA2-HaB temetőben (PETRES 1960, Taf. XXIV, 9) is ismerünk hasonló darabokat.

VI.D.3. Fül nélkül. A 945. objektumból (57. kép, 3. mell.) előkerült ferde peremű csészével megegyező példány Csorván (TROGMAYER 1963, Taf. XV, 15) került elő.

VII. Csészék/poharak („Tassen”)

Az ivókészlet darabjai, melyek jellemzője a kisebb méret és a többé-kevésbé profilált test, 17 ilyen edény került elő.

VII.A. Csészék nyomott alsó testtel, többé-kevésbé profilált oldallal, perem fölél húzott füllel, hat ilyen került elő a temetőben. Ezek az ún. „Baierdorf-Velatice” típusú csészék, használatuk az egész közép-dunai térségre jellemző az urnamezős időszak első felében (LOCHNER 1991, 300). Már megvannak az Očkovnál feltárt halomsírban is (PAULIK 1962, Abb. 15, 2). A 263. obj.-ban előkerült árkolt

vállú változathoz (52. kép, 4. mell.) nagyon hasonló van pl. a békásmegyeri temetőben (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 5. 7).

VII.B. Csészék többé-kevésbé kihajló peremmel, gömbös testtel és perem fölé húzott füllel (kilenc ilyen edény került elő). Ez a típus a BD-HaA fordulóján tűnik fel Magyarországon és megtalálható a HaB időszakban is (PATEK 1968, 107). A 129. obj.-ból előkerült darabnak (31. kép, 4. mell.) pontos párhuzamai vannak Chotinból (DUŠEK 1957, Tab. I. 6). A 945. obj. 5 mellékletnek (57. kép) sok párhuzama van Neszmélyről (pl. PATEK 1961, XXIII. 13), de távolabbi területekről is, pl.: Alsó-Ausztriából (EIBNER 1974, Taf. 42, k). Ez a típus a HaA2-HaB időszakra jellemző (PATEK 1968, 105).

VII.C. Nyomott testű poharak (25. obj., 12. kép, 1. mell.; 181. obj., 41. kép, 6. mell.). Egészen ritka darabok, legközelebbi párhuzamuk Tökölről ismert (PATEK 1958, 12. kép 8.). Az urnamezős időszak második felére jellemző típus (VÁCZI 2010, 247).

VIII. Miniatur edények

A kb. 6 cm vagy annál kisebb szájátmérőjű, különböző formájú kis edényeket soroltam ebbe a kategóriába, négy sírból nyolc darab jött elő, a sírok a temető különböző részein vannak. A négy sírból csak az egyik halottnak lehetett nagyjából meghatározni a korát, a 98. obj.-ba egy felnőttet temettek.

VIII.A. Fordított csonkakúpos testű, kis edények, melyekből négy, egymáshoz nagyon hasonlító darab került elő egyetlen sírból (60. obj., 18. kép, 6-9. mell.), párhuzamaik a Sághegyről szórványként kerültek elő (PATEK 1968, 11-14).

VIII.B. Ebből a két füllel rendelkező kis pohárból csak egy darab volt Maglódon (163. obj., 35. kép, 4. mell.) párhuzamát nem találtam.

VIII.C. Egyetlen darab került elő ebből az urna alakú edényt utánzó típusból (163. obj., 35. kép, 5. mell.) a csőtalp kivételével pontos megfelelője van a békásmegyeri temetőből (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 98, 1).

VIII.D. Szintén egy darab volt a temetőben ebből az erősen profilált testű kis pohárból (98. obj., 22. kép, 2. mell.), pontos megfelelőjét a békásmegyeri temetőben (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 67, 10) találták meg.

VIII.E. Ehhez a bögre alakú kis edényhez (189. obj., 43. kép, 4. mell.) nagyon hasonlót találtak ugyancsak két lyukkal a békásmegyeri temetőből (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 52. 8).

IX. Szoptató edények (4. kép)

A temetőből kettő darab ilyen kis edény került elő, mindkettő a 163. obj.-ból (35. kép, 2., 6. mell.). Ebben a sírban az eltemetett egyén korát nem lehetett meghatározni, így nem tudjuk, hogy gyermek volt-e az elhunyt. Az urnamezős időszak szoptató edényeit C. Eibner foglalta össze, szerinte ezeknek az edényeknek a fő jellemzője, hogy

semmilyen mérete nem lehet nagyobb 20 cm-nél és a kiöntőnyílásának belső átmérője kisebb, mint 1 cm. A Maglódon előkerült típusok az I.2.a csoportba tartoznak, melyek elterjedése Közép-Európára szorítkozik és a HaA időszakban tűnnek fel, de csak a HaB korban lesznek gyakoriak (EIBNER 1973, Abb. 1., 2). A Sághegyről mindkét típushoz több hasonló darabot közölt Patek E., de ezek többnyire töredékesek (PATEK 1968, Taf. XXIV. 1-7).

X. Csizma alakú edények (4. kép)

Kettő csizma alakú edény jött elő Maglódon, az egyik a 165. obj.-ból (37. kép, 5. mell.), a másik a 214. obj.-ból (47. kép, 11. mell.). Mindkettő szórthamvas sír volt, ezeket a tárgyakat egészben helyezték el a sírokban. Ez az edénytípus – ha ritkán is, de – előfordul Európában a megelőző korszakokban. A Kárpát-medencében azonban egy kivételtől eltekintve nem található meg a bronzkor korábbi időszakokban, késő bronzkori típusaiknak elterjedési súlypontja az Urnamezős-Lausitz-Kyjatice-Gáva kör, megtalálhatóak településeken és temetőkben is (KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1997, 365-368). Békásmegyeren 19 sírban 22 darab ilyen edény fordult elő, ez arányaiban nagyjából megfelel a maglói előfordulásnak. 13 szórthamvas sírban, 4 urnás sírban, a csizma orra pedig az esetek felében át van lyukasztva, kétharmaduk jobbos, egyharmaduk balos.

A X.A. típushoz hasonló csak egy darab található Békásmegyeren, a nagy sírszámú temetőben (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 134, 1) és szintén egy közel ehhez a temetőhöz (SZILAS 2018, 56. 4. kép). A X.B. típusal, melynek átfúrt az orra, szinte megegyező példány került elő Magyaralmásról (PETRES 1959, Taf. I. 9), Békásmegyerről ez a fajta hiányzik.

Ezek az edények előfordulnak településeken is, az utóbbi évek nagy felületű feltárásain sokat találtak, pl. Nagyrécsén (FULLÁR 2008, 83), Solymáron (MARÓTI-KECSKÉS 2008, 49), Somogytúron (HONTI 2006, 59-61), Várvolgyön (MÜLLER 2006, 11).

AGYAGSZIMBÓLUMOK (5. KÉP 2)

Az „agyagszimbólumok” közé a különleges formájú agyagtárgyakat és az agyagcsörgőket soroltam. Egyedül a VII. típus példányait törhették össze szándékosan, a többi épen került a sírba. Anyaguk, felületkezelésük, égetési módjuk nem tér el az edényeknél tapasztaltaktól. Ezeket a tárgyakat még „amulettnek” vagy „varázseszköznek” nevezik és gyakori jelenségei a késő bronzkori temetőknek és településeknek. Utóbbi elnevezések már szűkített tartalommal rendelkeznek, de mivel a tárgyak funkcióját nem ismerjük pontosabban, ezért az általánosabb „szimbólum” elnevezést megfelelőbbnek tartom. Ezzel a tárgycsoporttal részletesen foglalkozott C. Metzner-Nebelsick, összefoglalása alapján a Majnától a Dnyeszterig terjedtek el a középső urnamezős időszaktól a fiatalabb Hallstatt időszakig (METZNER-NEBELSICK 1997, 577). Maglódon

csak szórthamvas sírokban fordulnak elő, érdekes módon mindegyik a temető északi felében található (3. kép).

Az I. típusnak, mely egyik végén valószínűleg egy háromágú változat lehetett, a „nyél” felőli vége ép (1. obj., 10. kép), hozzá hasonlót nem találtam.

A II. típusnak, mely „szegecs” alakú, (1. obj., 10. kép), pontos párhuzama van Békásmegyerről (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 14. 5; Taf. 39. 6, 9).

A III. típus egy 4 ágú csillagra hasonlít (1. obj., 10. kép), melynek egyik ága, a „nyele”, hosszabb a többinél, hozzá hasonlót nem találtam.

A IV. típushoz, mely egy nyéllal rendelkező ovális test nyúlványokkal a szélein, (1. obj., 10. kép), hasonlók kerültek elő Csehországban Poděbradyból (METZNER-NEBELSICK 1997, 597) és több példány Békásmegyerről (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 9. 3; 39. 7; 179. 1, 2). Ezeket C. Metzner-Nebelsick a HA2-B1 és a HC időszakára datálja (METZNER-NEBELSICK 1997, 590).

Az V. típus egy közepe felé megvastagodó, lekerekített végű, keskeny, hengeres rúdhoz hasonlít (214. obj., 47. kép), pontos párhuzamát csak Békásmegyerről (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 14. 7; Taf. 39. 6, 9) ismerem.

A VI. típus vastag, kör átmetszetű agyagkarika, melyből nyolc darab került elő a 93. obj.-ból, (21. kép), pontos párhuzamai a békásmegyeri temető több sírjában is (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 45. 5; Taf. 80. 14; Taf. 195. 5-9) előkerültek. Érdekes, hogy Békásmegyeren is mindegyik ilyen „gyűrűt” tartalmazó sírban több ilyen tárgy is volt (5-10 db.).

Valószínűleg csörgő volt a VII. típus, mely három sírban fordul elő: 98. obj. (22. kép), 181. obj. (41. kép), 214. obj. (47. kép). Békásmegyeren három darab került elő egy sírból (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 197. 5), de négy további sírban is voltak hasonló agyaggyökök.

ORSÓKARIKÁK (5. KÉP 1)

Négy sírból öt orsókarika került elő. Érdekes, hogy a kb. hatszor nagyobb Békásmegyeri temetőből csak nyolc sírból került elő orsókarika (KALICZ 2010, 293), a kb. kétszer nagyobb Chotínból (DUŠEK 1957) pedig egy sem. Sajnos egyik eltemetettnek sem ismerjük a nemét a négy közül, így nem tudjuk biztosan, hogy nők mellékletei voltak-e.

Az I.A., I.B. típusok egy sírból jöttek elő (60. obj., 18. kép, 10-11. mell.), M. Lochner „turbán alakúnak” nevezi és az urnamezős időszak második felére datálja. Az „A.” típusal megegyező darab került elő Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 137. 5).

A kettőskónikus II. típushoz (93. obj., 21. kép, 8. mell.) hasonló volt Békásmegyeren (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 118. 17), kronológiai értéke nincs (LOCHNER 1991, 257).

A töredékes III. típushoz hasonlót (180. obj., 40. kép, 4. mell.), melynek alja kis, kerek átmetszetű tárggyal

benyomkodott (?), csak egy darabot találtam, mely a Velatice II. sírból került elő (ŘÍHOVSKÝ 1961, Obr. 100, 2).

FÉM MELLÉKLETEK (5. KÉP 3)

I. Ez a vékony, bronz, lapított henger alakú lemezékszer valószínűleg valamilyen haj-, vagy ruhadísz volt, melynek a végein keskeny karikák helyezkedtek el. Ez az ékszertípus a leggyakoribb, öt sírból került elő: 25. obj. (12. kép), 153. obj. (34. kép), 183. obj. (42. kép), 196. obj. (45. kép), 250. obj. (51. kép). Már előfordul a Čaka mellett feltárt halomsírban is (TOČIK-PAULÍK 1960, obr. 19), és gyakori a békásmegyeri sírokban (pl.: KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 174. 11; Taf. 155. 6., 7., 12., 13).

II. Vékony huzalból készített bronz spirálgűrű egy sírból került elő (93. obj., 21. kép). Ez a fajta ékszer már a megelőző korszakokban is használt volt, datáló értéke nincsen (V. SZABÓ 1997, 65).

III. A gömbszelet formájú, belsejében kis forrasztott füllel rendelkező, öntött ptyike 4 alkalommal fordul elő. Edényekre ráhelyezve két alkalommal (181. obj., 41. kép; 214. obj., 47. kép), valamint két másik sírban is (93. obj., 21. kép; 250. obj., 51. kép). Gyakori Békásmegyeren (pl.: KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 84. 1), Chotínban (DUŠEK 1957, Obr. 11, 27-30).

IV. Bronz, öntött, tordírozott nyakperekék töredékei (kilenc darab) három sírból kerültek elő: 101. obj. (25. kép), 183. obj. (42. kép), 250. obj. (51. kép). Érdekes, hogy ez az ékszer sosem fordul elő egészben, vagy félben-harmadban, hanem mindig kis darabokban van, valószínűleg szándékosan tördelték szét. Ugyanez a jelenség figyelhető meg Békásmegyeren is, ezek az ékszerek a HaA1-HaB3 periódusban voltak használatban (KALICZ-VÁCZI 2010, 272), viszonylag gyakoriak, számos lelőhelyről ismertek pl.: Tab (MOZSOLICS 1985, Taf. 116. 12), Keszőhidegkút (MOZSOLICS 1985, Taf. 35. 28-29), Márok (MOZSOLICS 1985, Taf. 92. 27), Debrecen (MOZSOLICS 1985, Taf. 259. 25), Bonyhád (MOZSOLICS 1985, Taf. 39. 30-36).

V. Vastagabb drótból készített, bronz spirálcső kettő sírból került elő: 153. obj. (34. kép), 181. obj. (41. kép). Ez a fajta ékszer már a megelőző korszakokban is használt volt, datáló értéke nincsen (V. SZABÓ 1997, 65). Az urnamezős időszakból sok helyről ismert pl.: Palotabozsok (Mozsolics 1985, Taf. 75. 34), Tállya (Mozsolics 1985, Taf. 165. 3), Csabrendek (PATEK 1968, Taf. LV. 1), Békásmegyér (KALICZ-SCHREIBER 2010, Taf. 64. 8).

VI. A 43. obj.-ban előkerült egy erősen rozsdásodott, kis, árta hasonlító hegyes vastárgy (15. kép, 3. mell.), mely az egyetlen vastárgy volt a sírokban. A legkorábbi vas tárgy a területünkön a HaB2 időszakban jelennek meg (KALICZ-VÁCZI 2010, 275). Lehet, hogy később, véletlenül került a sír betöltésébe, erre utalhat a sír edényének peremsíkozása, mely a HaB időszakban már kevésbé volt divatban.

ÉTEL MELLÉKLETEK⁷

10 sírból (25/1., 40., 43., 60., 98., 151., 165., 180., 183., 268. obj.) kerültek elő ételmellékletre utaló állatcsontok, ezek elterjedése csaknem lefedi a temető teljes kiterjedését (3. kép). Öt felnőttél, két gyermeknél és öt pontosabban nem meghatározható korú halottnál fordul elő ez a rítus. Zánaton csak kettő sírból került elő állatcsont (ILON et al. 2011, 197), azonban Franzhausennél, Maglódhoz hasonlóan, kb. a sírok kevesebb, mint negyedénél (KUNST 2003, 53).

ÖSSZEFOGLALÁS

A 48 síros temető különös jelentőségét az adja, hogy területe teljesen feltárt. Ahogy az etnológiai és régészeti források bizonyítják, a hamvasztásos rítusnak rendkívül sok változatát gyakorolták a halotti szertartásnál (BECKER et al. 2005, 164). Maglódon a 11 urnás sír mellett a 37 szórthamvas temetkezésnél legalább öt változatot figyelhetünk meg. Az elsőnél a többnyire ép, egész edények mellett a hamvak egy kisebb kupacban voltak. A másodiknál az ép, egész edények mellett a hamvak szétszórtan helyezkedtek el a sír kisebb-nagyobb területén. A harmadik típusnál nem voltak ép edények, csak töredékek és a hamvak is elszórtan helyezkedtek el. A negyedik esetben a halotti máglyáról levett, erősen kormos edénytöredékeket a hamvakkal együtt szórták szét a sírban. Az ötödik változatban a sír egyik felébe rakták a többnyire ép, egész edényeket, a másik felébe a máglyáról levett erősen kormos edénytöredékeket. Békásmegyertől hasonlóan, ebben a temetőben sem volt szabály a hamvak vagy a bronzok sírban elfoglalt helyével kapcsolatban (KALICZ 2010, 281).

A maglódi temetőben pontosabban datálható értékű fém sajnos nem került elő. Azok a sírok, amelyek a legtöbb

típusú mellékletet tartalmazták, a temető közepén helyezkednek el (3. kép). A gyermekek is ugyanolyan mennyiségű mellékletet kaptak, mint a felnőttek. A sírok nem vágták egymást, tehát valószínű, hogy a felszínen valahogyan jelölték őket. Sírrablást vagy sír újra felnyitását a sírok foltjai alapján nem lehetett megfigyelni, jól elkülöníthető sírcsoportok sem jelentek meg. A HaA periódusra bekövetkezik egy nagyfokú kerámiaegységesülés, eddigre már óriási területeken használnak hasonló formákat (V. SZABÓ 2004, 27-29), ezért a kerámiákkal való pontosabb datálás nehéz. Szerencsére a nagy sírszámú és fémekkel jól datálható, közeli békásmegyertől publikálása sokat segített a maglódi kerámia anyag korszakolásánál. Az edények elemzése alapján a következő sírokat lehet a HaA2/B1 periódusra tenni: 60., 93., 244., 284. obj. A HaB periódus elejére pedig a következőket: 92., 129., 153., 163., 171., 193. obj. A temető többi részét az elmondottak alapján nagy valószínűséggel a HaA periódusban használhatták. Mivel nem találhatóak a temetőben olyan elemek, melyek a HaB2-3 periódusban kezdtek volna elterjedni, az ún. „Vál II.-re” (PETRES 1960, 35) jellemző edények és díszítések, ezért a temetőt ebben az időszakban már valószínűleg nem használták. A legtöbb melléklet fajtát tartalmazó sírok a temető közepén (3. kép) helyezkednek el. A korábbi sírok a temető teljes területén, míg a későbbi sírok egy kivétellel a temető déli felén vannak.

A Maglód 1. temető mélyebb társadalomtörténeti elemzése a kevés antropológiai adat és az általában nem lehányuló, a humuszban elveszett sírok miatt nem lehetséges. Azonban az látható, az energia ráfordításokat (BINFORD 1971, 22, Table 4) figyelembe véve, hogy a temetkezések között nincsenek kiugróan nagy presztizst mutató sírok.

⁷ Az állatcsontok elemzésének eredményeit Tugya Beáta közli, lásd tanulmányát („Késő bronzkori temetkezések ételmellékletei Maglód 1. lelőhelyről”) ebben a kötetben.

IRODALOM

BECKER ET AL. 2005

Becker, M. – Döhle, H. J. – Hellmund, M. – Leineweber, R. – Schafberg, R.: *Nach dem grossen Brand. Verbrennung auf dem Scheiterhaufen – ein interdisziplinärer Ansatz.* BRGK 86 (2005) 61-195.

BINFORD 1971

Binford, L. R.: *Mortuary Practices: Their Study and Their Potential.* In: *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices.* In: *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25, 1971, ed.: J. A. Brown.

BOCKISCH-BRÄUER 2010

Bockisch-Bräuer, C.: *Die Gesellschaft der Spätbronze- und Urnenfelderzeit im "Spiegel" ihrer Bestattungen eine Untersuchung am Beispiel Nordbayerns.* UPA Band 184.

BESZÉDES-SZILAS 2007

Beszédes J. – Szilas G.: *Ős- és római kori lelőhelyek feltárása az M6 autópálya nyomvonalán 2006-ban.* Aquincumi Múzeumi Füzetek 2007, 233-248.

ČREŠNAR 2006

Črešnar, M.: *Die neuen Urnengräber aus Ruše und das Bestattungsritual in der Ruše-Gruppe der Urnenfelderkultur.* ArhVest 57 (2006) 97-162.

DRAGANITS 1994

Draganits, E.: *Bemerkungen zu Keramik-Glättsteinen unter besonderer Berücksichtigung der Glättsteine aus dem urnenfelderzeitlichen Keramikdepot von Drösing, Niederösterreich.* ArchAust 78 (1994) 115-125.

DUŠEK 1957

Dušek, M.: *Hallstattská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku. – Die Hallstattkultur der Chotin-Gruppe in der Slowakei.* SIA 5 (1957) 73-173.

EGGERT 2008

Eggert, M. K. H.: *Prähistorische Archäologie: Konzepte und Methode.* Tübingen-Basel, 2008.

EIBNER 1973

Eibner, C.: *Die urnenfelderzeitlichen Sauggefäße. Ein Beitrag zur morphologischen und ergologischen Umschreibung.* PZ 48 (1973) 144-199.

EIBNER 1974

Eibner, C.: *Das späturnenfelderzeitliche Gräberfeld von St. Andrä v. d. Hgt., p.B. Tulln, NÖ.* ArchAust Beih. 12, Wien 1974.

FULLÁR 2008

Fullár Z.: *Az urnamezős kultúra települése Nagyrécsce-Baráka-dűlőben – The settlement of the Urnfield culture at Nagyrécsce-Baráka-dűlő.* ZM 17 (2008) 79-92.

FURMANEK-VELIAČIK-VLADÁR 1999

Furmanek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J.: *Die Bronzezeit in Slowakischen Raum.* PAS 15. Rahden/Westf. 1999.

HONTI ET AL. 2006

Honti Sz. – Fábán Sz. – Gallina Zs. – Hajdú Á. D. – Hornok P. – Koós I. – Mersdorf Zs. – Molnár I. – Németh P. G. – Polgár P. – P. Szeőke J. – Serlegi G. – Siklósi Zs. – Sipos C. – Somogyi K.: *Régészeti kutatások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán és a 67-es úton (2004-2005) Előzetes jelentés IV.* SMK 17/A (2006) 7-70.

HORVÁTH 1994

Horváth L.: *Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez. – Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien.* ZM 5 (1994) 219-235.

HONTI 1993

Honti, Sz.: *Angaben zur Geschichte der Urnenfelderkultur in Südwest-Transdanubien.* In: *Actes du XIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.* Ed.: Pavúk, J. Bratislava 1993, 147-155.

HONTI 1996

Honti Sz.: *Késő bronzkori temetkezési szokások.* In: *Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992).* Szerk.: Költő L.-Vándor L. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996.

ILON ET AL. 2011

Ilon G. – Sümegi P. – Tóth G. – Náfrádi K. – Persaits G. – Páll D. G. – Törőcsik T. – Nyerges É. – Mihály J. – Sándorné K. J. – Radics A. – Udvardi B.: *Szombathely-Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés.* VIA – Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák 2. Budapest, 2011.

ILON 2014

Ilon G.: *Urnfield Cemetery at the Boundary of Győr.* FolArch 64 (2014) 9-72.

KALICZ 2010

Kalicz, N.: *Die Bestattungssitten.* In: *Kalicz-Schreiber, R.: Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer.* Budapest 2010, 280-295.

KALICZ-SCHREIBER 2010

Kalicz, N.: *Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer.* Budapest 2010.

KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 1997

Kalicz-Schreiber, R. – Kalicz, N.: *Die Stiefelgefäße des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes von Budapest-Békásmegyer.* In: *Χρὸνοσ. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa.* Festschrift für Bernhard Hänsel. Hrsg.: Becker, C. – Dunkelmann, M-L. – Metzner-Nebelsick, C. – Peter-Röcher, H. – Roeder, M. – Teržan, B. Internationale Archäologie. Studia Honoriaria – Band 1. 1997, 353-371.

KALICZ-SCHREIBER-KALICZ 2002

Kalicz-Schreiber, R. – Kalicz, N.: *Die Steinverwendung bei den Bestattungen des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes von Budapest-Békásmegyer.* In: *Anodos. Studies of the Ancient World (in Honour of Mária Novotná)* 2, 2002. 143-154.

KALICZ-VÁCZI 2010

Kalicz, N. – Váczi, G.: *Metallfunde.* In: *Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer.* Budapest 2010, 264-279.

KEMENCZEI 1968

Kemenczei T.: *Adatok a kárpát-medencei Halomsíros kultúra vándorlásának kérdéséhez.* ArchÉrt 95 (1968) 159-187.

KEMENCZEI 1975

Kemenczei, T.: *Zur Verbreitung der spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau.* FolArch 26 (1975) 45-70.

KEMENCZEI 1984

Kemenczei, T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. ArchHung 51, Budapest, 1984.

KERCHLER 1962

Kerchler, H.: *Das Brandgräberfeld der jüngeren Urnenfelderkultur auf dem Leopoldsberg*, Wien. ArchAust 31(1962) 49-73.

KOSSACK 1954

Kossack, G.: *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*. Berlin 1954.

KREITER 2010

Kreiter A.: *Kerámiavizsgálat*. In.: Mikroszkóppal a régészet szolgálatában. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumában végzett természet- és környezettudományos vizsgálatok bemutatása. Szerk.: Pető Á. – Kreiter A. A K.Ö.SZ. Tudományos-népszerűsítő Füzetek 2. Budapest 2010.

KOVÁCS 1966

Kovács T.: *A halomsíros kultúra leletei az Észak-Alföldön*. ArchÉrt 93(1966) 159-202.

KŐSZEGI 1956

Kőszegi F.: *A piliscsabai koravaskori temető. – Früheisenzeitliche Gräber von Piliscsaba*. FolArch 8(1956) 47-62.

KŐSZEGI 1988

Kőszegi F.: *A Dunántúl története a késő bronzkorban*. BTM Műhely 1. Budapest 1988.

KUNST 2003

Kunst, G. K. 2003: *Beobachtungen an Tierknochen aus dem urnenfelderzeitlichen Gräberfeld Nussdorf ob der Traisen, NÖ*. In: Die Urnenfelderkultur in Österreich – Standort und Ausblick. Broschüre zum Symposium (Wien 2003) 53-54.

LOCHNER 1991

Lochner, M.: *Studien zur Urnenfelderkultur im Waldviertel (Niederösterreich)*. MPK 25(1991) Wien.

LOCHNER 1986

Lochner, M.: *Das frühurnenfelderzeitliche Gräberfeld von Baierdorf, Niederösterreich – Eine Gesamtdarstellung*. ArchAust 70(1986) 263-294.

LOCHNER 2013

Lochner, M.: *Bestattungssitten auf Gräberfeldern der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur*. In: M. Lochner, F. Ruppenstein (Hrsg.), *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Agais zwischen 1300 und 750 v. Chr.* Akten des internationalen Symposiums an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 11.-12. Februar 2010. Mitteilungen der Prahistorischen Kommission 77. Wien 2013, 11-31.

MARÓTI-KECSKÉS 2008

Maróti, É. – Kecskés A.: *A solymári késő bronzkori temető*. In: *Képek a múltból. – Perspectives on the Past*. Major Excavations in County Pest. Ed. Ottományi K. Szentendre 2008, 48.

METZNER-NEBELSICK 1997

Metzner-Nebelsick, C.: *Tönerne Stecker – „magische“ Gegenstände? Ein Beitrag zum keramischen Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit in Südost- und Mitteleuropa*. In.: *Χρόνος*. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Hrsg.: Becker, C. – Dunkelmann, M-L. – Metzner-Nebelsick, C. – Peter-Röcher, H. – Roeder, M. – Teržan, B. Internationale Archäologie. Studia Honoraria – Band 1. 1997, 577-599.

MOZSOLICS 1985

Mozsolics, A.: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd, Gyermely*. Budapest, 1985.

NAGY 1979

Nagy L.: *A tűzikutya és holdidol kérdése magyarországi leletek alapján*. VMMK 14(1979) 19-73.

NEUGEBAUER-GATTRINGER 1989

Neugebauer, J-W. – Gattringer, A.: *Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1989*. FÖ 28(1990) 55-120.

OTTOMÁNYI 2008

Ottományi K.: *Az urnamezős kultúra népe Érden*. In.: *Képek a múltból. – Perspectives on the Past*. Major Excavations in County Pest. Ed. Ottományi K. Szentendre 2008, 48.

PATAY 2024

Patay R.: *A Baden-komplexum települése Ecser és Maglód határában. – A Settlement on the Baden complex on the outskirts of Ecser and Maglód*. In.: *Nyomvonalak*. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 128-195.

PATEK 1958

Patek E.: *A tököli koravaskori temető. – Cimetière à incinération découvert dans le village de Tököl et datant la première époque de l'âge de fer*. BudRég 18(1958) 385-419.

PATEK 1961

Patek, E.: *Die Siedlung und das Gräberfeld von Neszmély*. Acta ArchHung 13(1961) 33-82.

PATEK 1968

Patek, E.: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. ArchHung 44(1968).

PAULIK 1962

Paulik, J.: *Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov*. SIA 10(1962) 17-96.

PETRES 1959

Petres, É.: *Früheisenzeitliche Funde im Komitat Fejér*. Acta ArchHung 9(1959) 299-314.

PETRES 1960

Petres, É.: *Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vál*. AlbaRegia 1(1960) 17-42.

POLGÁR 2003

Polgár P.: Késő bronzkori település Esztergom–Helemba szigeten. – *Late Bronze Age settlement at Esztergom–Helemba-sziget*. ŐsrégLev 5 (2003) 68–82.

PRESSMAR 1979

Pressmar, E.: *Elchinger Kreuz, Ldkr. Neu-Ulm, Siedlungsgrabung mit urnenfelderzeitlichem Töpferofen*. Kataloge der Prähistorischen Staatssammlung München Nr. 19 (1979).

RACZKY-KOVÁCS 2009

Racky P. – Kovács J. S-né: Festékanyag és szervesbevonat-elemzések alföldi késő neolitikus díszkerámiákon (Az első vizsgálati eredmények). – *Analysis of pigments and organic coatings on the Late Neolithic fine ware of the Great Hungarian Plain. (Preliminary results)*. In: Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szentés, 135–144.

ŘÍHOVSKÝ 1958

Řihovský, J.: *Žarový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji Velatické kultury*. – *Das Brandgrab I von Velatice und seine Position in der Entwicklung der Velaticer Kultur*. PA 49 (1958) 67–118.

ŘÍHOVSKÝ 1961

Řihovský, J.: *Prispevek k poznání starsí fáze Velatické kultury na Moravě*. – *Beitrag zur Erkenntnis der älteren Phase der Velatice-Kultur in Mähren*. AR 13 (1961) 214–252.

ŘÍHOVSKÝ 1965

Řihovský, J.: *Das Urnengräberfeld von Klentnice*. FAPr 8 (1965).

V. SZABÓ 1996

V. Szabó G.: *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegyüttes alapján*. – *Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád*. MFMÉ-StudArch 2 (1995) 9–109.

SÜMEGI-PÁLL 2024

Sümege P. – Páll D. G.: *Az M0 autópálya régészeti lelőhelyeinek régészeti geológiai, geomorfológiai és régészeti talajtani viszonyai*. In.: Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllöt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 18–29.

SÜMEGI-PATAY-TÖRŐCSIK 2024

Sümege P. – Patay R. – Törőcsik T.: *Az M0-s autópálya délkeleti szektor és a 4. számú főút Vecsést és Üllöt elkerülő szakaszának nyomvonalán végzett régészeti feltárásokhoz kapcsolódó környezettörténeti vizsgálatok*. In.: Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllöt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 18–29.

V. SZABÓ 1997

V. Szabó G.: *A Perjámos-kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén*. In.: *Látták Trója kapuit. Bronzkori leletek a Közép-Tisza vidékéről*. Szerk.: Havassy, P. Gyula 1997, 57–84.

V. SZABÓ 2004

V. Szabó G.: *A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához*. – *Das Gefäßdeponat von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend*. MFMÉ-StudArch 10 (2004) 81–113.

SZILAS 2018

Szilás G.: *Újabb régészeti kutatások az óbudai Duna-part Pünkösdfürdőtől délre eső szakaszán*. Aquincumi Múzeumi Füzetek 2018, 50–59.

TOČÍK-PAULÍK 1960

Točík, J. A. – Paulík, J.: *Die Ausgrabung eines Grabhügels in Čaka in den Jahren 1950–51*. SIA 8 (1960) 59–124.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TROGMAYER 1963

Trogmayer, O.: *Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der ungarischen Tiefebene*. Acta ArchHung 15 (1963) 85–122.

VADÁSZ 1992

Vadász, É.: *Késő bronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetszentmiklósi nyomvonalának közelében*. – *Die spätbronzezeitliche Siedlung von Szigetszentmiklós in der Nähe der Autobahn M0*. In.: Régészeti ásatások az M0 autópálya nyomvonalán I. – *Archäologische Forschungen auf der Strasse der Autobahn M0*. BTM Műhely 1. Szerk.: Havassy P. – Selmeczi L. Budapest 1992, 211–240.

VÁCZI 2010

Váczi, G.: *Keramik, Chronologie*. In: Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest–Békásmegyer. Budapest 2010, 244–264, 296–298.

VÁCZI 2020

Váczi, G.: *Az urnás-hamvasztásos temetkezés eseménysorának elemzése az urnamezős időszak balatonendrési temetőjének példáján*. In: ΜΩΜΟΣ IX. A rituálé régészete. Dissertationes Archaeologicae, Supplementum 3, Budapest 2020 193–214.

VELIAČIK 1983

Veliačik, L.: *Die Lausitzer kultur in der Slowakei*. Studia Archaeologica Slovaca. Nitra 1983.

THE CEMETERY OF THE URNFIELD PERIOD IN MAGLÓD

The 48-grave cemetery at Maglód, Site 1, is particularly significant because it is likely that all of its graves—37 scattered cremation and 11 urn burials—have been unearthed.

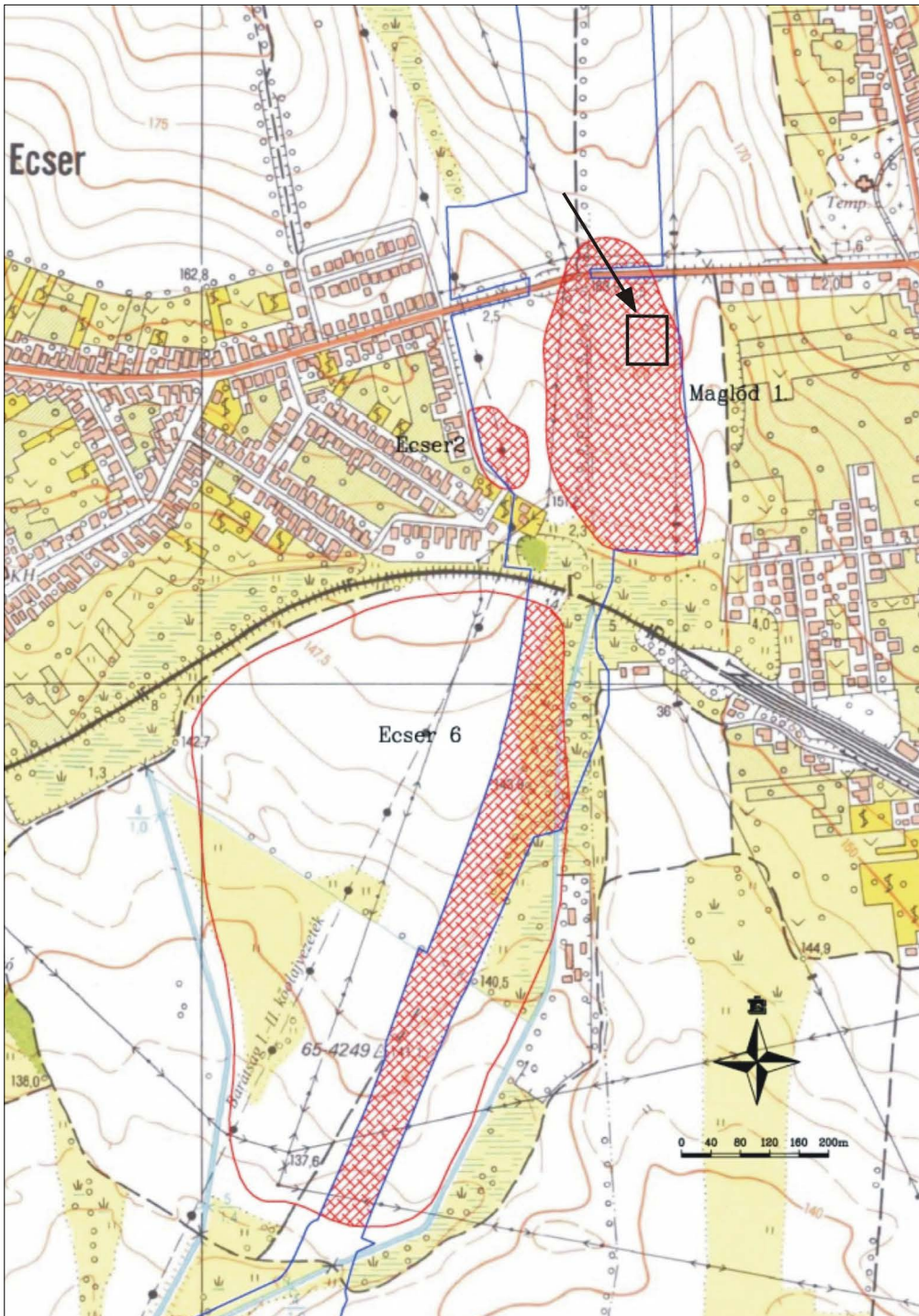
Five distinct variants could be distinguished within the scattered cremation rite. In fourteen cases, the ashes have been piled in a small heap next to intact vessels. In three graves, the ashes were scattered over the entire grave pit next to intact vessels. In four graves, the ashes and vessel fragments were scattered over the entire grave pit. In eleven cases, the sooty vessel fragments from the pyre and the cremains were scattered all over the grave pit. In three graves, the ashes were found in a small pile next to intact vessels and sooty vessel fragments from the pyre. There seems to have been no regulation on the position of the grave goods within the grave. The grave pits were round, oval, or rectangular, and the younger ones were oriented along the north-south axis.

The proportions of diverse phenomena, including graves with bronze objects (37%), stones (21%), shoe-shaped vessels (4%), and deliberately broken vessels (50%), are close to those observed in a coeval cemetery at Békásmegyér (KALICZ-SCHREIBER 2010). Altogether, 193 vessels were retrieved from the graves, with one holding ten vessels while three containing eight or more.

There is no bronze object in the cemetery to help with specifying the dating of any of the graves. However, Grave 323 of Békásmegyér included many bronze objects with a high dating value and vessels closely similar to the ones appearing at Maglód, thus providing significant aid in dating the record of our site. The similarity of the ritual elements, grave goods, and particularly the clay symbols and shoe-shaped vessels in the two cemeteries, located just 25 km apart, is astonishing.

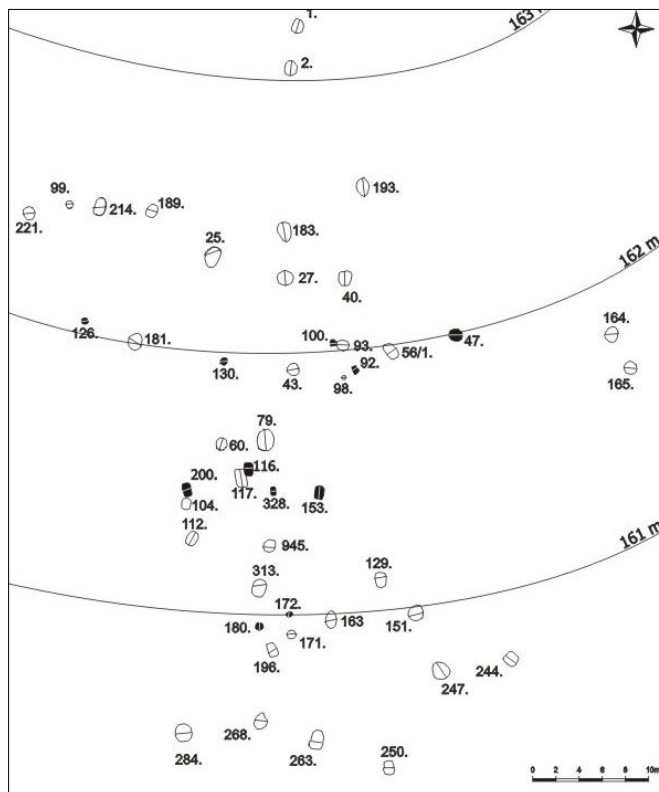
Graves with the widest variety of grave goods are positioned at the centre of the cemetery. Older graves are scattered throughout the entire cemetery, while all but one grave belonging to the younger horizon are clustered in the southern half. The vessels dated Graves 60, 93, 244, and 284 to the Ha A2–B1 period and Graves 92, 129, 153, 163, 171, and 193 to the onset of the Ha B period. The rest of the cemetery belongs to the Ha A period.

Children were buried with just as many grave goods as adults, and no sign of grave plundering could be detected. The graves are not intersecting, which indicates that they were marked on the surface and are not clustered in distinct grave groups. The meagre body of anthropological data does not allow for drawing any socio-historical conclusion on the related community.

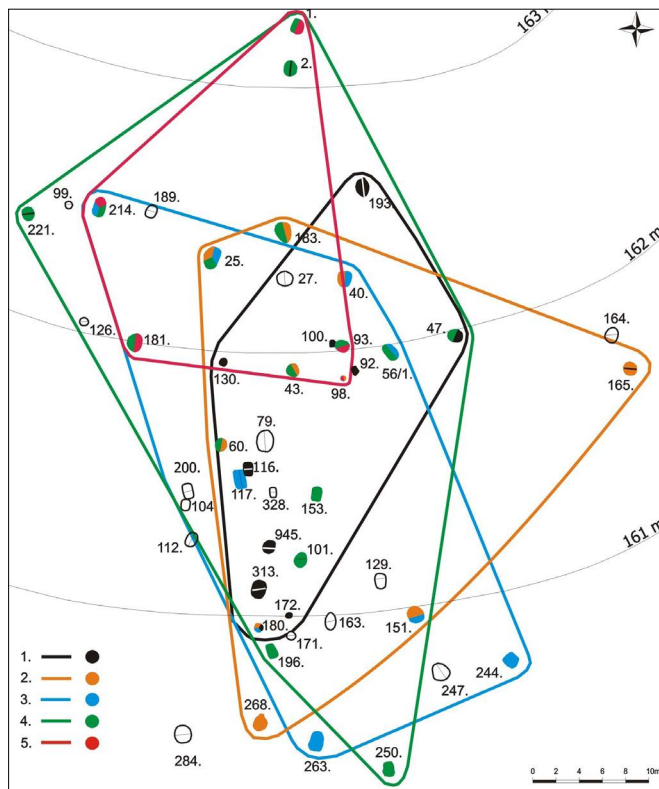

1. kép: A temető elhelyezkedése

Fig. 1. The position of the cemetery

2.

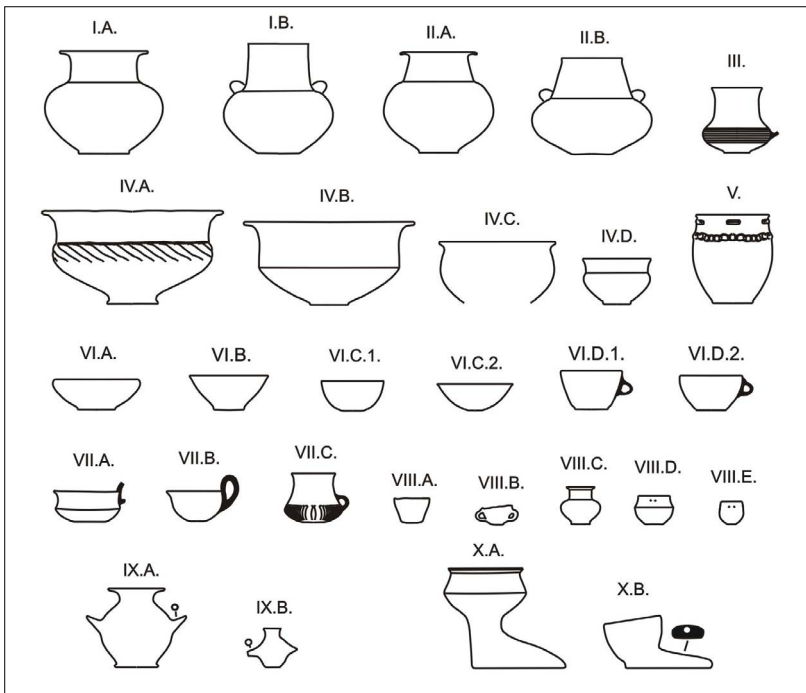
3.

2. kép: A temető felszínrajza (az urnás sírok feketével kitéve)

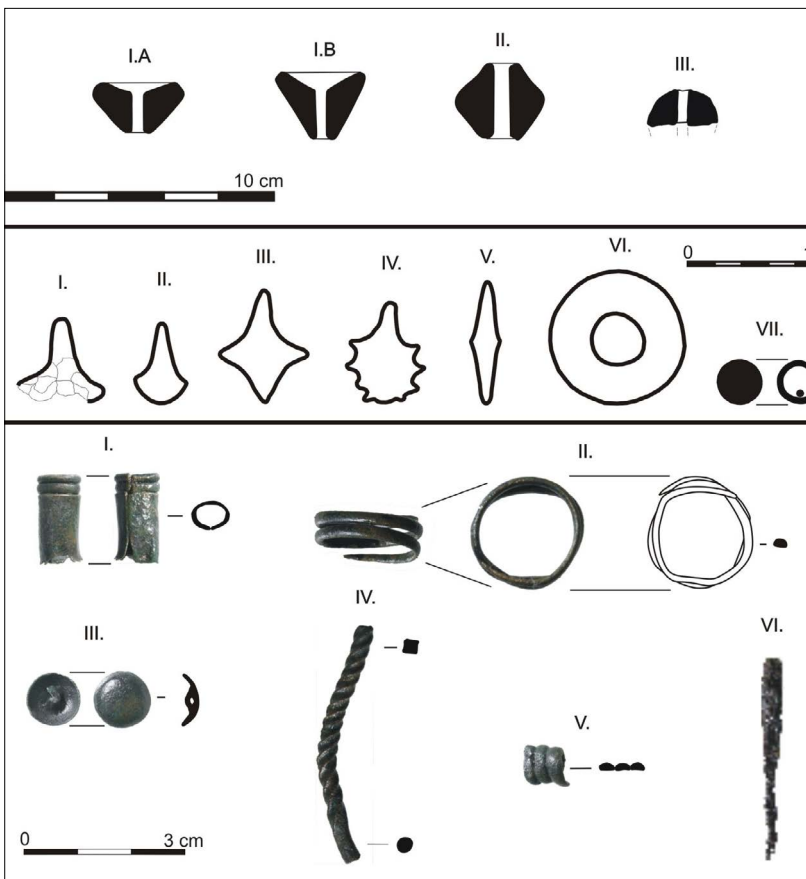
Fig. 2. Survey of the cemetery, black signs mark the urn graves

3. kép: A temető felszínrajza az urnás sírokkal és néhány rítus elterjedésével

Fig. 3. Survey of the cemetery with the urn graves and the distribution of specific ritual elements

4.

5.

4. kép: A temető edényeinek főbb tipológiai egységei

Fig. 4. Main types in the pottery record of the cemetery

5. kép: A temető mellékleteinek főbb tipológiai egységei az edények nélkül

Fig. 5. Main types in the pottery record of the cemetery (without vessels)

N ^o	T.														E.										EM.				
	U.	S.	I-II.	III.	IV.	V.	VI.A	VI.B	VI.C	VI.D	VII.A	VII.B	VII.C	VIII.	IX.	X.	Br.	"A."	O.	A.	K.								
1.		●			1	1	3									●	4												
2.		●	1		2		1	2	1							●													
25/1.		●				1			1			1				●			●	●									
27.		●				1														●									
40.		●			1	1			2			1							●	●									
43.		●	1				1									●			●										
47.	●		1													●													
56/1.		●	1													●				●									
60.		●	2				1					1		4		●		2	●										
79.		●			1		3		2																				
92.	?		1			1																							
93.		●	1	1		1				3						●	8	1											
98.	●		1											1			1		●										
99.		●					1				1	1																	
100.	?		1																										
101.		●	1				1									●													
104.		●	1			1																							
112.	●		1		1		1																						
116.	●		1									1																	
117.		●	2		1		3		1											●									
126.		●	1																										
129.		●			1		2					1																	
130.	●		1																										
151.		●				1	3		1									1	●	●									
153.		●	1				1									●													
163.		●	1				2							2	2														
164.		?	2				1					2																	
165.		●	1		1		2								1				●										
171.		●	2		1	1																							
172.	●				1																								
180.		●	1		2	1					1							1	●	●									
181.		●	1		1		3			1			1			●	2												
183.		●								1						●			●										
189.		●	1			1	1	1		1				1		●													
193.	●		2			1	2	1	1																				
196.		●														●													
200.		●			1															●									
214.		●	3		2	1	1		2						1	●	6			●									
221.		●			1	1		1	1		1					●													
244.		●		1	1	1			2	1										●									
247.		●			1			2		1																			
250.		●			1											●													
263.		●	2		1		2		1		1									●									
268.		●	1		1		3												●										
284.		●	1		2		2				1	1																	
313.	●				1			1																					
328.		●	1																										
945.	●		1				2			3		1																	

6. kép: A temető áttekintő táblázata

Fig. 6. Basic data of the cemetery

7.

8.

7. kép: Szórthamvas sír egész edényekkel

8. kép: Szórthamvas sír összetört edényekkel

Fig. 7. Scattered cremation grave with complete vessels

Fig. 8. Scattered cremation grave with broken vessels

9. kép: Szórthamvas sír kormos, összetördelt edényekkel

Fig. 9. Scattered cremation grave with sooty, broken vessels

A KÉSŐ BRONZKORI
URNAMEZŐS KULTÚRA
MAGLÓDON FELTÁRT
HAMVASZTÁSOS RÍTUSÚ
TEMETŐJÉNEK EMBERTANI
VIZSGÁLATA

Hajdu Tamás – Kővári Ivett

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során 2005-ben Maglód mellett egy hamvasztásos rítusú temetőt tártak fel, melyet a késő bronzkori Urnamezős kultúra népszerűsége használt. Tanulmányunkban 34 szórt hamvas és 3 urnás temetkezés embertani vizsgálatának eredményeit ismertetjük. A sírokból feltárt égetett emberi maradványok egy eset kivételével egy egyén maradványait tartalmazták. Az égetett csontok közepes (1-5 cm), esetenként kisméretűek (x-1 cm) és jól kiégetettek voltak. A sírokban a csonttöredékek mennyisége nagyon kevés volt, amelyet az újkori földművelés valószínűleg jelentősen befolyásolt, emellett azonban az is valószínűnek tűnik, hogy a sírok többségébe a temetés során nem helyeztek nagy mennyiségű égetett emberi maradványt. Erre utal a viszonylag ép urnában lévő nagyon kis mennyiségű emberi maradvány is. A szórt hamvas sírokból feltárt égetett csonttöredékek átlagos súlya 107,2 g volt.

KULCSSZAVAK:
KÉSŐ BRONZKOR, URNAMEZŐS
KULTÚRA, HAMVASZTOTT
EMBERI MARADVÁNYOK,
TÖRTÉNETI EMBERTAN

KEYWORDS:
LATE BRONZE AGE, URNFIELD
CULTURE, CREMATED
HUMAN REMAINS, PHYSICAL,
BIOLOGICAL ANTHROPOLOGY

BEVEZETÉS

Az M0-s autópálya építését megelőző régészeti feltárások során 2005-ben, Maglód közelében több korszak emléke került napvilágra. Maglód 1. lelőhelyen több más korszak emlékei mellett a késő bronzkori Urnamezős kultúra 47 hamvasztásos temetkezését tártak fel.¹

Amíg Nyugat-Európából a kultúrához sorolt egészen nagy sírszámú temető embertani feldolgozását is ismerjük (KÜHL 1982), addig a hazai irodalomból embertani leletet mindössze négy lelőhelyről adtak közre. Gőr-Kápolnadomb (ZOFFMANN 2001, ZOFFMANN 2006), Németbánya-Felsőerdei út (Zoffmann cit. ILON 1996) és Ugod-Katonavágás (Zoffmann cit. Mithay 1988) lelőhelyek mindegyikéről csak néhány antropológiai leletet közöltek. Szombathelyről ismerünk egy valamivel nagyobb sírszámú temetőt (Szombathely-Zanat, 28 sír: ILON-TÓTH 2005). Ezért véleményünk szerint minden, az Urnamezős kultúra temetőiből származó embertani lelet vizsgálata és az eredmények közreadása fontos lehet.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Maglód 1. lelőhelyen feltárt késő bronzkori temető 47 temetkezéséből 37 temetkezés hamvai voltak embertani vizsgálatra alkalmasak. A 37 temetkezésben 38 egyén maradványait találtuk. A sírok közül 34 szórt hamvas és 3 urnás hamvasztásos temetkezés volt.² A hamvasztásos temetkezések csontanyagát CHOCHOL 1961 alapján, NEMESKÉRI-HARSÁNYI 1968, PAP et al. 2009, valamint UBELAKER 2009 útmutatásait figyelembe véve vizsgáltuk.

EREDMÉNYEK

Munkánk során 37 hamvasztásos temetkezés embertani anyagát vizsgáltuk (1-3. melléklet-CD melléklet). A sírokból feltárt égetett emberi maradványok 36 esetben egy egyén maradványait tartalmazták. Egy esetben (214/213 obj.) 2 egyén, egy 2-8 éves gyermek és egy 15 évesnél idősebb egyén csonttöredékeit különítettük el.

Az égetett csontok közepes (1-5 cm), esetenként kis (x-1 cm) méretűek voltak. Nagyobb darabok egyetlen esetben sem őrződtek meg. A kalcinált csontok általában jól kiégetettek. A testrészek eredeti anatómiai helyzetének megfelelő a kiégetettségbeli eltérést egyetlen esetben sem figyeltünk meg. A sírokban a csonttöredékek mennyisége nagyon kevés volt. Mindössze 3 eset fordult elő, amikor a csonttöredékek száma 50 és 100 darab közötti, és 6 eset, amikor 100 darab, vagy annál több volt. Ez a tény semmiképp sem tekinthető meglepőnek, amennyiben figyelembe vesszük azt a tényt, hogy munkánk során 34 szórt hamvas sír anyagán végeztünk vizsgálatokat, valamint, hogy azokban az esetekben, amikor urnás temetkezésekkel volt dolgunk, is mindössze 1 eset volt, amikor az urna jelentős részét sikerült feltárni. A sírokból feltárt kalcinátum mennyiségét valószínűleg jelentősen befolyásolta az újkori földművelés és a leletek mosása. Emellett azonban az is valószínűnek tűnik, hogy a sírok többségébe a temetés során nem helyeztek nagy mennyiségű égetett emberi maradványt. Erre utal a viszonylag ép urnában lévő nagyon kis mennyiségű emberi maradvány is (172. obj.: 0-2 éves gyermek). Ez alapján tehát a temetés során a rítust végzők a hamvasztás helyén nem törekedtek a csontok minél teljesebb begyűjtésére és azok sírba helyezésére. A szórt hamvas sírokból feltárt égetett csonttöredékek átlagos súlya 107,2 g. Abban az egyetlen esetben, amikor a 3 urnás temetkezés közül feltárták az urna szinte egészét (172. obj.), a hamvak súlya 18 g. Ez alapján szintén a sírokba helyezett kis mennyiségű töredékekre következtethetünk.

A kis esetszám és a hamvasztásos rítusból eredő bizonytalan korbecslés miatt az eredményekből demográfiai következtetéseket nem vonhatunk le.

1 A temető régészeti feldolgozásáról lásd Nagy Nándor A feltárást és az embertani feldolgozást követően a Maglód 1. lelőhelyről származó összes embertani leletet a Ferenczy Múzeumi Centrum őrzi, a 2008.4.1-69. leltári számok alatt.

IRODALOM

CHOCHOL 1961

Chochol, J.: *Analyse menschlicher Brandreste aus den Lausitzer Gräberfeldern in Ushi nad Laben-Strečkov II. und in Žirovice, Bezirk Cheb.* In.: *Lužičea kultúra v seveo-západních Čechach.* Ed.: Plesl, E. Praha 1961, 273-293.

ILON 1996

Ilon G.: *A késő Halomsíros- kora Urnamezős kultúra temetője és tell-települése Németbánya határában. A multidiszciplináris vizsgálatok eredményeivel kiegészített anyagközlés. – Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber. Frühurnenfelderkultur in der Gemarkung Németbánya. Mit den Ergebnissen der multidisziplinären Untersuchung.* PMÉ 6 (1996) 89-208.

ILON-TÓTH 2005

Ilon G. – Tóth G.: *A Szombathely-zanati a késő bronzkor-kora vas- kor átmenetének idejére keltezhető temetkezések és embertani feldolgozásuk. – Die Bestattungen in Szombathely-Zanat aus der Übergangsphase von der Spätbronzezeit zur Früheisenzeit und deren anthropologische Untersuchung.* Savaria 29 (2005) 131-145.

KÜHL 1982

Kühl, I.: *Urnfield at Schwissel, Kreis Segeberg: Cemetery for Men or Women or for both sexes?* Humanbiologia Budapestensis 10 (1982) 65-70.

MITHAY 1988

Mithay S.: *Beszámoló az Ugod-katonavágási későbronzkori ásatásokról. – Bericht über die spätbronzezeitlichen Ausgrabungen in Ugod-Katonavágás.* PMÉ 6 (1988) 89-208.

NEMESKÉRI-HARSÁNYI 1968

Nemeskéri J. – Harsányi L.: *A hamvasztott csontvázleletek vizsgálatának kérdései. – Questions of the examination of cremated bone-finds.* AnthrKözl 12 (1968) 99-116.

PAP ET AL. 2009

Pap I. – Fóthi E. – Józsa L. – Bernert, Zs. – Hajdu T. – Molnár E. – Bereczki Zs. – Lovász G. – Pálfi Gy.: *Történeti embertani protokoll. A régészeti feltárások embertani anyagának kezelésére, alapszintű feldolgozására és elsődleges tudományos vizsgálatára. – Historical Anthropological Protocol for recovering, curation, caring and preliminary anthropological investigations of the anthropological materials deriving from archaeological excavation.* AnthrKözl 50 (2009) 105-123.

UBELAKER 2009

Ubelaker, D. H.: *The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis.* Forensic Science International 183 (2009) 1-5.

ZOFFMANN 2001

Zoffmann, Zs. K.: *Anthropological remains from the Urnfield Period site of Gôr-Kápolnadomb.* In.: *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg.* Hrsg: Lippert, A. UPA 78 (2001) 269-270.

ZOFFMAN 2006

K. Zoffmann Zs.: *Embertani leletek az Urnamezős kultúra Gôr Kápolnadomb lelőhelyéről. – Anthropological finds from the site Gôr-Kápolnadomb dating from the Urnfield Period.* Savaria 30 (2006) 145-148.

ANTHROPOLOGICAL EVALUATION OF CREMATED REMAINS FROM A LATE BRONZE AGE URNFIELD CULTURE CEMETERY AT MAGLÓD

A cremation cemetery of a community of the Late Bronze Age Urnfield culture was excavated in Maglód (Pest County, Hungary) in 2005. The paper presents the results of the anthropological analysis of the 34 scattered and three urn burials. All but one grave contained the remains of a single person, while one was the dual burial of a 2-8-year-old infant and an over-15-year-old individual. The thoroughly burnt cremains consisted of medium (1-5 cm) and small fragments (<1 cm). No difference could be observed in the degree of cremation between the body parts. Generally, the graves contained relatively few remains; more than fifty fragments were obtained from only nine—unsurprisingly, as most graves were scattered cremation burials. The best part of the urn was only found in one of the urn graves. Modern agricultural activity and cleaning also greatly influenced the final quantity of cremated bone fragments, which was likely not too much to start with in either case, i.e. the mourners seemingly did not place much of the ashes in the graves, as also suggested by the small number of human remains found in the intact urn. On average, 107.2 g of ashes could be retrieved from a scattered cremation grave, indicating that the mourners spent little effort in collecting every piece of the remains from the pyre. Demographic conclusions could not be drawn from this material due to the high uncertainty of age-at-death estimations, a characteristic of cremated anthropological materials, and the low case number.

KÉSŐ BRONZKORI
TEMETKEZÉSEK
ÉTELMELLÉKLETEI
MAGLÓD 1. LELŐHELYRŐL

Tugya Beáta

Maglód 1. lelőhelyen az urnamezős kultúra hamvasztásos rítusú, HaA1-B1 periódusra keltezhető temetőjének 47 sírját 2005-ben tárták fel. A tanulmány az urnamezős kultúra egy kevésbé ismert és elterjedt szokását, a hamvasztásos sírokba helyezett ételmellékleteket vizsgálja. Állatcsontok 10 sírből kerültek elő, mennyiségük mindössze 37 db. A legtöbb sírba 1-4 db csontot tettek, ennél több állatcsont mindössze két sírből került elő. Ételmellékletként csak háziállatok maradványai kerültek elő, többségében sertéscsontok (27 db), néhány szarvasmarha csont (7 db), továbbá egy-egy kiskérődző, ló és tyúkcsont. Az állatcsontok közül előkerült még 3 nem meghatározható égett csontszilánk (2, 3 és 5 cm hosszúságúak), ezek nagy valószínűséggel embercsontok lehetnek. A sírokba leggyakrabban sertéshúst helyeztek – csonttal együtt. Ritkábban szarvasmarha, egy-egy esetben pedig kiskérődző, ló és tyúk is a sírba került.

KULCSSZAVAK:
URNAMEZŐS KULTÚRA,
HAMVASZTÁSOS SÍROK,
ÉTELADOMÁNY, ÁLLATCSONTOK

KEYWORDS:
URNFIELD CULTURE, CREMATED
GRAVES, FOOD DONATION,
ANIMAL BONES

BEVEZETÉS

Maglód 1. lelőhelyen – több más régészeti korszak mellett – a késő bronzkori urnamezős kultúra hamvasztásos rítusú temetőjét tárták fel 2005-ben (TARI 2006, 36-38). A temető 47 sírjából 11 urnasír, 36 pedig szórthamvas rítusú temetkezés volt. A síroknak csak kis hányada (10 sír, 21%, egy kivételével mind szórthamvasak) tartalmazott állatcsontokat, az egykori ételmellékletek maradványaiként. A fotódokumentáció alapján további egy (1. objektum), a sírleírások alapján pedig további három sírban (163., 164., 172. objektum) valószínűsíthetünk állatmaradványokat. Ezek azonban jelenleg nem fellelhetők a leletanyagban, így az értékelésnél nem vehetőek figyelembe.

A 10 sír (25/A-B /kettős sír/, 40., 43., 60., 98., 151., 165., 180., 183., 268. számú objektumok) archaeozoológiai anyaga csak kis mennyiségű állatcsontot tartalmazott, összesen 37 darabot. Többségükben 1-4, ennél több – 6 és 11 darab – csak két sírban (40., 268. objektumok) található. A csontokból megállapítható fajlista az 1., a csontok megoszlása a 2-3., az anatómiai megoszlás a 4., a csontméretek az 5. mellékletben (valamennyi a CD mellékleten) található. A temető régészeti feldolgozása Nagy Nándor cikkében tanulmányozható.¹

A csontok többsége, elsősorban a fiatal sertés és szarvasmarha maradványok, meglehetősen rossz megtartásúak, töredékesek, ezért a méretek rögzítésére alig volt lehetőség. A dolgozatban szereplő csontméretek a régészeti állattanban egyezményesen elfogadott nemzetközi szabványnak felelnek meg (DRIESCH 1976). Az életkor meghatározásának forrása SCHMID 1972.

LEÍRÁS

25/A sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 3-10 év²

Mellékletek:

Sertéscsontok – 4 db: *humerus* (karcson) diaphysis (inf.); *astragalus* (csigacsont) sin. fr.; 2 db *metacarpus* (kézközépcsont) diaphysis (inf.)

25/B sír – neme: nem megállapítható; életkor: 8-x

Mellékletek:

Sertéscsontok – 2 db: os *carpale* (kéztöcsont) fr.; *astragalus* (csigacsont) dext. fr.

40. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 5-60 év

Mellékletek:

Sertéscsontok – 6 db: Az előkerült csontok egy fiatal, néhány hónapos sertés bal oldali mellső lábát alkották a lapockától az I. ujjperc jobb felével bezárólag.

Scapula (lapocka) sin. fr. (inf.); *humerus* (karcson) sin. diaphysis fr. (inf.); *radius* (orsócsont) sin. prox. diaph. fr. (inf.); *ulna* (könyökcsont) sin. fr. (inf.); *metacarpus* (IV.) (kézközépcsont IV.) prox. diaph. fr. (inf.); os *phalangis* I. (I. ujjperc) dist. diaph. fr. (inf.)

43. sír – szórthamvas temetkezés; neme: ?; életkor: 14-60 év

Mellékletek:

Sertéscsont – 1 db: *femur* (combcsont) dist. diaph. fr. (juv.)

60. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 5-60 év

Mellékletek:

Szarvasmarhacsont – 1 db: m_3 (fog, alsó, m_3 (tejfog) fr. (juv.) Sertéscsontok – 3 db: *costa* (borda) fr.; *scapula* (lapocka) dext. fr. (inf.); *radius* (orsócsont) dist. diaph. fr. (inf.)

98. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nő?; életkor: 20-50 év

Mellékletek:

Kiskérődzőcsont – 1 db: *Femur* (combcsont) dist. epiph. és diaph. fr. (ad.)

151. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 30-x év

Mellékletek:

Sertéscsont – 1 db: *humerus* (karcson) sin. diaph. fr. (inf.)

165. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 10-40 év

Mellékletek:

Szarvasmarhacsontok – 2 db: *mandibula* + P_4, M_1, M_2 (állkapocs + 3 fog (P_4, M_1, M_2)) dext. fr. (ad.); *metatarsus* (lábközépcsont) fr. (ad.)

1 Lásd Nagy Nándor Norbert tanulmányát: „Az urnamezős időszak temetője Maglódon”, ebben a kötetben.

2 A temető részletes antropológiai feldolgozásáról lásd Hajdu Tamás és Kóvári Ivett tanulmányát „A késő bronzkori Urnamezős kultúra Maglódon feltárt hamvasztásos rítusú temetőjének embertani vizsgálata” ebben a kötetben.

Sertéscsontok – 2 db: *scapula* (lapocka) sin. fr. (inf.); *humerus* (karcsont) sin. dist. diaph. fr.

180. sír – urnasír; nincs adat

Mellékletek:

Sertéscsontok – 2 db: *os phalangis I.* (I. ujjperc); *os phalangis II.* (II. ujjperc)

183. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 10-x év

Mellékletek:

Sertéscsont – 1 db: *humerus* (karcsont) sin. diaph. fr. (inf.)

268. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 10-20 év

Mellékletek:

Szarvasmarhacsontok – 4 db: 2 *costa* (borda) fr. (inf.); *scapula* (lapocka) fr. (inf.); *humerus* (karcsont) dext., diaph. fr. (inf.)

Sertéscsontok – 5 db: A kar-, orsó- és könyökcsont a jobb mellső láb részei, a sípcsont és csigacsont pedig a jobb hátsó lábszárt alkotja. A mellső és a hátsó láb ugyanahhoz a fiatal sertéshez tartozik.

Humerus (karcsont) dext. diaph. fr. (inf.); *radius* (orsócsont) dext. prox.epiph. fr. (inf.); *ulna* (könyökcsont) dext. fr. (inf.); *tibia* (sípcsont) dext. diaph. fr. (inf.); *astragalus* (csigacsont) dext. fr. (inf.)

Lócsont – 1 db: *pelvis acetabulum* (medence – vápa) dext. fr.

Tyúkcsont – 1 db: *femur* (combcsont) ad., prox. ep.-diaph. fr.

SÍRFOTÓK ÉS SÍRLEÍRÁS ALAPJÁN ÁLLATCSONTOT TARTALMAZÓ OBJEKTUMOK

1. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 35-55 év

A sírről készült fotón összefüggő állatcsontok láthatók, feltehetőleg egy kiskérődző teljes kar-, orsó-, és könyökcsontja. Elveszett.

163. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: nem megállapítható

A sírleírás alapján a gödör közepén egy nagyobb állatcsontot figyeltek meg. Elveszett.

164. sír – szórthamvas temetkezés; nincs adat

A sírleírás szerint a behúzott peremű tálban és a tál mellett is állatcsont található. Elveszett.

172. sír – szórthamvas temetkezés; neme: nem megállapítható; életkor: 0-2 év

A sírleírás alapján a sírból egy-két állatcsont is előkerült. Elveszett.

ÉRTÉKELÉS

A tanulmányban csak annak a tíz sírnek a csontanyaga értékelhető, amelyek jelenleg is rendelkezésre állnak.

A sírokból ételmellékletként csak háziállatok maradványai kerültek elő (1. melléklet-CD melléklet), gyakorisági sorrendjük: házisertés – szarvasmarha – háziló – kiskérődző – tyúk.

Sertéscsontoknak nemcsak a száma a legtöbb, hanem egy kivételével (98. sír), mindegyik elhunyt sírjából előkerültek. Szarvasmarhacsontokat három sírban találtak, ezek mindegyike sertéscsontot is tartalmazott. Húsmellékleteket tekintve leggazdagabb a 268. sír volt, amiből sertés és szarvasmarha csontokon kívül egy-egy ló- és tyúkcsont is előkerült (2. melléklet-CD melléklet). Az ételmelléklettel ellátott sírok nagy részében több állatcsont volt, csak a 43., 98. és 183. sírok tartalmaztak egyetlen csontot, ezek mindegyike a húsos-végtag régióból (KRETZOI 1968) származik (2-3. melléklet-CD melléklet). Ennek a testrégióknak az aránya kimagasló, mindent fajt beleértve 56%, amit a száraz-végtag, a törzs-, a húst lényegében nem tartalmazó ujjpercek, majd a fejrégió követ. A 25. és a 180. sír kivételével, minden sírban előfordultak húsból gazdag régióhoz tartozó csontok (2-3. melléklet-CD melléklet).

Házisertés

A sírokból talált csontok többségét a sertés maradványok teszik ki. A 27 sertéscsont a meghatározható állatcsontok 72%-át teszi ki. A 10 sír közül 9-ben található maradványai. A sírba került csontos húsként csak egy esetben származtak 2 évnél idősebb állatból, a többi csont mindegyike legfeljebb néhány hónapos malacra utal. A 40., 165. és a 268. sírből előkerült sertéscsontok összefüggő vázrészeket alkotnak. A legtöbb csont a húsos testrégióból származik, a száraz, a bőrben maradó csontok és a törzscsontok csökkenő mennyiségben kerültek elő. A fejcsontjai egyik sírből sem kerültek elő.

Szarvasmarha

A 7 szarvasmarha lelet a meghatározható csontok 19%-át teszi ki, melyek három (60., 165., 268. sírok) sírből kerültek elő. A csontok három különböző életkorú állatra utalnak: egy kifejlett, egy 1-3 év közötti és egy 1 évnél fiatalabb borjú 1-4 db csontja azonosítható.

Kiskérődző

Az egyetlen kiskérődző csont egy kifejlett állat combcsontja volt a 98. sírből. A lelet a meghatározható állatcsontok 3%-át jelenti.

Ló

A 268. sírban a többi állatcsont mellett egy ló medence vápa része is előkerült, amely egy kifejlett állatból származik. Ez a meghatározható állatmaradványok 3%-át teszi ki.

Tyúk

Szintén a 268. sírből származik az egyetlen madár lelet, egy combcsont proximalis epiphysise és diaphysise, amely kifejlett példányra utal. A csont mérete és alakja arra utal, a Kárpát-medence egyik legkorábbi házi tyúklelete (*Gallus domesticus* L.) bukkant elő.³

A házi tyúk jelenlegi ismereteink alapján még a kora vaskorban is nagyon ritka faj, ez látható mind a Hallstätt-kultúra, mind pedig a keleti eredetű szkíták lelőhelyein.⁴ A legfrissebb kutatási eredmények a legelső tyúkcsontokat a Kárpát-medencében a halomsíros kultúra idejére teszik. Ebből az időszakból nemcsak tyúkcsont, hanem tojásbéj töredékek is ismertek (TUGYA et al. 2022). Jóllehet a kisméretű és vékony falú csontok megmaradási esélyei rosszabbak, mint például a nagyméretű szarvasmarháké, mivel könnyen elkallódnak, hagyományos kézi feltárási módszerekkel nehezen gyűjthetők, illetve az egykor élt kutyák, de még az ember is teljesen elpusztíthatta e faj csontjainak jelentős részét. Mégis a nagy számok törvénye alapján elmondható, hogy a tyúk csak a kelta, majd a római kor idején válik jelentősebb háziállattá.

ÖSSZEHASONLÍTÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

Az urnamezős kultúra temetkezéseinek az ételadományok nem lehettek általánosak, erre utal az is, hogy a feltárt 47 hamvasztásos sír – ami valószínűleg a teljes temetőt jelenti – közül csak 11-ből kerültek elő állatcsontok, ha az elveszett leletek közül a sírfotó alapján az 1. sírt is figyelembe vesszük.

A Vörs-Battyáni dísznólegelő lelőhelyen feltárt sírrokban is csak nagyon ritkán találtak az urna mellett állatcsontokat, melyek a halottnak útravalóul adott ételmaradványai lehettek (HONTI 1996, 70).

A békásmegyeri urnamezős temető sírjaiban állatcsontot nem találtak, viszont 8 temetkezésben tojásadományt figyeltek meg (KALICZ-SCHREIBER 1991, 196).

A sírokból előkerült ételmellékletek, húsadományok alapján meghatározott fajlista sosem tükrözi pontosan a lelőhely fajösszetételét, a korszak állattartásának jellemzőit, a gazdasági haszonállatok sorrendjét, a vadászat szerepét. Maglód 1. lelőhely feltárt hamvasztásos sírjaiban

talált állatcsontok alapján felállított gyakorisági sorrend: sertés – szarvasmarha, majd egy-egy lelettel képviselve a ló, kiskérődző és tyúk. Az a tény, hogy 10 sír 11 egyénje mellé 1 kivételével sertéshúst mindig tettek, két dologra utalhat: vagy a házisertés húsát nagyon kedvelték vagy a sertés az a faj, amit az élők leginkább nélkülözni tudnak, a halottjuk mellé tehetik. A sertés rövid vemhességi idejű, gyors szaporodású állat, egyszerre több utód születik, amelyek hamar ivarérett korba kerülnek. Éppen ez magyarázhatja azt, hogy többnyire nagyon fiatal, néhány hónapos malacok, esetleg süldők csontjai kerültek elő.

A kultúra településeiről származó állatcsontok archeozoológiai vizsgálata során a fentitől részben eltérő képet kapunk, függetlenül a lelőhely földrajzi környezetétől.

Németbánya késő bronzkori lelőhely mindkét periódusában (I.: késői halomsíros; II.: urnamezős kultúra) a szarvasmarhát a kiskérődző, a sertés, a kutya és a ló követi. A vadászatot csak néhány csont (gímszarvas és mezei nyúl) jelzi, ezáltal alkalmi tevékenység lehetett (VÖRÖS 1996, 213, 1. táblázat).

Kajárpéc–Pokolfa-domb lelőhely urnamezős településén a fajok gyakorisági sorrendje hasonlít a németbányai lelőhelyhez: a szarvasmarha, kiskérődző, sertés után a ló, majd a kutya következik. A vaddisznó kivételével a másik három őskori nagyvad (őstulok, gímszarvas, őz) maradványai, valamint róka csontok fordultak elő (BARTOSIEWICZ 1996, 33, 1. tábla).

Szombathely-Kámon késő bronzkori településen a leggyakoribb háziállat a szarvasmarha volt, amit a sertés, a kiskérődzők (juh és kecske), a ló és a kutya követ. A vadászat szintén csak alkalmi jellegű lehetett (VÖRÖS 1999, 296, 1. táblázat).

Dunaszentgyörgy urnamezős településén a háziállatok gyakorisági sorrendje: szarvasmarha – kiskérődzők – sertés – ló – kutya. A vadászatot egy-egy gímszarvas- és őz csont jelzi, előkerült továbbá néhány hal- és rágcsálócsont is (TUGYA 2009, 116).

A maglódi hamvasztásos temetőben megfigyelték ellentétben az összehasonlításban szereplő településen a leggyakoribb faj nem a sertés, hanem a szarvasmarha, amit a kiskérődzők vagy a sertés, majd a ló és/vagy a kutya követ. Ugyanígy az említett lelőhelyek egyikén sem került elő tyúkcsont. A maglódi késő bronzkori sírből származó tyúk combcsont a faj egyik legkorábbi megjelelése Magyarországon.

A tanulmány a régészeti és antropológiai eredményekkel együttesen újabb adatokkal gazdagítja ismereteinket az urnamezős kultúra temetkezési szokásairól.⁵

3 Köszönöm Dr. Gál Erika (HUN-REN BTK RI) segítségét e korai tyúkcsont azonosításában.

4 Erről bővebben lásd GÁL 2012.

5 A tanulmányt Dr. Körösi Andrea (MMGM) lektorálta.

Munkáját, értékes tanácsait, javaslatait ezúton is nagyon köszönöm.

IRODALOM

BARTOSIEWICZ 1996

Bartosiewicz, L.: *Bronze age animal keeping in Northwestern Transdanubia, Hungary.* – *Bronzkori állattartás az Északnyugat-Dunántúlon.* PMÉ 6 (1996) 31-42.

DRIESCH 1976

Driesch, A. v. d.: *A guide to the Measurement of Animal Bones from Archeological Sites: as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich.* Peabody Museum Bulletins, 1. Cambridge, Mass, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology. Harvard University 1976.

GÁL 2012

Gál, E.: *The First Cock Crow: On the Occurrence and Spreading of Domestic Hen (Gallus domesticus LINNAEUS 1758) in Hungary.* In.: *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday.* Eds.: Anreiter, P. et al. Budapest 2012, 207-214.

HONTI 1996

Honti, Sz.: *Késő bronzkori temetkezési szokások.* In.: *Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992.* Szerk.: Költő L. – Vándor L. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 66-71.

KALICZ-SCHREIBER 1991

Kalicz-Schreiber, R.: *Das spätbronzezeitliche Gräberfeld von Budapest (Ungarn).* PZ 66/2 (1991) 161-196.

KRETZOI 1968

Kretzoi, M.: *Étude paléontologique.* In.: *La station de paléolithique moyen d'Érd, Hongrie.* Eds.: Gábor, M – Csánk, V. Budapest, 59-104.

SCHMID 1972

Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists.* Amsterdam–London–New York 1972.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfélmillió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001-2006. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

TUGYA 2009

Tugya B.: *Késő bronzkori településrészlet állatcsontleleteinek elemzése.* – *Analysis of the faunal remains of the Late Bronze Age settlement.* In.: *Település- és temetőfeltárás Dunaszentgyörgy határában. Settlement and cemetery excavations at the borders of Dunaszentgyörgy.* VIA – Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák 1. 2009, 115-122.

TUGYA ET AL. 2022

Tugya, B. – Đurković, E. – Ilon, G.: *Eggshell remains in the Bronze Age and Early Iron Age assemblage at Ménfőcsanak–Széles-földek.* *Archeometriai Műhely* XIX/3 267-278.

VÖRÖS 1996

Vörös, I.: *Németbánya késő bronzkori település állatcsontleletei.* PMÉ 6 (1996) 209-218.

VÖRÖS 1999

Vörös, I.: *Szombathely-Kámon késő bronzkori település állatcsontleletei.* *Savaria* 24/3 (1998-1999) 1999, 291-307.

FOOD OFFERINGS FROM LATE BRONZE AGE GRAVES IN MAGLÓD, SITE 1

Altogether, 47 cremation graves of the Urnfield culture, dated to the Ha A1-B1 period, have been unearthed in Maglód, Site 1. Only ten of them contained animal bones (37 pieces in total), all of which came from food offerings.

The study focuses on a custom less frequently practised by Urnfield communities: adding food offerings to cremation graves. Most graves contained only 1–4 bones; more than that were found in two. All bones belonged to domesticated animals, mainly pigs (27 pcs) and cattle (7 pcs), as well as a small ruminant, a horse, and a chicken (1 bone each). Pig bones were found in almost all graves with food offerings, making it the most frequent choice.

The appearance of a chicken bone in such a context is particularly interesting because chickens were the rarest type of livestock in the period. According to our current knowledge, the first chickens appeared in the Carpathian Basin in sites of the Tumulus culture, and they were still considered a rarity in the Urnfield Period.

More than half of the bones represent the most meaty body parts, while the proportion of head and lower leg bones is insignificant.

A VEKERZUG-KULTÚRA TELEPÜLÉSE VECSÉS HATÁRÁBAN

Patay Róbert

A tanulmány alapvetően anyagközlés, amely a Vecsés határában feltárt, a Vekerzug-kultúra anyagát tartalmazó település és az ott előkerült leletanyag ismertetésére és leírására törekszik. Részletesen bemutatja a település objektumait, köztük 22 földbe mélyített, oszlopszerkezetes épületet, amelyek többsége gazdasági épületként funkcionálhatott; valamint az előkerült leletanyagot. A Vekerzug-kultúra településének lakói intenzív kapcsolatokat tarthattak fenn a Kárpát-medence nyugati területeivel és esetleg a kelet-alpi vidékkel, ezt bizonyítják a nagy számban előkerült, a Hallstatt-kultúra jellegzetességeit mutató kerámiatöredékek. Ezek, valamint a kerámianyag kelta fazekasság felé mutató jegyei alapján a település élete a középső vaskor időszakának második felére datálható. A Pesti-síkságon az utóbbi évtizedben végzett kutatások eredményei nyomán kijelenthető, hogy intenzív megtelepedéssel kell számolni ebben az időszakban ezen a területen.

KULCSSZAVAK:
VEKERZUG-KULTÚRA, SZKÍTA
KOR, TELEPÜLÉS, KERÁMIA,
ÉPÜLETEK

KEYWORDS:
VEKERZUG CULTURE, SKYTHIAN
AGE, SETTLEMENT, CERAMIC,
HOUSES

I. BEVEZETÉS

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során 2003-2004-ben Vecsés délkeleti határában tártuk fel Vecsés 4. lelőhelyet (1. kép). Az ásatás során 22.780 m²-en összesen 704 objektumot találtunk (RKM 2003, 315; RKM 2004, 301; TARI 2006, 51-53) (2. kép). Az objektumok többsége a szkíta (Vekerzug-kultúra) és szarmata időszakba sorolható, néhány gödörből középső bronzkori anyag került elő.¹

Az utóbbi időben örvedetesen megszorodott a Vekerzug-kultúra települései kutatásának irodalma; de a nagy felületen feltárt, nagy objektumszámú településekről mindaddig csak előzetes jelentések, valamint a kiemelkedő fontosságú objektum(ok) részpublikációi születtek (pl.: BÓKA 2006; CZIFRA 2006; DANISZILÁGYI 2006, 17, 20, 6. kép; HORVÁTH 2001; HORVÁTH 2002; ISTVÁNOVICS 1997, RKM 2004, 233-234; SCHOLTZ 2006; SZABÓ-GUILLAUMET-KRIVECZKY 1997, 81, 83; VADAY 2001; VADAY 2003; VERES 2008). Részletesebb közlések többsége csak kisebb területen kutatott és feltárt, kisebb objektumszámú településrészletekről jelentek meg (pl.: BOTTYÁN 1955, 56, XXXI. t., XXXVI. T. 1-8; CATTANI 1994; CSEH 1990; CSEH 1999; CSEH 2000; CSEH 2001; CSEH 2001a; CSEH 2005; CSEH 2006; CSEH 2008; CSEH 2009; CSEH-KRIVECKY 2001; DINNYÉS 1999; GENITO 2008; GUIDI 1994; GYUCHA 2002; KALICZ-KOÓS 1998; PÁRDU CZ 1944-45; PÁRDU CZ 1958; SCHOLTZ 2008; TÓTH FARKAS 2023; VERES 2003). Az utóbbi években Lantos Andrea Dunavescse határából ismertetett nagyobb szkíta kori települést, 52 objektumot közölve, amelyek között meglepően nagyszámú épületet, kunyhót is találhatunk (LANTOS 2011). Tézer Zita a Budapest, XVI. Rákocsaba-Újmajorban feltárt telepet tette közzé (TÉZER 2011). Czifra Szabolcs előbb a nyírparasznyai településről tett közzé előzetes jelentést (CZIFRA 2016), majd munkatársaival egy 19 objektumból álló települést és leletanyagát közölték Nagytarcsa, Urasági-dűlőből (CZIFRA et al. 2017). Az MTA Régészeti Intézetének topográfiai kutatásai és terepbejárásai során számos szkíta kori településnyomot derítettek fel és tettek közzé a régészeti topográfiák megjelent kötetekben.

Ígéretes projekt indult a körös-vidéki vaskori települések kutatására (BÓKA 2008). Több publikáció ismertet a mai Szlovákia területén feltárt szkíta kori településeket (pl.: MIROŠŠAYOVÁ 1994; NOVOTNÝ 1955; ROMSAUER 1993; ROMSAUER-PIETA 1992; VLADÁR 1962). A szkíta kori települések eddigi kutatásának eredményeit legutóbb Kemenczei T. foglalta össze (KEMENCZEI 2009, 21-28).

Tanulmányunk alapvetően anyagközlés, amelyben a Vekerzug-kultúra régészeti jelenségek és leletek ismertetésére és leírására törekszünk. Célunk, hogy a korszak kutatói számára megismerhetővé és tanulmányozhatóvá tegyük a Vecsés határában feltárt szkíta kori, a Vekerzug-kultúrához sorolható települést és leletanyagát. A részletesebb elemzést és értékelést csak néhány kiemelkedő, valamint a település datálása kapcsán lényeges lelet esetében végeztük el.

II. A LELŐHELY

Vecsés 4. lelőhely az ún. Pesti-síkság keleti, északkeleti részén, Budapesttől és Vecséstől délkeleti irányban található.² Az ásatásokat megelőző terepbejárások során megtalált lelőhely teljes nagysága kb. 36 hektár lehetett, őskori és szarmata kerámia került elő a felszínről. Az ásatás megkezdésekor gépi munkával humuszoltuk le a felületet. Ennek során először egy meglehetősen vastag, 1,5-2,5 méteres futóhomok réteget távolítottunk el. A homokréteg alatti felszínen egy Könyves Kálmán denárt (H 41, CNH I. 49) (HUSZÁR 1979, 37) találtunk.³ A homokdomb tehát valamikor a 12. században vagy ez után fedte be a területet. A futóhomok alatt kb. 1 méter vastag, tápanyagban gazdag csernozjom talajréteg húzódott, amelyből szkíta és császárkori leletek is előkerültek. Az objektumok feltárásának a talajrétegnek az eltávolítása után rajzolódott ki egy 116-117 méter tszf. magasságú domb déli, délnyugati oldalán (1-3. kép). Az objektumokkal fedett és feltárt terület az autópálya kb. 60 m széles nyomvonalában kb. 350 m hosszan húzódott. Úgy tűnik, hogy északkeleti és délnyugati irányban is megtaláltuk a lelőhely széleit. Délnyugatra, nagyjából 260-270 méterre

1 A ásatást a szerző vezette, régész munkatársa Nagy Nándor Norbert volt. A leletanyag a Ferenczy Múzeumi Centrumban található 2006. 4. 1.1.-2006.4.754.43. leltári számok alatt. A továbbiakban a szkíta, szkíta kori és a Vekerzug-kultúra meghatározásokat egyenértékűen használjuk.

2 A lelőhely és környezete régészeti geológiai, geomorfológiai viszonyainak részletes elemzését lásd: PATAY-RAJNA 2024.

3 Az érmét †Dinnyés István határozta meg.

a feltárásokat megelőző terepbejárások során csekély mennyiségű felszíni lelet alapján meghatározott Vecsés 65. lelőhelyen régészeti objektum nem került elő, északkeletre pedig egy avar települést (Üllő 10. lelőhely: TARI 2006, 50) tártak fel. A terepbejáráson megfigyeltek szerint a lelőhely északi, északnyugati irányban folytatódik, bár kb. 350 méterre, a 2006-ban feltárt MOL termékvezeték nyomvonalán egyértelműen szkíta kori anyagot tartalmazó objektumokat nem találtunk (RKM 2006, 315). Déli, délnyugati irányban egy füves, gazos terület található, így erről a részről nem tudtunk újabb adatokat szerezni a lelőhely kiterjedéséről. Biztosan a szkíta időszakba, a Vekerzug-kultúrába 106 telepobjektum sorolható: 69 gödör, 22 földbe mélyített épület, négy árok, egy szabadtéri tűzhely, négy oszlophely, három kerámia koncentráció és három beásási nyom vagy objektumfolt nélkül előkerült, nagyméretű edény (4. kép). Ezekből az objektumokból jellegzetes szkíta kori kerámiaanyag (behúzott peremű tál, magas fülű csésze, hordó alakú edény, stb.) került elő. További 64 objektum feltételeesen sorolható a szkíta korba. Ezekben olyan, többnyire kis mennyiségű (átlagosan 3-4 db), jellegtelen őskori házi kerámiát (oldal-, és peremtöredékeket) találtunk, amelyek biztosan nem középső bronzkoriak, így szkíta koriak is lehetnek. Nem szerepelnek a közlésben azok az objektumok (számuk 25), amelyekből olyan – főleg jól iszapolt, korongolt, sötét színű – kerámiaanyag került elő, amelyekről nem tudtuk egyértelműen eldönteni, hogy a szkíta vagy a szarmata időszak anyagához tartoznak. A telepobjektumokon kívül előkerült egy szkíta kori hamvasztásos sír is, így a biztosan szkíta korra, a Vekerzug-kultúrába keltezhető objektumok száma összesen 107 db.

III. OBJEKTUMOK

A szkíta kori, a Vekerzug-kultúrához sorolható objektumok nagyjából 290 méter hosszú és 54-65 méter széles, kb. 17.400 m²-es területen, a feltárás északkeleti szélén ritkábban, elszórta, ettől délnyugatra pedig két tömbbe sűrűsödve, a feltárt terület középső és délnyugati részén kerültek elő (4. kép). A terület délnyugati részén különösen nagy a szkíta kori objektumok koncentrációja, ezen a részen tártuk fel a biztosan szkíta korinak meghatározott objektumokat, köztük az épületek több mint felét (5. kép). Ezen a nagyjából 3.600 m²-es területen lehetett a település feltárt részének központja. Innen került elő az összes szkíta kori kerámiaanyag többsége, köztük a később részletesebben tárgyalandó Hallstatt-kultúra edénművelését idéző/tükröző darabok is (180. kép-CD melléklet).

A szkíta időszak objektumai között két esetben találtunk szuperpozíciót: a 230. és 232. számú épületek szélei vágta a 231. gödröt, az 531. számú épület aljában pedig az 589. számú gödör foltja rajzolódott ki (az épületet ásták rá a gödörre). Az objektumok részletes leírását az 1. melléklet (-CD melléklet) tartalmazza, fotóik, rajzaik a 6-10. képen, valamint a 6-77. képeken (-CD melléklet) láthatók.

Épületek

Összesen 22, biztosan a szkíta korra keltezhető, földbe mélyített épület nyomát tártuk fel (5. kép). Az épületek között egy-egy összetartozónak tűnő objektumcsoport látszik kirajzolódni a feltárás délnyugati, valamint középső részén. A délnyugati részen 17 épületet tártunk fel, míg a középső részen hármat. A terület középső és északkeleti részén egy-egy épület (383, 634. obj.: 5. kép) önállóan állhatott. Az épületek a nagyobb egységeken belül egymáshoz közel, kettes-hármas-négyes csoportokban kerültek elő. Az épületek és a körülöttük előkerült egyéb objektumok háztartási és/vagy gazdasági egységeket alakítottak. Különösen jól látszik ez a 181, 530, 634., valamint a 230, 232. számú épületek esetében (5. kép).

Az épületek egy része lekerekített sarkú téglalap vagy négyzetes alakú volt. Általában a két rövidebb (81, 87, 181, 200, 634. objektumok: 6. kép; 24-25, 32, 36, 77. képek-CD melléklet), egy különleges esetben viszont a hosszabb (405. objektum: 64. kép-CD melléklet) oldaluk közepénél találtunk egy-egy oszlophelyet, amik a tetőt tartó ágfás-szelemen szerkezet nyomai lehetnek. Más épületekben csak egy oszlophely került elő (275., 383., 401., 419., 536. objektumok: 48, 60-61, 65, 73. képek-CD melléklet), egy épületben pedig egyáltalán nem találtunk oszlophelyet (530. objektum: 71. kép-CD melléklet). Egy téglalap alakú épület mind a négy oldalának közepén (421. objektum: 66. kép-CD melléklet), egy másiknál az egyik rövidebb oldalánál egy és közepén egy sorban három (232. objektum: 9. kép, 44-45. kép-CD melléklet), egy négyzetes alakú épületben pedig két, egymással szembe fordított oldalánál 2 és 3 cölöplyuk volt (221. objektum: 7. kép; 37. kép-CD melléklet). Két téglalap alakú épület alján több, szabálytalanul elhelyezkedő cölöplyukat bontottunk ki (246., 316. objektumok: 46, 55. képek-CD melléklet). Az épületek másik része ovális (96, 118, 531. objektumok: 27-28, 72. képek-CD melléklet) vagy szabálytalan alakú (183, 230. objektumok: 8. kép; 34, 41. képek-CD melléklet) volt, két vagy több cölöplyukkal. Nagyobb mennyiségű, átégett paticsdarabok egyedül a 230. számú épületből kerültek elő. A 284. objektum egy omladék volt, amelyben szintén égett paticsdarabokat, valamint kerámiatöredékeket (52. kép-CD melléklet) találtunk. Az omladék elbontása után földbe mélyedő objektumrész nem került elő. Tapasztott-sározott padló maradványait csak két esetben tudtunk megfigyelni (230., 401. objektumok: 8. kép; 41-42. képek-CD melléklet), viszont több épület alja (pl.: 200., 232., 383. objektumok: 6, 9. képek; 36, 44, 60. képek-CD melléklet) egyenletesen keményre lejtárt volt. Az épületeken belüli tűzhelyet nem találtunk.

Valamennyi épület egy helyes volt, átlagos méretük 3,4x2,9 méter, átlagos alapterületük 10,2 m². A legnagyobb épület 4,2x4,2 méteres, alapterülete 17,64 m² (316. objektum: 55. kép-CD melléklet), a legkisebb pedig 2,2x2,2 méteres és 4,84 m² alapterületű (221. objektum: 7. kép; 37. kép-CD melléklet) volt. A 12 m²-nél kisebb

alapterületű épületeket a kutatás gazdasági rendeltetésű objektumnak tartja, ugyanakkor Czifra Szabolcs szerint a lekerekített sarkú, téglalap alakú, földbe mélyített épületeket lakóházként és gazdasági épületként is használhatták (CZIFRA 2006, 175; ROMSAUER 1993, 15). Ha elfogadjuk a 12 m²-es kritériumot, Vecsés 4. lelőhelyen előkerült épületek többségét gazdasági rendeltetésűnek kell tartanunk. A 22 épületből csak ötnak volt nagyobb az alapterülete 12 m²-nél (2. melléklet -CD melléklet), de nem zárható ki, hogy lakóházként (is) funkcionáltak.

A 230., 231., és 232. objektumok egymás mellett kerültek elő (8-9. kép; 41-45. képek-CD melléklet). A 232. számú lekerekített sarkú téglalap alakú épület feltárása és betöltése is égett, hamus volt. Két hosszabb oldalánál, valamint ezekkel egy vonalban a közepén találtunk egy-egy cölöplyukat. Az épülethez annak északi, északnyugati oldalán félkörös alakú, a nyesett felszíntől számított 11-18 cm mély „padka” csatlakozott. Az épület mélysége a nyesett felszíntől számított 32-42 cm volt. A padka felületét keményre tapasztották, négyzetes alakban elhelyezkedő 4 nagyobb cölöplyuk és 4, nagyjából elkülönülő csoportban karólyukak kerültek elő itt, amelyeknek oldala és alja szintén tapasztott, keményre döngölt volt. Talán egy nagyobb méretű, lábakon álló faszerkezet állhatott bennük. Nem tapasztott és csak az egyik hosszabbik, a keleti oldalon húzódó padkát találtunk a 405. számú épületben (64. kép-CD melléklet). Itt a padkába két cölöplyuk mélyedt le. Hasonló padkát találtak Hernádvécse-Nagy-rét lelőhely egyik házában (VERES 2008, 54, 2. kép) és Jászberény, Almási-tanyán is megfigyeltek padkás házakat (RKM 2004, 233). A házakon belüli padkák a kelta időszaktól válnak gyakorivá a Kárpát-medencében (pl.: Törökszentmiklós-Kenderpart: CSEH 2001a, 49, 4. kép; Zanat: GÁL 2002, 88, 2. kép; Balatonmagyaród-Kányavár: HORVÁTH 1987, 61, 5. kép 3; Sajópetri-Hosszú-dűlő: TÍMÁR et al. 2007, 82, 115; Polgár 1. lh.: SZABÓ et al. 2008, 187-188; Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont: TANKÓ-EGRI 2009, 403-405, 5-6. ábra). A Sajópetri-Hosszú-dűlőben feltárt kelta padkás épületeket leletanyaguk alapján ugyancsak műhelyként azonosították (TÍMÁR 2007, 217-219; TÍMÁR 2009, 99-100).

Közvetlenül a 232. épület padkarésze mellett, északra keletre tártuk fel a 231. számú gödröt és a 230. számú, szabálytalan alakú épületet, amelyeknek szintén hamus, kormos volt a feltárása és a betöltése is (8. kép; 41-43. képek-CD melléklet). Mindkettő aljában több, szabálytalanul elhelyezkedő cölöplyukat találtunk.

A 183. számú, szabálytalan alakú épület közepén két cölöplyukat, valamint egy munka/ülő (?) gödröt bontottunk ki (34. kép). Munka-/ülő-, vagy tároló gödrök több más épületben is előkerültek (181, 383, 401, 530. objektumok: 32, 60-61, 71. képek-CD melléklet).

Szintén a műhely funkcióra utalhat, hogy a 181. számú épületből gúla alakú szövőszéknehezékek kerültek elő (32, 99. képek-CD melléklet).

Gödrök

69 gödrösből került elő biztosan a szkíta időszakra keltezhető kerámia. A gödrök között megkülönböztethetünk kerek vagy ovális, méhkas alakú tároló, ívelt, vagy tölcseres oldalú hulladék, és szabálytalan alakú agyaggyerő gödröket (22, 31, 33, 38-40, 47, 50, 53-54, 57, 67-70, 74-76. képek-CD melléklet). A gödrök a feltárt terület egészén, az épületek között és mellett elszórtan kerültek elő.

Árkok

A feltárt területen számos árkot bontottunk ki, de ezek közül csak négy datálható biztosan a szkíta időszakra. Ezek a szkíta kori objektumokkal érintett területen elszórtan helyezkedtek el.

Oszlophelyek

Az ásatás egész területén találtunk elszórtan, de viszonylag nagy számban oszlophelyeket: az összes 704 objektumból több mint 250 volt oszlophely. Többnyire kerek vagy enyhén ovális alakúak voltak, átmérőjük kb. 20-25 cm, mélységük kb. 10-20 cm között váltakozott. Néhány esetben (pl.: AXX 89-AXXI 80. szelvények: 497-499. objektumok; AXXII 60-61, 70-71. szelvények: 672-677. objektumok; BXX 53. szelvény: 146-149. objektumok) találtunk egymás mellett, egy vagy több sorban elhelyezkedő oszlophelyeket (78-79. képek-CD melléklet). A 87. objektumot – ami maga is egy félig földbe mélyített épület volt két oszlophellyel – egyik oldalán öt oszlophely veszi körbe (25, 78. képek-CD melléklet). Több helyen (pl.: BXX 43-44, 53-54. szelvények) erőteljesen sűrűsödnek a oszlophelyek, de egyértelműen oszlopszerkezetes építményre utaló alaprajzot nem sikerült megfigyelniük és nem tudjuk rekonstruálni, milyen építményhez tartozhattak az oszlopok. Az oszlophelyek nagyon kevés leletanyagot tartalmaztak: többségükben egyáltalán nem volt kerámia, néhányban jellegtelen, kérdéses datálású őskori házi kerámia oldal-töredékeit, egyben pedig középső bronzkori tál peremtöredékét találtuk (312. obj.). Öt oszlophelyből került elő a Vekerzug-kultúra anyaga (209, 254, 274, 313, 380. objektumok: 129. kép 5, 130. kép 1, 135. kép 4, 141. kép-CD melléklet). A 274. számúba előkerült behúzott peremű tál peremének egy darabja a mellette lévő, további jellegzetes szkíta kori anyagot tartalmazó 272. számú gödrösből került elő. Elképzelhető, hogy a több más szkíta kori lelőhelyen (pl.: Budapest XV. Rákospalota-Újmajor: HORVÁTH 2001, 41-42; Salgótarján-Ipari Park: VADAY 2003, 35, CZIFRA 2006, 174) már megfigyelt oszlopos szerkezetű, földfelszínre épített épületek is állhattak a vecsési telepen, bár nagyobb mennyiségű patics csak egy objektumból (284. obj.: 52. kép-CD melléklet) került elő. Hasonlóan nagyszámú, rendszertelenül elhelyezkedő cölöplyukat Jászberény mellett feltárt szkíta kori telepen is megfigyeltek (RKM 2004, 234).

Szabadtéri tűzhely

Egy biztosan a szkíta korra keltezhető szabadtéri (sütő?) tűzhely/kemence maradványait találtuk meg (402 objektum: 10. kép, 62-63. képek-CD melléklet). Sütőfelületét agyaggal tapasztották le, a tapasztott és keményre égett agyag alatt kerámiatöredékeket találtunk. A kerámiatöredékek durva kidolgozású, kézzel formált, vastag falú edények – többnyire fazekak – töredékei voltak (146. kép 1-CD melléklet). A kemence fűtőgödre ovális alakú volt, boltzata a korábbi földmunkák nyomán pusztulhatott el. Hasonló szabadtéri tűzhelyeket több helyről, pl. Salgótarjánból (VADAY 2001, 211), Nyiregyháza környékéről (ISTVÁNOVICS 1997, 76), Nagytarcsáról (CZIFRA et al. 2017, 252, Fig. 6.) is említene.

Edények

A feltárás során három nagyméretű edényt találtunk a csernozjom talajrétegben. Ennek eltávolítása után megfigyeltük, hogy az edények közül kettőnek az alja a bolygatlan altalajba mélyedt, de objektumfolt nem rajzolódott ki az edények körül. Egyikük egy igen nagyméretű, kihajló peremű, hosszúkás csonka kúpos testű, erősen behúzott és profilált aljú, vízszintes fogóbütykökkel ellátott urna alakú edény volt (1. objektum: 11. kép, 21, 80. képek-CD melléklet). A két másik edényt – valószínűleg kettős kónikus testű edényeket – összeesve, összetörve találtuk meg (172, 317. objektumok: 29, 56. képek-CD melléklet). Funkciójuk kérdéses. Felmerülhet, hogy esetleg urnás temetkezések lehettek, de betöltésükben nem találtunk emberi maradványokat.

Kerámiatöredékek

Ugyancsak a csernozjom rétegben, a bolygatlan altalaj felett több esetben találtunk nagyobb mennyiségű kerámiatöredéket, amelyek környékén/alatt objektumfoltot, beásás nyomát nem tudtunk megfigyelni (93, 174, objektumok: 26, 30. képek-CD melléklet). A kerámiatöredékeket – mindig több edény, néha összeálló darabjait – kb. 1-1,5x1 méteres területeken, egy rétegben találtuk (86-90, 94, 131. képek-CD melléklet).

Szórt hamvas sír

A települési objektumok mellett feltártunk egy igen sekély, kerek beásást is, ami egy szórt hamvasztásos sír maradványa lehetett (49, 51. képek-CD melléklet). A 280. számú objektum a lelőhely déli, délkeleti szélén, a szelvényfaltól kb. 4 méterre került elő. A sír egyéb gödrök és cölöplyukak mellett-között helyezkedett el, amelyek közül többől jellegzetes szkíta kori leletanyag került elő. Mivel az objektumot a feltárás szélén találtuk, nem lehet eldönteni, hogy a telepen belüli temetkezésről van-e szó, esetleg egy telep melletti – a településhez tartozó – temető legésző sírjáról. A sírgödör hamuval kevert betöltésében igen apró, kalcinált csontdarabkákat⁴ és 3 db megégett, rossz állapotú bronz nyílhegyet találtunk (130. kép 3-4-CD

melléklet). A nyílhegyek valószínűleg az ún. három élű, belső tokos típusba tartoznak, amely a Kr. e. VII-VI. század fordulóján jelent meg a Kárpát-medencében, használata a VI. század közepén vált általánossá (KEMENCZEI 1986, 131, Abb. 3, 5, Abb. 4, 2; KEMENCZEI 1994, 93, 98).

IV. LELETANYAG

A település objektumaiból viszonylag kevés kerámia és alatcsont került elő. Csak néhány épületben (pl.: 221. objektum: 7. kép, 37; 103-112. képek-CD melléklet) találtunk nagyobb mennyiségű kerámiát. A leletanyag részletes leírását a 1. melléklet (-CD melléklet) tartalmazza.

Kerámia

A kerámiaanyag ismertetésénél a főbb típusok leírására szorítkozunk. Részletesebb elemzést csak néhány, a kronológia és a kulturális kapcsolatok szempontjából kiemelkedően fontos darab esetében adunk. A jellemző formák leírásához Kemenczei Tibor tipológiai rendszerét használtuk (KEMENCZEI 2009, 95-109). A korongolt kerámia esetében Peter Romsauer eredményeit is felhasználtuk (ROMSAUER 1991).

Kézzel formált kerámia

A kerámiaanyag túlnyomó többsége kézzel formált, jellemző soványító anyaguk homok és kerámiazúzalék. A kézzel formált edények, különösen a tálak és a kettős kónikus edények felülete gyakran fényezett (87. kép 4, 90. kép 1, 94. kép 1-2, 105. kép 2-3, stb.-CD melléklet). Hordó vagy virágcserep alakú edények töredékein előfordulnak a dupla kerek (86. kép 2, 131. kép 5, stb.-CD melléklet), a közepén benyomott (108. kép 1, 116. kép 2, 133. kép 3-4, 149. kép 6), és az ovális, vízszintes állású (87. kép, 3-4, 88. kép 4, 89. kép 1, 5, stb.-CD melléklet) fogóbütykök.

A jellegzetes típusok a következők:

Kettős kónikus testű, rövid ívelt nyakú, kihajló peremű edények (12. kép 1-2, 4; 95, 115. képek, 116. kép 3, 121. kép 2, 129. kép 1, 146. kép 1, stb.-CD melléklet).

Kettős kónikus testű, kihajló peremű edények, oldalukon vízszintes állású bütykökkel (12. kép 3; 89. kép 1, 138. kép 1, 174. kép 2.-CD melléklet). Ezen forma különleges változata egy nagyméretű, kihajló peremű, hosszúkás csonka kúpos testű, erősen behúzott és profilált aljú, négy vízszintes állású bütyökkel ellátott edény (11. kép; 80. kép-CD melléklet).

Hordó formájú edények négy bütyökkel (13. kép 1; 89. kép 5, 133. kép 4-CD melléklet).

Hordó formájú edények ujjbenyomkodásos vagy bevagdostott bordával a peremük alatt (13. kép 3-4; 86. kép 3, 91.

⁴ A kalcinált csontokat Dr. Hajdu Tamás (ELTE TTK Antropológiai Tanszék) vizsgálta. A maradványok annyira aprók voltak, hogy antropológiai vizsgálatuk semmilyen eredményt nem hozott.

kép 5, 97. kép 2, 4, 98. kép 2-4, 118. kép 1, 131. kép 4-5, 135. kép 2, stb.-CD melléklet). A borda alatti rész gyakran durvított (83. kép 5, 86. kép 3, 97. kép 4, 98. kép 2-4, stb.-CD melléklet).

Hordó formájú edények rövid ujjbenyomkodásos bordával (13. kép 2; 157. kép 5-CD melléklet).

Hordó formájú edények benyomott lencsedísszel (144. kép 4-5-CD melléklet).

Behúzott peremű tálak, többször éles törésű, kettős kónikus formával (14. kép 2-3, 6; 91. kép 6, 92. kép 1, 93. kép 1, 94. kép 1, 96. kép 2-3, 103. kép 1, 3, 105. kép 3, 117. kép 6, 128. kép 5, 131. kép 2-3, 132. kép 1, stb.-CD melléklet).

Vízszintesen levágott/függőleges peremű tálak (14. kép 1; 104. kép 1-2, 106. kép 1-2, 4, 107. kép 4, stb.-CD melléklet).

Gömbselet alakú tálak (117. kép 1-2, 122. kép 4-CD melléklet).

Magas fülű, kettős kónikus testű bögrék, korsók (15. kép 1-4; 94. kép 2, 96. kép 4, 113. kép 4-5, 146. kép 2, 4-6, 149. kép 3-4, stb.-CD melléklet).

Nyomott gömbös testű, csonka kúpos nyakú csupor: késő bronzkori formákat idéz, de már új formát, típust képvisel, amely a középső vaskorban is ismert (KEMENCZEI 1988, 94-95; KEMENCZEI 2007, 46). Ilyen edényből származhat két kannelúras töredék (175. kép 2-CD melléklet).

Parázsborítók, esetleg szűrőedények: megtalálhatóak a csonka kúpos alakú, tetejükön középen lyukas (16. kép 1-2; 101. kép 4, 126. kép 5, 128. kép 7, 131. kép 1, 6-7, 169. kép-CD melléklet) és a félgömb alakúak (16. kép 2; 128. kép 6, 150. kép 4, 163. kép 2-CD melléklet). Az egyik darab (126. kép 5-CD melléklet) belseje kormos, így ennél a darabnál különösen valószínű lehet a parázsborítóként való használat.

Több kézzel formált töredéken megjelenik a plasztikus kialakítású patkó-, vagy bajuszdísz (16. kép 3-4; 104. kép 5, 107. kép 2-3), amely elsősorban az északkelet-magyarországi és nyugat-romániai kelta temetők anyagában jelenik meg (HELLEBRANDT 1999, 195), és előfordul a hernádvecsei szkíta kori ház anyagában is (VERES 2008, 61-62, III. t.). A dunántúli késő Halstatt fazekasság felé mutat néhány grafitos anyagú töredék (19. kép 5-6; 177. kép 4-5).

Nyolc objektumból kerültek elő a Halstatt-kultúra kerámiaművességének jellegzetes vonásait mutató kerámiatöredékek, összesen 17 db. Az ilyen töredékek túlnyomó többsége a feltárt terület délnyugati részén került elő: 2 házból, 4 gödörből és kerámiatöredékek koncentrációja közül. Két további töredéket egy némileg távolabb eső gödörben, egyet pedig szórványként, a felület nyese során találtunk. Úgy tűnik, hogy a Halstatt jellegű kerámia a település egy viszonylag kisebb, de objektumokkal sűrűn fedett részén koncentrált (180. kép-CD melléklet). Legnagyobb számban (7 db) a 221. számú házban (7. kép; 37. kép-CD melléklet) találtunk ilyen töredékeket. Megtalálható köztük egy omphalosos fenékkiképzésű tál töredéke, belsejében grafitos rácsmintával (17. kép 2; 108. kép 5-CD melléklet); kihajló peremű, kannelúras vállú,

füles csészék (17. kép 4-5; 92. kép 3, 108. kép 2, 113. kép 1-CD melléklet), az egyik belsejében szintén grafitos rácsminta látható (113. kép 1-CD melléklet); gombos fülű csésze fültöredéke (17. kép 1; 81. kép 1-CD melléklet). Ezekon kívül előkerültek még valószínűleg nagyobb méretű, ivelt vállú edényekből származó kannelúras töredékek (105. kép 4-5, 119. kép 3-CD melléklet), érintő háromszögekben és függőlegesen kannelúrázott urna töredékei (17. kép 3; 94. kép 3-CD melléklet), nagyméretű, fényezett felületű urna formájú edény (?) kannelúrázott oldala (120. kép-CD melléklet) és egyéb kannelúras töredékek (108. kép 6, 129. kép 4-CD melléklet). Rácsminta látható több oldal(?)töredék külső és belső oldalán (19. kép 3-4). Két vastagabb falú (tároló?) edény oldalának töredékeit grafitos festéssel – vízszintesen futó szélesebb sávokkal és hálómintával – díszítették (19. kép 1; 119. kép 4, 139. kép 4-CD melléklet). Hasonló leletek a Vekerzug-kultúrához sorolható számos lelőhelyen előkerültek (összefoglalóan lásd CZIFRA et al. 2017, 267-268). Ezek a kerámialeletek újabb bizonyítéka a Kárpát-medence keleti része és a nyugati, dunántúli (és kelet-alpi?) területek között a középső vaskorban (is) fennálló intenzív kapcsolatrendszernek (CZIFRA et al. 2017, 270-272; ILON 1985, 84; KEMENCZEI 1977; KEMENCZEI 2007; KEMENCZEI 2009, 101; TÓTH 2019; WOLLÁK 1979).

A hullámvonalas és sávós díszítés, amit egy kisebb oldaltöredék két oldalán lehet megfigyelni (19. kép 2; 85. kép 2-CD melléklet), a késő bronzkorban jellegzetes (KEMENCZEI 1984, 71, Taf. CXXVI. 10, Taf. CXXVII, 1, 3, Taf. CLI, 2, stb.). A hullámvonalas díszítés esetében felmerülhet a görög-thrák edényművesség hatása is (KEMENCZEI 2009, 104).

Ugyanebből az objektumból származik egy vastagabb falú edény töredéke zsinórszerűen benyomkodott dísszel (85. kép 3-CD melléklet). Ez a díszítési technika a Basarab-Bosut-kultúra hatását mutató kora vaskori edényeken (pl.: Ároktő-Pelypuszta: KEMENCZEI 1988, 92, 96, 4. kép 3; Csépa: KEMENCZEI 1989, 60, 66, 68, 9. ábra 2; Hódmezővásárhely-Gorzsa-Cukormajor: SZABÓ 1988, 90, 2. kép, 3. kép 1B, 4. kép) megjelenő díszítésre emlékeztet.

Korongolt kerámia

A korongolt kerámia aránya az összes kerámiaanyag nagyjából 10%-a. Hasonló arányt figyeltek meg a nyírparasznyai (CZIFRA 2016, 100) és a nagytarcsai leletanyagban (CZIFRA et al. 2017, 269-270).

Nagy számban kerültek elő a vecsési telepről egyenes peremű, rövid nyakú tálak (14. kép 5, 18. kép 1-2, 91. kép 1, 113. kép 2, 122. kép 2, 126. kép 3, 132. kép 3, 134. kép 1-2, 148. kép 5, stb.-CD melléklet) (ROMSAUER 1991, 361), amelyek Kemenczei Tibor véleménye szerint a görög fazekasság hatását mutatják (KEMENCZEI 2009, 103).

Előfordulnak a magas fülű, kettős kónikus testű bögrék és korsók (18. kép 4-6; 88. kép 5, 89. kép 4, 92. kép 2, 4, 114. kép 1, 3, 119. kép 8-10, stb.-CD melléklet) (ROMSAUER 1991,

359-361), valamint egy rövid, szűk nyakú, gömbös testű urna (171. kép 1-CD melléklet) is.

Szintén kihajló peremű, ívelt hasú urnából származhat egy töredék (18. kép 3; 174. kép 1-CD melléklet).

Agyageszközök

Agyagkanál: a 246. számú gödörből származik egy agyagkanál töredéke (128. kép 2-CD melléklet), ami valószínűleg öntőkanál lehetett (KEMENCZEI 2009, 100).

Orsógombok: 17 objektumból összesen 21 darab került elő, 11 darab épületekből, hét darab gödrökből, kettő bizonytalan korú objektumból, egy pedig egy szarmata gödörből. Valamennyi kézzel formált. Megtalálhatjuk közöttük a nyomott gömbös (92. kép 6, 101. kép 5, 102. kép 6, 130. kép 2, stb.-CD melléklet), a kettős kónikus (102. kép 7, 147. kép 6, 154. kép 3-CD melléklet), a kettős kónikus, vízszintesen bordázott (133. kép 5-CD melléklet), a függőlegesen hármaskötegekben barázdált (139. kép 5-CD melléklet) és függőlegesen barázdált (158. kép 5, 163. tábla 5, 174. kép 5-CD melléklet), a függőleges rovátkolással tagolt (83. kép 6-CD melléklet), a függőlegesen tagolt, karélyos, ötszögletes (138. kép 2-CD melléklet) és csonka kúpos (92. kép 7-CD melléklet) típusokat (CHOCHOROWSKI 1985, 78-79; KEMENCZEI 2009, 93). Találtunk egy korongon készült orsókarikát is (147. kép 4-CD melléklet).

Pecsétlő

A 383. számú épületből került elő egy nagyméretű, lapos, geometrikus díszítésű agyag pecsétlő (20. kép 1; 143. kép-CD melléklet). Díszítése bekarcolt motívumokból áll: egyik oldalán átlósan karcolt vonalak között rövidebb vonalak alkotnak háromszögeket és trapézokat. Ezek belsején a pecsétlő egyik részén egy vagy három pont, másik részén a háromszögeket a csúcukból induló középvonal osztja ketté. Hasonló, háromszögekkel és háromszög alakba rendezett pontokkal díszített pecsétlőket számos lelőhelyről ismerünk (Tápiószele, 372. sír, Pily, Alsótelekes, Chotin (Hetény) 42-A. sír: KISFALUDI 1997, Abb. 3, 1, 5-7; DUŠEK 1955, Abb. 5, 1; DUŠEK 1966, XXXVII, 1-3). A Budapest területéről előkerült pecsétlőket Tóth Farkas Márton ismertette (TÓTH 2023). Viszonylag nagyobb méretű, ovális alakú, lapos, fogónyél nélküli pecsétlők többek között Alsótelekesről (KISFALUDI 1997, 82, Abb. 3, 6), Pilyről (KISFALUDI 1997, 92, Abb. 3, 5) és ismeretlen magyarországi lelőhelyről (ALMÁSSY et al 2001, 161; KEMENCZEI 2009, Taf. 187, 10) is előkerültek. A pecsétlő másik oldalán megfigyelhető geometrikus karcolt díszítés – cikk-cakk motívum és szvasztika – mindaddig csak edényekről volt ismert a kárpát-medencei szkíta kori anyagban (KEMENCZEI 2006; KEMENCZEI 2009, 105-109).

Szövőszék nehezekek: a 181. számú épületből legalább öt gúla alakú szövőszéknehezék több töredéke került elő (99. kép-CD melléklet).

Csonteszköz

Szörványként, az ásatás AXXI. 90. számú szelvény nyese-sekor, szkíta kori vagy feltételezően szkíta kori leletanyagot

tartalmazó gödrök környezetében találtunk egy gím-szarvas agancságának végéből kialakított csonttárgyat (20. kép 2; 179. kép-CD melléklet).⁵ Ívelt alakú, felülete polírozott és finoman bekarcolt, geometrikus motívumokkal díszített, mindkét vége letört. A tárgy megégett, átfúrásnak vagy kopásnak a meglévő részein nincs nyoma. Szarvasagancsok és azokból készült tárgyak a szkíta időszak számos lelőhelyén kerültek elő (pl.: Szob-Kálvária: BOTTYÁN 1955, 53-54, 56, XXXVI. t. 1-7; Tápiószele: BOTTYÁN 1955, 53-54, 57, XIV. t.; Hernádvecse-Nagy-rét: VERES 2008, 59, XI. tábla 14-15; Ecser 6-Maglód 1. lelőhely⁶; csonthengerek: CHOCHOROWSKI 1985, 77-78, Abb. 20; KISFALUDI 1997, 79-80, Abb. 13-15). A csonteszköz finoman karcolt díszű, a körbe futó vonalak közötti rombuszokból kialakított hálóminta a szkíta kori csonthengerek díszítését idézi (PÁRDUCZ 1966, 46, Pl. XXI. 3; KISFALUDI 1997, 98, Abb. 13, 2), de vékony geometrikus mintákkal díszített, szarvasagancsból készített lemezek a preszkíta temetkezésekből is ismertek (BÓKA 2012; KEMENCZEI 1989, 60, 68, 8. ábra 11; PATEK 1991, 70-71, 28-29. tábla). A tárgy funkcióját tekintve csontbogozó lehetett.

Fenőkő

Talán fenőkőből származik egy töredék (103. kép 8-CD melléklet).

V. A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI⁷

A lelőhelyet borító futóhomok alatt kb. 1 méter vastag, tápanyagban gazdag csernozjom talajréteg húzódtott. A futóhomok réteg rendkívül éles felszínnel, lepelként fektet rá a csernozjom talaj felszínére. A futóhomok lepel kiemelkedő jelentőségű, mivel fixálta a talajt, amely így nem tudott tovább fejlődni és korabeli állapotában maradt fenn. A csernozjom talaj A és B szintje is egyaránt fejlett, mintegy félméteres kifejlődésű volt. A csernozjom talaj „A” szintje feketésbarna színű, humuszban és meglepő módon mészben gazdag volt, de a mész jelentős része a felszínén fekvő karbonátos homokból utólag oldódott a talajszint felszínére. Az „A” szint bolygatott volt, szántották és a bővített talajtani paraméterek alapján, valószínűleg trágyázták is. Mivel ebben a szintben vaskori és római kori régészeti leletek is előkerültek, nehéz pontosan meghatározni, hogy a jelentős foszfát, nitrogén, magnézium és kálium tartalom a talaj sajátossága, vagy a művelés (emberi hatás) és emberi – állati – növényi maradványok nyomán alakult ki ez az elemösszetétel. A csernozjom

5 A tárgy alapanyagát Dr. Körösi Andrea (MMGM) határozta meg.

6 Ecser 6.-Maglód 1. lelőhely szkíta időszakból származó archaeozoológiai anyagról és csonteszközöeiről lásd Tugya Beáta tanulmányát „Szkíta kori állatsontleletek Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyről” ebben a kötetben.

7 A talajtani és malakológiai vizsgálatokat Dr. Sümegi Pál és munkatársai (SZTE TTK Földtani és Őslénytani Tanszék) végezték el, munkájukat és eredményeiket ezúton is köszönöm.

talaj „B” szintje világosbarna színű, kevés humuszt, jelentős karbonát anyagot és biogalériákat, krotovinákat tartalmazott. A fekü sárgásbarna színű löszös rétegben a domináns kőzetliszt frakció anyaga mellett jelentős mennyiségű finomhomok és apróhomok frakció is kimutatható volt, így homokos lösznek tekinthetjük. Az emberi hatások és a természetes fejlődés nyomán egy tápanyagban gazdag, termékeny csernozjom talaj fejlődött ki a területen, amely a szórványosan előforduló, az alapkőzet irányába lenyúló karbonátos biogalériák alapján eredetileg erdőssztyepp környezetben képződött és valószínűsíthetően emberi beavatkozások eredményeként teljesen fátlan környezetben fejlődött tovább a vaskortól kezdődően az elmúlt 3000 év során. A nyílt vegetáció kialakítása mellett az állattenyésztés és növénytermesztés, valamint más emberi tevékenységek (pl.: temetkezés) során felhalmozódott szerves anyagának a humusz felhalmozódást és elemösszetételt befolyásoló szerepével is számolnunk kell a talaj őskortól a 12. századig tartó fejlődése folyamán.

Több szkíta kori objektumból került elő malakológiai anyag: a száraz, sztyeppei, elsősorban homoki és lösz-sztyeppéken elterjedten megjelenő *Chondrula tridens*, *Helicopsis striata* fajok jelenlétéből arra következtethetünk, hogy a szkíta kori telep használatának idején száraz klíma uralkodhatott. A középső vaskor igen száraz, csapadékszegény éghajlatára utaló nyomokat más lelőhelyeken is megfigyelték (pl.: Berettyóújfalu-Nagy-Bócs-dűlő: DANI-SZILÁGYI 2006, 20; Budapest, XV., Rákospalota-Újmajor: HORVÁTH M. 2001, 42; 43; Csanytelek-Újhaslastó: GALÁNTHA 1981; Hajdúböszörmény, Ficsori-tó dűlő: RKM 2005, 247; Nyíregyháza-Manda-bokor: ISTVÁNOVICS 1997, 75-76; KEMENCZEI 2009, 22).

Ugyancsak több objektumból kerültek elő faszénmaradványok, amelyek mind tölgy (*Quercus*) maradványainak bizonyultak.⁸

A lelőhely állatcsont anyagának túlnyomó többsége (99,44%) háziállatoktól, azon belül is házi emlősöktől (99,36 %) származik.⁹ A háziállatok közül hét házi emlős faj (gyakorisági sorrendben): a szarvasmarha, kiskérődzők (juh/kecske), a sertés, a ló, a kutya és a macska, valamint egy háziszárnyas faj, a korszakban ritka házi tyúk csontjai kerültek elő. A vadállatokat az őstulok, a gímszarvas és a vaddisznó képviseli. A háziállatok ilyen magas arányát más szkíta kori lelőhelyeken is megfigyelték (BARTOSIEWICZ-GÁL 2010, Table 2; TUGYA 2010, 361-363),¹⁰ jelenlegi adataink alapján úgy tűnik, hogy a vadászatnak csak kiegészítő

szerepe lehetett a szkíta kori lakosság élelmezésében. Az állatcsont anyag fragmentált, de az ún. másodlagos helyen felhalmozódott konyhai hulladék mellett jelentős mennyiségben kerültek elő gödrökbe dobott állatkoponyák is. A háziállatcsontok 89,21%-a a három gazdasági haszonállattól származik, szarvasmarha, kiskérődző és sertés mennyiségi sorrendben. Viszonylag magas a lócsontok száma és kevés a kutya csontjainak aránya. A lelőhelyről több csonteszköz is előkerült: ló és szarvasmarha metapodiumából kialakított dörzscsontok, sertés combcsontjából kialakított csontgyűrű, sertés fibulából és halszákból kialakított ár vagy tű.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során Vecsés 4. mellett még több más lelőhelyen – Ecser 6.-Maglód 1. (RKM 2005, 230-231, 267-269; RKM 2006, 193-194, 227-228; TARI 2006, 16-20, 36-37), Gyál 9. (RKM 1999, 205; RKM 2003, 220-221; RKM 2004, 220-221; RKM 2006, 204; TARI 2006, 31-32), Vecsés 54. (RKM 2004, 302; TARI 2006, 57-58) és Vecsés 67. (RKM 2004, 302-303; TARI 2006, 59-62), Üllő 5. (RKM 2006, 307) – is kerültek elő szkíta kori települések részletei, objektumai (181. kép-CD melléklet). Ezeken túl szűkebb régiókból Gyál 7-7A. (DINNYÉS 1999); Gyál 7B. (RKM 2006, 203; RKM 2007, 216-217), Gyál, Csárda-rét 9. (RKM 1999, 205), Gyál 22. lh. (MOL 9. lh.) (RKM 2006, 204); Budapest XV., Rákospalota-Újmajor (HORVÁTH M. 2001, 41-46, 10-21. kép; HORVÁTH M. 2002; TÉZER 2011); Budapest, XVII., Rákoscsaba, Major-hegy alja (RKM 2006, 183); Budapest, XVII., Rákoskeresztúr, Csékút utca (RKM 2001, 153), Nagytarcsa, Urasági-dűlő (CZIFRA et al. 2017) és Budapest, XVII. Pesti út 86. (TÓTH 2023); valamint még több, egyelőre még közöletlen lelőhelyről Budapest területéről (Budapest, X. Keresztúri út, Ambrus tanya; XIII. Szabolcs utca; XIV. Szomolány utca; XVI. Pálya utca; XVI. Csobogó utca)¹¹ ismerünk kisebb-nagyobb szkíta kori településeket. Az újabb kutatásokból megismert adatok arra mutatnak, hogy a Pesti-síkságon intenzív megtelepedéssel számolhatunk a szkíta időszakban.

Vecsés 4. lelőhelyen egy nyílt színi, falusias jellegű település részletét sikerült feltárni. Több objektum és azok leletanyaga arra utal, hogy településen intenzív gazdasági tevékenység folyt. A település lakói szoros kapcsolatokat tarthattak fenn a Kárpát-medence nyugati területeivel, a Dunántúllal és esetleg a kelet-alpi vidékkel, ezt bizonyítja a nagy számban előkerült, a Hallstatt-kultúra jellegzeteségeit mutató kerámiatöredék. A feltárt kerámiaanyagban csak kis mennyiségben fordulnak elő késő bronzkori-kora vaskori hagyományokat idéző formák, díszítések. A település datálásához véleményünk szerint alapvető szempontokat a Halstatt-jellegű, a Dunántúlról importként ide került edénytöredékek adnak (CZIFRA et al. 2017, 270-271;

8 A famaradványokat Dr. Náfrádi Katalin (SZTE BTK Földtani és Őslénytani Tanszék) határozta meg (NÁFRÁDI 2024).

9 A lelőhely archaeozoológiai anyagának feldolgozását Dr. Kőrösi Andrea (MMGM) végezte el, a részletes adatokra lásd tanulmányát „Szkíta kori állatcsontok Vecsés 4. lelőhelyen” ebben a kötetben.

10 Hasonló adatokat eredményezett Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyek szkíta kori objektumai állatcsont-anyagának feldolgozása, lásd Tugya Beáta (TGYM) tanulmányát „Szkíta kori állatcsontleletek Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyről” ebben a kötetben.

11 Tóth Farkas Márton (BTM) szíves szóbeli közlése, amit ezúton is köszönök.

KOZUBOVÁ 2024; TÓTH FARKAS 2019). Mindezek alapján a településéletét a szita időszak második felére – a Kr. e. VI század közepe–V. századra, a HA D1–D2 időszakra – helyezhetjük.¹²

---

12 A tanulmányt Tóth Farkas Márton (BTM) lektorálta. Hasznos tanácsait, észrevételeit ezúton is hálásan köszönöm!

IRODALOM

ALMÁSSY ET AL. 2001

Almássy K. – Cseh J. – Fodor L. – Gyucha A. – Havassy P. – B. Helbrandt M. – Horváth A. – Horváth M. A. – Istvánovics E. – Kemenczei T. – Kulcsár V. – M. Nepper I. – Scholtz R. – Szénánszky J. – Váradi A.: *Katalógus*. In.: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. – Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene. Szerk.: Havassy P. Gyula 2001, 129-185.

BARTOSIEWICZ-GÁL 2010

Bartosiewicz, L. – Gál, E.: *Archaeozoological finds in Nógrád County, Northern Hungary. – Régészeti állattani leletek Nógrád megyéből*. In.: „Régtől kell kezdenünk...” *Studia Archaeologica* in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére. Szerk.: Guba Sz. – Tankó K. Szécsény 2010, 337-352.

BÓKA 2007

Bóka G.: *Addig jár a korsó a kútra...Vaskori kutak Békéscsaba határából*. – The pitcher goes so long to the well. Iron Age wells from the outskirts of Békéscsaba. *BMMK* 30 (2007) 111-150.

BÓKA 2008

Bóka G.: *A Körös-vidéki vaskori települések régészeti kutatása (KVR) projekt 2006. évi eredményei*. – *Archaeological Research of Iron Age settlements in the Körös Region (KVR) project out comes of 2006*. *BMMK* 32 (2008) 57-93.

BÓKA 2012

Bóka G.: *Preszkíta csontlemezek a Kárpát-medencében*. – *Pre scythian bone plaques in the Carpathian Basin*. *Ősrégészeti Levelek-Prehistoric Newsletter* helyett *ŐsrégLev – Prehistoric Newsletter* 12 (2010) 137-163.

BOTTYÁN 1955

Dr. Bottyán Á.: *Szkiták a magyar Alföldön*. *RégFüz* 1. Budapest 1955.

CATTANI 1994

Cattani, M.: *Iron Age Dwellings in Endröd 19 (SE Hungary)*. In.: *The Archaeology of the Steppes. Methods and Strategies. Papers from the International Symposium held in Naples 9-12 November 1992*. Ed.: Genito, B. Napoli 1994, 209-219.

CHOCHOROWSKI 1985

Chochorowski, J.: *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*. Warszawa-Kraków 1985.

CZIFRA 2006

Czifra Sz.: *Megjegyzések a szkíta kori Alföld-csoport veremháza-inak kérdéséhez*. – *Bemerkungen zur Frage der Skythenzeitlichen Alföld-Gruppe*. *ArchÉrt* 131 (2006) 169-178.

CZIFRA 2016

Czifra Sz.: *Szkíta kori település a Nyírségben: Nyírparasznya – III. forduló (Előzetes jelentés) – A Scythian period settlement in the Nyírség region: Nyírparasznya – III. – Preliminary report*. In.: *RKM 2011-2014*. Szerk.: Kvassay J. Budapest, Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, MNM 2016, 97-119.

CSEH 1990

Cseh J.: *Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvaratról*. *Múzeumi Levelek* 63-64 (1990) 3-18.

CSEH 1999

Cseh J.: *Szkíta telepjektum alaprajzának és felépítményének rekonstrukciós lehetőségei (Szolnok-Zagyvarpart)*. *ŐsrégLev* 1 (1999) 52-53.

CSEH 2000

Cseh J.: *Újabb adalék a Zagyva-parti szkíta települések régészeti anyagából (Szolnok-Alacsi határrész)*. *ŐsrégLev* 2 (2000) 66-68.

CSEH 2001

Cseh J.: *Szkíta földművelők-állattartók településeinek régészeti nyomai a Zagyva mentén (Településtörténeti kutatások 1986-1990 között)*. In.: *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora*. – Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene. Szerk.: Havassy P. Gyula 2001, 79-94.

CSEH 2001A

Cseh J.: *Szkíta és kelta településnyomok Törökszentmiklós-Kezderparton (A 2000. nyarán végzett ásítások eredményeiről)*. *ŐsrégLev* 3 (2001) 48-50.

CSEH 2005

Cseh J.: *Szkíta telepjektum Besenyszög-Szórópusztán*. *Múzeumi Levelek* 80-81 (2005) 5-23.

CSEH 2006

Cseh J.: *Archaeologia Scythica. Adalékok a Közép-Tisza mente vaskori történetéhez*. – *Archaeologia Scythica. Addatamenta to history of the middle Tista region in the Iron Age*. *TISICUM XV* (2006) 13-42.

CSEH 2008

Cseh J.: *Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. Településnyomok a rézkortól a népvándorlás korig – Csalog Zsolt 1961. évi ásítása*. – *Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. (Archaeological remains of settlements from the Copper Age to the Migration Period)*. *TISICUM XVII* (2008) 83-116.

CSEH 2009

Cseh J.: *Középső és késő vaskori (szkíta és kelta) települések nyomai Kengyel-Baghymajor mellett – Kengyelpart I. – Vestiges of settlements from the Middle and Late Iron Ages on the Kengyelpart I near Kengyel-Baghymajor*. *TISICUM XVIII* (2009) 35-44.

CSEH-KRIVECZKY 2001

Cseh J. – Kriveczky B.: *Szkíta és szarmata telepleletek Tiszaigara határából*. – *Skythische und sarmatische Siedlungsfunde in der Gemarkung von Tiszaigara*. *ComArchHung* 2001, 51-63.

CZIFRA ET AL. 2017

Czifra, Sz. – Kreiter, A. – Széles-Kovács, É. – Tóth, M. – Viktorik, O. – Tugya, B.: *Scythian Age settlement near Nagytarcsa*. *Acta ArchHung* 68 (2017) 241-298.

DANI-SZILÁGYI 2006

Dani J. – Szilágyi K. A.: *Előzetes jelentés a Berettyóújfalunagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004-2005 során végzett feltárásokról*. – *Vorbericht zu den Rettungsgrabungen am Fundort Berettyóújfalunagy Bócs-dűlő*. 2004-2005. *BMÉ X-XI* (2006) 7-28.

DINNYÉS 1999

Dinnyés I.: *Gyál 7-7A lelőhely: szkíta településrészlet*. – *Gyál, site 7-7A: Scythian settlement fragment*. *RKM* 1999 (2002), 71-84.

DUŠEK 1955

Dušek, M.: *Skytsko-Halstattské birituálne pohrebiste Chotin*. I. *AR* 7 (1955) 450-458.

DUŠEK 1966

Dušek, M.: *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*. *ASF* IV., 1966.

GÁL 2002

Gál K.: *Kelta ház Zanaton. – A Celtic house from Zanat. ŐsrégLev 4* (2002) 88–91.

GALÁNTHA 1981

Galántha M.: *Előzetes jelentés a csanytelek-újhalastói szkítakori temető ásatásáról. ComArchHung 1981*, 43–57.

GENITO 2008

Genito, B.: *The archeology of the steppes: the excavations at Endröd 19 (SE Hungary). A particular viewpoint. Acta ArchHung LIX* (2008) 257–276.

GUIDI 1994

Guidi, A.: *Pottery Sequence and the Scythian period in Endröd 19 (SE Hungary)*. In.: *The Archaeology of the Steppes. Methods and Strategies. Papers from the International Symposium held in Naples 9–12 November 1992*. Ed.: Genito, B. Napoli 1994, 221–229.

GYUCHA 2002

Gyucha A.: *Újabb szkíta kori telepnyomok Békés megyéből. – Later Scythian age settlement vestiges from Békés County. BMMK 23* (2002) 59–88.

B. HELLEBRANDT

B. Hellebrandt, M.: *Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Celtic Finds from Northern Hungary*. Budapest 1999.

HORVÁTH 1987

Horváth L.: *Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. – Späteisenzeitliche Huas- und Siedlungstypen auf dem südlichen Teil des Komitates Zala. ZM 1* (1987) 59–80.

HORVÁTH M. 2001

Horváth M. A.: *Budapest a szkíta korban*. In.: *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. – Sie sind in Kämpfen siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiefebene*. Szerk.: Havassy P. Gyula 2001, 37–49.

HORVÁTH M. 2002

Horváth M. A.: *Előzetes jelentés a Budapest XVII. Kerület Rákospalota-Újmajorban előkerült szkíta kori településrészletről. – Vorbericht über den Siedlungsteil aus skythischer Zeit in Rákospalota-Újmajor, 17. Bzrk., Budapest. BudRég XXXV* (2002) 103–123.

HUSZÁR 1979

Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest 1979.

ILON 1985

Ilon G.: *A Szob-Gregersén-kerti szkíta kori temetőrészlet. – Ein skythenzeitliche Gräberfeld in Szob-Gregersengarten. StudComit 17* (1985) 75–90.

ISTVÁNOVICS 1997

Istvánovics E.: *Nyíregyháza-Manda-bokor. Kora vaskori település a Kr. e. VI–IV. századból*. In.: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the past. Rescue excavation on the M3 motorway*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 73–79, 181–182.

KALICZ-KOÓS 1998

Kalicz, N. – Koós, J.: *Siedlungsfunde der früheisenzeit aus Nordostungarn*. In.: *Das Karpatenbecken und der Osteuropäische Steppe*. Hrsg.: Hänsel, B. – Machnik, J. PAS 12 (1998) 423–436.

KEMENCZEI 1977

Kemenczei, T.: *Hallstattzeitliche Funde aus der Donauengegend. FolArch XXVIII* (1977) 67–90.

KEMENCZEI 1984

Kemenczei, T.: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest 1984.

KEMENCZEI 1986

Kemenczei, T.: *Mittleisenzeitliche Köcherbeschlüge aus dem Alföld. – Középső vaskori tegezveretek az Alföldön. FolArch XXXVII* (1986) 117–136.

KEMENCZEI 1988

Kemenczei T.: *Kora vaskori sirleletek Dél-Borsodban. – Früheisenzeitliche Funde in Süd-Borsod. HOMÉ XXV–XXVI* (1986–1987) (1988) 91–105.

KEMENCZEI 1989

Kemenczei T.: *Koravaskori sirleletek az Alföldről az őskori gyűjteményben. – Grabfunde der Früheisenzeit von der Tiefebene in der prähistorische Sammlung. FolArch 40* (1989) 55–74.

KEMENCZEI 1994

Kemenczei, T.: *Pfeilspitzen von früh-skythentyp aus Ostungarn. – Korai szkíta típusú nyilhegyek Kelet-Magyarországon. FolArch XLII* (1994) 79–99.

KEMENCZEI 2006

Kemenczei, T.: *Bemerkungen zur Frage der skythenzeitlichen Keramikzeichen. Acta ArchHung LVII* (2006) 131–151.

KEMENCZEI 2007

Kemenczei, T.: *Kannelierte Keramik der skythenzeitlichen Alföld-Gruppe. – Árkolt díszű kerámia a szkítakori Alföld-csoportban. FolArch LIII* (2007) 41–62.

KEMENCZEI 2009

Kemenczei, T.: *Studien zu den denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe. IPH XII*. Budapest 2009.

KISFALUDI 1997

Kisfaludi, J.: *Tonstempel und Knochenzylinder aus der mittleren Eisenzeit im Karpatenbecken. ComArchHung 1997*, 75–107.

KOZUBOVÁ 2024

Kozubová, A.: *'From the other side of the Danube' Finds of the Eastern Type from the Late Hallstatt and Early La Tène Periods in Transdanubia. ŠtZ SAV 71* (2) (2024) 387–421.

LANTOS 2011

Lantos A.: *Szkíta kori telep Dunavecse határában. – A settlement of the Scythian Age in the vicinity of Dunavecse. Archaeologica Cumanica 1* (2011) 27–47.

MIROŠŠAYOVÁ 1994

Miroššayová, E.: *Sidlisko z neskorej doby halštatskej v Čecejovči. – Späthallstattzeitliche Siedlung in Čecejovče. SlovArch 42* (1994) 37–68.

NÁFRÁDI 2024

Náfrádi K.: *Az M0-s autópálya délkeleti szektor és a 4. számú főút Vecsést és Úllöt elkerülő szakaszának építését megelőző régészeti feltárások régészeti objektumaiból előkerült szenült famaradványok elemzése. – Analysis of charred plant remains from the archaeological excavations preceding the construction of the Vecsés and Úllöt bypass of road 4 and the south-eastern section of motorway M0*. In.: *Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s*

autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Úllót elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 54–61.

NOVOTNÝ 1955

Novotný, B.: *Skythsko-halštatské sídlišni nálezy na Slovensku*. AR 7 (1955) 458–464, 481–486.

PÁRDU CZ 1944–45

Párducz M.: *Szkítakori telep a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. – Settlement of the Scythian period on the shores of the Fehértó at Hódmezővásárhely*. ArchÉrt 1944/45, 62–80.

PÁRDU CZ 1958

Párducz M.: *Hejőkeresztúri szkíta lelet*. HOMÉ II (1958) 73–78.

PÁRDU CZ 1966

Párducz, M.: *The Scythian age cemetery at Tápíósztele*. Acta ArchHung XVIII (1966) 35–91, Pl. XI–LXXIV.

PATAY–RAJNA 2024

Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Úllót elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024.

PATEK 1991

Patek E.: *A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta” síranyag. A Füzesabony-Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. – Die von János Győző Szabó freigelegten „preskythischen” Grabfunde. Die neuen Denkmäler der Bestattungen des Typs Füzesabony-Mezőcsát im Komitat Heves. Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve XXV–XXVI (1991) 61–118.*

RÓMSAUER 1991

Romsauer, P.: *The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin*. Antiquity 65 (1991) 358–367.

RÓMSAUER 1993

P. Romsauer: *Nové nálezy Vekerzugskej skupiny z Nitry. – Neufunde der Vekerzug-Gruppe aus Nitra*. SlovArch XLI (1993) 5–39.

RÓMSAUER–PIETA 1992

Romsauer, P. – Pieta, K.: *Významý nález z neskorej doby halštatskej v Hubine. – Bedeutender Fund aus der späten Hallstattzeit in Hubina*. SlovArch 40 (1992) 213–222.

SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVECZKY 1997

Szabó M. – Guillaumet, J-P. – Kriveczky B.: *Sajópetri-Hosszú-dűlő. Késő vaskori település a Kr. e. IV–III. századból. – Sajópetri-Hosszú-dűlő. Late Iron Age settlement from the 4th–3rd century B.C.* In.: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. – Paths into the past. Rescue excavation on the M3 motorway*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 81–86, 182–183.

SCHOLTZ 2006

Scholtz R.: *Szkíta kori település- és temetőrészlet Tiszalök határában (Tiszalök, Börtön). – Scythian Period settlement and cemetery fragment at Tiszalök (Tiszalök, Prison)*. In.: RKM 2006 (2007) 53–66.

SCHOLTZ 2008

Scholtz R.: *Szkíta, szarmata és késő népvándorlás kori leletek Tiszavasvári-Kapusz-lapos lelőhelyről. – Die skythischen, sarmatischen und spätvölkerwanderungszeitlichen Funde von Tiszavasvári-Kapusz-lapos*. JAMÉ L (2008) 225–269.

SZABÓ 1988

Szabó G.: *Kora vaskori bekarcolt, bepecsételt díszítésű kerámia leletek Hódmezővásárhely Gorzsa-Cukormajor lelőhelyen. – Früheisenzeitliche, eingeritzte, eingestempelte Keramikfunde aus Hódmezővásárhely – Gorzsa-Cukormajor*. ArchÉrt 114–115 (1987–1988) 86–99.

SZABÓ ET AL. 2008

Szabó, M. – Czajlik, Z. – Tankó, K. – Tímár, L.: *Polgár 1: L’habitat du second âge du Fer (IIIe siècle av. J-C.)*. Acta ArchHung 59 (2008) 183–223.

TANKÓ–EGRI 2009

Tankó K. – Egri I.: *Kelta település Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén. Az 1995. és 2006. évi ásatás. – Celtic settlement excavations at Győr-Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont (hypermarket) between 1995 and 2006*. In.: ΜΟΜΟΣ VI. Óskoros kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. – *Proceedings of the 6th Meeting for the Researchers of Prehistory. Raw materials and trade*. Kőszeg, 19–21 March, 2009. Szerk.: Ilon G. Szombathely 2009, 401–416.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TÉZER 2011

Tézer Z.: *Szkíta kori településrészlet Budapest XV. kerület Rákospalota-Újmajor lelőhelyről. – The Scythian Age Site at Rákospalota-Újmajor (Budapest XV.)*. BudRég XLIV (2011) 100–137.

TÍMÁR 2007

Tímár, L.: *Structure d’habitat, formes de maison*. In.: *L’habitat de l’époque La Tène à Sajópetri-Hosszú-dűlő*. Dir.: Szabó, M. Budapest 2007, 201–217.

TÍMÁR 2009

Tímár L.: *A negatív struktúráktól a rekonstrukcióig*. In.: *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Szerk.: Anders A. – Szabó M. – Raczky P. Budapest 2009, 93–104.

TÍMÁR ET AL. 2007

Tímár, L. – Czajlik, Z. – Guillaumet, J-P. – Tankó, K.: *Catalogue des structures archéologiques mises au jour*. In.: *L’habitat de l’époque La Tène à Sajópetri-Hosszú-dűlő*. Dir.: Szabó, M. Budapest 2007, 25–171.

TÓTH FARKAS 2019

Tóth Farkas, M.: *New sites from the Scythian Period on the right bank of the Danube. Data to the connections of the Vekerzug and Halstatt Cultures from the territory of Budapest*. ŠtZ SAV Supplementum 1., 2019, 475–491.

TÓTH FARKAS 2023

Tóth Farkas M.: *Újabb szkíta kori leletek a Rákospatak mentén (Budapest XVII. ker., Pesti út 86.). – New Scythian Period finds along the Rákos Stream (Nr. 86 Pesti Road, District 17)*. In.: *Befejezetlen történet. Tanulmányok Kovács Eszter emlékére. Monumenta Historica Budapestinensia XVIII*. Szerk.: Végh A. Budapest 2023, 107–123.

TUGYA 2010

Tugya B.: *Állatcsontleletek Ludányhalászi-Sóderbánya lelőhelyéről. – Animal bone finds from Ludányhalászi-Sóderbánya (Northern Hungary).* In.: „Régtől kell kezdenünk...” *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére.* Szerk.: Guba Sz. – Tankó K. Szécsény 2010, 353–365.

VADAY 2001

Vaday A.: *Előzetes jelentés a Salgótarján, Ipari park II. régészeti feltárásáról.* NMMÉ XXV (2001) 209–215.

VADAY 2003

Vaday A.: *Salgótarján, Ipari-park II. lelőhely. – Salgótarján, Industrial Park II site.* In.: RKM 2000 (2003), 31–38

VERES 2003

Veres J.: *Szkíta kori település Polgár határában. ŐsrégLev 5* (2003) 83–93.

VERES 2008

Veres J.: *Régészeti adatok egy Hernád-völgyi szkíta kori településobjektum elemzése kapcsán. – Finds from scythian settlement in the Hernád Valley.* HOMÉ XLVII (2008) 53–87.

VLADÁR 1962

Vladár, J.: *Skýtsko-halštatská chata v Čake. – Eine skytisch-hallsattzeitliche Hütte aus Čaka.* ŠtZ SAV 10 (1962) 125–128.

WOLLÁK 1979

Wollák K.: *Hallstattkori leletek a Pilismarót-szobi révi telepfeltárásból. – Hallstattzeitliche Funde aus der Erschliessung der Siedlung von Pilismarót-szobi rév (1978).* In.: *Dunai Régészeti Közlemények.* Szerk.: Kemenczei T. Budapest 1979, 49–76.

A SETTLEMENT OF THE VEKERZUG CULTURE ON THE OUTSKIRTS OF VECSES

Vecsés, Site 4 was excavated as part of the construction of the M0 motorway. Fieldwork brought to light a few Sarmatian and Middle Bronze Age features, as well as a detail of a settlement and a scattered cremation grave of the Vekerzug culture.

This study presents the Vekerzug material and features, providing a comprehensive overview for research of this major settlement of the culture with numerous features and abundant find material.

The related features were scattered over an area of approximately 17,400 m², thinning out in the north-eastern part of the excavation area and concentrating in two clusters in the central and southwestern zones. Altogether, 106 settlement features could be identified with certainty: 69 pits, 22 sunken buildings, four ditches, a free-standing furnace, four postholes, three heaps of pottery, and three vessels that could not be linked to the soil stain of any feature. These features yielded pottery characteristic of the Vekerzug culture, including bowls with inverted rims, cups with high-swung handles, barrel-shaped vessels, and more. Another 64 features were assigned to the Vekerzug horizon conditionally based on the small amount of uncharacteristic prehistoric pottery (side and rim fragments) in their fill, which are certainly not Bronze Age types and may have been produced during the Scythian Period.

Some of the 22 sunken buildings are rounded rectangular or quadratic, while others are oval or irregular in shape. Usually, two, sometimes more, postholes were observed in their bottom. Only one contained a significant quantity of burnt daub, indicating that structures with rising walls were rare in the settlement. Two had plastered floors, and none contained an internal oven. All were single-room structures with an average floor area of 3.4 × 2.9 m (10.2 m²). Researchers typically interpret buildings with a floor area of less than 12 m² as outbuildings; following this consensus, most structures in the settlement at Vecsés had a primary economic function. The walls of several sunken structures had shoulders; this solution became common in the Carpathian Basin from the La Tène Period.

Certainly Vekerzug-style pottery was recovered from 69 pits. This feature type included circular and oval, beehive-shaped storage pits, arched or funnel-shaped waste disposal pits, and irregular clay extraction pits, all scattered between and around the buildings throughout the excavated area.

Several ditches have been unearthed on the site, of which only four could be assigned with certainty to the Vekerzug culture.

Many postholes were also scattered throughout the excavation area: more than 250 of the 704 features belonged to this type. Most were round or slightly oval,

measuring 20–25 cm in diameter and approximately 10–20 cm deep. They barely contained any finds: most of them held none, some yielded a couple of uncharacteristic, perhaps prehistoric potsherds, and one housed a rim fragment of a Middle Bronze Age bowl. One can only hypothesise that they belonged to post-framed timber buildings, similar to the ones the traces of which have been observed in other settlements of the Vekerzug culture.

The floor of the single external (free-standing) oven from the period was plastered with clay over a layer of potsherds, mostly from coarse, thick-walled, hand-shaped pots. The fire pit of the oven was oval, while previous earthworks had probably destroyed its dome.

In addition to the settlement features, a very shallow, round depression was unearthed; it was likely the remains of a scattered cremation grave. Its ashy fill contained tiny calcined bone fragments and three burnt bronze arrowheads in extremely poor condition. The grave was found at the edge of the excavation area. Thus, it remains a question if it was lonely or part of a cemetery.

The settlement features were generally scarce in find material; only a few buildings contained significant amounts of pottery.

Most pottery vessels were hand-formed from clay tempered with sand and/or grog; the outer surfaces of the bowls and biconical vessels were typically burnished. About 10% of the pottery was wheel-thrown.

The inventory of hand-formed vessels includes biconical vessels with a short, arched neck and an everted rim, biconical vessels with an everted rim and horizontal knobs on the belly, vessels with an arched neck and an everted rim, barrel-shaped pots with diverse knobs and ribs, bowls with inverted, straight or vertical rims, spherical bowls, conical cups with high-swing handles, and curfews or strainers.

Several hand-formed fragments feature applied horseshoe- or moustache-shaped ribs.

More than one feature yielded typical Hallstatt-style pottery (the most coming from Feature 221, a house): fragments of a bowl with an omphalic base and grid pattern on the inner side, cups with a channelled shoulder, an everted rim, and a handle (one of them also bore a grid pattern on the inner side), a handle fragment of a cup with a knob of its handle, channelled potsherds from relatively large vessels, fragments of an urn with channelled attaching triangles and vertical lines, and a fragment of a thick-walled (storage?) vessel with graphite-painted wide horizontal bands and net pattern. These finds provide further evidence of the intensive connections between communities inhabiting the eastern and western halves of the Carpathian Basin in the Iron Age.

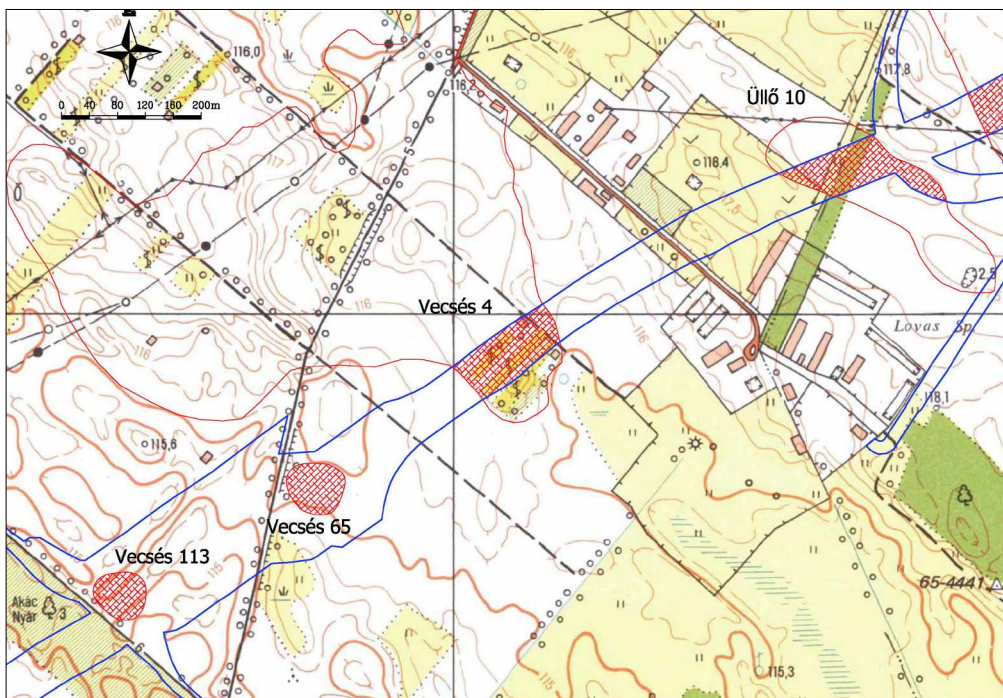
Wheel-thrown pottery types included biconical cups with high-swing handles, short-necked bowls with straight rims, urn-shaped vessels with arched necks and everted rims, a spherical urn with short and narrow

necks, and fragments of mostly grey, sometimes pale or yellow-brown, bowls made of fine, carefully levigated clay.

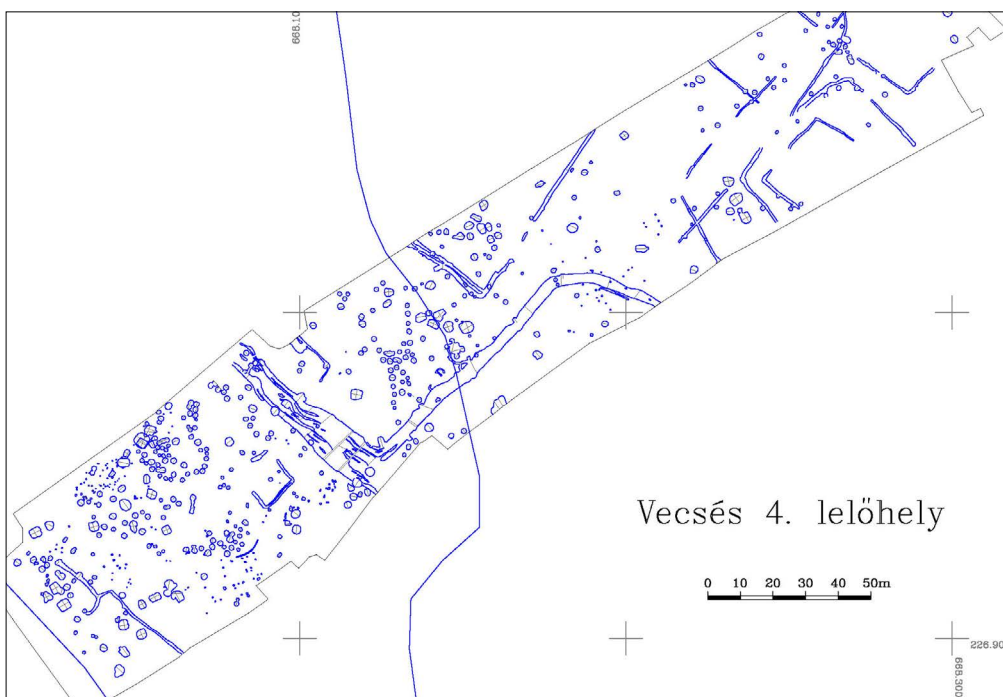
Pottery and clay tools include a fragment of a spoon, numerous spindle whorls, loom weights, and a geometric stamp without a handle.

A bone object made from a red deer antler tip and adorned with fine incised geometric decoration was a stray find; it was likely a detangler.

Scythian Period settlement parts and features have been discovered at several sites during the preventive excavations of Motorway M0, including Ecser, Site 6 – Maglód, Site 1, Gyál, Site 9, Vecsés, Site 54, Vecsés, Site 67, and Üllő, Site 5. Besides, recent large-scale excavations in many sites throughout the county brought to light settlement features from the period: Gyál, Sites 7–7A, Gyál, Site 7B, Gyál, Csárda-rét, Site 9, Gyál, Site 22, Budapest District 15, Rákospalota-Újmajor, Budapest District 17, Rákoskeresztúr-Csékút utca, Nagytarcsa-Urasági-dűlő, Budapest District 17, 86 Pesti Road. New, still unpublished discoveries have also been made in the area of the Hungarian capital, including Budapest District 10, Keresztúri Road-Ambrus tanya, Budapest District 13, Ambrus Street, Budapest District 14, Szomolány Street, Budapest District 16, Pálya Street, and Budapest District 16, Csobogó Street. The new data outline a relatively intensive inhabitation with numerous settlements—one of which is Vecsés, Site 4—throughout the Pest Plain in the Scythian Period. The significant number of Hallstatt pottery fragments greatly facilitates the dating of the site; based on them, its life can be assigned to the second half of the Scythian Period, corresponding to the Ha D1–D2 phases or the mid-6th to 5th centuries BC.

1.

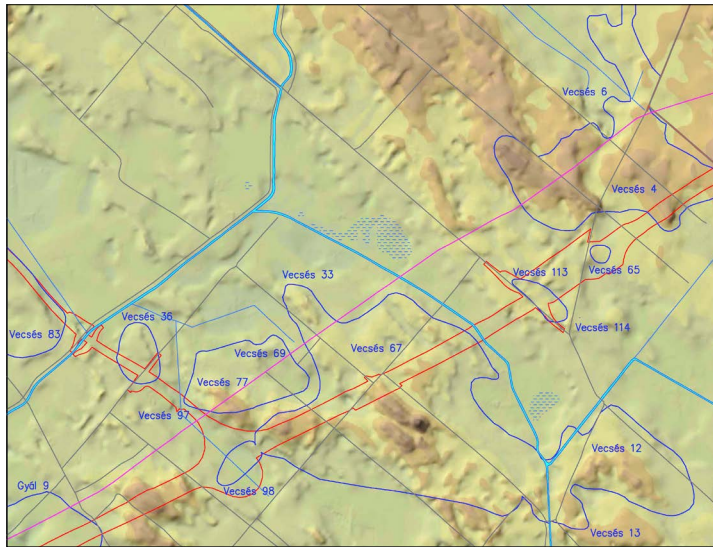
2.

1. kép: Vecsés 4. lh. elhelyezkedése

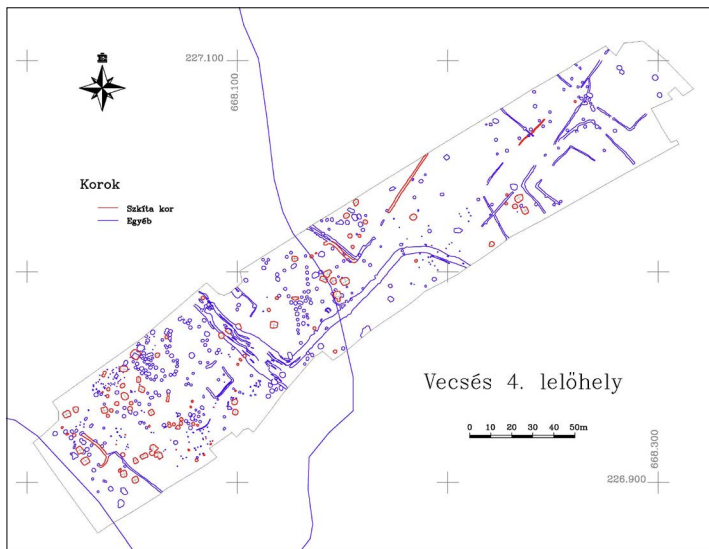
2. kép: Vecsés 4. lh. objektumai

Fig. 1. The position of Vecsés, Site 4

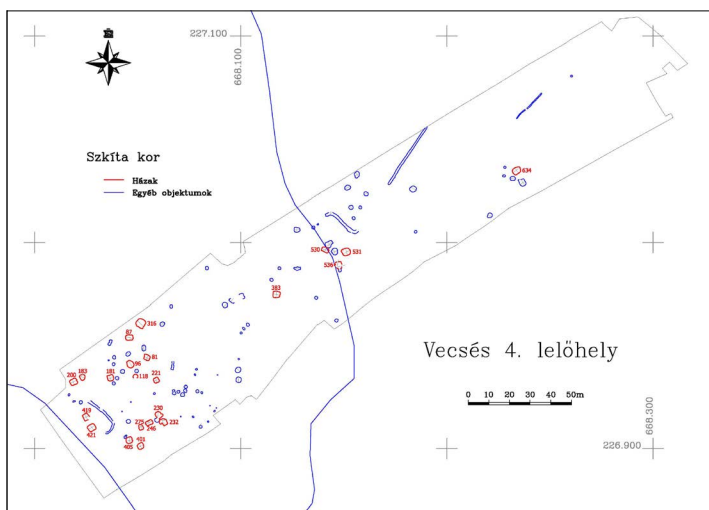
Fig. 2. Features in Vecsés, Site 4

3.

4.

5.

3. kép: Vecsés 4. lh. és környéke domborzati viszonyai

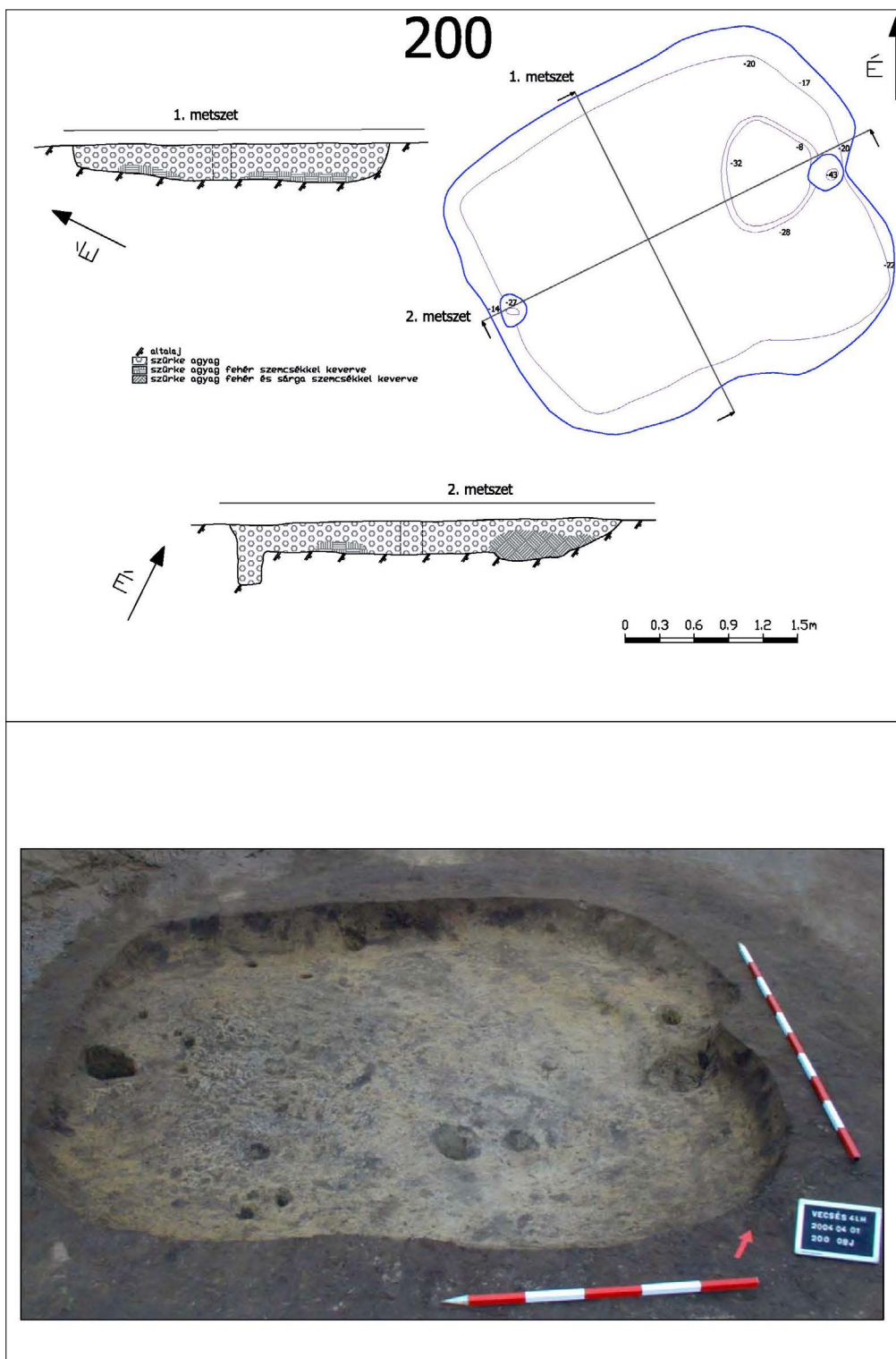
4. kép: Székfa kori objektumok Vecsés 4. lh.-en

5. kép: Épületek Vecsés 4. lh.-en

Fig. 3. Topographic setting of Vecsés, Site 4, and its surroundings

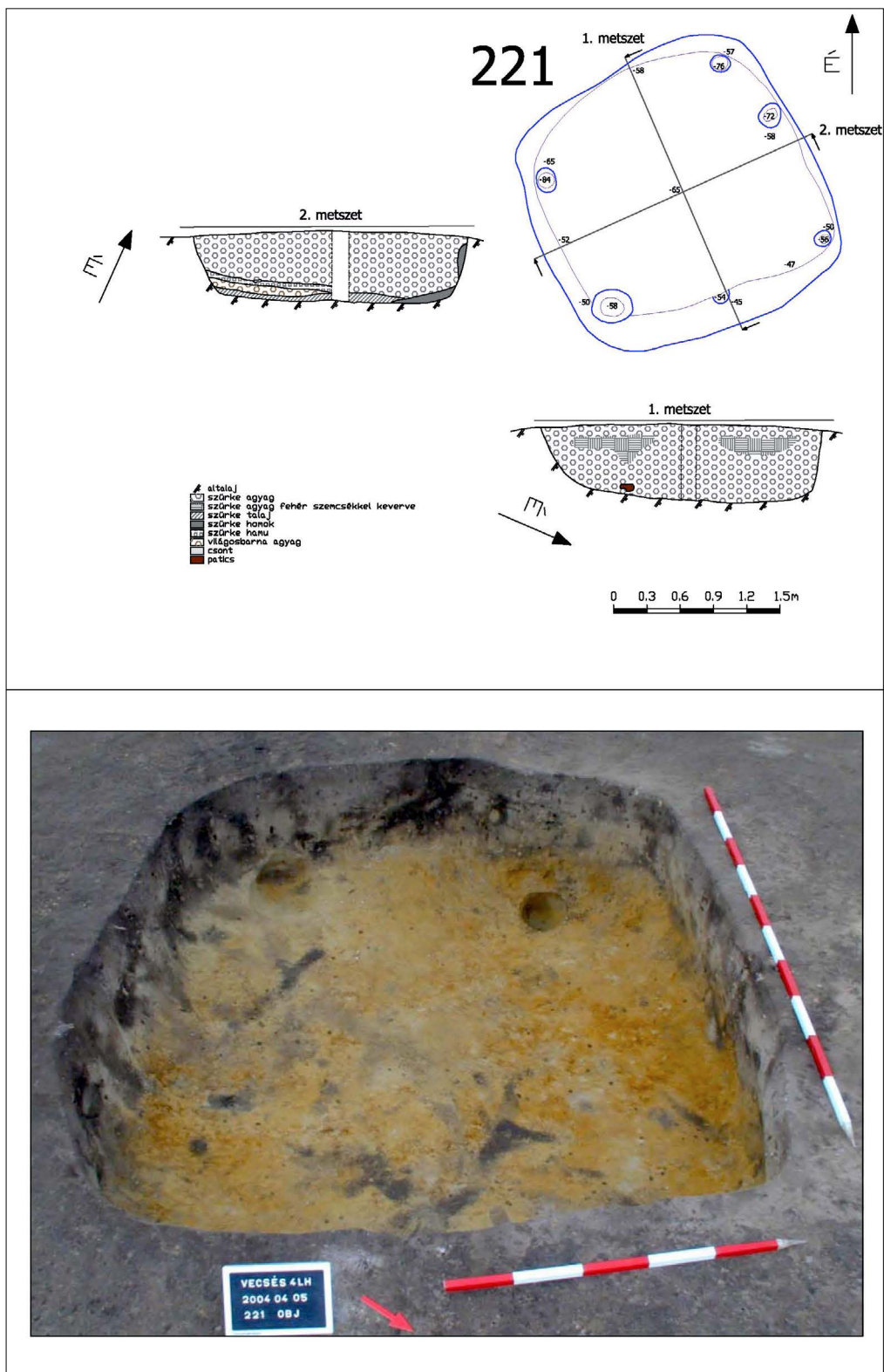
Fig. 4. Vekezug culture features in Vecsés, Site 4

Fig. 5. Buildings in Vecsés, Site 4

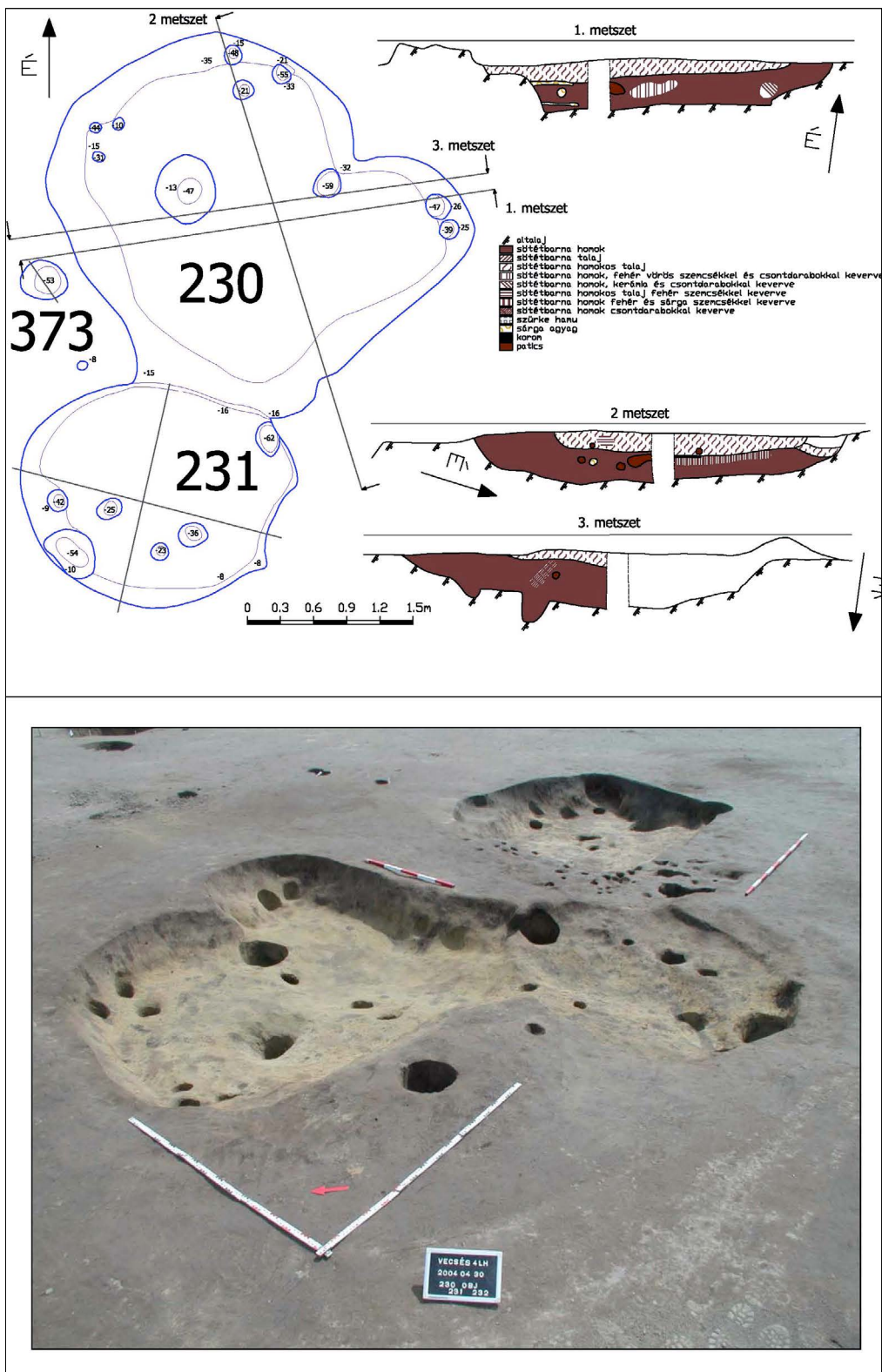
6. kép: Vecsés 4. lh., 200. objektum

Fig. 6. Feature 200 in Vecsés, Site 4

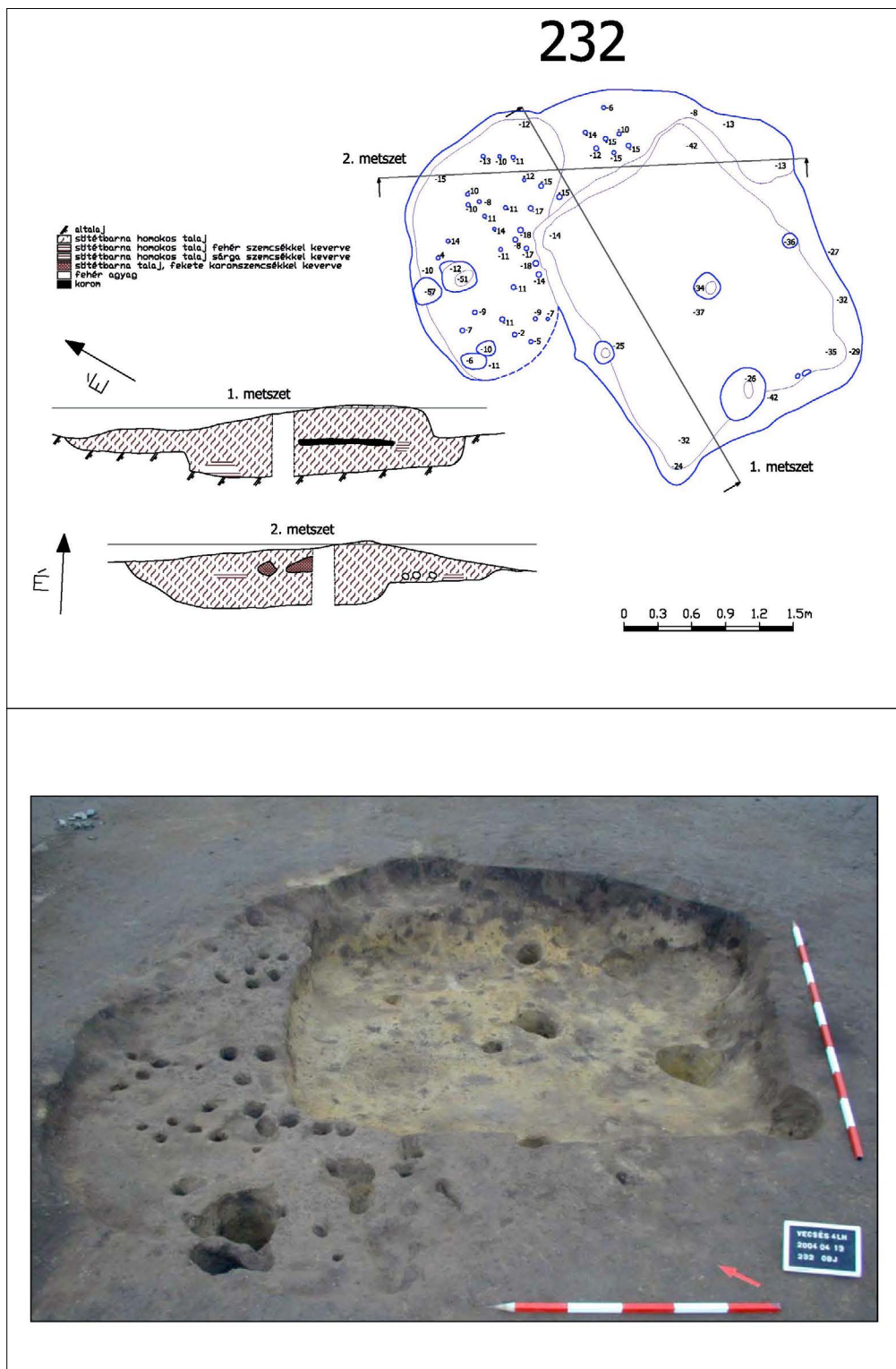
7. kép: Vecsés 4. lh., 221. objektum

Fig. 7. Feature 221 in Vecsés, Site 4

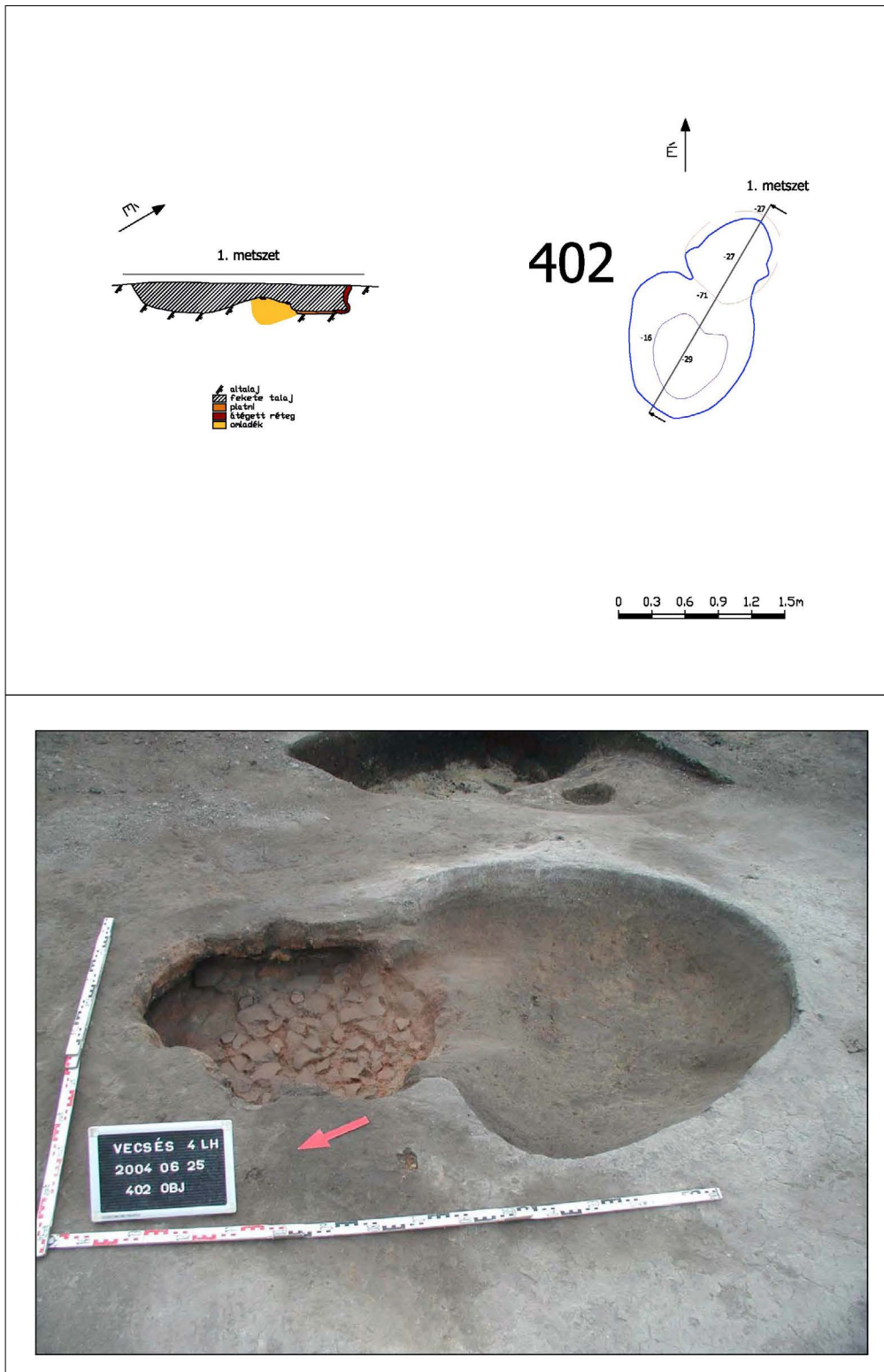
8. kép: Vecsés 4. lh., 230-231. objektumok

Fig. 8. Features 230-231 in Vecsés, Site 4

9. kép: Vecsés 4. lh., 232. objektum

Fig. 9. Feature 232 in Vecsés, Site 4

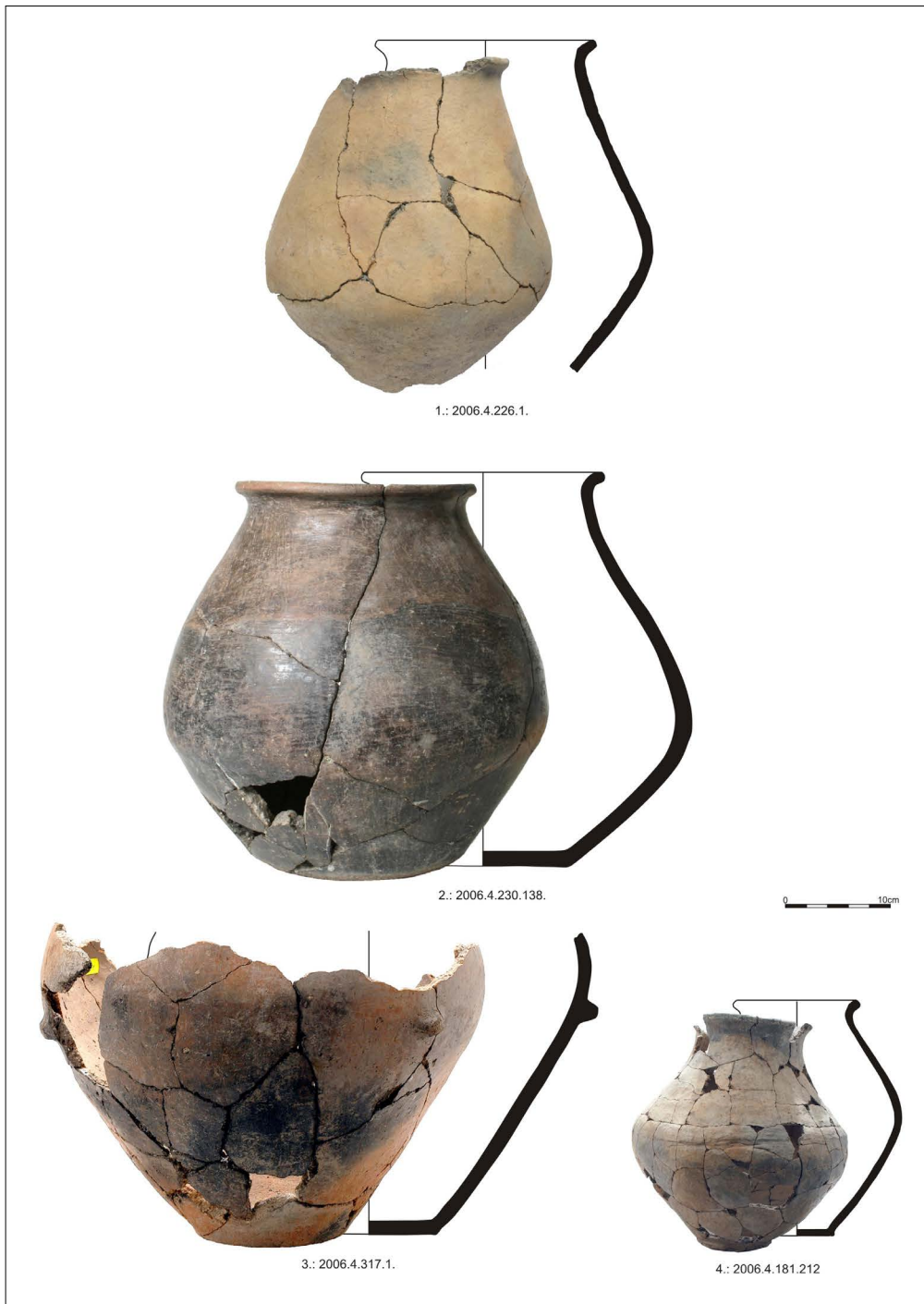
10. kép: Vecsés 4. lh., 401. objektum

Fig. 10. Feature 401 in Vecsés, Site 4

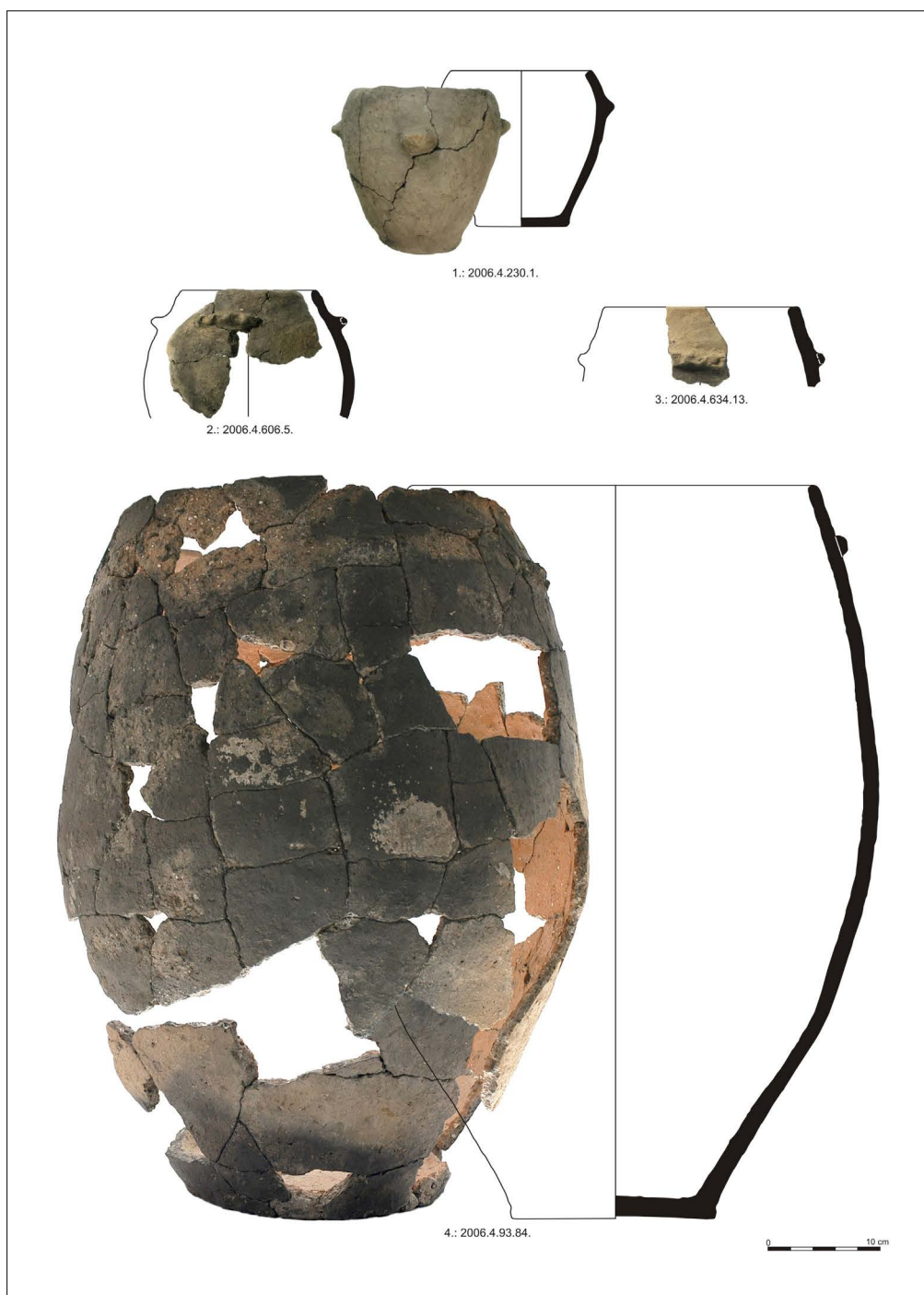
11. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, nagyméretű, kettős kónikus, kihajló peremű edény

Fig. 11. Vecsés, Site 4, pottery types. Large biconical vessel with an everted rim

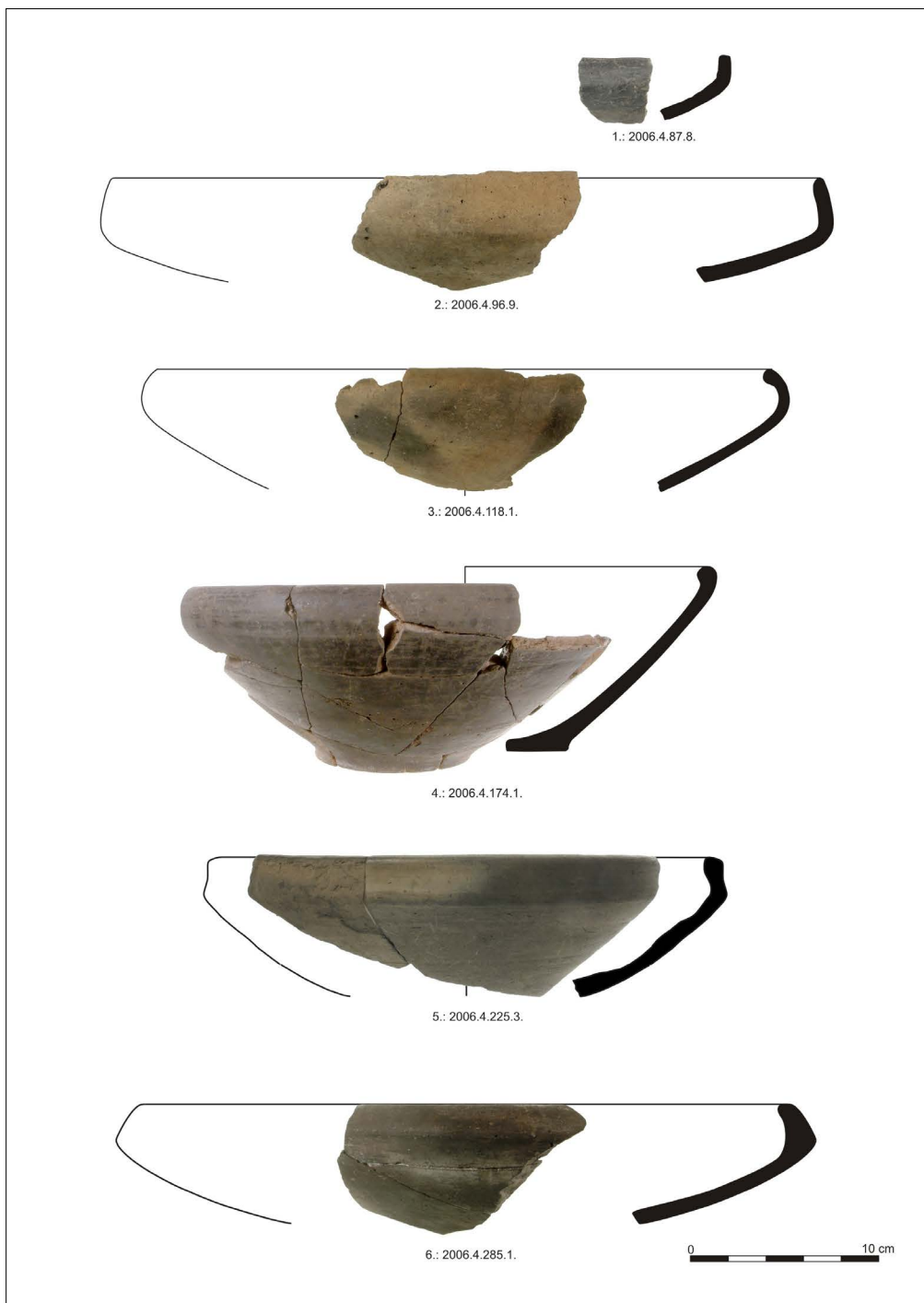
12. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, kettős kónikus, kihajló peremű edények

Fig. 12. Vecsés, Site 4, pottery types. Biconical vessels with everted rims

13. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, hordó formájú edények

Fig. 13. Vecsés, Site 4, pottery types. Barrel-shaped pots

14. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, behúzott peremű tálak

Fig. 14. Vecsés, Site 4, pottery types. Bowls with inverted rims

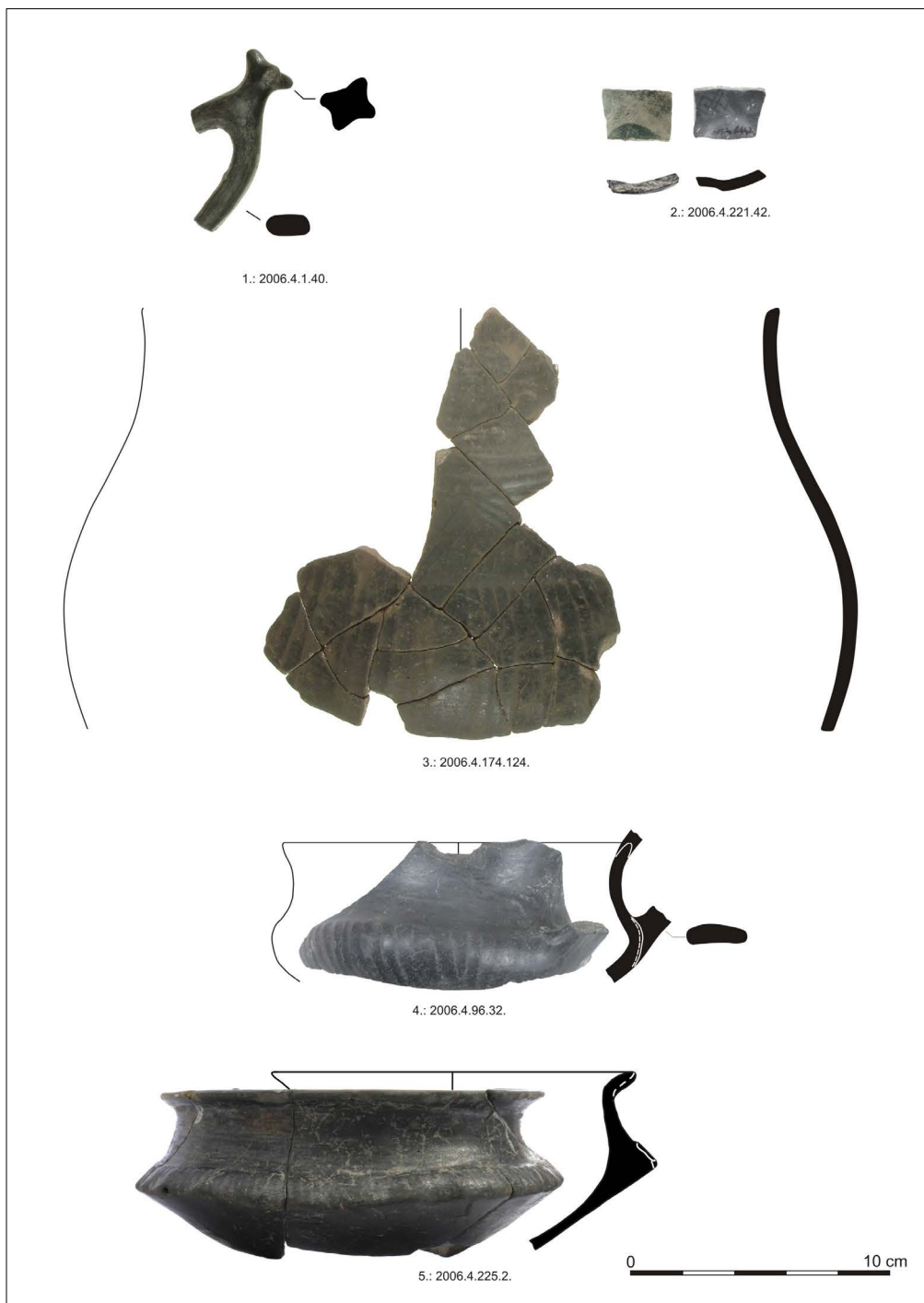
15. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, magas fülű, kettős kónikus testű bögrék, korsók

Fig. 15. Vecsés, Site 4, pottery types. Biconical cups and pitchers with a high-swung handle each

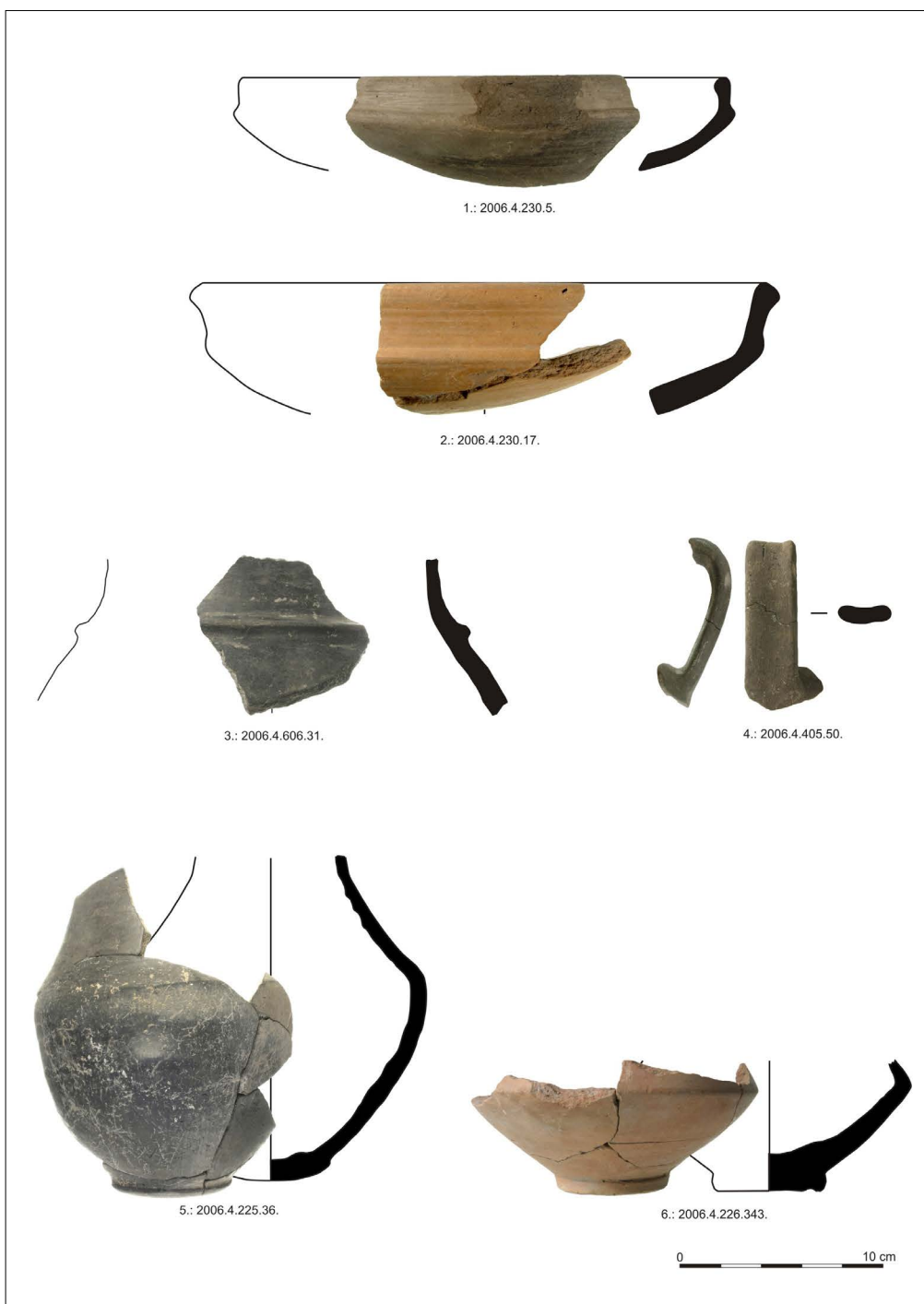
16. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, 1-2.: parázsborítók, esetleg szűrőedények, 3-4.: plasztikus kialakítású patkó-, és bajszdíszes oldaltörédek

Fig. 16. Vecsés, Site 4, pottery types. 1-2, Curfews or strainers, 3-4, side fragments with applied horseshoe- and moustache-shaped ribs

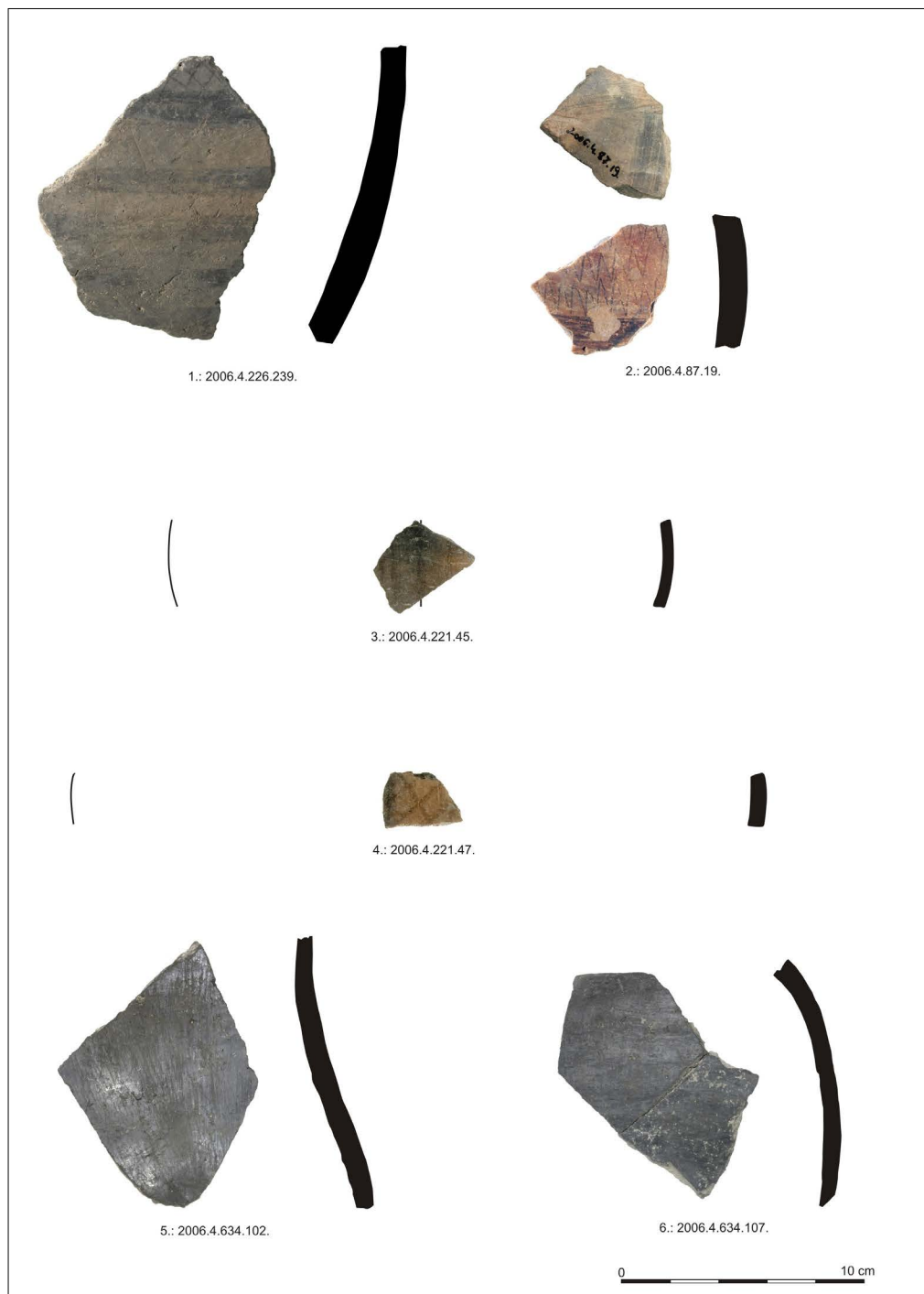
17. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, Halstatt-jellegű kerámia

Fig. 17. Vecsés, Site 4, pottery types. Hallstatt characteristic pottery

18. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, 1-2.: egyenes peremű, rövid nyakú tálak, 3.: kihajló peremű, ívelt hasú urna töredéke, 4-6.: magas fülű, kettős kónikus testű bögrék, korsók

Fig. 18. Vecsés, Site 4, pottery types. 1-2, Short-necked bowls with straight rims, 3, fragment of an S-profile urn with an everted rim, 4-6, biconical cups and pitchers with a high-swung handle each

19. kép: Edénytípusok Vecsés 4. lh.-en, 1-2: hullámvonalas és sávos díszítésű töredékek, 3-4.: rácsmintás oldaltöredékek, 5-6.: grafitos oldaltöredékek

Fig. 19. Vecsés, Site 4, pottery types. 1-2, Fragments with wave and band pattern, 3-4, side fragments with grid or net pattern, 5-6, side fragments with graphite paint

20. kép 1.: geometrikus díszítésű agyag pecsétlő,
2.: gímszarvas agancsából készült eszköz, bogozó (?)

Fig. 20. 1, Geometric clay stamp, 2, red deer antler tool,
perhaps a detangler

SZKÍTA KORI (VEKERZUG- KULTÚRA) ÁLLATCSONTOK VECSÉS 4. LELŐHELYEN

Kőrösi Andrea

Vecsés 4. lelőhelyen 2003-2004-ben folytatott feltárások során egy szkíta (Vekerzug-kultúra) és egy szarmata telep került feltárássra. Jelen tanulmányban csak a tisztán szkíta leletanyagot tartalmazó objektumok kerülnek feldolgozásra. A lelőhelyen különböző objektumtípusokat lehetett elkülöníteni: ház, árok, gödör, urna és cölöplyuk. A leletanyag 33,32%-a házakból, 1%-a árokból, és 65,65%-a gödrökből került elő.

Az állatsontleletek 99,44%-a (3399 db) háziállattól származik, azon belül is 99,36% házi-emplőstől. A háziállatok közül hét háziemlős faj: a szarvasmarha, a juh, a kecske, a sertés, a ló, a kutya és a macska, valamint egy háziszárnyas faj: a korszakban ritka házi tyúk csontjai kerültek elő. A korra jellemző vadállatokat az őstulok, a gímszarvas és a vaddisznó képviseli. A szarvasmarha állomány nem volt egységes, alacsony, közepes és nagyközepes egyedekből állt. Az előkerült koponya-, és szarvcsap töredékek alapján megkülönböztethetünk szarvatlan és szarvcsapos típust. A szarvcsapok általában vékony tövűek, keskenyek és arányaiban hosszúak, sok közöttük csökevényes. A juhok kis és közepes testű egyedek voltak, megkülönböztethető szarvatlan, rézjuh és parlagi juh is. A sertésállomány főként közepes testméretű egyedekből állt. A lovak között különböző marmagasságú egyedeket lehetett elkülöníteni, alacsonyt és középeket. A házakba és gödrökbe a kutyának csak néhány csontját tették bele, teljes, hiányos vagy részleges vázak nincsenek. A házak nagy részében kutya koponyatöredéke, és/vagy állkapcsa is volt. A lelőhelyről több csonteszköz is előkerült: dörzscsontok, csontkorcsolya, csonttű.

KULCSSZAVAK:
SZKÍTA KOR
(VEKERZUG-KULTÚRA),
ÁLLATCSONTOK,
CSONTESZKÖZÖK

KEYWORDS:
SKYTHIAN AGE
(VEKERZUG CULTURE),
ANIMAL BONES, BONE TOOLS

BEVEZETÉS

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során, 2003-2004-ben folyt ásatás Vecsés 4. lelőhelyen (RKM 2003, 315; RKM 2004, 301; TARI 2006, 51-53), ahol középső bronzkori, szkíta kori¹ és császárkori (szarmata) települések részletei kerültek elő. Jelen tanulmányban csak a tisztán szkíta leletanyagot tartalmazó objektumok kerülnek feldolgozásra.² Az előkerült állatsontok száma: 3418 db. A lelőhelyen különböző objektumtípusokat lehetett elkülöníteni: ház, árok, gödör és cölöplyuk. A leletanyag 33,32%-a (1139 db) házakból (21 db házból), rendkívül kevés, mindössze 1%-a árokból (4 db árokból), és 65,65%-a (2244 db) gödrökből került elő. A lelőhelyen egyetlen urnából (172. obj.) került elő állatsont, szarvasmarhának két metapodium-, és lónak egy fogtöredéke.

Az állatsont anyagról általánosságban elmondható, hogy fragmentált, de az ún. másodlagos helyen felhalmozódott konyhai hulladék (VÖRÖS 1990, 165) mellett jelentős mennyiségű a gödrökbe dobott állatkoponya.

FAUNAMEGOSZLÁS

Az állatsontleletek 99,44%-a (3399 db) háziállattól származik, azon belül is 99,36% (3396 db) házi-emplőstől. A háziállatok közül hét házi-emplős faj: a szarvasmarha (*Bos taurus* L.) a juh (*Ovis aries* L.), a kecske (*Capra hircus* L.), a sertés (*Sus domesticus* Erxl.), a ló (*Equus caballus* L.), a kutya (*Canis familiaris* L.) és a macska (*Felis domesticus* Briss.), valamint egy háziszárnyas faj, a házityúk (*Callus domesticus* L.) csontjai kerültek elő. A korra jellemző vadállatokat az őstulok (*Bos primigenius* Boj.), a gímszarvas (*Cervus elaphus* L.) és a vaddisznó (*Sus scrofa* L.) képviseli. A lelőhelyen még hal és kagyló maradványai is előfordultak (1. melléklet-CD melléklet).

A háziállatsontok 89,21%-a (2447 db) a három gazdasági haszonállattól, a szarvasmarhától, a kiskérődzőktől és a sertéstől származik. Ennek legnagyobb mennyiségét 54,43%-át (1332 db) a szarvasmarha teszi ki. Ezt követi a juh/kecske (36,39% - 890 db), majd jóval kisebb arányban, 9,21%-val (225 db) a sertés a harmadik.

Viszonylag magas a lócsontok száma, 189 db. A kutya csontjainak aránya alacsony, mindössze 3,32% (91 db). A leletanyagban jelen van a korai és a korszakban ritka fajként jelenlévő házityúk, melynek mindössze három db csontja került elő.

ZOOLÓGIAI JELLEMZŐK:

Gazdasági haszonállatok:

Szarvasmarha - 1332 db - 48,56% - 29 egyed

A lelőhely leggyakoribb háziállata a szarvasmarha, a leletek mintegy felét (48,56%) teszi ki. Gazdasági haszonállatok közötti aránya magas, 54,43%. Szarvasmarhacsont 5 objektum (186., 562., 589., 605., 610. obj.) kivételével mindegyik objektumból került elő. A csontok eloszlására jellemző, hogy a leletanyag 42,6%-a (568 db) a 21 házból került ki. A szarvasmarhacsontok anatómiai megoszlására jellemző, hogy a törzs-, (368 db) és a hátsóvégtag-csontok (353 db) száma a legmagasabb, a mellővégtag-, (295 db) és a koponyacsontok (280 db) száma kicsivel kevesebb (2. melléklet-CD melléklet). A törzscsontok nagy számát a bordák (285 db) okozzák, a csigolya (81 db) viszonylag kevés. A hátsóvégtagban a *tibia* (121 db) és a *femur* (82 db) száma kiemelkedik a többi csont közül. Viszonylag magas a medencecsontok (54 db) száma is. A medencének többnyire az acetabulum része került elő, melynek átmérője 56,0 és 69,3 mm közötti, átlagban 63,8 mm, n=11. A mellővégtagban a lapocka és a combcsont (humerus) mennyisége a magas (103 - 79 db). A koponyacsontok között az állkapcsok teszik ki a koponyarégió 42,9%-át (120 db), de magas (23,2% - 65 db) az agykoponya töredékek aránya is.

- 1 A továbbiakban a szkíta kor megnevezést a Vekerzug-kultúra egyenértékű szinonimájaként használom.
- 2 A szkíta kori település régészeti feldolgozását lásd Patay Róbert tanulmányában „A Vekerzug-kultúra települése Vecsés határában” ebben a kötetben.

A szarvasmarhacsontok testrégiók (KRETZOI 1968) szerinti megoszlására jellemző a húsos csontok kiemelkedő aránya (37,6% – 501 db). Ezen belül a mellső-, és a hátsóvégtag nagyjából egyforma mennyiségben vesz részt (246-255 db). Alacsony a szárazcsontok száma (147 db), amit főként a hátsó végtag (98 db) tesz ki (3. melléklet-CD melléklet). A leletanyagban viszonylag magas az ujjpercek száma (36 db).

A szarvasmarha állomány nem volt egységes, alacsony, közepes és nagyközepes egyedekből állt (4. melléklet-CD melléklet). A tehének alacsony és közepes, az ökrök nagyközepes testalkatúak voltak. Az alacsony tehének marmagassága (Matolcsi-módszerrel számolva: MATOLCSI 1970) 101,3 és 109,7 cm közötti, a 3 méret átlaga 104,8 cm. A közepes testalkatú tehének marmagassága 110,0 és 113,9 cm közötti, 5 méretből számolt átlaga 111,5 cm. Az ökrök marmagassága 124,5-127,1 cm, 3 méret átlaga 125,9 cm. A szarvasmarhák hasonló méretbeli különbségeit mutatják a töredékes, és a mérhető csontok is (5. melléklet-CD melléklet). A szarvasmarha állományban nem csak méretbeli, hanem típusbeli különbségek is megfigyelhetők. Az előkerült koponya- és szarvcsap töredékek alapján megkülönböztethetünk szarvatlan (232. obj.) és szarvcsapos (81., 117., 178., 265., 286., 383., 401., 520., 524., 530., 536., 620. objektumok) típust. Az 530. házba egy szarvasmarha szarvcsapos egész koponyája és állkapcsai, valamint ujjpercei kerültek. A koponya fejele kétcsúcsú, a homlokcsonton a sutura frontalis mentén mély homorulat látható. Az állatnak csukafogazata alakult ki. A szarvcsapok általában vékony tövűek, keskenyek és arányaiban hosszúak. Irányuk felfele oldalt vagy előre mutató, sok közöttük csökevényes. A szarvcsapok kisátmérője 23,2-45,20 mm, nagyátmérője 31,0-45,2 mm, báziskörmérete 88,0-182,0 mm (6. melléklet-CD melléklet). A 81. objektum szarvcsapja méreteiben jóval nagyobb a többinél, feltehetően bika szarvcsapja volt. Néhány vastagfalú, nem mérhető szarvcsap (265. obj) is bikától származott. Az 524. objektumban lévő koponyáról töben lehasították a szarvcsapot.

Az állkapcsok testének karcsúsága (53,0-65,5 mm) és a fogsor hosszban (M_{1-3}) jelentkező méretkülönbségek (71,9-84,8 mm) is jelzik a különböző típusok jelenlétét (7. melléklet-CD melléklet).

A szarvasmarha egyedek 54,1%-a (33 egyed) fiatal, nem kifejlett egyed volt. Egy egyed foetus, három egyed neonatus, két egyed fél éves korában, három egyed fél és egy éves kora között, öt egyed 15 hónapos kora körül, három egyed két éves kora előtt, három egyed 2,5 éves kora előtt és 11 egyed 3,5 éves kora előtt, 28 egyed kifejlett korában került leölésre.

Csonteszköz

A 181. házba egy szarvasmarha tibia distalis vége került elő, melynek közepébe a tengelyével párhuzamosan lyukat fúrtak. A lyuk átmérője: 17,2 x 16,9 cm. A csont

körbenégett. A 467. objektumból egy dörzscsont került elő (KÖRÖSI 2010). A gödörben lévő radius proximalis és distalis epiphysisei a cranialis oldalon csiszoltak. A csiszolat iránya ferde és keresztirányú, a csiszolat felszíne fényes.

Kiskérődzők:

Juh – 889 db – 32,4% – 71 egyed

Kecske – 1 db – 0,04% – 1 egyed

Gazdasági haszonállatok között a 2. helyen áll, aránya 36,37%. A kiskérődzők mindkét faja jelen van a leletanyagban. A kecskének csak egy szarvcsap töredéke származik szkíta kori objektumból (118. obj.). A jobb oldali szarvcsap enyhén kifelé hajlik, töredékhozsza 161,0 mm, a szarvcsaptő legnagyobb átmérője 53,1 mm, legkisebb átmérője 43,1 mm, báziskörmérete: 136,0 mm.

83. objektumból került elő juhcsont. A csontok eloszlása egyenetlen, a csontok fele (451 db) 13 objektumból származik. Három objektumba (181., 230., 451. objektumok) került jelentősebb számú juhcsont, ezek mind egyikében legalább 4-4 különböző korú egyed csontjai különíthetők el.

Az előkerült juhcsontok különböző típusú egyedekhez tartoztak, előfordult köztük szarvált és szarvatlan típusú (81., 384. obj.) is. A 81. objektumból származó szarvatlan típusú, koponyáján a szarvcsap helyén kicsi szarvcsapbubok láthatók. A 384. objektum koponyáját hosszában félbevágták. A szarvált típusúak között két szarvcsapformát lehet elkülöníteni, a nagy, csigás szarvcsapú, ún. rézjuhot (118., 221., 606. obj.), és a vékonyabb, egyenesen hátrafele görbülő parlagi juhot (383. obj.). A rézjuhnak 4 szarvcsap töredéke került elő. Ezek háromszög átmérőjűek, de inkább csak hátrafele, mint oldalra irányulnak. Egy ép szarvcsap hossza 120,0 mm, egy töredékes szarvcsap töredékhozsza 59,0 mm. A parlagi típus szarvcsap tövének legkisebb átmérője 23,9 mm, legnagyobb átmérője 37,3 mm, báziskörmérete 98,0 mm, töredékhozsza 47,3 mm.

A juhcsontok anatómiai eloszlására jellemző a hátsóvégtagok dominanciája (387 db – 43,5%), ezt követi a koponya (221 db – 24,8%), majd a mellsővégtag (192 db – 22,16%). A koponyacsontok nagy 85,5 %-át a fogak és az állkapcsok teszik ki. Az állkapcsok fogsorhossza (P_1-M_3) 67,1 és 73,6 mm közötti (8. melléklet-CD melléklet). A molaris fogak (M_{1-3}) hossza 43,0 és 50,3 mm közötti, a premolarisoké (P_{1-3}) 20,6 és 24,8 mm. A corpus magassága is különböző, P_1 előtt mérve 18,8 és 22,9 közötti, M_1 előtt mérve 15,6 és 21,3 mm közötti. Igen kevés a törzsregió csontjainak száma (83 db – 9,3%). Feltűnő a csigolyák hiánya (24 db). A leletanyagban 7 ujjperc is előfordult. A hátsóvégtag túlsúlyát a tibia-k rendkívül magas száma (250 db) okozza, mely a hátsóvégtag csontjainak 64,6%-át teszi ki. Ez a nagyszámú tibia nem egyetlen objektumban összpontosult, hanem az objektumok között egyenletesen oszlott el. Feltűnő a medencecsontok hiánya (7 db). A mellsővégtagban a humerus és a radius csontjainak száma (62-70 db) ki egyenlített. A csontok testrégiók szerinti megoszlásában

(KRETZOI 1968) a csontok felét (52,1% – 464 db) a húsos csontok teszik ki, ezen belül a csontok kétharmada (314 db) származik a hátsó végtag területéről. A szárazcsontokat (115 db) itt főként a metapodiumok teszik ki.

A juhok kis és közepes testű egyedek voltak (9. melléklet-CD melléklet). A mérhető hosszú és csöves csontokból számolt marmagassági értékek (TEICHERT 1975) nőstényállatok esetében 59,6 és 68,0 cm közöttiek, 8 méretből számolt átlaguk 64,4 cm (10. melléklet). Az egyetlen kos marmagassága astragalusból számolva 72,8 cm.

A 71 egyed 43,7%-a fiatal egyedtől származott. A fogak áttörése, kopottsága és az elcsontosodások alapján különböző korú egyedek különíthetők el: két egyed neonatus, négy egyed 3 hónaposnál fiatalabb, három egyed 3-9 hónapos kora között, négy egyed 9-10 hónapos korában, egy egyed 1 éves korába, hét egyed 1 és 1,5 éves kora között, hat egyed 1,5 éves korában, három egyed 2,5 éves kora előtt és egy egyed 3,5 éves kora előtt és 40 egyed kifejlett korban került leölésre. A juhok hús és gyapjúhasznosításuk voltak.

Csonteszköz:

A 221. házból előkerült egy juh metacarpus distalis epiphysisből kialakított csonteszköz. A csont distalis vége nincs elcsontosodva, hiányzik. Az ízületi felszínét kissé hegyesebbre igazították. A 178. objektumból előkerült juh metacarpus proximalis végét kissé megfaragták. Félig elkészített csonteszköz lehetett.

Sertés – 225 db – 8,20% – min. 43 egyed

A 223 db csontja 58. objektumból került elő (1-11 db/objektum). Általában 1-4 db sertéscsont került egy objektumba. Kivételt képez a 467. gödör, melyben egy fiatal sertés hiányos váza (44 db) volt. Az előkerült állatcsontok között a sertés a harmadik leggyakoribb faj, aránya 8,13%. A gazdasági haszonállatok közötti aránya is alacsony, mindössze 9,1%. Anatómiai megoszlására a koponyacsontok (101 db – 45,3%), azon belül is az állkapcsok (39 db – 38,6%) erős dominanciája a jellemző. A lelőhelyen nagyon sok alsó és felső állkapocs került elő, sok objektumban több egyed állkapocsa is volt. Három állkapocs esetében (241., 275., 631. obj.) megfigyelhető, hogy az egyik előzáfog (P_3 vagy P_4) helyhiány miatt kissé keresztbe fordul a fogsorívben. A fogak száma is magas (27 db), köztük több szemfoggal (C). A koponyarégió csontjait követik a hátsó és a mellső végtag, majd a törzs csontjai 19,3-17,5-15,7%-os arányokkal (2. melléklet-CD melléklet). A testrégiók szerinti megoszlásban (KRETZOI 1968) a húsos csontok mennyisége a legnagyobb (63 db – 28%), ennek 57,14%-át (36 db) a mellsővégtag csontjai teszik ki. A szárazcsontok (19 db – 8,4%) legnagyobb része (84,2%) a hátsóvégtag területéről került ki. A sertésnél a végtagok distalis része is tartalmaz húst, így a sertés esetében a szárazcsontok területét is felhasználják az étkezés során.

A sertésállomány néhány magas, főként közepes testméretű egyedekből állt (11. melléklet-CD melléklet). A hosszú és rövid csontok hosszából számolt (TEICHERT 1969) marmagasság 67,9 és 80,4 cm közötti, 4 méretből számolt átlaga: 74,35 cm (12. melléklet-CD melléklet). Két egyed magas, és két egyed közepes testalkatú volt. A magas egyedek marmagassága 77,3 cm (astragalus) és 80,4 cm (metacarpus III.), a közepes testalkatúaké 67,9 cm (metatarsus IV) és 71,8 cm (metacarpus III.) volt. A sertések kb. 5-10 cm-rel magasabbak voltak a juhoknál.

A sertések nagy része (74,4%) nem kifejlett egyed volt. A fogak áttörése és kopása, valamint a csöves csontok csontosodása alapján egy egyed foetus, két egyed neonatus, négy egyed 5 hónapos korában, négy egyed 10 hónapos korában, három egyed 1 éves kora előtt, három egyed 1 éves kora körül, három egyed 1,5 éves kora alatt, négy egyed 18-20 hónapos korában, nyolc egyed 2 éves kora előtt és 11 egyed kifejlett korban pusztult el. A sertések egyértelműen húshasznosításuk voltak. Az előkerült agyarak alapján 11 egyed kan és 9 egyed nőstény állat volt.

Csonteszköz:

Három sertés megmunkált csont került elő, mindhárom házból volt. A 181. házból egy sertés combcsontjából (femur diaphysis) kialakított csontgyűrű került elő. A gyűrű hossza 41,5 mm, átmérője 20,7 x 22,5 cm. A 183. házból sertés metacarpus III. volt, melynek diaphysisében két fűrt lyuk van. A lyukak átmérője 4,2 és 5,3 mm, a két lyuk széle közötti távolság 8,6 mm. A csont distalis vége nincs elcsontosodva. Funkciójuk ismeretlen. A 246. házból egy sertés fibulából kialakított ár vagy tű. volt A csont felső vége törött, felszíne fényes, hossza 101,6 mm.

Egyéb háziállatok:

Ló – 189 db – 6,89% – min. 14 egyed

58 objektumból került elő lócsont, objektumonként változó számban (1-15 db). Az objektumokban általában csak néhány (2-5 db) lócsont volt, összefüggő vázrészek és teljes vázak nincsenek. A csontok anatómiai megoszlására a hátsóvégtag csontjainak túlsúlya jellemző (77 db – 40,7%). A hátsóvégtag után a mellső- (45 db – 23,8%), majd a koponyacsontok száma (39 db – 20,6%) a legmagasabb (2. melléklet-CD melléklet). Két objektumból (232., 438. obj.) agykoonya töredéke és állkapocs került elő, öt objektumból (81., 286., 316., 501., 524. objektumok) arckoponya, és hét objektumban volt koponya nélküli állkapocs töredéke. Mind a koponyák, mind az állkapocsok igen töredékesek, alig mérhetőek (13. melléklet-CD melléklet). A törzsregió (18 db – 9,5%) és az ujjpercek száma (10 db – 5,3%) alacsony. A csontok testregiók (KRETZOI 1968) szerinti megoszlásában a húsos csontok száma (63 db – 33,3%) kissé magasabb a szárazcsontok számánál (59 db – 31,2%). A húsos csontokban a mellső-, és a hátsóvégtag aránya nagyjából megegyezik (30 – 33 db), a szárazcsontok

esetében a hátsó végtagcsontok mennyisége (44 db) mintegy háromszor akkora, mint a mellsővégtagé (15 db) (3. melléklet-CD melléklet). A lelőhely lovainak marmagassága 6 metapodium alapján (VITT 1952) számolva 134,6 és 141,8 cm közötti, átlag 136,9 cm, közepes testalkatú (14. melléklet-CD melléklet). A lovak között különböző marmagasságú egyedeket lehetett elkülöníteni, alacsony és középest. Hasonló képet kapunk a töredékes csontok méretei alapján is (15. melléklet-CD melléklet). Mindkettő egyforma számban fordul elő a lelőhelyen. A lovak mellső lábujjára (metacarpus) karcsú vagy középkarcsú, karcsúsági indexe 13,6 – 15,3 közötti (BRAUNER 1916). A hátsó lábujjak kicsit vastagabbak.

A lovak különböző életkorban pusztultak el, öt egyed kifejezett, két egyed 1,5 éves, egy egyed 2 éves, egy egyed 2 és 3 év közötti, két egyed 3 éves körüli és egy egyed 4 éves volt.

A szemfogak és azok méretei illetve csökevényessége alapján négy kanca (81. 316., 475., 638. objektumok) és egy fiatal mén (286. obj.) különíthető el.

Csonteszközök:

Hét *metapodiumot* csonteszközként használtak, ebből hat ún. dörzscsont (KÖRÖSI 2010) és egy esetleg ún. csontkorcsolya lehetett. A dörzscsontok *proximalis epiphysisei* egyenesre, *distalis epiphysisei caudo-cranialis* irányban íveltrel faragottak. A *cranialis* oldal csiszolt, a csiszolat iránya ritkán hosszanti, inkább kereszt és ferde irányú. Az ún. csontkorcsolyák (KÖRÖSI 2010) tényleges funkciója ismeretlen. A csonteszköz kialakítása során a *proximalis epiphysist* egyenesre, a *distalis epiphysist caudo-lateralis* irányban íveltrel, és *medio-lateralis* irányban hegyesedőre faragták. A csont *cranialis* felszínén hosszanti csiszolat látható. Bizonyos csontoknál a *caudalis* felszín is kissé megfaragták. Hasonló kialakítású „csontkorcsolyákat” különféle korokból ismerünk, leggyakoribbak az avar és szarmata telepeken (VÖRÖS 2000; KÖRÖSI 2010).

A 401. házban két db *metacarpusból* készült csonteszköz volt. Mindegyik dörzscsont lehetett. Az egyik *epiphysiseit* apró vágásokkal megfaragták, majd *cranialis* oldalát megcsiszolták. A csiszolat iránya merőleges a csont hosszanti tengelyére. A másik csont *proximalis* végét egyenesre, *distalis epiphysisét dorso-palmaris* irányban íveltrel faragták. A *cranialis* oldal csiszolt. Keveset használták.

A 608. gödörből is egy dörzscsont került elő. A metatarsus *cranialis* felszíne csiszolt, fényes. A csiszolat széles, az *epiphysiseknél* a csontfal átszakadt. Sokat használt eszköz volt (1. kép 3).

A 629. objektumból előkerült *metacarpus* dörzscsontot keveset használták, a *cranialis* oldal csiszolata kezdetleges (1. kép 2).

A 634. házban előkerült dörzscsontot is *metacarpusból* készítették. A *proximalis* és a *distalis epiphysis* is *dorso-palmaris* irányban íveltrel faragott. A *cranialis* felszíne csiszolt, fényes. A csiszolat iránya hosszanti és ferde, szélessége keskeny (1. kép 1).

A 427. objektumból egy *metacarpus* töredéke került elő, melynek *proximalis* vége kissé faragott. Feltehetően félkész dörzscsont, esetleg „csontkorcsolya” lehetett.

A 421. házban talált csonteszköz kialakítása eltér a többitől, mivel mindkét oldalán található csiszolat. A *cranialis* felszínén szélesebb, hosszanti irányú csiszolat látható, *caudalis* oldalát sok apró vágással egyenesre alakították, majd kismértékben megcsiszolták. Dörzscsont vagy „csontkorcsolya” lehetett.

Kutya – 91 db – 3,32% – min. 12 egyed

A kutyacsontok száma viszonylag kevés. Anatómiai megoszlására jellemző, hogy rendkívül sok a koponyából származó csonttöredék (36 db – 39,6%). Különösen sok az állkapcsok száma, összesen 21 db (2. melléklet-CD melléklet). A maradványok között ép koponya nincs, a tíz koponyatöredékből a kutyák típusára, a koponyaformára következtetni nem lehet. Az állkapcsok méretei különböző nagyságú, és feltehetően különböző típusú egyedekre utalnak: az állkapcsok hossza 109 és 129 mm közötti, a fogsorok alveolus hossza (C-M₃) 58,8 és 76,1 mm közöttiek, a corpus magassága M₁-nél 20,2 és 26 mm közötti (16. melléklet-CD melléklet). A fogak egy része hiányzik az állkapcsokból, feltehetően másodlagosan estek ki. Két esetben önálló fog került elő a gödörből, a 221. házban egy jobb felső szemfog (C), a 246. házban egy bal alsó zápfog (M₁), mely nem illeszkedett az ugyanott található állkapocsba.

25 objektumból került elő kutyacsont. Az objektumok típusa eltérő. 14 objektum ház volt, és 11 objektum ismeretlen funkciójú gödör. A lelőhelyen előkerült szkíta házak közül csak ötben (230., 383., 405., 421., 638. objektumok) nem volt kutyacsont. A házakba és gödrökbe került kutyacsontokról elmondható, hogy nem teljes, hiányos vagy részleges vázként kerültek az objektumokba, hanem csak néhány csontját tették bele. Ez alól kivétel az 546. gödör, melybe véleményem szerint egy fogváltásban elpusztult fiatal kölyök tetemét dobták bele. A többi esetben azonban mindig csak a kutya néhány csontja került a házba, vagy a gödörbe. Megfigyelhető, hogy a házak nagy részében kutya koponya töredéke, és/vagy állkapocsa is került. Négy házba és két gödörbe (81., 118., 232., 286., 528., 606. objektumok) koponya részt és állkapocsot is tettek. Két objektumba a koponyatöredék mellé több, azonos oldali állkapocsot is tettek: a 118. házba három jobb oldali állkapocsot, a 232. házba három bal oldali állkapocsot. Öt objektumban (87., 178., 181., 246., 275. objektumok) az állkapocs vagy koponya mellett még egy végtag vagy törzscsont is volt. Ezek között csak a 178. objektum nem ház, hanem gödör, és ebből a végtagcsont mellől egy koponyatöredék került elő. Két házba és két gödörbe (316., 419., 451., 476. objektumok) csak egy-egy állkapocs, egy gödörbe (438. obj) csak egy koponyatöredék került. Két házba és egy gödörbe (183., 200., 517. obj.) csak egy-egy végtagcsontja, öt házba (96., 221., 401., 530., 634. objektumok) kettő vagy több, anatómiailag nem összetartozó csontja került. Egy állkapocs (275. obj.) vágásnyomokat lehet megfigyelni.

A kutyacsontok töredékesek, kevés a mérhető csont (17. melléklet-CD melléklet), egy mérhető hosszú csont (tibia) alapján számolt marmagassága (KOUDELKA 1886) 49,6 cm, alacsony testalkatú volt.

A kutyák különböző korú egyedek voltak. Tíz kifejlett, egy fiatal fogváltás elején lévő, 4 hónapos kölyök és egy 6 hónapnál fiatalabb kölyökre. A 4 hónapos kölyök fogsorában az M_1 áttört, még nem ért teljesen a rágósíkba, rágófelszíne nincs, a szemfogai (C) még az alveolusban vannak. Hiányos csontváza az 546. gödörből került elő. A 6 hónapnál fiatalabb kölyök egy-egy *metapodium*csontja került elő a 606. és a 634. objektumokból kifejlett kutyák csontjaival együtt. A *metapodiumok distalis* vége nem csontosodott el. A 246. házból *infantilis* korú kutya bordái kerültek elő. Az 546., 606. és 634. objektumokból előkerült kutyacsontok életkorban megegyezhettek, de feltehetően legalább két különböző egyedhez tartoztak.

Patológia: A 451. objektumban az állkapocs teste rövidült, ezért a P_4 kissé befordult a fogsor síkjából. A P_3 előtti fogsorrés igen kicsi. A 316. házból előkerült állkapocsban a P_{1-2} kiesett, helye benőtt. A 181. objektumból előkerült combcsonton (femur) gyógyult törés nyoma látható.

Házityúk - 3 db - 0,11% - 2 egyed

A házityúk csontja három objektumból került elő, mindhárom objektum ház volt. A csontok legalább két egyedhez tartoztak. Az egyik egyed fiatal csirke volt, a másik két csont kifejlett egyedtől származott.

Vadállatok - 13 db - 0,47% - 7 egyed

A vadállatok közül csak három faj, az őstulok, a gímszarvas és a vaddisznó maradványai kerültek elő. Mindhárom faj gyakori a vaskorban.

Őstulok 1 db - 1 egyed

A 451. gödörből egy őstulok radiusának *proximalis* töredéke került elő. A radius méretei beleillenek a holocén (JÁNOSSY-VÖRÖS 1981, 95), azon belül az őskori (VÖRÖS 1987, 80) időszak őstulok méreteibe (18. melléklet-CD melléklet). A csontméretek alapján feltehetően őstulok tehén lehetett.

Gímszarvas - 7 db - min. 3 egyed

A lelőhelyen előkerült gímszarvascsontok különböző korú egyedekhez tartoztak. A 232. házban egy újszülött (neonatus) egyed metatarsusa volt. A csont *diaphysis*ének hossza 183 mm, *diaphysis*ének szélessége 14,9 mm, mélysége 14,5 mm. A gímszarvas borjú *epiphysis* nélkül számolt marmagassága 84,7 cm (VÖRÖS 2003), *epiphysis*szel kalkulált magassága 94 cm. A másik két gímszarvas kifejlett egyed volt (18. melléklet-CD melléklet). Az előkerült csontok az agancs és a *metapodiumok* kivételével az értékes, húspan gazdag csontok közé tartoznak (2. melléklet-CD melléklet).

Vaddisznó - 5 db - min. 3 egyed

Vaddisznó csontok két objektumban (183., 232. obj.) voltak, mindegyik objektum ház volt. A két házból három vaddisznó agyar került elő. A 183. házban egy vaddisznó agyarának (C inf.) egyik lemeze feküdt. A lemez vastag falú. A lemez végén fűrt lyuk található, melynek átmérője 6,2 mm. Az agyar eszköz, illetve díszítő elem lehetett, rajta erőteljes kopásnyomok láthatók. A 232. házban talált jobb és bal oldali agyarának (C inf.) megmunkálásnyomok nem látszottak. Mindhárom szemfog him egyedhez tartozott (18. melléklet-CD melléklet).

Hal - 1 db - 1 egyed

A 246. számú házból egy halszájkából készült csonteszköz került elő. Az eszköz csonttű vagy csontár lehetett, hossza: 101,5 mm, minden oldala fényes.

Kagyló - 1db - 1 egyed

A 638. házból egy kagylóhéj (*Unio* sp.) került elő. Megmunkálásnyomok nem látszanak rajta.

IRODALOM

BRAUNER 1916

Brauner, A.: *Losad kurgannih pogrebenij Tiraszpolszkago uezda, Hersonskoj gubernii. – Pferde in Kurgan-Gräberfelden des Tiraspolischen Gebites von Cherson-Guberniu*. In.: *Equus Goschekewischi mihi. Materiali k poznaniju domestnih zsvotnyh Rossii*. I. Zapiriszki Imperatorszkago Obszesztva Szelszkago Hozjajsztva Juzsnoj Rossi. Tom. 86. Kniga i. Odessa 1916.

JANOSSY-VÖRÖS 1981

Jánossy, D – Vörös, I.: *Pleistozäner skelettfund des Ures (Bos primigenius Bojanus) von Nagybjajom (Ungarn)*. *Fragmenta Mineralogica et Palaeontologica* 10 (1981) 79–96.

KÖRÖSI 2010

Körösi A.: *A Felgyő-Kettőshalmi dűlő szarmata és avar csonteszközeinek tipizálása, leírása*. Kézirat. Budapest, 2010.

KRETZOI 1968

Kretzoi, M.: *La répartition anatomique du matériel ostéologique selon les espèces et les déchets*. In.: Gábori-Csánk, V. – Kretzoi, M.: *Zoologie archeologique*. Gábori-Csánk, V.: *La station du paléolithique moyen d'Érd-Hongrie*. *Monumenta Historica Budapestinsensia* III. Budapest 1968, 223–244.

KOUDELKA 1886

Koudelka, F.: *Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugetieren*. In.: *Verhandlungen des naturforscherden Vereines in Brünn*. Bd.24.H.1. Brünn 1885, 127–153.

MATOLCSI 1970

Matolcsi, J.: *Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial*. *Zeitung für Tierzucht und Züchtungsbiologie*. 87/2 (1970) 89–137.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TEICHERT 1969

Teichert, M.: *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor-, und frühgeschichtlichen Schweinen*. *Kühn-Archiv*. 83/3 (1969) 237–292.

TEICHERT 1975

Teichert, M.: *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen*. In.: *Archaeozoological Studies*. Ed.: Clason, A. T. Amsterdam-Oxford-New York 1975, 51–69.

VITT 1952

Vitt, O. V.: *Losadi pazyrykskih kurganov*. *SovArch* 16 (1952) 163–205.

VÖRÖS 1987

Vörös, I.: *An Aurochs (Bos primigenius Boj.) skeleton from the mesolithic peat-bogs at Kecel-Rózsaberek. – Őstulok (Bos primigenius Boj.) csontváz Kecel-Rózsaberek mezolitikori tőzegrétegéből*. *FolArch* XXXVIII (1987) 65–79.

VÖRÖS 2000

Vörös I.: *A tarjánpusztai avar kori ipartelep állatcsont mellékletei*. In.: Gömöri J.: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában*. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. – *The Archaeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period*. Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking. Sopron 2000, 197–202.

VÖRÖS 2003

Vörös I.: *A magyarországi gímszarvas (Cervus elaphus Linneus) postcranialis csontméretei*. In.: *Magyar Biológiai Társaság III. Kárpat-medencei Biológiai Szimpóziuma*. 2003. okt. 28–30. Előadások összefoglalói. Budapest 2003, 185–190.

SCYTHIAN PERIOD (VEKERZUG CULTURE) ANIMAL BONES FROM VECSES, SITE 4

The excavations at Vecsés, Site 4, in 2003–2004, revealed a Scythian Period and a Sarmatian settlement. The study presents an evaluation of the archaeozoological material obtained from features that contained only Scythian finds. The results indicate that 33.32% of the bones came from houses, 1% from a ditch, and 65.65% from diverse pits.

With 3,399 pieces or 99.44%, the preponderance of domesticated animals is overwhelming in the record. Of these, 99.36% came from domesticated mammals, including cattle, sheep, goats, pigs, horses, dogs, and cats. Besides, remains of an otherwise rare species, domesticated chicken, have also been identified in the material. Wild animals included species commonly hunted during that period, such as aurochs, red deer, and wild boar.

The record is highly fragmented, consisting mainly of secondary deposits of kitchen waste; besides, the quantity of skulls thrown into pits is significant.

Three utility animal species make up 89.21% of the animal bones: cattle, small ruminants, and pigs (in descending order by quantity). Relatively many horse bones (189 pcs) have been identified, while the amount of dog bones is small (91 pcs or 3.32%).

Only a few scattered bones have been retrieved from the houses and pits, while no complete or partial animal burials could be observed. Many houses contained a dog skull or a fragment of a dog skull, with or without the jawbone. Feature 118 held three right-side and Feature 232 yielded three left-side jawbone fragments. Many houses also contained a postcranial bone of the same animal, while some comprised the scattered bones of more than one animal. Some features did not contain skulls but only limb bones. The pattern the distribution of the dog bones—especially skulls and jawbones—reflects is likely not accidental but marks deliberate acts probably related to some beliefs. Putting a dog bone (preferably a skull or jawbone) into the house seems to have been a conscious choice.

A dog jawbone from Feature 275 features cut marks, likely related to its separation from the skull.

Several bone tools have been collected from the site. Seven of these, six polishing tools and a bone skate were crafted from horse *metapodia*. Two cattle *metapodia* were also transformed into polishing tools, while another was carved into an artefact of unknown purpose. The distal *epiphysis* of a sheep *metacarpus* was reshaped to be pointier; it was likely used as a stamp. Three worked pig bones—all from houses—have also been found: one of them is a ring made from a thigh bone, another is an item of unknown function from Feature 183 (a house), made by drilling two perforations into the *epiphysis* of a third metacarpal bone, while the third is an awl or needle carved from a pig or fish bone.

1. kép: Lócsontokból készült csonteszközök Vecsés 4. lelőhely szkíta kori objektumaiból

Fig. 1. Horse bone tools from Scythian Period (Vekerzug culture) features of Vecsés, Site 4

AZ M0-S AUTÓPÁLYA
ÁSATÁSOK VECSÉS 4.
LELŐHELYÉN ELŐKERÜLT
KÖANYAG KOMPLEX
VIZSGÁLATA

†Kalmár János– Patay Róbert

Abstract

Az egykori Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága az M0-s autópálya nyomvonalán Vecsés határában többek között Vecsés 4., 54., 67. lelőhelyeken végzett megelőző régészeti feltárásokat. Az ásatások során nagy mennyiségű – több ezer db – kőanyag került a felszínre, amelynek a földtani módszerekkel történt vizsgálata része volt a lelőhelyek komplex, régészeti és geológiai vizsgálatának. Jelen tanulmány Vecsés 4. lelőhely szkíta kori és császárkori (szarmata) települések kőanyagának vizsgálatára összpontosít, amelyek nagy része a közeli felső pannon (pliocén) tavi mészkőből került ki. Ezen kívül távolabbi vidékekről származó kődarabok is jelen voltak: miocén homokos mészkő, badeni amfibol-, és piroxénandezit (Börzsöny, Cserhát), a Budai-hegységből és Észak-Magyarországról származó oligocén homokkő, ópleisztocén terasz-kavics. A morfológiai vizsgálat alapján feltételezhető, hogy a kőanyag nagy része görgetegekből származik. A méretek és a törésfelületek eloszlása arra utal, hogy a természetes kőanyagon bizonyos méretek preferálása, válogatás, ill. alakítás, faragás történt (pl. őrlőköveket, fenőköveket, fazekas kemencék építésére alkalmas kődarabokat tudunk megkülönböztetni). Kohászatra utaló vaspelletes salakot és limonitos vasércet is azonosítottunk. Régészeti szempontból a kőanyag vizsgálata az itt lakók tevékenységére és kereskedelmi kapcsolataira ad új, értékelhető információkat.

KULCSSZAVAK:
M0-S AUTÓPÁLYA, RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK, TAVI MÉSZKŐ, ANDEZIT, HOMOKKŐ, KAVICS, STATISZTIKA, χ^2 -SZÁMÍTÁS

KEYWORDS:
M0 HIGHWAY, ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS, LACUSTRINE, LIMESTONE, ANDESITE, SANDSTONE, PEBBLES, STATISTICS, χ^2 -TEST.

1. A KŐANYAG VIZSGÁLATÁNAK CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI

Az ásatások során feltárt kőanyagról eleve feltételezhető, hogy az ásatás tárgyát képező település vagy emberi közösség által használt anyagok vagy tárgyak összességének fontos része. Ezért a kődarabok anyaga, nagysága, alakja és a kődarabokon észlelt elváltozások régészeti szempontból érdekes információkat hordoznak. Ezeket az adatokat a kőanyag földtani módszerekkel történő vizsgálata során lehet begyűjteni, rendszerezni és kiértékelni.

A vizsgálat első lépése a kődarabok ásvány-, és kőzet-tani meghatározása, szabad szemmel történő, mikroszkópos és szükség esetén nagyműszeres módszerekkel. Fontos megismerni a kő ásványi összetételét, szerkezetét, szövetét, szerencsés helyzetben a kőzetben jelenlévő fosszilis maradványokat, esetenként az elsődleges kőzet elváltozásait. Mindezek alapján sok esetben azonosítható az adott kőzet lelőhelye.

A morfológiai vizsgálat a kődarabok nagyságát, alakját és a nagyságszerinti, ill. alak szerinti eloszlását kívánja megismerni és minél nagyobb számú kődarab leírását, ill. bemérését feltételezi. A mért és észlelt adatok statisztikai feldolgozása az eredeti kőzet telepi sajátosságaira, a kő természetes vagy mesterséges felaprózódására és ezen belül a kőanyag feldolgozására, beépítésére illetve használatára nyújt információkat.

A kőanyagon természetes és mesterséges elváltozások észlelhetők. Az elsők megismerése a kő eredetének pontosítását teszik lehetővé; a mesterséges elváltozásokat a kő használata határozza meg. Végül érdekes követni a kőanyag betemetését követő elváltozásokat is. A morfológiai, szerkezeti-szöveti és ásványi elváltozások főleg a kődarabok felületén észlelhetők, de egyes esetekben a kő belsejében is követhetők (pl. a kiégetés során történő elváltozások esetében).

Végül a geológus és a régész közös feladata a fentiek alapján meghatározott és jellemzett kődarabok térbeli eloszlásának az értelmezése, ásatási objektumonkénti, objektum-csoportonkénti, szintek szerinti, ásatási területek szerinti csoportosításban.

2. AZ ANYAG ÉS A MÓDSZER

A régészeti anyagon a földtani kutatásokban alkalmazott szabad szemmel, polarizációs mikroszkóppal és nagyműszeres módszerekkel végzett ásvány-kőzettani vizsgálatok eszköztárban nem, de módszereiben némileg különböznek a geológusok által végzett munkától.

Az ásatások által feltárt anyagból nem áll a kutató rendelkezésére bármilyen mennyiség; a destruktív módszerekkel végzett vizsgálatokra csak kis minták, pár cm-es kő- vagy üledékdarabok vihetők el; gyakorlatilag nincs lehetőség a mintavétel megismétlésére.

A vizsgált kőanyag, még a látszólag egynemű anyag homogenitása nem adott, hanem bizonyítandó; más szóval még két azonosnak látszó kődarab sem helyettesítheti egymást.

Végül a kőanyag eredete nemcsak hogy eleve nem ismert, de a vizsgálat fő célja pont az eredeti hely és telepi sajátosságok megismerése deduktív módszerekkel: következtetésekkel a kődarab ásványkőzettani (szerkezeti, szöveti, összetételi) és ezen kívül az alaki, felületi, sajátosságaiból.

Mindezek részben lehatárolják a földtani módszerek keretében használt ásvány-kőzettani vizsgálatok lehetőségeit, de ugyanakkor számos értékelhető, esetenként alternatív információkkal segítik elő az archeológiai kutatásokat.

Az ásatások során a következő lelőhelyek kőanyagát vizsgáltuk meg:

Vecsés 4. lelőhely (RKM 2003, 315; RKM 2004, 301; TARI 2006, 51-53):¹ 36 objektumból 201 kődarab;

Vecsés 54. lelőhely (RKM 2004, 302; TARI 2006, 57-58): 19 objektumból 52 kődarab;

Vecsés 67. lelőhely (RKM 2003, 315; RKM 2004, 302-303; TARI 2006, 59-62): 7 objektumból 24 kődarab.

¹ A lelőhelyről és az ott előkerült szkíta kori objektumokról, leletekről lásd Patay Róbert tanulmányát „A Vekezug-kultúra települése Vecsés határában” ebben a kötetben.

A feldolgozott kőanyag szkita kori (Vekerzug-kultúra), császárkori, Árpád-kori és bizonytalan korú objektumokból származik (2. melléklet-CD melléklet).

Csak becsülni lehet, hogy az így megvizsgált anyag a feltárt kődaraboknak kis hányadát, kb. 5-10%-át képezi. Ezért csak feltételeztük, hogy a vizsgált kődarabok egy reprezentatív mintát képeznek a nagy mennyiségű kőszerről leletből és impliciten a teljes kőanyag összetételével és sajátosságaival – észszerű hibahatárokon belül – meg egyezik.

3. A KÖZETTÍPUSOK JELLEMZÉSE

A három ásatási területen azonosított közettípusokat az 1-2. mellékletek (CD melléklet) tartalmazzák.

Hárshegyi homokkő. A kőzet szemcséit többé-kevésbé koptatott kvarc, kvarcit és csillámkvarcit, szórványosan kova és egyéb közettöredék képezik; a járulékos ásványokat cirkon, titanit és opak szemcsék. A szemcsék méretei 0,3-3 mm között vannak, tehát a kőzet részben mikrokonglomerátum-jellegű. A szemcséket kvarcszilánkokból, kevés muszkovitlapocskából és szericitből, kovából és limonitből álló kötőanyag fogja össze (1. kép 2), számos üres, vagy limonittal, szericittel, ritkán karbonáttal kitöltött pórossal.

Szálban e kőzet a Budai-hegységben, Budapest II. és XII. kerületeinek nyugati részében (pl. a Nagy Hárs-hegyen) és a fővárostól északnyugatra, Üröm és Budakalász között található. A közelmúltban is fejtett homokkővet a bronzkortól a múlt század ötvenes éveig őrlőkőnek, malomkőnek vagy köszörűkőnek használták. Hárshegyi homokkődarabok találhatóak a szigetszentmiklósi bronzkori temető kőpakolásaiban (KALMÁR-VICZE 2006), a szentendrei *Ulcisia Castra* római kori katonai tábor kőanyagában (KALMÁR-MARÓTI 2006), valamint Érden és környékén végzett ásatásokban (KALMÁR 2005). Valószínű, hogy a vecsési kőanyag egy felsőbb, finomabb, szintből származik, amelyet javarészt már leműveltek az idők során.

Felső oligocén észak-magyarországi homokkő. A kőzet szürke vagy szürkésbarna színű, kemény, réteges. Szemcséi kvarcból, egy irányba fekvő muszkovitlapokból, bontott biotitkötegekből, szórványos plagioklász-, és mikroklinszemcsékből, gránátból, opak ásványokból, valamint közettörmelékéből áll. A cement mikropátitos vagy pátos kalcit, kevés limonitos elszíneződéssel (1. kép 1). Ebből a fajta homokkőből a közelmúltban fenőköveket, köszörűköveket faragtak, esetenként kisebb őrlőköveket, malomköveket is készültek belőle.

A vizsgált kőzetmintákat az oligocén legfelső szintje és a miocén közötti átmenetet képező Pétervársárai Homokkő Formáció egyes homokkőszintjeivel lehet azonosítani. A formáció szálban a Mátrától északra, Sós-hartyán, Barna, Cered, Pétervársára és Nádújfalu környékén (HÁMOR 1985), valamint a szlovák területen, Losonc (Lozenec) körül jelenik meg. Itt a javarészt laza homokból álló üledéksorban több tíz cm vastag, finomszemcsés,

csillámos, kalcittal cementált homokkőrétegek fejlődtek ki, amelyekből hasonló méretű lejtőtörmelék, kavics keletkezik. Valószínű, hogy a vecsési anyag nem szálból, hanem a lejtőn található törmelékéből származik.

Miocén vulkáni kőzet. Az ásatási területeken piroxéndezit és amfibolandezit (nagyreszt megmunkált) kődarabokat találtunk. A piroxéndezit igen kemény, tömeges, fekete színű, finom szemű kőzet, amelyet 0,6-1,3 mm-es sajátalakú plagioklász fenokristályok, 0,2-0,8 mm-es sajátalakú vagy xenomorf, bontott augit és kb. 40%, mikrolitos üvegből álló barnás alapanyag képez. Mindkét terület anyagában szórványosan találunk vörös oxihornblende szemcséket. Az amfibolandezit szintén igen kemény, tömeges, világos-, vagy sötétszürke, az előbbinél durvább szemcséjű kőzet, amely sajátalakú, ikres és zónás plagioklász és vörös, erősen pleokróos hornblende fenokristályokból és finom szemű, részben üveges, részben mikrokristályos alapanyagból áll (1. kép 3).

Ugyancsak találtunk néhány, sajátalakú kvarcból, szálas, gumós, zavaros, üvegtöredékből, szivacsos, bontott horzsakőből álló riolitit ártufa darabot is.

A Vecsés 4. lelőhelyről származó erősen bontott andezitben a hornblende vagy az augit szinte teljes egészében, az üveges alapanyag nagy részben agyagásványokkal és limonittal lett helyettesítve. Az egyik mintát egy 0,1 mm széles kvarcér szeli át, amely közelében 0,05-0,08 mm-es, négyzet alakú, limonitosodott piritkristályok láthatók.

Mivel hogy a térségben még törmelékben sem jelennek meg eruptív kőzetek, ezért a vizsgált kődarabok eredetét távolabb, vagy a Mátra és Cserhát térségében, vagy a Börzsönyben kell keresni.

A börzsönyi eredet mellett szól az amfibolandezitek és főleg az üveges (hialo)andezitek jelenléte, amely a Börzsöny felső, Andezit Rétegvulkáni Összetben uralgó közettípus, így a Magas-Börzsönyben (Magyar-hegy, Mogyorós-hegy, Kis Hideg-hegy, Rákos-patak) (BALLA-KORPÁS 1980; KORPÁS et al. 1998). Az uralkodóan piroxénes, üveges andezitet a magas-börzsönyi rétegvulkán lejtőin pl. a nagymarosi Hegyes-hegyen vagy Magas-hegyen, vagy a hegység keleti részén, a piroklasztitok elemei között találjuk leggyakrabban. Valószínű, hogy a limonitosodott és hidrotermálisan bontott andezitdarabok a Börzsöny érces előfordulásainak felszíni, oxidált zónájából kerültek az ásatási területre.

Badeni homokkő. Vecsés 4. lelőhelyről két darab fehér színű, rücskös felületű, kődarabot találtunk, amelyek kb. 50% karbonátból (és karbonátos váztöredékekből) és 50% nem karbonátos, törmelékes részből áll. A törmelékes részt 0,3-2 mm-es jól lekerekített, koptatott kvarc, mikroklín, plagioklász, kvarcit, szericites pala, bontott vulkáni kőzet és horzsakő, kova és agyagkő képezi. A karbonátos váztörmeléket nagy mennyiségű, 3 mm-t is meghaladó, bryozoákkal bekérgeződött kagylóhéjtöredékek, foraminiferák, süntüske és algapelletek képezik. A kődarabok valószínűleg a badeni korú Rákosi Lajtamészki Formációból, a Mátra és a Cserhát déli előteréből, a „ditrupás rétegek”-ből (HÁMOR 1985) származnak.

Pannon márgakő, mészmárga és mészkő. Vecsés 4. lelőhely leggyakoribb közettípusát a felső-pannon korú tavi mészkődarabok képezik. A pannon tavi mészkő igen finom szemű, kemény, sárgásszürke vagy szürke, tömeges, pados, réteges vagy gumós szövetű, mikrites szerkezetű karbonátos kőzet. A mikrit a pásztázó elektronmikroszkópos felvételeken 4-6 μm-es, szabálytalan, rücskös-barázdas felületű romboéderekként jelennek meg a felületükre tapadt 0,5-1 μm-es, táblás agyagásványokkal.

A mészkőben kevés, >10% törmelékes ásvány is jelen van: kvarc, mikroklin, olagioklász, muszkovit. A homokos mészkő a mikritbe beágyazott, 10-15%, szegletes kvarc-, kvarcit-, ortoklász-, mikroklin-, plagioklász-, és kőzettörmelék-szemcséket, valamint üde muszkovit lapocskákat tartalmaz (1. kép 4). Gyakoribbak a mikropátitos átkristályosodási zónák. Általában a kvarc-szemcsék körül üde mikropátitos korona látható. A vecsési területen ugyancsak találtunk a pannon rétegsor felső szintjeiből származó homokos márgadarabokat.

A tavi mészkő szálban a vecsési lelőhelytől kb. 8 km-re északra elhelyezkedő Maglód 1. lelőhely közvetlen közelében a lépcsősen megjelenő réteglapokat, fejtési nyomokkal.

A fent leírt kőzeteken kívül a területeken néhány darab szürke (pannon?) márga, kvarckavics és ismeretlen eredetű kovaszilánk jelent meg a feltárt objektumokban.

4. A KŐANYAG ALAKTANI VIZSGÁLATA

Az alaktni vizsgálat alapját a kőanyag méretei (hossz, szélesség, vastagság) és a vizuálisan észlelt, az alakra, a felület minőségére és a felületre lerakódott anyagokra vonatkozó megfigyelések képezik. Az alaktni vizsgálatok célja a kőanyag származásának és a felhasználása során, illetve azt követően létrejött változásoknak a kimutatása volt.

Méreték és méreteloszlás. A közzettanilag egynemű kődarabok méretei egy megadott intervallum keretében véletlenszerűen változnak. Ha a vizsgált halmaz kiterjedése minimum 30 db, e változások statisztikailag feldolgozhatóak és az eredmény régészetiileg is értékelhető információkat hordoz.

A statisztikai feldolgozás első lépéseként a méretek eloszlását kell megállapítani. E célból a közzettani alapon elkülönített halmazok méreteit osztályokra bontottuk, amelyek nagyságát (d) a Sturges-képletben (SARAPOV 1965) a vizsgált halmaz kiterjedése ($x_{\max} - x_{\min}$, illetve $\log x_{\max} - \log x_{\min}$) és a halmaz nagysága N alapján számítják ki:

$$d = \frac{|x_{\max} - x_{\min}|}{\sqrt{1 + 3,322 \log N}}$$

$$d = \frac{|\log x_{\max} - \log x_{\min}|}{\sqrt{1 + 3,322 \log N}}$$

Normál, illetve lognormál eloszlás esetében az így meghatározott osztályok a Gauss-függvény szerint rendeződnek el és eleget tesznek a χ^2 kritériumainak. Ha az eloszlás nem normális, az osztályok különböző, szabálytalan görbékre vetülnek.

A régészetiileg hasznosítható észlelések terén az eloszlás jellege információkat hordoz. Ismeretes ugyanis, hogy a természetben lezajló folyamatok, így a kőzetek mállása és szétesése, a különböző törmelék-, és üledék felhalmozódás folyamán a szemcsék, szilánkok, kődarabok nagysága (méret, felület, térfogat, tömeg) normál, illetve lognormál eloszlásban jelenik meg. A normál eloszlás rendszerint az egyszerű, egy irányban történő és időben meg nem ismétlődő folyamatokat jellemzi, míg a lognormál eloszlás több tényező egy irányba mutató, együttes hatását feltételezi és ez időben is elhúzódik, netán többször is megismétlődik (SÍKOS 1984). Ezért, ha egy halmaz, pl. egy halom kődarab méretei normál, illetve lognormál eloszlást mutatnak, valószínű, hogy eredeti helyéről természetes állapotban és alkalmasint válogatás nélkül hozták be a vizsgált területre. Ellenkező esetben, ha a kőveket egy célnak megfelelően nagyság, alak vagy egyéb tulajdonság alapján átválogatták, csonka, vagy aszimmetrikus eloszlási görbék jelennek meg, amiből következtetni lehet a válogatás céljára is.

Vecsés 4. lelőhely esetében statisztikailag értelmezhetőek voltak a tavi mészkődarabok és a miocén vulkáni kőzetdarabok méretei. A tavi mészkődarabok méretei jelentős intervallumban szóródnak, a 30 cm-es tömböktől a pár cm-es szilánkokig. A hosszúság és a vastagság aritmetikus skálán egyenesen, a szélesség és az átlagméret a 10 cm körüli méreteknél kissé megtörve követi a hiperbola-szerű görbét, ami bimodális eloszlást sejtet. A logaritmusos skálán csakugyan megjelenik a méretek ilyen típusú eloszlása. A szélességnél jól látszik a két maximum, az egyik kb. 3 cm szélességnek, a második 6 cm-nek felel meg: ezek köré csoportosulnak a kődarabok alakításakor keletkezett szilánkok, illetve a felhasználható kődarabok. Az eloszlás bimodális jellege miatt úgy a hosszúság, mint az átlagméret valószínű eloszlási diagramjai a lognormál eloszláshoz viszonyítva bal felé tolódnak el. Ezt azzal is lehet magyarázni, hogy a begyűjtési helyen eleve csak apróbb anyag állt a rendelkezésre, a maitól eltérő lejtőviszonyok miatt. Ide tartozik az is, hogy a kőanyag jelentős része sima felületű kavics, ami arra utal, hogy a jelenleg teljesen elmosarasodott patak abban az időben még képes volt durvább, kavics jellegű törmelék, így a cm-es méretű tavi mészkő-kavics elemeket elszállítani.

A miocén korú vulkáni kőzetdarabok esetében a méretek jelentős mértékben eltérnek egymástól és az értékek szórása is magas. A méretek eloszlása ugyancsak változatos: a hosszúság és a vastagság lognormális eloszlású és eleget tesz a χ^2 tesztnek ($\chi^2= 4,825$ és $0,323$ a megengedett 9,566-hoz viszonyítva), a szélességnél viszont megjelenik a bimodális eloszlás (3. melléklet 1-3-CD melléklet), az aritmetikus és a lognormális skálán egyaránt. A méretek eloszlása az alakzatok ismeretében arra enged következtetni, hogy a vulkáni kőzetdarabok alapvetően a természetben eleve felaprózódott törmelékből (görgöttegekből) származtak, de egyrészt kiválogattak bizonyos alakú darabokat (feltehetően a keskenyebbeket) másrészt a kődarabok egy része további felaprózódásnak volt alávetve és ezért jelen vannak a kis (centiméteres méretű) lapos-szilánkos töredékek is.

Alak. A három ásatási területen közettípusonként vizsgáltuk a kőanyag alakját, összehasonlítva a javarészt szabálytalan darabokat egyes szabályos, mértani alakzatokkal. Az így kapott alakindex eloszlása az oszlopos-hengeres, izometrikus és lapos idomok eloszlását szemlélteti.

A kőanyag alak szerinti eloszlásában az eltérő részarányok dacára a három területen hasonló képet mutat. Az oligocén homokkődarabok esetében Vecsés 4. lelőhelyen jelentősen dominálnak a csonka gúla alakú idomok (3. melléklet 4-CD melléklet); a tavi mészkő, márga, meszes homokkő daraboknál Vecsés 4. és 54. lelőhelyeken a lapos idomok az uralkodóak. A vulkáni kőzeteknél Vecsés 4. lelőhelyen területen a hosszú, a két másik területen a lapos idomok a jellemzőek (3. melléklet 6-CD melléklet).

Felület. A kőanyag természetes felülete a kődarabok eredeti települési viszonyairól ad információt. Általában a sima felület a folyami hordalékra, mészkonkréciókra vagy a feltárásokban sok ideig erózióknak kitett kőfelületekre jellemző; az érdes a szemcsés kőzetek ásványainak differenciált kioldására, a rücskös felület a kis távolságon gravitációsan mozgó görgöttegekre, az üreges karsztos kioldásokra. A három ásatási terület kőanyaga e tekintetben hasonló eloszlásban jelenik meg: az oligocén homokkő és a vulkáni kőzetek felületét az érdes, a tavi mészkődarabokat a sima és az üreges felület jellemzi. A kődarabok javarészen a különböző felületek kombinációját találjuk mindkét területen. A felületeken látható elemek is a kőzetösszetétel függvényében jelennek meg, így az oligocén homokkő felületén a kalciterek, a tavi mészkő esetében a pórusok és a karsztos kioldások, míg a vulkáni eredetű kőzeteknél a repedések és a kvarcerek a jellemzőek. Ugyancsak a felületen jelennek meg különböző elszíneződések, hártvány és bevonatok, így a tavi mészkődarabokon megjelenő mésztufa és a vulkáni kőzetek bontását jelző limonitkéreg, az utóbbi főleg a Vecsés 54. lelőhelyen.

5. A KŐANYAG MEGMUNKÁLÁSA

Vecsés 4. és 54. lelőhelyek kőanyagának jelentős részén azonosítottunk friss töréseket, ütésnyomokat, csiszolt, koptatott felületeket valamint hőhatás által létrejött elváltozásokat.

Egy kővön több törésfelület is található, ezért a törésfelületek számszerű eloszlása a kőanyag megmunkálásának a mértékét is adja. E tekintetben látható, hogy a tavi mészkő kevésbé volt megtörve, míg az andezit darabok megmunkálása jelentősen nagyobb volt. Ugyanaz a helyzet a törésfelületeken megjelenő ütésnyomok esetében is (3. melléklet 5-CD melléklet).

A csiszolt felületek egyes lapos vagy hasábszerű homokkőveknél, főleg az oligocén homokkődaraboknál, valamint az andezitnél jelennek meg. A hárshegyi típusú homokkő koptatott felülete sík, de megfelelő nagyításban éles kovabarázdák, gerincek láthatók (2. kép 3). A hasábszerű kődarabok valószínűleg fémeszközök élezésére szolgáltak. Részarányuk jelentős a Vecsés 54. lelőhely kőanyagában.

A síkra koptatott rücskös felületek hárshegyi homokkő-, és andezit-daraboknál jelennek meg, összetört őrlőkövek részeként mind a három ásatási területen.

A hő hatására színváltozással és hajszálrepedésekkel járó pörkölés, koromfoltok, égetett kérgék, részbeni és teljes kiégetés volt azonosítható a kőanyagon, de főleg a tavi mészkődarabokon, amelyek 25%-a hőhatást szenvedett, valószínűleg az itt feltárt kemencék, tűzhelyek részeként.

Végül meg kell említenünk a Vecsés 4. lelőhely több objektumában, köztük a 634. számú szkíta kori (Vekerzug-kultúra) házban és az 555. számú, császárkori kemencében (3-4. kép, 1. melléklet-CD melléklet) talált néhol jelentős vastartalmú limonitos vasércdarabokat (2. kép 2) és a vaspelleteket tartalmazó salakdarabokat (2. kép, 1, 4), amelyek a településen folytatott vaskohászati tevékenységre is utalhatnak. (4. melléklet-CD melléklet)

6. A KŐZETTANI ÉS ALAKTANI VIZSGÁLATOK RÉGÉSZETI ÉRTÉKELÉSE

Régészeti szempontból nagyon fontosak azok a kereskedelmi kapcsolatok, amelyekre az egyes kőfajták eredete utal. A szkíta kori (Vekerzug-kultúra) régészeti anyagban már jól ismertek és dokumentáltak a Halstatt-kultúra dunántúli és esetleg kelet-alpi területeivel való intenzív kapcsolatok (KEMENCZEI 2009, 101-102, 113), amelyeknek fontos érintkezési és közvetítő zónája lehetett a Duna-nyar vidéke és a mai Budapest területe. A Vecsés környéki szkíta kori települések kőanyagában előforduló hárshegyi homokkő ezeknek a kapcsolatoknak lehet újabb bizonyítéka. A hegyvidéki területekkel és az ott megtelepedett

közösségekkel (KEMENCZEI 2009, 159-176) való intenzív kapcsolatokra mutatnak a felső oligocén észak-magyarországi homokkövek és a miocén vulkáni kőzetek. A szarmata időszak kőanyaga nagyrészt ugyanarról a területről származott és gyakorlatilag ugyanazokat a kőzettípusokat használták, mint a szkíta korban; így sok száz éven keresztül hasonlóan intenzív kapcsolatrendszer megléte tételezhető fel a megfelelő kőanyag kitermelésére alkalmas területekkel. A szarmata korú objektumok esetében felvetődik a kérdés, hogy milyen úton és milyen közvetítéssel kerültek egyes kődarabok ide, ugyanis a budai köveket csak római bányatulajdonosoktól szerezhetők be a szarmaták. A cserhádi, börsönyi kőzettípusok a szarmata-germán (kvád) kapcsolatokra mutatnak. A Mátrától északra fekvő kőáru esetleg kelta vagy germán törzsektől származhat. A közeli, Gödöllői-dombságból behozott anyag valószínűsíthetően a szomszédos szarmata településekről érkezett a településekre.²

7. ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

Az M0-s autópálya Vecsés környéki nyomvonalán végzett ásatások alkalmával többek között szkíta kori (Vekerzug-kultúra) és császárkori (szarmata) települések kerültek feltárássra. Az ásatások kőanyaga oligocén korú (hárshegyi és észak-magyarországi) homokkőből, miocén andezit-típusokból, kevés folyami kavicsból és jelentős mennyiségű pliocén tavi mészkőből áll. Az alaktani vizsgálat alapján állítható, hogy a kőanyag nagy része görgetegből származik; esetenként kimutatható a tudatos szelektálás és a méretre faragás is. A kőanyag egy része fenő-, és őrlőkőnek volt használatos, a tavi mészkő pedig, amelynek 25%-án tűznyomok láthatók, főleg kemencék alapozására vagy építésére szolgált. Az azonosított kőanyag jelentős hányadát a települések távolabbi környezetéből szedték össze és szállították. Ez alapján feltelezhetőek a lakók kereskedelmi kapcsolatai az ott élő törzsekkel, népcsoportokkal.³

---

2 A szarmata időszakból származó kőanyag értékeléséhez felhasználtuk Dr. Kulcsár Valéria eredményeit sajtó alatt lévő tanulmányunkból (KALMÁR-PATAY-KULCSÁR in press)

---

3 A szerzők ezúton nyilvánítják köszönetüket dr. Kuti Lászlónak, a Magyar Állami Földtani Intézet Környezetföldtani Osztálya vezetőjének, dr. Simon Lászlónak, az egykori Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága igazgatójának és Dr. Tari Editnek, az autópálya-ásatások koordinátorának a tanulmány elkészítéséhez nélkülözhetetlen szakmai és anyagi háttér biztosításáért.

IRODALOM

BALLA-KORPÁS 1980

Balla Z. – KORPÁS L.: *A Börzsöny-hegység vulkáni szerkezete és fejlődéstörténete*. MÁFIJ 1978, 197-204.

HÁMOR 1985

Hámor G.: *A Nógrád-Cserhádi kutatási terület földtani viszonyai*. *Geologica Hungarica. Series Geologica*. 22 (1985) 8-307.

KALMÁR 2005

Kalmár J.: *Jelentés az Érd 18. ásatási terület kőanyagán földtani módszerekkel végzett vizsgálatok eredményeiről*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2005.

KALMÁR-MARÓTI 2006

Kalmár, J. – Maróti, É.: *About the stone material and mortar composition of the Roman buildings, Ulcisia Castra, Szentendre, Hungary*. *Carpathian Journal of Earth and Environment Sciences*, I. 1. (2006) 27-40.

KALMÁR-PATAY-KULCSÁR IN PRESS

Kalmár J. – Patay R. – Kulcsár V.: *Az M0-s autópálya Üllő és Vecsés közötti szakaszán végzett ásatások kőanyagának földtani vizsgálata. – Some data as concerning the study of stone material with geological methods, Üllő and Vecsés archaeological excavation sites, Hungary*. FöldtKözl s.a.

KALMÁR-VICZE 2006

Kalmár J. – Vicze M.: *A szigetszentmiklósi bronzkori temető kőzetanyagának alaktani és petrográfiai vizsgálata*. *FöldtKözl* 136/1 (2006) 105-119.

KEMENCZEI 2009

Kemenczei, T.: *Studien zu den denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe*. IPH XII. Budapest 2009.

KORPÁS ET AL. 1998

Korpás L. – Csillagné Teplánszky E. – Hámor G. – Ódor L. – Horváth I. – Fügedi U. – Harangi Sz.: *Magyarázó a Börzsöny és Visegrádi-hegység földtani térképéhez, 1:50 000. Andezit rétegvulkáni ösztlet*. MÁFI kiadvány 1998, 83-89.

RKM

Régészeti Kutatások Magyarországon. – Archaeological Investigations in Hungary. (Budapest)

SARAPOV 1965

Sarapov, I. P.: *Primenenije matematiceszkij sztatisztiki v geologiji. Statisticeszkij analiz geologiceszkih dannih*. Nedra 1965, 3-328.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében, 2001-2006. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

COMPLEX EVALUATION OF LITHICS FROM VECSÉS, SITE 4

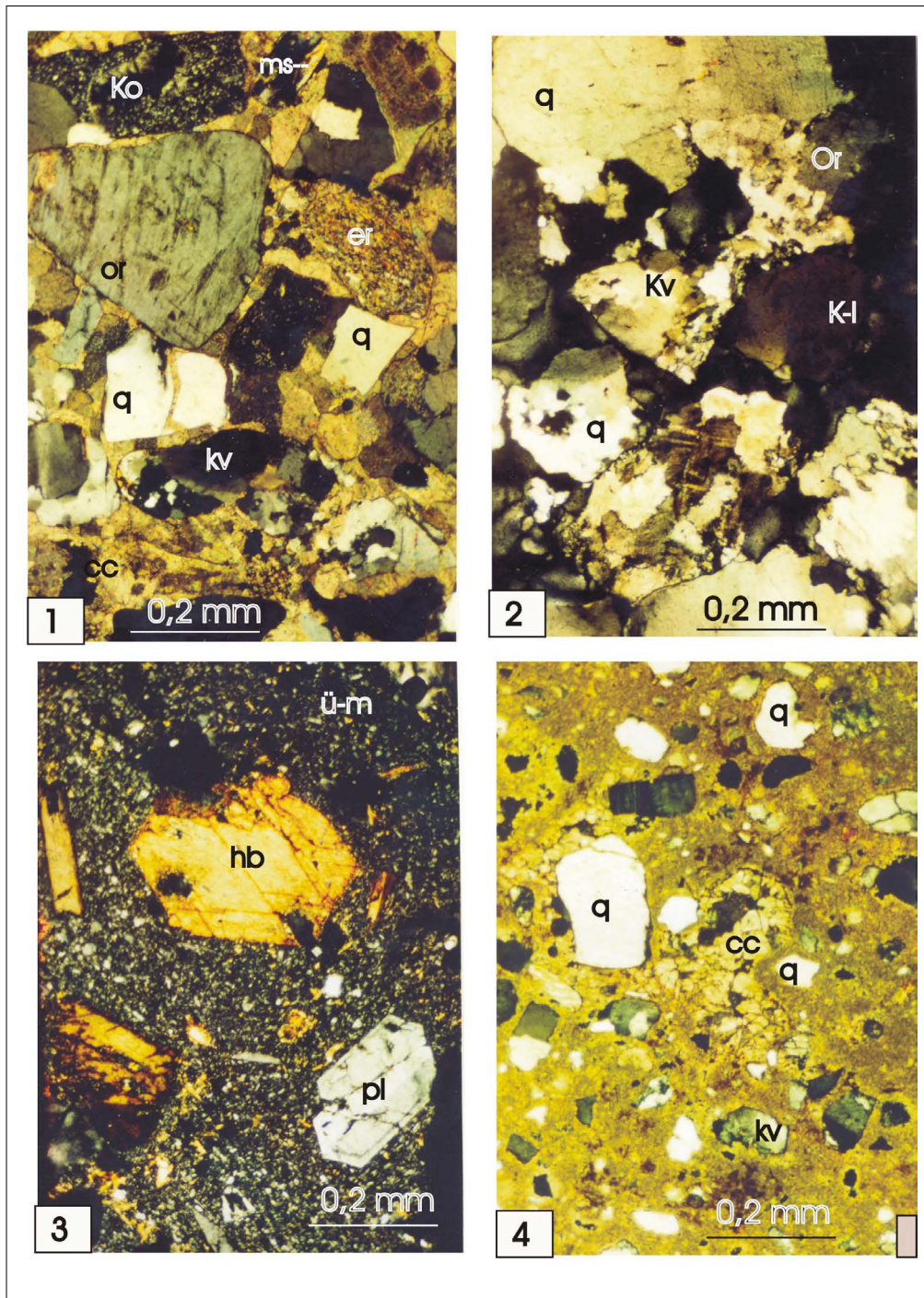
The former Pest County Museum Directorate conducted preventive excavations along the path of the then-planned M0 motorway on several sites, including Vecsés, Sites 4, 54, and 67, between 2002 and 2004. The geological analysis of the collected thousands of lithic fragments and artefacts was part of the complex archaeological-geological assessment of the respective sites. The focus of this study is the lithic records of the Scythian and Roman Imperial Period (Vekerzug culture, Sarmatian) horizons at Vecsés, Site 4.

Most stone finds were made of Pannonian limestone, a Pliocene lacustrine limestone variant, and raw materials from distant locations, including Miocene sandy limestone, Baden amphibole andesite, and pyroxene andesite from the Börzsöny and Cserhát Mountains, as well as Oligocene sandstone and Old Pleistocene terrace gravel from the Buda Mountains and the area of Northern Hungary.

Based on their morphological characteristics, most lithic materials were likely obtained from secondary deposits (boulders), while the sizes of the appearing stones and the distribution of the surface fractures indicate a deliberate selection (a preference for specific sizes) and shaping (into, for example, quernstones, whetstones, and worked stones built into the masonry of pottery kilns). Slag with iron pellets and lumps of limonite, a kind of iron ore, have also been identified in the material.

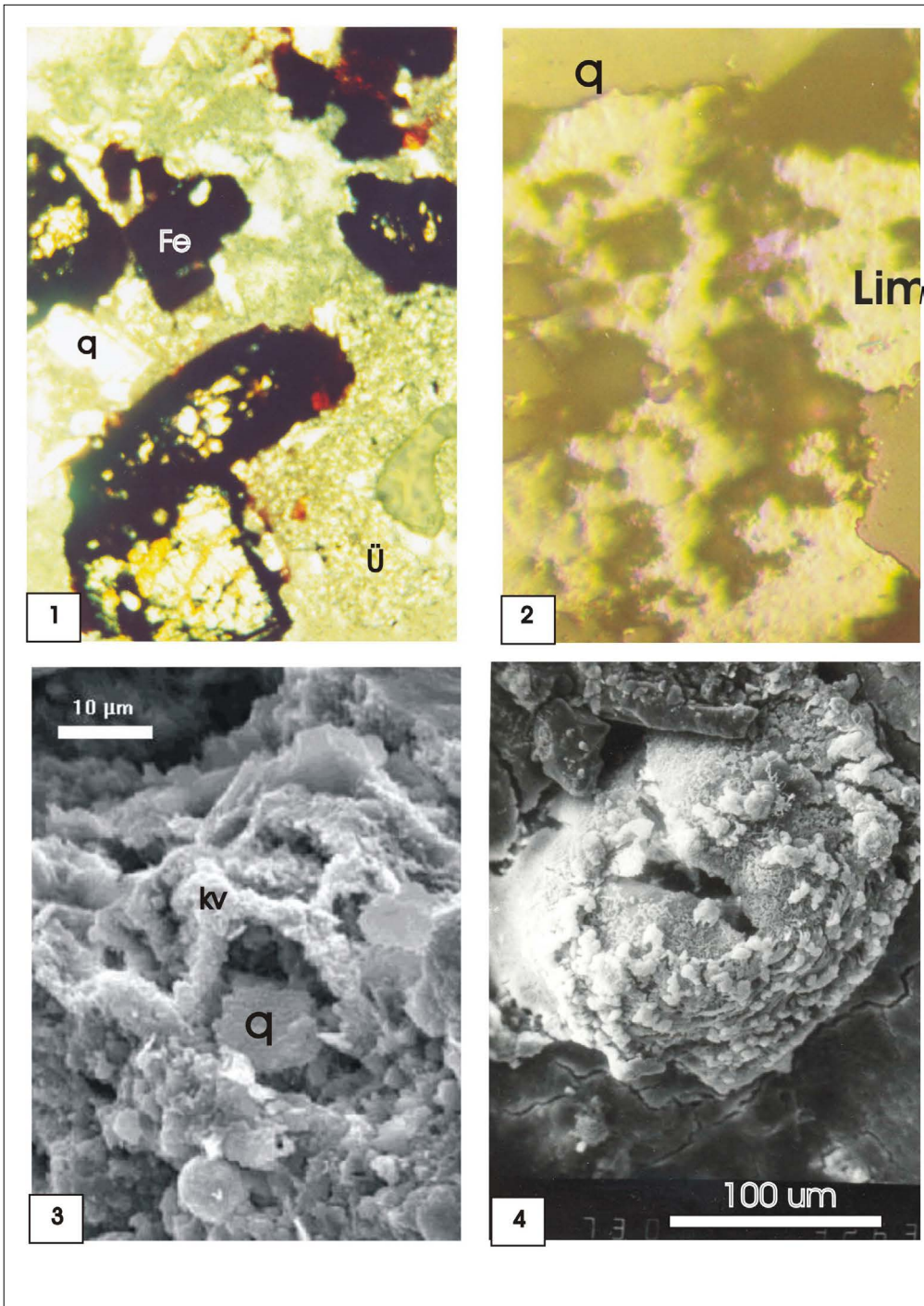
The archaeological evaluation of the lithic material provides new, relevant information on the range of activities of the local community and their commerce-based connections. The Scythian Period (Vekerzug culture) record reflects the well-known intensive connection network encompassing this area and the Hallstatt Culture in Transdanubia and the eastern Alpine region, in which the Danube Bend and the area of today's Budapest were important zones of contact and transmission. The pieces of Hárshegy limestone in the find material of Scythian settlements in the area of Vecsés might be another evidence of these connections. The Upper Oligocene sandstones and Miocene volcanic rocks from Northern Hungary mark a connection with communities inhabiting the mountain ranges.

The lithics of the Sarmatian horizon have largely the same provenance as the Scythian, and the stone types are also identical, outlining a centuries-long continuity of active connections between this area and the zones of the natural raw material deposits.

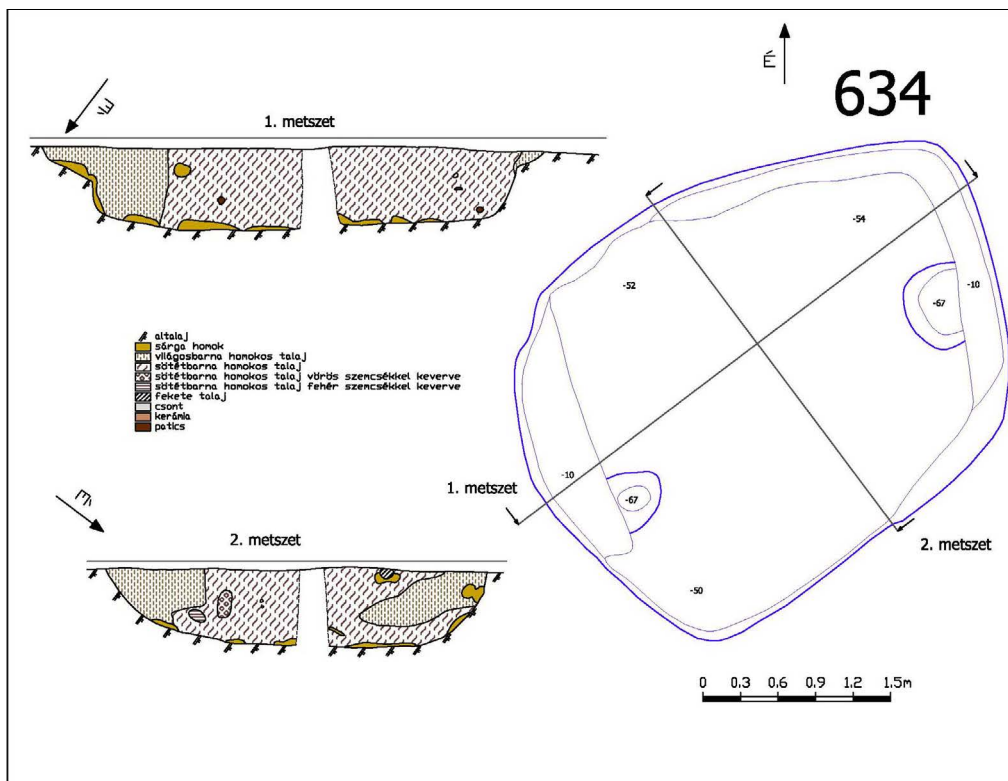
1. kép: 1. Oligocén korú meszes homokkő; q, kvarc; kv, kvarcit; ko, kova; or, ortoklász; ms, muszkovit; er, bontott eruptív kőzettörmelék; cc, pátos kalcit cement. Vékony csiszolat, + nikolok (Vecsés 4. lh. 340. obj.); 2. Hárshegyi típusú homokkő; q, kvarc, kv, kvarcit; or, ortoklász; k-l, kovás-limonitos kötőanyag. Vékony csiszolat, + nikolok (Vecsés 4. lh. 404. obj.); 3. Amfibolandezit; hb, hornblende; pl, plagioklász; ü-m, üveges-mikrolites alapanyag. Vékony csiszolat, + nikolok (Vecsés 4. lh. 634. obj.); 4. Tavi homokos mészkő; q, kvarc; kv, kvarcit; cc, pátos kvarcit mikrites alapanyagban. Vékony csiszolat, + nikolok (Vecsés 4. lh. 220. obj.)

Fig. 1. 1, Oligocene limnic sandstone (q: quartz, kv: quartzite, ko: flint, or: orthoclase, ms: muscovite, er: degraded eruptive rock fragment, cc: sparitic calcite. Thin section, XPL; Vecsés, Site 4, Feature 340; 2. Hárshegyi sandstone (q: quartz, kv: quartzite, or: orthoclase, k-l: quartzitic-limonitic matrix. Thin section, XPL; Vecsés, Site 4, Feature 404; 3. andesitic amphibole (hb: hornblende, pl: plagioclase, ü-m: porous matrix with microliths). Thin section, XPL; Vecsés, Site 4, Feature 634; 4. lacustrine sandy limestone (q: quartz, kv: quartzite, sparitic calcite in micritic matrix). Thin section, XPL; Vecsés, Site 4, Feature 220

2. kép: 1. Üveges salak (ü) vaspeletekkel (Fe), kvarcsczemcsékkel (q). Vékony csiszolat, II nikolok (Vecsés 4. lh. 588. obj.); 2. Bontott, kvarcosodott (q) andezit, szívacsos limonitmezőkkel (Lim). Felületi csiszolat (Vecsés 4. lh. 382. obj.); 3. Hárshegyi homokkő koptatott felülete; q, kvarcsczemcse; kv, gumós kova kötőanyag. Pásztázó elektronmikroszkóp fotó (Vecsés 4. lh. 484. obj.); 4. Megrepedt vaspellet limonitkéreggel a salakból. Pásztázó elektronmikroszkóp fotó (Vecsés 4. lh. 588. obj.)

Fig. 2. 1, Vitreous slag (ü) with iron pellets (Fe) and quartz grains (q). Thin section, XPL; Vecsés, Site 4, Feature 588; 2, degraded andesite with developed quartz inclusions and limonite sponge (Lim). Polished section; Vecsés, Site 4, Feature 382; 3, eroded surface of Hárshegy limestone (q: quartz grain, kv: nodular siliceous matrix). SEM image; Vecsés, Site 4, Feature 484; 4, cracked iron pellet with a limonite crust from the slag. SEM image; Vecsés, Site 4, Feature 588

3. kép: Vecsés 4. lh., 634. objektum

Fig. 3. Vecsés, Site 4, Feature 634

4. kép: Vecsés 4. lh., 555. objektum

Fig. 4. Vecsés, Site 4, Feature 555

SZKÍTA KORI
(VEKERZUG-KULTÚRA)
ÁLLATCSONTLELETEK
ECSEK 6.-MAGLÓD 1.
LELŐHELYRŐL

Tugya Beáta

A szkíta kori állatcsontok feldolgozottsága néhány más régészeti korszakéval ellentétben, csak néhány lelőhelyre terjed ki, többségükön az objektumokból előkerült csontok mennyisége viszonylag kevés. A dolgozat újabb adatokat szolgáltat a szkíta lakosság húsfogyasztási szokásairól, életmódjáról, állattartásáról, vadászatáról. Az Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyről feldolgozott szkíta állatcsontok száma meghaladja az ezret; az archeozoológiai vizsgálattal adatokat kapunk a szkíta kori lakosság húsfogyasztási szokásairól. Jellemző, hogy elsősorban háziállatok levágásából fedezték hússzükségletüket. Életükben a vadászat is jelen volt, de az nem lehetett mindennapos, inkább csak alkalmoszerű, kiegészítő jellegű. A csontok mennyisége alapján a fajok gyakorisági sorrendje a következő: szarvasmarha – ló – juh és/vagy kecske – sertés – kutya – tyúk. A csak tájékoztató jelleggel megadott legkisebb egyedszám alapján más kép rajzolódik ki: a sertés nagyobb, a ló kisebb jelentőségű háziállatnak tűnik a húsfogyasztást, a levágott állatokat tekintve. Tyúkcsontok is előkerültek, a faj a szkíta időszakban még nem elterjedt. A vadászat a nagyvadak mellett kiterjedt az apróvadakra is. Megtalálható a gímszarvas, az őz, a vaddisznó, a mezei nyúl, továbbá egy ritkán előforduló faj, a barnamedve egy csontja is. Néhány megmunkált, csontból és agancsból készült tárgy gazdagítja, színesíti a leletanyagot.

KULCSSZAVAK:
SZKÍTA KOR (VEKERZUG-KULTÚRA), ÁLLATCSONT, ÁLLATTENYÉSZTÉS, VADÁSZAT, CSONT-, ÉS AGANCSSESZKÖZ

KEYWORDS:
SCYTHIAN AGE (VEKERZUG CULTURE), ANIMAL BONE, ANIMAL HUSBANDRY, HUNTING, BONE AND ANTLER TOOL

BEVEZETÉS, VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Az Ecser 6. lelőhelyen feltárt 3375 objektum többsége a késő rézkori Baden-komplexumhoz és a szármatakhöz köthető, de feltárássra került 58 szkíta kori (Vekerzug-kultúra)¹ objektum, többségükből állatcsont is előkerült, mennyiségük azonban csak közepes, 768 db.

Maglód 1. lelőhelyen mintegy 250 szkíta kori objektumot tártak fel, közülük csak néhány tucat objektum csontleleteinek feldolgozása zárult le, a csontok jelenlegi száma 356 db. Ezek archeozoológiai feldolgozása még tart, ezért a jelen tanulmány csak rövid ismertetésükre szorítkozhat.

A két lelőhely összetartozik, ugyanannak a szkíta kori településnek a részei kerültek elő mindkét területen, ezért csontleleteket (1124 db) együtt, összevonva vizsgálom.²

A feltárt objektumok között zömmel gödrök találhatók, de néhány ház is előkerült.

A leletek egy kisebb részén rágás-, és darabolásnyomokat (bárd-, és vágásnyomok) lehetett felfedezni, ami igazolja a leletek konyhahulladék jellegét. Ugyanezt támasztja alá a csontok fizikai hosszúságának elemzése: a leletek 12%-a 5 cm-nél kisebb méretű volt. A legnagyobb egységet az 5-10 cm közötti nagyságú csontok (505 db) alkotják, ez az ideális méret a sütés-főzési tevékenységek során. Használható mérettartományt jelent még a 10-15 cm-es nagyság is, ide a leletek 23%-a, azaz 266 db csont tartozik. Természetesen ezekbe a kategóriákba azok a csontok is beletartoznak, amelyeket méretüknél fogva nem, vagy alig kell darabolni. A 15 cm-nél nagyobb leleteket szinte kivétel nélkül a húst nem tartalmazó száraz végtag régió csontjai jelentik (például a kézközép- és lábközépcsontok), ezeket nem érdemes darabolni, éppen ezért jó támpontot jelentenek a marmagasság becsléséhez. Nagyobb mennyiséget jelentenek a medrükből kihullott fogak is, ide 108 lelet tartozik.

A dolgozatban szereplő csontméretek a régészeti állattanban egyezményesen elfogadott nemzetközi szabványnak felelnek meg (DRIESCH 1976). Az életkor

meghatározás SCHMID 1972 alapján történt. A csontok anatómiai megoszlása a 2. mellékletben-CD mellékleten, míg a csontok méretei fajonként a 3. mellékletben-CD mellékleten találhatóak.

LEÍRÁS

A lelőhely közepes mennyiségű, 1124 db-os csontanyagából 1094 db-ot lehetett meghatározni. Számos állatfaj maradványai kerültek elő, a háziállatokon kívül több vadászott faj egy-két lelete is megtalálható (1. melléklet-CD melléklet).

A csontleletek alapján elmondható, hogy a szkíta lakosság nagyjából háziállatok levágásából fedezte hússzükségletét, a vadászatnak csak alkalmoszerű, kiegészítő szerepet tulajdoníthatunk. A házi és vadászott fajok aránya a leletanyag jelenlegi feldolgozottsági szintjén 97,8 : 2,2%. A leletanyag kisebb részét, 30 csontot nem lehetett fajhoz sorolni, ezek nagytestű patás-, illetve kis-testű emlősállatok csontjai, valamint két madárcsont töredék, amelyeket szintén nem lehetett meghatározni.

Szarvasmarha

A lelőhely leggyakoribb állatfaja, 538 db csontja a meghatározható leletek 49,1%-át teszi ki. A legkisebb egyedszám³ 12, ezt tekintve azonban csak a harmadik leggyakoribb faj volt. Egy-egy szarvasmarha levágásával mind a juh és a kecske, mind pedig a sertés húsmennyiségének többszörösét nyerik. A szarvasmarha többhasznú háziállat: ereje igavonásra alkalmassá teszi, teje és az abból készített élelmiszerek táplálékként szolgálnak, levágása után húsa, bőre, szarva, csontjai egyaránt felhasználhatók.

1 A továbbiakban a szkíta kor megnevezést a Vekerzug-kultúra egyenértékű szinonimájaként használom.

2 A lelőhelyekről részletesen lásd PATAY 2024, 129.

3 MNI= Minimum Number of Individuals, legkisebb egyedszám; számítása során számba kell venni egy-egy állatfaj ugyanazon csontleletének ugyanolyan oldali, azonos jellegű csonttöredékeit, valamint figyelembe venni a csontleletek alapján becsült és a fogak által pontosabban meghatározható életkort. Megadása tájékoztató jellegű és azt a legkisebb egyedszámot jelenti, ahány állat levágásával vagy elpusztulásával mindenképpen számolni kell.

Hosszú vemhességi ideje miatt a tehének ellésére csak két évente kerülhet sor. Ezért minden időszakban a legértékesebb, nehezen pótolható háziállatok közé tartozik.

A szarvasmarhák között fiatal (7 egyed) és kifejlett (5 egyed) példányok is megtalálhatók. A legfiatalabb egy magzatként elpusztult állat volt. Egy $\frac{3}{4}$ -1 éves példányt tavaszi elléssel számolva tél és tavasz között vágta le, részleges csontváza az 1022. gödörből (Maglód 1. lelőhely) került elő. Egy-egy 1 év körüli borjú állkapcsa került elő a 150. gödörből (Ecser 6. lelőhely) és az 1845. objektumból (Maglód 1. lelőhely), ezek levágása tavaszra tehető. A fiatal példányokhoz sorolható még legalább két *juvenilis* és egy *subadultus* (3-4 év körüli) állat. Négy szarvasmarha kifejlett (*adultus*), egy pedig az eddigiektől idősebb, maturus korú lehetett.

Néhány csont alapján megállapítható volt a nem (NOBIS 1954) és számítható a marmagasság (MATOLCSI 1970). Az egyedek között legalább egy-egy tehén, bika és ökör is található, méretükben jelentős különbség figyelhető meg, a nemi dimorfizmus jól kimutatható. A tehén 110,5 cm, a bika 118 cm, az ökör 125 cm-es marmagasságú volt. Továbbá négy egyed tehén vagy ökör volt, ezek marmagassága 107 és 124 cm közötti. Két kisméretű szarvcsap tehénből származhat, báziskörméretük mindössze 112 és 129 mm, kisátmérőik 30 és 38 mm, a nagytátmérőik 38,7, illetve 42 mm, mindkét szarvcsap falvastagsága meglehetősen vékony.

Ló

Csontjai számát tekintve a ló a második leggyakoribb háziállat (189 csont, a meghatározható leletek 17,3%-a). A legkisebb egyedszáma mindössze 4, ezt figyelembe véve viszont a ritkábban levágott háziállatok közé tartozik, ami mutatja a faj nagy értékét, megbecsültségét. Egyik példány *juvenilis*, 1-2,5 év közötti, egy másik még fiatalnak számító pedig 3-4 éves volt. A harmadik ló 4, a negyedik pedig 6-7 éves volt. Kifejezetten idős példány csontjai nem kerültek elő. A lovakat húskészítésén kívül iga-vonó és hátsó állatokként is hasznosíthatták.

Három ép hosszúcsont (*metacarpus*, *metatarsus*) alapján számítható volt a marmagasság. A legalacsonyabb példány mindössze 123 cm-es kis magasságú, a középső 133, míg a legmagasabb 136 cm-es, kisközepes testnagyságú állat volt (KIESEWALTER 1888; VITT 1952).

Juh, kecske, juh/kecske

Az együttesen csak kiskérődzőkként emlegetett juhok és kecskék maradványai csak néhány csontjuk bizonyos jegyei alapján különböztethetők meg. Az összesen 187 kiskérődző leletből 12 biztosan juh, 2 pedig kecske volt. A maradék 173 csontból nem lehetett megállapítani, a két faj közül melyikhez tartoznak, ezért csak juh/kecskeként szerepelnek. A juhok és/vagy kecskék együttesen a harmadik leggyakoribbak a lelőhelyen a csontok számát tekintve, mennyiségük alig marad el a második leggyakoribb lovakétól.

A legkisebb egyedszámok kiskérődzőknél a legnagyobb: 19. A juhok száma 6, a kecskéké 1, míg a juh/kecskéké 12. Életkori megoszlásuk heterogén. A juhok között egy 1 éves és öt kifejlett példány azonosítható; a kecske is kifejlett volt. A juh/kecskéké életkora nagyon vegyes, a fél évestől a kifejlett, tehát 3,5 évnél idősebbig terjed. Kifejlett 2, *juvenilis* korú 10 volt. Fogváltás alapján megfigyelhető, hogy a fiatal állatokat szívesen vágta le $\frac{1}{2}$ éves, 9 hónapos vagy 1 éves korban. A zsenge példányok gyakori levágása azzal is magyarázható, hogy mind a juhok, mind a kecskéké vemhességi ideje a szarvasmarhához, lóhoz képest sokkal rövidebb, évi kétszeri ellés is lehetséges és az ikerelés sem ritka.

Figyelemre méltó a fiatal szarvasmarha csontját is tartalmazó 1022. gödör (Maglód 1. lelőhely), amelyből kiskérődző leletek is előkerültek. A szarvasmarha csontok tél és tavasz közé kelteznek az objektumot. Ez az eredmény részben egyezik a gödörből származó három, 1 évesnél fiatalabb kiskérődző levágásának időszakával. Leölésük/pusztulásuk őszt-tél közé, illetve téli időszakra is tehető (4. melléklet-CD melléklet). Ezek alapján feltételezhető, hogy amennyiben ugyanazon évben kerültek az objektumba a csontok, akkor a gödör hónapokon keresztül nyitva volt, halmozódott betöltése. A kérdés egyértelmű eldöntésében terepi rétegtani megfigyelések nyújthatnának segítséget.

Házisertés

Ez a faj a 114 csontleletével a negyedik leggyakoribb volt a lelőhelyen. A legkisebb egyedszáma 14, ami a második legnagyobb akkor, ha a juhokat és/vagy kecskéket együtt nézzük. A sertés kizárólag húshasznú háziállat. A többi hústermelésben is szerepet játszó fajhoz képest rövidebb a vemhességi ideje, egyszerre több utódot hoz a világra, ezért a fiatal korban levágott egyedek száma kiemelkedő. A 14 példány közül mindössze egy volt kifejlett, 3,5 évesnél idősebb. A legfiatalabb egy mindössze 1 hónapos malac volt. Két egyedet 1 évnél fiatalabb süldőként, hármat 1-2 éves, nyolcat pedig 2-3 éves korban vágta le. A nőstények kedvező körülmények között olykor évente kétszer is világra hozhatnak malacokat, ezért a vágási időszakot nem lehet megállapítani. A csontokat darabolták, feltörték, ezért marmagasság számítására nem volt lehetőség.

Kutya

A 41 ebcsont mennyiségét tekintve még egyetlen csontvázénál is kevesebb, ennek ellenére legalább 8 kutya maradványait lehetett elkülöníteni. Figyelemre méltó, hogy egy-egy objektumból mindössze néhány csont került elő, a leletek olykor égettek voltak.

A legfiatalabb kutya 1,5-2 év körüli, hat példány kifejlett, egy közülük pedig idősebb, legalább 5-6 éves volt.

Bár darabolás nyomokat nem lehetett felfedezni a leleteken, mégis alig került elő ép hosszúcsont. Korábban az archeozoológia úgy vélte, hogy a kutyahús fogyasztása

az őskorban megfigyelhető szokás, Vörös István is késő bronzkori kettéhasított kutyakoponyákról tesz említést (VÖRÖS 1996; VÖRÖS 1999). Az újabb archaeozoológiai kutatások bebizonyították, hogy a szkítáknál, sőt még a kelták, szarmaták idejében is előfordult – ha csak alkalmoszerűen is – a kutya húsanak fogyasztása (TUGYA et al. 2020, 133). Nagytarcsa-Urasági-dűlő lelőhely kora vaskori, szkíta leletanyagában két olyan ebcsont került elő, amely igazolja a kutyahús evését. Egy kutya koponyáját hosszában kettéhasították, valamint egy 2. nyakcsigolyán (*axis*) láthatók olyan nyomok, amelyek a hús eltávolítására utalnak. Bátaszék-Körtvélyes-dűlő lelőhely kelta (Kr.u. 1. századi) anyagában 10 darabolt kutyacsont található, melyből 9 csigolya, egy pedig medencecsont volt. Némelyiken vágsnyomok is megfigyelhetők (TUGYA 2010a, 99-106).

A kutyák húsanak fogyasztását Ecser 6.-Maglód 1. lelőhelyen sem lehet kizárni.

Marmagasságot csak egy esetben lehetett számítani, az ép orsócsont (*radius*; GL: 139 mm) egy közepes testméretű, 44-45 cm-es marmagasságú egyedből származik (KOUDELKA 1886, 127-153).

Tyúk

A legritkább faj a háziállatok közül. A szkíta időszakban tyúkuletek még alig fordulnak elő, nagyon ritkának számítanak. A tanulmányban vizsgált lelőhelyen egy kar-, (*humerus*) és egy sípcsont (*tibiotarsus*) volt azonosítható, kifejlett példányra utalnak.

Sokáig a faj egyik legkorábbi maradványának számított Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi tanya szkíta lelőhely egyetlen tyúkcsont lelete (BÖKÖNYI 1974, 371). A legfrissebb kutatási eredmények a tyúktartást már jóval korábban teszik: Ménfőcsanak-Széles-földek lelőhely területéről a halomsíros kultúra egyik gödrében kiköltött tyúktojás héjtöredékét találták, ez a legkorábbi, nem csontokon alapuló bizonyíték a faj tartásának (TUGYA et al. 2022, 274). A legkorábbi magyarországi tyúkcsont épp ezen a lelőhelyen, az urnamezős temető egyik szórthamvas sírjából került elő.⁴

Gímszarvas

A leggyakoribb vadászott fajnak tekinthető; a 13 gímszarvas lelet közül nemcsak agancstöredékek (7), hanem az állatok elejtését igazoló vázcsontok (6) is előkerültek. Ezek medence-, és sípcsont töredékek, valamint egy karcsont darabja. Legalább két kifejlett egyed maradványai azonosíthatók.

Őz

A leletanyag egy agancs és egy lábközépcsont (*metatarsus*) töredékét tartalmazta. Az agancstöredéket az állat elejtése nélkül is összegyűjthették, azonban a csonthoz csak vadászat útján juthattak hozzá.

Szarvasféle

Két olyan kisméretű agancstöredéket tartalmazott a leletanyag, amelyekről nem lehetett eldönteni gímszarvasból vagy őzből származnak.

Vaddisznó

Az egyetlen vaddisznó csont egy kifejlett példányból származó ép sarokcsont (*calcaneus*) volt. Az állat marmagassága kb. 101,7 cm lehetett (TEICHERT 1969, 237-292), ami kiemelkedő méretűnek számít. A közép-európai vadkanok legnagyobb marmagassága 85-100 cm-re tehető (BARTOSIEWICZ 2006, 107; PÁLL 1982, 33), ez a példány ezt a méretet felülmúlja.

Mezei nyúl

Csak egy nyúlcsont került elő, egy orsócsont (*radius*) töredéke. Jelenléte mégis arról árulkodik, hogy a szkíta kori lakosság nemcsak nagyvadakra vadászott, hanem az apróvadakat is elejtette.

Barnamedve

Az 1684. objektumból (Ecser 6. lelőhely) nagyméretű medve bal oldali karcsontjának disztális töredéke került elő. A csont közel 13 cm hosszúságú, az epifízis sérült, a csontot feltörték. A medvecsonatok ritka leletnek számítanak a szkíta anyagokban. Ez a faj a magasabban fekvő, egybefüggő erdőségeket kedveli, elejtéséhez elképzelhető, hogy nagyobb távolságot kellett megtenni. A lelőhelyhez legközelebb ilyen terület a Budai-hegység. Ludányhalászi-Sóderbánya lelőhely egyik szkíta objektumából is előkerült egy medvecsonot, egy átfúrt karomcsont, amelyet amulettként viselhettek (TUGYA 2010b, 356-361).

Megmunkált leletek

A leletanyag három csonteszközt és két megmunkált agancsot tartalmazott:

Egy 16,5 cm hosszúságú ló kézközépcsont elülső oldalán keresztirányú kopásnyomokat lehetett megfigyelni (Ecser 6. lh., 102. obj., ltsz.: 2006.7.395.; 1. kép). Az ilyen jellegű eszközök a kopás iránya miatt nem tekinthetők csontkorcsolyának, sokkal inkább ún. dörzscsontoknak, amelyeket a felületek simítására, vékonyítására használhattak (KŐRÖSI 2010, 104). Ilyen tárgyak a szarmata időszakban általában gyakrabban fordulnak elő, mint a szkíta kori leletanyagokban.

Egy hosszúcsontból készített nyélborítás (Maglód 1. lh., 1500. obj., ltsz.: 2008.4.49.; 2. kép); teljes hosszúságban megmaradt. A 4,5 cm hosszúságú lelet csak egyik oldalon borította a fémből, fából készült eszközt. A másik oldalon csak a rögzítést szolgáló keresztpántok láthatók.

Szarvasmarha átfúrt kéztöcsontja (*os carpale* 2+3.); a furat átmérői a csont két oldalán 4,6 és 5,1 mm nagyságúak; felülete enyhén kopott (Maglód 1. lh., 1650. obj., ltsz.: 2008.4.38.; 3. kép).

⁴ Lásd Tugya Beáta tanulmányát „Késő bronzkori temetkezések ételmellékletei Maglód 1. lelőhelyről” ebben a kötetben.

Félkész terméknek tekinthető egy 10,7 cm-es hosszúságú agancsdarab (Maglód 1. lh., 783. obj., ltsz.: 2008.4.50.; 4. kép). A felületéről a külső érdes, gyöngyözött részt teljesen eltávolították. Ezt a munkafolyamatot késsel, vonókéssel is elvégezheték, a tárgy keresztmetszete szögletessé vált. Mindkét vége vágott. Szélesebb végének felülete teljesen sima, egyetlen lendülettel átvágták a külső kéregállományt és a belső szívacsos részt. A keskenyebb végénél előbb körbeforgatva átfűrészelték a külső kérget, majd utána letörték. Ennek következtében a felszín belső felülete egyenetlen, durva.

Agancs ágvégből készített 20 cm hosszúságú tárgy (Maglód 1. lh., 1844. obj., ltsz.: 2008.4.52.; 5. kép). Vége vágott, a vágási felület sima. Egy 4 cm-es részen a külső gyöngyözött, érdes felületet lefaragták és simára csiszolták. A vágott végénél egy 1,4 cm-es szélességű peremet alakítottak ki, a további 2,8 cm-es szélességű részről mélyebben távolították el a külső durva felszínt, mindkét esetben a faragott rész teljes kerületén.

ÉRTÉKELÉS, ÖSSZEHASONLÍTÁS

Magyarországon a szkíta kori lelőhelyek archeozoológiai feldolgozottsága több más régészeti korszakhoz képest szerényebbnek nevezhető (5. melléklet-CD melléklet). Az utóbbi két évtized nagyfelületű ásatásai több szkíta kori lelőhely feltárását tették lehetővé, ezért remélhetőleg bővülni fognak állattani ismereteink erről az időszakról is.

Salgótarján-Ipari Park II. lelőhely leletanyaga igen gazdag volt, a csontleletek száma is tekintélyes, a közel ötezer preszkíta kori csont alapján a legfontosabb húshasznú állat a szarvasmarha és a juh/kecske volt. Csontjaik a leletanyag több mint 40-40%-át alkották. A sertés és lócsontok száma ehhez képest elenyésző, a néhány vadállat maradvány alapján a vadászat az ecser-maglói lelőhelyhez hasonlóan csak alkalomszerű lehetett (BARTOSIEWICZ-GÁL 2010).

Ludányhalászi-Sóderbánya lelőhely szkíta állatcsontanyaga 7 objektumból került elő, mennyisége ehhez képest jelentős, 768 db. A háziállatok domináltak, leggyakrabban a szarvasmarha volt, aránya 35,8%. A házisertés és együttesen a juhok, kecskék csontmennyisége lényegében kiegyenlített: 174 és 172 db, a különbség minimális. A ló és a kutyacsontok mennyisége a fentiekhez képest elenyésző. A vadászatot számos faj néhány lelete igazolja: gímszarvas, vaddisznó, őz, mezei nyúl, söt barnamedve és farkascsont is előkerült. Marmagasságot egy lócsontból lehetett becsülni: a 127 cm-es nagyságú állat a kicsi méretkategóriába sorolható (TUGYA 2010b, 357-361), nagysága beleillik a szkíta kor átlagába, hiszen Ecser 6-Maglód 1. lelőhelyen is került elő ilyen méretű ló csontja. Darabolt kutyacsontok, csigolyák és lábközépcsontok igazolták a kutyahús fogyasztását a területen (TUGYA 2010b, 359).

Az eddigiektől szerényebb Nagytarcsa-Urasági-dűlő lelőhely szkíta állatcsontanyaga. A feltárt kora vaskori objektumok közül 19 tartalmazta a kis mennyiségű, mindössze 201 db-os csontegyüttest. A szarvasmarha kimagasló fölénye látható (126 db csont), amit a juh/kecske, sertés, illetve jóval kisebb mennyiségben a ló és kutya követ. A vadászatot őstulok és gímszarvas egy-egy lelete jelezte csupán. A kutyahús fogyasztása ezen a lelőhelyen egyértelműen kimutatható: egy kettéhasított kutyakoponyán és egy második nyakcsigolyán látható vágásnyomok igazolják (CZIFRA et al. 2017, 285).

Hernádvécse szkíta kori objektumának kis mennyiségű csontanyagában (összesen 216 db állatcsont, amelyből 83 volt meghatározható) is a háziállatok fölénye látható, csak néhány gazdasági szempontból jelentéktelen vadállat maradványai kerültek elő (mezei nyúl, hörcsög). Nagyvadak csontjai egyáltalán nem fordultak elő, viszont egy halcsontot találtak. A kis mennyiségű anyag következtetések levonására nem alkalmas, azonban a háziállatok sorrendje a következőképpen alakult: juh/kecske - szarvasmarha - kutya - sertés - ló (DARÓCZI-SZABÓ 2008, 107).

Egy békéscsabai szkíta kori kútból 136 db meghatározható állatcsont került elő, egy kivétel mindegyik háziállatból származik. Sorrendjük: házisertés - szarvasmarha - juh/kecske - ló - kutya. A hernádvécsei objektum leletanyagához hasonlóan nagyvadak maradványai nem fordultak elő, a vadászatot egyetlen nyúlcsont igazolta (BÓKA-TUGYA 2007, 154). Egy-egy objektum csontanyaga nem ad teljes vagy szélesebb körű képet a lakosság életmódjáról, a tartott és vadászott fajok mennyiségéről, arányáról. Az azonban mind a békéscsabai, mind pedig a hernádvécsei objektumok anyagából világosan látszik, hogy a háziállatok dominálnak, a vadászat csak kiegészítő, alkalmi tevékenység lehetett. Az agancseszközök anyagát össze is gyűjthették, megszerzésük nem igényelt vadászatot. Több objektum archeozoológiai vizsgálata is azt mutatja, hogy a szkíta időszakban nagyon kevés a vadállatcsontok száma, csak alkalomszerűen vadászhattak.

Ecser 6.-Maglód 1. lelőhely archeozoológiai vizsgálataival újabb adatokat kaptunk a szkíta kori lakosság gazdálkodásáról: hússzükségletüket elsősorban háziállatok levágásából fedezték. Ez általános lehetett a szkíta időszakban, amit Magyarország más területein lévő szkíta kori lelőhelyek csontanyagainak elemzése is bizonyít. Az összehasonlításban szereplő lelőhelyek közül kettőben vágás- és darabolásnyomok közvetlenül igazolják a kutyahús fogyasztását. Ecser 6-Maglód 1. lelőhelyen egyetlen ép hosszúcsont sem került elő, ebből gyanítható, hogy a kutya húsát itt sem vetették meg.

IRODALOM

BARTOSIEWICZ 2006

Bartosiewicz L.: *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba.* Bibliotheca Archeologica. Budapest 2006.

BARTOSIEWICZ-GÁL 2010

Bartosiewicz L. – Gál E.: *Állatmaradványok Salgótárján–Ipari Park II. lelőhelyről.* In: „...Régről kell kezdenünk...” Studia Archeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére. Szécsény, 2010.

BÓKA-TUGYA 2007

Bóka G. – Tugya B.: *Egy békéscsabai szkíta kút állatcsontleletei – Animal bone finds of a Scythian well in Békéscsaba.* BMMK 30 (2007) 151-161.

BÖKÖNYI 1974

Bökönyi, S.: *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe.* Budapest 1974.

CZIFRA ET AL. 2017

Czifra, Sz. – Kreiter, A. – Kovács-Széles, É. – Tóth, M. – Viktorik, O. – Tugya, B.: *Scythian age settlement near Nagytarcsa.* Acta ArchHung 68 (2017) 241-298.

DARÓCZI-SZABÓ 2008

Daróczi-Szabó M.: *Archaeozoológiai vizsgálatok Hernádvécse 3-as lelőhely S3 szkíta kori telepobjektumán belül. – Analysis of the archaeozoological sample from the Scythian feature at the Hernádvécse 3 site.* HOMÉ XLVII (2008) 107-111.

DRIESCH 1976

Driesch, A. v. d.: *A guide to the Measurement of Animal Bones from Archeological Sites: as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich.* Peabody Museum Bulletin, 1. Cambridge, Mass, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University 1976.

KIESEWALTER 1888

Kiesewalter, L.: *Skelettmessungen am Pferde.* Dissertation. Leipzig 1888.

KOUDELKA 1886

Koudelka, F.: *Das Verhältniss der Ossa longa zur Skeletthöhe bei den Säugetieren.* Verhandl. d. Naturforsch. Ver. Brünn 24 (1886) 127-153.

KÖRÖSI 2010

Körösi, A.: *Szarmata és avar kori csonteszközök Felgyő-Kettőshalmon.* In: Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Szerk.: Gömöri J. – Körösi A. Budapest, 2010, 99-116.

MATOLCSI 1970

Matolcsi, J.: *Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial.* Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 87/2 (1970) 89-137.

NOBIS 1954

Nobis, G.: *Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands.* Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 63 (1954) 155-194.

PÁLL 1982

Páll E.: *A vaddisznó és vadászata.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1982.

PATAY 2024

Patay R.: *A Baden-komplexum települése Ecser és Maglód határában. – A Settlement on the Baden complex on the outskirts of Ecser and Maglód.* In: Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Úllót elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 128-195.

SCHMID 1972

Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists.* Amsterdam-London-New York 1972.

TEICHERT 1969

Teichert, M.: *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen.* Kühn Archiv 83/3 (1969) 237-292.

TUGYA 2010A

Tugya B.: *A kutyahús fogyasztásának archaeozoológiai bizonyítékai.* The archaeozoological evidences of dog meat consumption. In: Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól. 2008 Filed Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigation. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2010, 99-106.

TUGYA 2010B

Tugya, B.: *Állatcsontleletek Ludányhalászi-Sóderbánya lelőhelyről.* In: „...Régről kell kezdenünk...” Studia Archeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére. Szerk.: Guba, Sz. – Tankó, K. Szécsény 2010, 353-365.

TUGYA ET AL. 2020

Tugya, B. – Náfrádi, K. – Gulyás, S. – Töröcsik, T. – Sümegi, B. P. – Pomázi, P. – Sümegi, P.: *Environmental historical analysis of the Sarmatian and Gepids Settlement of Rákóczihalva.* Acta ArchHung 71 (2020) 101-156.

TUGYA ET AL. 2022

Tugya, B. – Đurković, E. – Ilon, G.: *Eggshell remains in the Bronze Age and Early Iron Age assemblage at Ménfőcsanak-Széles-földek.* Archeometriai Műhely XIX/3 (2022) 267-278.

VITT 1952

Vitt, O.: *Losadi pazürükszkih kurganov.* CA XVI (1952) 163-203.

VÖRÖS 1996

Vörös, I.: *Németbánya késő bronzkori település állatcsontleletei.* PMÉ 6 (1996) 209-218.

VÖRÖS 1999

Vörös, I.: *Szombathely-Kámon késő bronzkori település állatcsontleletei.* Savaria 24/3 (1998-1999) 1999, 291-307.

**SCYTHIAN PERIOD (VEKERZUG CULTURE) ANIMAL BONES
FROM ECSEK, SITE 6 – MAGLÓD, SITE 1**

The processed Scythian archaeozoological material from Ecser, Site 6 – Maglód, Site 1 comprises 1,124 bone finds. Some dietary patterns of the local community emerge from the analysis of this record: meat consumption relied primarily on domesticated animals, while hunting must have yielded meat for the table only occasionally.

Most of the identified bones belonged to cattle, followed, in descending order, by horse, sheep and/or goat, swine, dog, and chicken. Chicken were rare in this period; their bones are absent from most sites. The hunted species included both large and small game: red deer, roe deer, wild boar, and wild rabbit. Additionally, a brown bear bone was also found among the remains.

The find material also included a few artefacts made of animal bones or antlers.

These results match the pattern observed in Scythian Period sites in other parts of what is now Hungary: people rarely hunted but preferred to slaughter livestock for meat. Although most bones at the Ecser–Maglód site belonged to cattle, the estimated number of individuals suggests that pigs and small ruminants (sheep and goats) were equally important.

1.

2.

1. kép: Ló kézközépcsontból kialakított eszköz (Itsz.: 2006.7.395.)

2. kép: Eszköz, szerszám csontból készített nyélborítása (Itsz.: 2008.4.49.)

Fig. 1. Tool made from a horse metacarpus (Inv. no. 2006.7.395)

Fig. 2. Bone grip cover plate of a tool (Inv. no. 2008.4.49)

3.

4.

3.kép: Átfúrt szarvasmarha kéztőcsont (ltsz.: 2008.4.38.)

4.kép: Faragott, végein vágott agancs félkész termék (ltsz.: 2008.4.50.)

Fig. 3. Perforated carpal bone of a cattle (Inv. no. 2009.4.38)

Fig. 4. Semi-finished antler object, carved (Inv. no. 2008.4.50)

5. kép: Vágott, faragott agancseszköz (Itsz.: 2008.4.52.)

Fig. 5. Antler tool, cut and carved (Inv. no. 2008.4.52)

ÁLLATCSONTLELETEK ECSER 6. KELTA LELŐHELYRŐL

Tugya Beáta

Ecser 6. lelőhely kelta településéről eddig összesen 383 db állatcsont került feldolgozásra, zömmel háziállatok maradványai. A lelőhely kelta lakosságára az állattartás túlsúlya jellemző, húsfogyasztásuk fő bázisát a háziállatok levágása jelentette. A leggyakoribb háziállat a szarvasmarha volt, amit gyakoriságban a kiskérődzők, a sertések, a lovak és a kutyák követnek. A meghatározható csontok 4%-a vadászott fajokból származik. A vadászat csak kiegészítő, alkalmoszerű, nem mindennapos tevékenység lehetett. A kelta lelőhelyek közös vonása – függetlenül attól, hogy a késő vaskoron belül melyik évszázadot képviselik – hogy az élelemszerző húsvadászat már nem volt jelentős. A leggyakrabban elejtett faj egy nagyvad, a gímszarvas volt. Ritkábban, de vadásztak vaddisznóra, őzre és mezei nyúlra is. A lelőhely környékén a kelta időszakban is előfordulhattak tisztásokkal, rétekkel tarkított lombos és elegyes erdők, erdős sztyeppék, erdőfoltok, amelyek a nagyvadak számára nyújtottak kiváló életteret, de a nyílt területek, legelők, szántók is előfordultak, amelyek a mezei nyúl számára kedveznek.

KULCSSZAVAK:
KELTA, ÁLLATCSONT,
ÁLLATTENYÉSZTÉS, VADÁSZAT

KEYWORDS:
CELTIC, ANIMAL BONE, ANIMAL
HUSBANDRY, HUNTING

BEVEZETÉS, VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Ecser 6. lelőhelyen több más korszak emlékei mellett egy kelta település részletét is feltárták (RKM 2005, 230-231; RKM 2006, 227-228; TARI 2006, 16-20; PATAY 2024, 129). Az állatcsont leletek feldolgozása még nem fejeződött be, ezért a tanulmány csak egy fajlista megadására, valamint rövid leírásra, elemzésre szorítkozhat. A 383 db meghatározott állatcsont összesen 25 objektumból: házakból, gödrökből, valamint két sütőkemencéből származik. Átlagban 15 csont került egy-egy objektumba.

A dolgozatban szereplő csontméretek a régészeti állattanban egyezményesen elfogadott nemzetközi szabványnak felelnek meg (DRIESCH 1976). Az életkor meghatározásának forrása SCHMID 1972. A fajlista az 1. mellékletben-CD mellékleten, a csontok anatómiai megoszlása az 2. mellékletben-CD mellékleten, míg a csontok méretei fajonként a 3. mellékletben-CD mellékleten láthatók.

LEÍRÁS

A lelőhely vizsgált kelta objektumaiból összesen 383 db állatcsont került elő. A háziállatok mellett (361 db) kisebb mennyiségben vadászott fajok maradványai (15 db) is megtalálhatók (1. melléklet-CD melléklet).

A csontleletek alapján elmondható, hogy a kelta lakosság elsősorban háziállatok levágásából fedezte hús-szükségletét, életükben a vadászatnak is volt szerepe, de csak alkalmoszerű, kiegészítő jellegű lehetett (VÖRÖS 1992, 278). A házi- és vadászott fajok aránya a leletanyag jelenlegi feldolgozottsági szintjén 94,2 : 4. A leletanyagban hét lúdcsontról (1,8%) nem lehetett eldönteni, hogy a kelták által már ismert házi ludakhoz vagy a faj vad formájához, a nyári lúdhhoz tartoznak (BARTOSIEWICZ 2006, 139). A 376 db meghatározható csont mellett a leletanyag részét képezi a fajra nem meghatározható 7 csonttöredék is, egy kisebb méretű emlős hosszúcsontja, valamint hat nagytestű patásként (valószínűleg szarvasmarha vagy ló) leírható csont.

A háziállatok gyakorisági sorrendje a következő: szarvasmarha – juh és/vagy kecske – házisertés – ló – kutya. A hét lúdcsontról ugyanabból az objektumból, a 3266. gödörből származik. A vademlősök közül elsősorban gímszarvasra vadásztak, e faj csontjainak mennyisége meghaladta a kutyákét. Továbbá két nyúlcsont, valamint egy-egy őz és vaddisznó lelet is előkerült.

Vademplősök (BÖKÖNYI 1974, 362; TUGYA 2009, 200) és lúdmardványok is előfordulnak kelta lelőhelyeken (VÖRÖS 1992, 281).

Szarvasmarha

A lelőhely leggyakoribb állatfaja, a 188 db csont a meghatározható leletek 49,1%-át teszi ki. A legkisebb egyed száma¹ 4. Ez alapján azonban csak a harmadik leggyakoribb faj volt, megelőzik a kiskérődzők és a sertés is. Egy-egy szarvasmarha levágásával azonban mind a juh, kecske, mind pedig a sertés húsmennyiségének többszörösét, akár hét-tízszeresét is nyerhették. A szarvasmarha többhasznú háziállat, ereje igavonásra alkalmas, teje és az abból készített élelmiszerek táplálékként szolgálnak, levágása után húsa, bőre, szarva, csontjai egyaránt hasznosíthatók. A faj elsődleges hasznosítására utal, hogy fiatal állatok csontjai is előkerültek; a leletek kisebb részén darabolásnyomok fedezhetők fel.

Az egyedek között egy fiatal, 2 évesnél fiatalabb, egy 3-4 év körüli, azaz *subadultus* korú és két kifejlett példány is található. Egy szarvasmarha kézközépcsontja, valamint egy másik példány bal és jobb oldali lábközépcsontja alapján megállapítható volt a nem (NOBIS 1954, 155-194) és számítható a marmagasság (CALKIN 1960, 109-126). Előbbi csont egy 104 cm becsült marmagasságú tehénből, utóbbi két lábközépcsont pedig egy 126,6 cm körüli nagyságú bikából származik. A csontméretek és a marmagasságok alapján a szarvasmarhák a vaskorra jellemző módon alacsony és nagyközepes testalkatú egyedek voltak (BÖKÖNYI 1974, 115, Fig. 9).

Juh, kecske, juh/kecske

A juhok és kecskék csontjai néhány kivételtől eltekintve nagyon hasonlítanak egymáshoz, megkülönböztetésük csak néhány esetben lehetséges. Az összesen 86 db kiskérődző lelet közül 13 db juh, 1 db pedig kecskecsont volt.

¹ Legkisebb egyedszám, azaz MNI= Minimum Number of Individuals; kiszámítása során számba kell venni egy-egy állatfaj ugyanazon csontleletének ugyanolyan oldali, azonos jellegű csonttöredékeit, valamint figyelembe venni a csontleletek alapján becsült és a fogak által pontosabban meghatározható életkort. Megadása tájékoztató jellegű, azt a legkisebb egyedszámot adja meg, ahány állat levágásával vagy elpusztulásával mindenképpen számolni kell.

A maradék 72 db leletről nem lehetett megállapítani, hogy a két faj közül melyikhez tartoznak.

A csontok számát tekintve a kiskérődzők csontjai voltak a második leggyakoribbak (22,5%) a lelőhelyen, mennyiségük nem érte el a szarvasmarha csontok felét (1. melléklet-CD melléklet). A legkisebb egyedszám 10, ami 2,5-szerese a szarvasmarha egyedszámnak. Három biztosan juh, egy pedig kecske volt. A juhok egyike 2 évesnél fiatalabb volt, a másik kettő és a kecske már kifejlett, 3,5 évesnél idősebb volt. A csak juh/kecskeként azonosítható 6 példány életkora változatosabb: két fiatal, *juvenilis* korú (12-15 valamint 18-21 hónapos) egyed mellett 4 kifejlett példányt lehetett elkülöníteni.

Összesítve az egyedek levágási életkorát a 10 egyed közül mindössze 3 volt fiatal. A kifejlett juhok gypja, mindkét kiskérődző esetében a nőtények teje is hasznosítható. A felnőtt állatok emellett részt vettek az állomány fenntartásában. Levágásuk után húsuikon kívül szarvukat, és a faggyút is alapanyagként felhasználhatták.

Egy ép juh lábközépcsont (*metatarsus*) alapján lehetőség nyílt marmagasság számítására. A kifejlett példány kb. 61 cm marmagasságú volt (TEICHERT 1975, 51-69), testmérete nagyjából megfelel az időszak átlagának (BÖKÖNYI 1974, 177; VÖRÖS 1992, 278).

Házisertés

A faj 43 db csontja a leletek 11,2%-át teszi ki. A legkisebb egyedszáma 6, ami a juh/kecske csoport után a második legnagyobb egyedszámot jelenti. Az egyedek közül mindössze kettő érte el a felnőtt kort, három példány fiatal, kb. 1,5-2,5 év közötti, az ivarérettséget már elért sertés volt. A legfiatalabb állatot mindössze 3-5 hónapos korában vágta le. A sertés húshasznú állat, rövid vemhességi időt követően egyszerre több utód születik, a levágott állatok pótlása a többi állatfajhoz képest gyors, ezért nem meglepő, hogy fiatal, akár nagyon fiatal állatok csontjai is előkerülnek a leletanyagból.

Ló

A 35 db lócsont legalább két, egy *adultus* és egy *subadultus* korú egyedre utal. A lelőhelyen húsu fogyasztása darabolt csonttal nem bizonyítható, elsősorban igavonó- és háttas állatokként hasznosíthatták őket. A még fiatal *subadultus* korú állat csontjainak jelenléte mégis a lóhús fogyasztására utal.

Kutya

A 9 db ebcsont négy objektumból került elő, és minimum három egyedből származik. Mindhárom kutya már felnőtt, kifejlett állat volt. Darabolt kutyacsontok nem kerültek elő. Korábbi archaeozoológiai ismereteink szerint a kutya húsát a késő bronzkort követően már nem fogyasztották (BÖKÖNYI 1974), azonban a legújabb vizsgálati eredmények arra utalnak, hogy még a Kr.u. 1. században, kelta leletanyagban is van erre példa: Bátaszék-Körtvélyes-dűlő

lelőhelyen 10 darabolt kutyacsont található, melyből 9 db csigolya, egy pedig medencecsont volt. Némelyiken vágásnyomok is megfigyelhetők (TUGYA 2010, 99-106).

Rákóczi-falva-Bagi földek kelta anyagában, az egyik épületből más állatcsontokkal együtt egy darabolt kutyacsont is előkerült. Az állkapocsban lévő rágófogai közül M_1 és M_2 között függőleges vágásnyom látható, valamint halványabb vágásnyomok a P_4 -es fog alatt is megfigyelhetők (TUGYA 2025). Ugyanennek a lelőhelynek a szarmata kori anyagából is ismert egy kutya állkapocs, amelyen P_{3-4} között a csonton függőleges vágásnyomok láthatók (TUGYA et al. 2020, 133-134). A kutyahús fogyasztására ritkán, de időben sokáig sor kerülhetett.

Lúd

Mind a hét lúdcsont a 3266. gödörből került elő, és egy kifejlett egyedből származnak. A házilúd őse, a nyári lúd, hazánkban is átvonul. A két forma csontjai nagyon hasonlítanak, megkülönböztetésük alig lehetséges. Háziludakat már a vaskorban is tarthattak, de nagyobb mértékben a római korban terjedtek el (BARTOSIEWICZ 2006, 139). Szigetszentmiklós kelta objektumaiból vadlúdcsontok kerültek elő (VÖRÖS 1992, 278).

Gímszarvas

A vadászott fajok közül a leggyakoribb; a 11 db szarvas lelet közül egy agancstörredék kivételével csak az állatok elejtését igazoló csontok kerültek elő. A faj legkisebb egyedszáma 2, mindkét példány már kifejlett, felnőtt állat volt. Több kelta lelőhelyen találtak egészben eltemetett gímszarvas bikát pl.: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen (SZÁRAZ 2010), Tihany-Óváron (BARTOSIEWICZ 2004), Szakály-Réti-földeken (VÖRÖS 1986), amelyeket Cernunos, a termékenység, vadászat és nem utolsó sorban az alvilág istenének tiszteletére áldoztak fel. Ecseren a feldolgozott kelta leletek között ilyet nem találunk, de a kelták életében a szarvas fontos szerepét mutatja, hogy a leginkább vadászott faj volt.

Őz

Egy fiatal példány állcsontjának törredékét tartalmazta a leletanyag. Előfordulása mutatja, hogy gímszarvason kívül a kisebb testméretű őzre is vadásztak.

Vaddisznó

Az egyetlen vaddisznó csont egy kifejlett példányból származó nagyméretű sípcsont disztális törredéke volt. A csont rágott volt, ami a lelet konyhahulladék jellegére utal.

Mezei nyúl

Csak két nyúl csont került elő, egy kifejlett példányból származó medence- és könyökcsont törredék. A leletek ugyanabból az objektumból, a 3016. számú gödörből származnak. A nyúl csontok jelenléte arról árulkodik, hogy a kelta lakosság apróvadakra is vadászott.

ÖSSZEFOGLALÁS

A csontok kis mennyisége és a jelenlegi kb. 70%-os feldolgozottsági aránya miatt a tanulmány csak rövid leírásra, elemzésre szorítkozhat. Összehasonlítások nem, következtetések csak igen óvatosan tehetők. A háziállatok gyakorisági sorrendje megfelel az időszak átlagának: szarvasmarha – kiskérődzők – sertés – ló – kutya. A vadászatot gímszarvas és nyúlcsontok, valamint egy-egy őz és vaddisznó csont igazolja.

Vadfajok csontjai más kelta lelőhelyeken is előkerültek (BÖKÖNYI 1974, 362; VÖRÖS 1992, 281; TUGYA 2009, 200). Az, hogy négy, élőhelyét tekintve részben különböző vadászott faj maradványai is megtalálhatók a leletanyagban, árulkodik a lelőhelyet néhány kilométerben övező környezetről. A gímszarvas a tisztásokkal, rétekkel tarkított lombos- és elegyes erdőket kedveli. Ehhez

hasonlóan a vaddisznó számára is a ligeterdők, a nedves talajú lombos és elegyes erdők nyújtanak kiváló életteret. Az őz az erdős sztyeppéken, a kis erdőfoltokkal tarkított területeken érzi jól magát. A mezei nyúl számára az alacsony fekvő, nyílt területek ideálisak. Ecser környékén az erdős-ligetes területek, a mezőgazdaság miatt kialakított legelők, szántók egyaránt előfordulhattak, ideális feltételeket biztosítva a vadállatok számára is.

A kelta lakosságra az állattartás túlsúlya jellemző, húsfogyasztásuk fő bázisát a háziállatok levágása jelentette. A vadászat csak kiegészítő, alkalmi tevékenység lehetett. A kelta lelőhelyek közös vonása, – függetlenül attól, hogy melyik századot képviselik – hogy az élelemtermelő hús-vadászat már nem volt jelentős (VÖRÖS 1992, 278; TUGYA 2009, 207). A vadászott állatok maradványai Ecser 6. lelőhelyen csak 4%-ot tesznek ki.²

---

2 A tanulmányt Dr. Körösi Andrea (MMGM) lektorálta. Munkáját, hasznos javaslatait ezúton is köszönöm.

IRODALOM

BARTOSIEWICZ 2004

Bartosiewicz L.: *A Tihany-Óváron feltárt szarvascsontváz előzetes vizsgálata*. In.: ΜΩΜΟΣ II. Őskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete, Debrecen 2000. november 6-8. Szerk.: Nagy E. Gy. – Dani J. – Hajdú Zs. Debrecen 2004, 201-208.

BARTOSIEWICZ 2006

Bartosiewicz L.: *Régenvolt háziállatok. Bevezetés a régészeti állattanba*. Budapest 2006.

BÖKÖNYI 1974

Bökönyi, S.: *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest 1974.

CALKIN 1960

Calkin, V. I.: Izmencsivosztyi metapodii i ee znacsenyija dlja izucsenyija krupnogo rogotogo szkota dvernosztyi. *Bjul. Moszk. Obs. Ispjut. Prirodü*, Otd. Biol., 65 (1960) 109-126.

DRIESCH 1976

Driesch, A. v. d.: *A guide to the Measurement of Animal Bones from Archeological Sites: as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich*. Peabody Museum Bulletins, 1. Cambridge, Mass, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology. Harvard University 1976.

NOBIS 1954

Nobis, G.: *Zur Kenntnis der ur-, und frühgeschichtlichen Rinder Nord-, und Mitteleuropas*. Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 63 (1954) 155-194.

PATAY 2024

Patay R.: *A Baden-komplexum települése Ecser és Maglód határában. – A Settlement on the Baden complex on the outskirts of Ecser and Maglód*. In.: Nyomvonalak. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024, 128-195.

SCHMID 1972

Schmid, E.: *Atlas of Animal Bones For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*. Elsevier Publishing Company, Amsterdam-London-New York 1972.

SZÁRAZ 2010

Száraz Cs.: *Késő vaskori áldozati gödrök Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy lelőhelyen*. ZM 19 (2010) 117-138.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfélmillió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001-2006. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

TEICHERT 1975

Teichert, E.: *Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen*. In.: Archaeozoological Studies. Ed.: Clason, A. T. Amsterdam-Oxford-New York 1975, 51-69.

TUGYA 2009

Tugya B.: *A kelta településrészlet állatcsontleleteinek elemzése – Analysis of the faunal remains of the Celtic settlement*. In: Település- és temetőfeltárás Dunaszentgyörgy határában – Settlement and cemetery excavations at the borders of Dunaszentgyörgy. VIA – Kulturális Örökségvédelmi Kismonográfiák 1. Budapest 2009, 200-213.

TUGYA 2010

Tugya B.: *A kutyahús fogyasztásának archaeozoológiai bizonyítékai*. In.: Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól. Budapest. 2010, 99-106.

TUGYA 2025

Tugya B.: *Környezettörténeti kutatások Rákóczi-falva-Bagi-földek és Rokkant-földek területén a holocén teljes vertikumában*. Doktori disszertáció. p. 171.

TUGYA ET AL. 2020

Tugya, B. – Náfrádi, K. – Gulyás, S. – Töröcsik, T. – Sümegi, B. P. – Pomázi, P. – Sümegi, P.: *Environmental historical analysis of the Sarmatian and Gepids Settlement of Rákóczi-falva*. Acta ArchHung 71 (2020) 101-156.

VÖRÖS 1986

Vörös, I.: *A ritual red deer burial from the celtic-roman settlement at Szakály in Transdanubia*. Acta ArchHung 38 (1986) 31-40.

VÖRÖS 1992

Vörös I.: *Őskori települések állatcsontleletei Szigetszentmiklós határában*. In.: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. Szerk.: Havassy P. – Selmeczi L. BTM Műhely 5. Budapest 1992, 277-291.

ANIMAL BONES FROM A CELTIC SETTLEMENT IN ECSEER, SITE 6

Most of the bones retrieved from the features of the Celtic settlement at Ecser, Site 6 belonged to domesticated species. The subsistence of the local community relied fundamentally on livestock farming, and most meat in their diet came from domesticated animals. The most frequent species in the archaeozoological record of the site are cattle, followed by small ruminants, swine, horse, and, finally, dogs.

About 4% of the identified bones came from wild game, indicating that hunting was only a complementary, occasional activity. Independent of their precise dating within the Late Iron Age, all Celtic settlements share this pattern: hunting as a way of obtaining food seems not to have been significant anymore in this period. The most commonly hunted species was red deer, but rarely wild boar, roe deer, and wild rabbit were also in the kill. One of the features contained goose bones.

During the Celtic Period, the surroundings of the site likely included areas with deciduous and mixed forests interspersed with clearings and meadows, forest steppe vegetation, and forest patches, which provided excellent habitats for large game; besides, open areas, including pastures and arable land occurred, which were favourable for hares.

AFRICAN RED SLIP WARE
MÉCSES ECSEK 6. SZÁMÚ
LELŐHELYRŐL

Szabadváry Tamás

Az M0-s autópálya Ecser és Maglói szakaszára eső Ecser 6. sz. lelőhelyen egy ritka, késő római, discusan staurogrammal díszített African Red Slip Ware (=ARS) mécses került elő. A lelet késő szarmata kori gödörben feküdt, egyéb keltezésre alkalmas anyag nélkül. Az észak-afrikai áru Pannonia tartományba már csak erősen korlátozott mennyiségben jut el a 4. században, illetve az 5. század első felében. A mécses formai alapon közép-tunéziai műhely termékeként azonosítható, keltezése a 4. század végére, 5. század első harmadára helyezhető.

KULCSSZAVAK:
ECSEI, ARS MÉCSÉS, KÖZÉP-TUNÉZIA, STAUROGRAM, KÉSŐ SZARMATA KOR, HUN KOR

KEYWORDS: ECSEI, AFRICAN RED SLIP WARE, MIDDLE TUNISIA, STAUROGRAM, LATE SARMATIAN PERIOD, HUNNIC PERIOD

BEVEZETÉS

Az ecseri ARS mécses előkerülése igazi ritkaságnak számít nem pusztán csak a barbaricum térségben, hanem a késő római kori Pannonia tartomány középpontjából is. A jelenleg hazai közgyűjteményekben őrzött darabok száma jelenleg alacsony, eredetük gyakran bizonytalan vagy akár megtevesztően magángyűjtemények részeként, külföldről jutottak az ország területére.

Lelőhely, lelőkörülmények

Az M0-s autópálya dél-keleti szektor-4. főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszának építését megelőzően, több éven keresztül, leletmentő feltárásokra került sor (2004-2006). Ecser és Maglód határában számos korszakot érintő, nagyterjedésű lelőhely vált ismertté, 50.070 m² terület kiterjedésben, mely összesen 3375 objektumot takart (Ecser 6. lelőhely; IVO 30837).¹ A Patay Róbert vezetésével folyó kutatásokat az ecseri oldalon nehezítette vagy ellehetetlenítette a lelőhely keleti részén megjelenő kirívóan magas talajvíz, ami valószínűleg egy 19. századra keltezhető csatorna miatt emelkedett meg. A terület középső részén észak-déli irányítású szarmata kori telepnyom (földbe mélyített házak, gödrök, árkok, külső kemencék) látott napvilágot (1. kép).

Az ARS mécses egy kerek, egyenes aljú és oldalú gödörből (1254. obj., DVI88. szelvény; átm.: 130 cm; m.: 102 cm) került elő. A gödör betöltése paticsdarabokkal kevert fekete talaj volt, leletanyaga igen szegényes (Badeni-kultúra kerámia: fültöredék; meghatározásra alkalmatlan kisebb állatcsont töredékek), a gödör pontosabb keltezéséhez nem visz közelebb (BÓKA et al. 2006, 230-231). A mécses a gödör alján feküdt. A gödröt eredetileg az 1249-es objektumba (szarmata ház) vágta bele, míg az 1254. objektumot egy árok (1243. obj.) érintette, azonban a kronológiához egyik sem járul hozzá (2. kép).

A mécses leírása

FMC 2007.1.917.2.: Kerámia ARS mécses (3. kép).² Egy-lángú, körte alakú testtel, halvány vörösés-téglaszínű, vékony bevonattal („slip”). Ovális discusa a fogó irányába enyhén csúcsosodik, az egyszeres körítő folyamatos. A discuson hosszanti tengelyre szerkesztett, plasztikus,

szabályos *staurogram* (= keresztmonogram) látható, melynek keresztoszalai egy-egy ovális alakú töltőnyílással érintkeznek. A szélesebb csatorna a mérsékelt kiálló csőrön elhelyezkedő, kerek égőnyílásba torkollik. A vállon, mélyített mezőben három-három plasztikus, többszörös koncentrikus körökből és négyzetekből álló ornamens helyezkedik el, alsó zárásnál egy-egy kerek bütyökkel. A mécses ovális gyűrűtalpon áll, centerében kétszeres koncentrikus körökből álló díszítmény. A fogó lekerekített, a test síkjával tompaszöveget zár be. Ép, jó tartásfokú, felületén foltokban karbonátos lerakódás tapasztalható.

H = 11,6 cm; Sz = 6,6 cm; M = kb. 4,1 cm; D_{discus}: 3,6 x 3,7 cm; D_{talp} = 4 cm; Tömeg = 96,46 g.

ÉRTÉKELÉS

Az ecseri mécses egyértelműen az ARS áruk sorába illeszkedik, melyek zömében az egykori *Africa proconsularis* és jelentősen kisebb arányban *Tripolitania* műhelyeiben készültek, mérvadó feldolgozásukat korábban John Walker Hayes, az elmúlt két évtizedben pedig Michel Bonifay végezte el.³ Tipológiai alapon történő meghatározás szerint Bonifay 54H (C2); Atlante XA 1a, továbbá, a korábbi J. W. Hayes felosztása szerinti „klasszikus” IIA (C2-3) típusal korrelálható (BONIFAY 2005, 361, 375-382; HAYES 1972, 312). Készítési helyeként – M. Bonifay újabb, részletes elemzése alapján – a jelenleg Közép-Tunéziában fekvő Sidi Marzouk Tounsi műhelyei jöhetnek leggyakrabban valószínűséggel számításba.⁴ Keltezésének tágabb határai között az 5. század középső harmada – 6. század első harmada szerepel, ellenben ezt a mécses karakteréből kiindulva, óvatos becsléssel, tovább finomíthatjuk. A váll jellegzetes, koncentrikus körökből és négyzetekből álló ornamensei kevésbé élesek, az egyes szegmensek kontúrjai nagytás mellett láthatóan elmosódottabbak.

¹ A lelőhelyről részletesen lásd PATAY 2024, 129.

² A tárgy publikációra való átengedéséért a feltáró Patay Róbertnek (FMC) és Rupnik László (ELTE-BTK RI) tartozom köszönettel.

³ A mécses értékeléséhez korábban e-mailben fordultunk Michel Bonifayhoz (elektronikus levelezés időpontja: 2017.08.27.), aki meglátásainkat helyénvalónak tekintette. A közvetítésben nyújtott segítségéért köszönet illeti Nagy Annát (ELTE BTK Régészettudományi Intézet, doktorandusz).

⁴ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Michel Bonifaynek (Aix-Marseille Université, CCM, kutatási vezető), aki észrevételekkel segítette munkámat (elektronikus levélváltás: 2017.08.27-29.), illetve Nagy Annának (ELTE BTK RI, doktorandusz).

A *staurogram*, mint keresztény vonatkozású szimbólum a 4. század középső harmadától már jelen van mind a szakrális-, mind pedig a hivatalos császári (propaganda) környezetben, így keltező értékkel önmagában nem rendelkezik ebben a vonatkozásban. Kialakítását tekintve látszik, hogy az ARS anyagon megjelenő motívumkincs alapján a keresztmonogram mérsékeltlen megvastagodó szárai, illetve a plasztikusan kialakított, ékköveket utánzó díszítménysorok (*crux gemmata*) inkább fejlődési tendencia középső fázisára utalnak (Barbera-Petriaggi 210/B ~ Hayes D-E[i]). A monogram vonalvezetése éles, ellenben a töltőnyílással érintkező jobb keresztzártnál szintén tetten érhető következetlenség.

A szarmata barbaricumból származó világítóeszközöket Istvánovits Eszter és Pintye Gábor gyűjtötte össze a közelmúltban (katalógusban szerepel az ecseri lelet, azonban a „firmamécse” megjelölést nem tartjuk helytállóknak: ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 84, 3. kép). A kutatás mai állása alapján még nehéz pontos képet vázolni a szarmaták eszközhasználatáról, miként csak vázlatosan következtethetünk a telepeken belüli világítás mértékéről. A lakosság római importcikkek iránti igénye itt minimálisan tükröződik a provinciális területeken tömegesen tekinthető mécses típusok (pl. firmamécsesek) vonatkozásában, egyes esetekben ezek rendeltetészerű alkalmazásának kérdése is bizonytalan, illetve, olyan kétséges provenienciájú, alföldi múzeumokban őrzött leletekkel lehet számolni, melyek valójában a tartomány területéről jutottak oda.⁵ Kevésbé valószínű, hogy a lámpák töltéséhez a szarmaták olívaolajat használtak volna, mivel ez a Közép-Duna-vidék római tartományaiba is csak importként érkezett, esetleges háborús időszakban pedig a kereskedelem leállt. A mécsesekbe nagyobb eséllyel olvasztott faggyú vagy más növényi eredetű olaj kerülhetett, míg a kanóc néprajzi párhuzamok alapján, kenderből, lenből, kákából, valamint gyapjúfűből készülhetett. Az olvadt faggyú esetében érdemes megjegyezni, hogy a kellemetlen szaggal és erős kormozással égett, tehát zárt térben használata kellemetlennek bizonyulhatott (ISTVÁNOVITS–PINTYE 2011, 104).

Az ecseri ARS mécses legközelebbi párhuzamait a tartományban találjuk meg. Igen közeli párhuzamnak tekinthetnénk az 1931-ben, Nagy Lajos által az akkori *Csongrádvármegye szentesi múzeumában* (ma: Koszta József Múzeum, Szentés) azonosított, sérült discusszú (4. kép), eredetileg Krisztus-monogramos példányt (Bonifay C2 [G], Közép-Tunézia, 400 körül), mely a közlő adata szerint

Aquincum területéről származott (NAGY 1931, 24, 16/a kép; NAGY 1938, 66, 31. kép). Az ellenőrizetlen provenienciájú, Magyar Nemzeti Múzeumból (a továbbiakban MNM) letétként Szentésre jutott lelet köré szinte kiforrott interpretáció szövődött, miszerint a Raktár utcában feltárt ún. *cella trichora* környékén részben kutatott késő római kori („ókeresztény”) temető rész egykori lelete lehetett (NAGY 1938, 66). Újabb kutatásaink kapcsán igazoltuk, hogy a darab ténylegesen, a szentesi múzeum 1922-es, 25. éves fennállásának jubiláris ünnepségei keretében, számos más római lelettel együtt kölcsönözték a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének* kérésére (SZALONTAI 2021, 206; adattári hivatkozás: MNM KK, MNM Központi Adattár, Irattár 106/1922. irat). A MNM KK, MNM Központi Adattár, Irattárában (Érem-, és Régiségtár) fellelhető dokumentum szerint a lelet 1885-ben került az intézménybe, bizonyos komáromi illetőségű Balázs István ajándékozása révén, itt nem derül ki, hogy a megjelölés a lelőhelyet is takarja vagy egyszerűen az ajándékozó lakhelyét.⁶ Szintén Nagy Lajos tudósít egy közelebről meg nem határozható Krisztus-monogramos (?) mécses töredékről, mely az 1894-ben alapított *Óbudai Nőipariskola, Dr. Gööz József emlékmúzeumában* volt kiállítva, állítólag az egyik intézményben tanuló diák hozta be Óbudáról. A darab jelenleg lappang, nagyobb valószínűséggel a Budapest ostroma alatt súlyosan érintett Zsigmond tér környéki harcokban veszett el (HINGYI 2019, 254–255; NAGY 1940, 247, 10. jegyz.).⁷

Komárom területéről ellenben további két ARS mécses ismerünk (5. kép), egy retrográd Krisztus-monogramos töredéket Marossy János tatai gyógyszerész, a régészet lelkes támogatója ajándékozta a MNM-nak, még 1883-ban (Bonifay C2 [G], Közép-Tunézia, 400 körül). A darabról sajnos a fellelhető irattári anyag ismeretében sem deríthető ki pontos lelőköri körülmény, az időpont alapján nem lehetetlen, hogy a vasút nyomvonal építésével

5 Már a Magyar Nemzeti Múzeum legkorábbi gyűjteményi struktúrájában, a *Cimeliotheca*-korszakban hallunk egy Halitczky Antal által leírt firmamécsestről, mely „Körtvélyesről” származott. A leíró által közölt bélyeg feloldása („LEG. I. D. I.” = *Legio Prima Dedit Locum*) téves, illetve kikövetkeztethető (IEGIDI), azonban a lelőhely talán inkább a Fejér megye területére eső (ma: Sárszentagota része), mint a szlovákiai település (ma: Hrušov, SK).

6 Az eredeti leltári szám: MNM KK, MNM-NRI RT-RO 81/1885.

7 Ma: Budapesti Műszaki Szakképzési Centrum, Than Károly Ókoiskolája, Gimnáziuma, Szakgimnáziuma és Szakközépiskolája, 1023 Budapest, Lajos u. 1–5. Az ostrom alatti harcok a Zsigmond tér környékét már 1944.12.24. körül kvázi célponttá tette az odatelepített német tüzérség, azonban szovjet kézre csak 1945.01.30. körül került, az iskola tagadhatatlanul súlyos károkat szenvedett, az emlékmúzeum mentésére aligha nyílt lehetőség. Az intézményben tett jelen érdeklődésünk sem járt sikerrel, a modern gimnázium iskolatörténeti emlékezte csupán az 1950-es évekig nyúlik vissza, amikor az újonnan berendezkedő oktatási rendszer keretei között átalakították. Most szertári jellegű, hidrológiai gyűjteménnyel rendelkezik. Az átalakítással párhuzamosan, az egykori emlékmúzeum még menthető régészeti anyagát az Aquincumi Múzeum vette át, a darab közöttük nem szerepel. Az aquincumi vonatkozású ókeresztény emlékek eredetét jelenleg Vukics Adrienn kutatja (BTM Aquincum Múzeuma), segítségét ezúton is hálásan köszönöm!

kapcsolatos munkálatok során került elő, habár még ez is erős feltételezésnek minősül.⁸ Nagy L. 1930-as évekbeli gyűjtése során az elcsatolt észak-komáromi Kultúrpalota (ma: Duna Menti Múzeum, Komárno) gyűjteményében fotóztatott le egy további példányt (Bonifay C2 [G], bizonytalan műhely, 400 körül), mely azonban eredeti őrzési helyéről elkerült, ellenben nem Prágába jutott, hanem a pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeumba jutott (KUCHARÍK 2021, 201, Kat. 69 ; KULICHOVÁ 1988, 105-110; NAGY 1938, 84-85, 51. kép).⁹

A bizonytalan eredetű ARS mécseseket aligha vonhatjuk be elemzésünkbe, melynek főként kutatástörténeti oka van. A 18-19. századi nyugat- és közép-európai tehetősebb értelmiség körében közkedvelt déli, gyakran Itália területeit érintő hosszabb utazások (*Grand Tour*) adta lehetőségek között gyűjtött „relikviák” sorában megtaláljuk az ARS mécseseket is. A vonzó kivitelű, ellenben az olasz lelőhelyeken mérvadóan nagyobb számban jelen lévő leletek korabeli értékmetiszetben elérhetőek voltak sokak számára, így számos mécses került magán-, illetve (majdan) közgyűjteményekbe. Az ország „barbaricum” területére eső részén nyilvánvalóan *extra Hungariam* környezetből kerülhettek az egykori kassai *Felső-Magyarországi Múzeum* (ma: Kelet-szlovákiai Múzeum, SK), illetve a debreceni Déri Múzeum gyűjteményeibe. (DÉRI 1922, 88; NÉV NÉLKÜL 1903, 160, Nr. 2207-2209). A MNM részére, Nagy L. tudósítása szerint, Ráth György ajándékozott két Krisztus-monogramos mécses, melyek jelenleg nem azonosíthatóak a Ráth-gyűjtemény, Ortvay Tivadar múzeumi segédőr által írt Régiségnaplóban felvett regiszterben (RT-RO 1/1874. leltári szám alatt), sem a hazai polgári műgyűjtés atyjaként aposztrofálható Ráth Gy. későbbi anyagai között. Egy darab (Bonifay C3) talán egy 1951-ben újraeltározott Krisztus-monogramos mécses lehet (6. kép), azonban ennek bizonyítása további kutatást igényel.¹⁰ A MNM őriz egy további részben sérült példányt (női büszttel, Bonifay C2 var.), melyet először Kádár Zoltán közölt, ellenben eredete ugyancsak teljesen bizonytalan (KÁDÁR 1939, 9. kép).

ÖSSZEGRÉS

Az Ecser 6. számú lelőhelyről előkerült ARS mécses több szempontból is egyedülálló leletnek kell ítélnünk. Kronológiájából kifolyólag, az afrikai áru Pannonia területére már csak elvétele jutott el, a 4. század utolsó harmadának krízisei az Észak-Itália vagy Dalmatia felől érkező kereskedelem (végső) benulását jelentették. A fentiekben felsorolt gyér, leginkább kutatástörténeti adatokkal tarkított példák igen erős bizonytalansági faktorról rendelkeznek, pontos provenienciájuk kiderítése rosszabb esetben még több nehézséget szül, mint pozitív eredményt. Látszólag, ez a jelenség a környező országokban is felmerül problémaként (LIEBMANN-HUMER 2021, 360). Ezt tapasztaltuk a szentesi mécses esetében, melyet Nagy L. téves adata alapján, az utóbbi évekig aquincuminak tekintett a kutatás, ellenben ez, jelen helyen veszteségünkre, már tudományos fikcióként értékelendő. Az ecseri lelet tehát gyakorlatilag az egyetlen modern régészeti kontextusban megfigyelt ARS mécses a tartomány középső-északi szegmensében, ami ráadásul nem is a római oldalon került elő! (vö.: ALFÖLDI 1933, 4)¹¹ Legközelebbi analógiáit így Komárom, Szöny (Brigetio) vonaláig kell „kitolnunk”. A szarmata településen előkerült római leletek egyértelműen feltételezik az aktív kapcsolatot a Duna két partvonal között, azonban a feltárt gödör jellege messzebb menő következtetéseket nem enged meg. A mécses általános időrendi besorolásának vonatkozásban, Pannonia Valeria tartomány életének utolsó éveinek, a beköszöntő hun korszak első periódusának egyedülálló lelete lehet. A *discus* ábrázolásának keresztény vonatkozása lehetségesen, az Aquincum környéki hitélet esetleges emlékeként is értelmezhető (PÓCZY 2003, 284-292).

8 MNM KK, MNM RT-RO 59/1883.1. leltári szám alatt.

9 SNM-AM Bratislava, AP13894. leltári szám alatt. A darab *discus*-ban található portrék és a Krisztus-monogram kontúrjai elmosódottak, a mécses inkább leformázott másolatnak tűnik. A tárgy hollétét több évtizedig homály fedte, azonban nem bizonyítható, hogy Prágába bármikor is került volna, Lenka Kulichová (rendszerátváltás előtti) feldolgozásában sem szerepel.

10 MNM KK, MNM RT-RO 10/1951.226. leltári szám alatt. Az sem lehetetlen, hogy a darabok talán (először az Iparművészeti Múzeumba, majd) a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe kerültek.

11 Az először 1901-ben regisztrált, korábbi győri bencés főgimnázium régiségtárában őrzött Krisztus-monogramos mécses (inkább kis-ázsiai jellegű) kapcsolata még Alföldi András fejtette ki véleményét a fenekén található monogram értelmezésével, miszerint sirmécses lehetett. A tárgy eredete ugyancsak bizonytalan, elvileg Győr környékén került elő, melyről semmilyen biztos adatunk nincs.

IRODALOM

ALFÖLDI 1933

Alföldi A.: *A pannoniai őskereszténységnek néhány újabb numizmatikai vonatkozású emléke*. NumKözl XXX-XXXI (1933) 1-8.

BONIFAY 2005

Bonifay, M.: *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique* (BAR International Series 1301), Oxford 2004.

BÓKA ET AL. 2006

Bóka G. – Fekete Z. – Kis A. – Patay R.: *Ecser, 6. sz. lelőhely. Régészeti Kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2005 (2006) 230-231.*

CZOBOR 1883

Czobor Béla 1883. *XI. Őskeresztény emlékek Bregetiumból*. Egyházművészeti Lap 4 (1883) 242-246.

DÉRI 1922

Déri F.: *A Debreczeni Déri Múzeum gyűjteményeinek leírása*. Debrecen 1922.

HAYES 1972

Hayes, J. W.: *Late Roman Pottery*. London 1972.

HINGYI 2019

Hingyi L.: *Budapest ostroma 1944-45. Források Budapest ostromának történetéből*. Budapest 2019.

ISTVÁNOVITS-PINTYE 2011

Istvánovits E. – Pintye G.: *Az alföldi barbaricum mécsesei*. JAMÉ 83-111.

KÁDÁR 1939

Kádár Z.: *Pannonia őskeresztény emlékeinek ikonográfiája*. Regnum 1938-1939 (1939) 3-58.

KUCHARÍK 2021

Kucharík, J. (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy – Romans and Slovakia. Exhibition Catalogue*. Bratislava 2021.

KULICHOVÁ 1988

Kulichová, L.: *Antické lampy ve sbírce Národního muzea v Parze – Afrikanische Lampen in der Sammlung des Nationalmuseums Parg*. Časopis 47/3-4 (1988) 105-112.

LIEBMANN-HUMER 2021

Libmann, A. – Humer, F. (eds.): *Vergangene Pracht. Eine Geschichte der römischen Provinz Pannonia und des angrenzenden Donauraums im Lichte der Kleinfunde*. Oppenheim am Rhein 2021.

NAGY 1931

Nagy L.: *Az óbudai őskeresztény cella trichora a Raktár-utcában. (Az Aquincumi Múzeum 1930. évi ásatás) – Dre altchristliche Cella trichora der Raktárgasse in Óbuda* (Aquincumi Múzeum Kiadványa 1.). Budapest 1931.

NAGY 1938

Nagy L.: *Pannonia sacra*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 29-148.

NAGY 1940

Nagy L.: *Az aquincumi őskereszténység újabb emlékei*. – *Neue Denkmäler des Christentums in Aquincum*. ArchÉrt III.1/3-4 (1940) 246-256.

NÉV NÉLKÜL 1903

Név Nélkül: *A kassai muzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma*. Kassa 1903.

PÓCZY, KLÁRA 2003.

8.4. *Das Christentum*. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*. Zsidi, Paula (hrs.) *Zu Ehren von Klára Póczy*. *Clarae Póczy Octagenariae*. Aquincum Nostrum II.2. Budapest, 284-292.

PATAY 2024

Patay R.: *A Baden-komplexum települése Ecser és Maglód határában*. – *A settlement of the Baden Complex on the outskirts of Ecser and Maglód*. In: *Nyomvonalak*. Megelőző régészeti feltárások az M0-s autópálya délkeleti, valamint a 4. számú főút Vecsést és Üllőt elkerülő szakaszain. 1. kötet. Természeti környezet és a rézkori lelőhelyek. Szerk.: Patay R. – Rajna A. Szentendre 2024.

SZALONTAI 2021

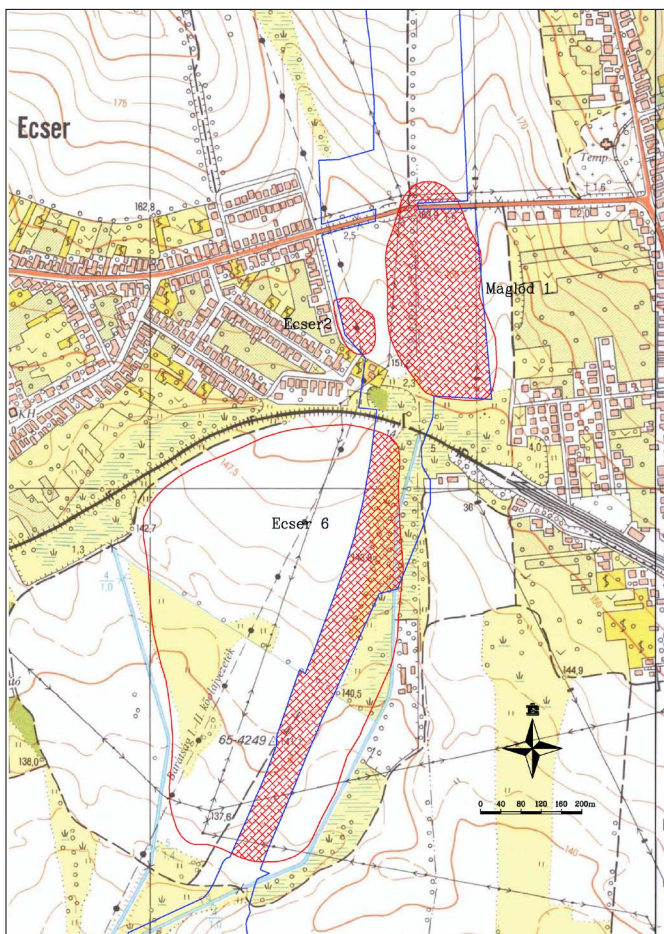
Szalontai Cs.: *„Hát atyámfia a muzeum nem komédia”*. *A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján* (Opitz Archaeologia 18.). Budapest 2021.

AN AFRICAN SLIPWARE OIL LAMP FROM ECSER, SITE 6

The study presents an African slipware (ARS) oil lamp found in Ecser, Site 6, in the path of the Ecser–Maglód section of Motorway M0. The intact artefact with a staurogram (monogrammatic cross) in its discus counts as a rarity not only in the Barbaricum but also in the Roman provinces of the Middle Danube Region. Most specimens of the respective variant were produced in the part of the former Africa Proconsularis province (that is now Tunisia), while some were made in Tripolitania from the end of the 4th to the onset of the 6th century AD. Recent investigations have specified the location of the related workshop, narrowing it down to Sidi Marzouk Tounsi in central Tunisia.

Specimens of the type appeared relatively late in Pannonia and the adjacent regions, which may account for their low occurrence in the archaeological record of this area. The reasons behind this likely include crises in the last third of the 4th century AD, due to which the trade routes connecting the region with northern Italy and the Balkans closed off or became unreliable.

The oil lamp was discovered in Feature 1254, a settlement pit. This context does not aid in dating the object, although the pit can likely be assigned to the late horizon of the Sarmatian settlement, which may have persisted into the Hun Period. Collecting close parallels to the artefact is a difficult task because such decorative items were the main targets of art collection and trade in the 19th and 20th centuries; thus, many of them in museum collections (for example, the Hungarian National Museum and the Museum of Fine Arts) were obtained via purchase or donation and, therefore, have little value for an archaeological evaluation. Two parallels from reliable contexts are known from Brigetio (Komárom–Szőny). Lately, the provenance of the third known close analogue, an ARS oil lamp allegedly found in Aquincum, has been questioned, leaving the nearest major Roman settlement to the Ecser site without such a find.

1.

2.

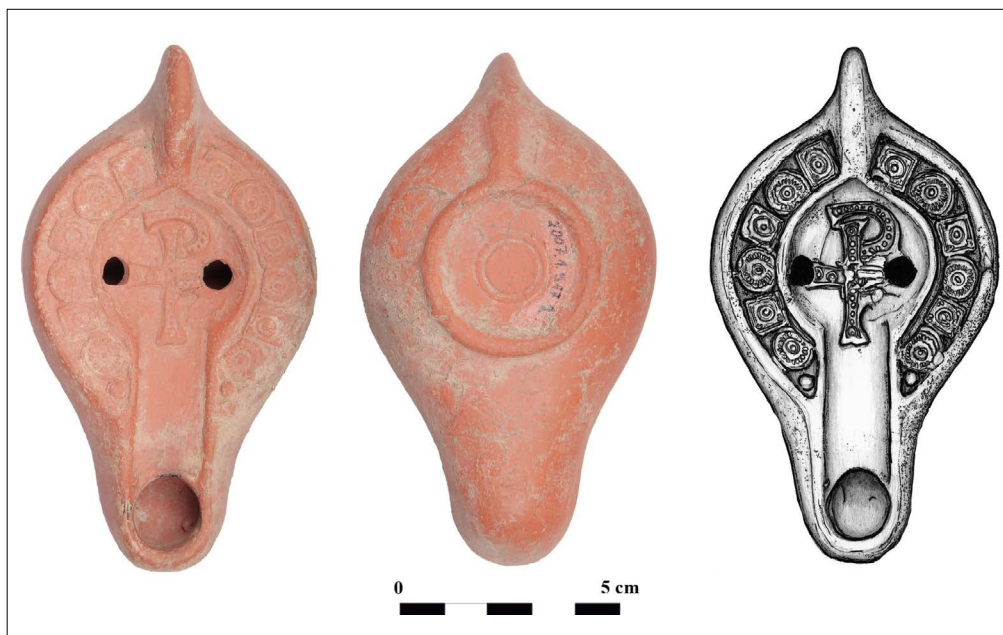
1.kép: Ecser, 6. számú lelőhely (IVO 30837) kiterjedése térképszelvényen

2.kép: Ecser, 6. számú lelőhely, 1254. számú objektum kibontott állapotban

Fig. 1. The extent of Ecser, Site 6, as registered in the National Register of Archaeological Sites in Hungary (IVO; site ID: 30837)

Fig. 2. Feature 1254 of Ecser, Site 6, excavated

3.

4.

5.

6.

3.kép: Ecser, 6. számú lelőhely, ARS mécses fényképe és rajza (fotó: Deim Balázs, FMC rajz: Szabadvary Tamás)

4.kép: Korábban aquincumiként azonosított ARS mécses az 1931. évi állapot szerint (fotó: NAGY 1931 alapján)

5.kép: ARS mécses Komárom, Szőny (Brigetio) területéről, kiegészített állapotban (fotó: Törő Vivien Anna, MNM KK)

6.kép: ARS mécses ismeretlen lelőhelyről, valószínűleg a Ráth György-gyűjtemény része (fotó: Törő Vivien Anna, MNM KK)

Fig. 3. The ARS oil lamp from Ecser, Site 6 (photo by Balázs Deim, FMC and drawing by the author)

Fig. 4. The ARS oil lamp allegedly found in Aquincum in a photo from 1931 (after Nagy 1931)

Fig. 5. ARS oil lamp from Komárom–Szőny / Brigetio; reconstructed (photo by Vivien Anna Törő, HNM PCC)

Fig. 6. ARS oil lamp of unknown provenance, likely from the György Ráth Collection (photo by Vivien Anna Törő, HNM PCC)

KÉSŐ AVAR KORI TEMETŐRÉSZLET VECSÉS HATÁRÁBAN

Farkas Zoltán – Jászberényi Mónika

A tanulmány a Vecsés mellett végzett autópálya ásatáson előkerült késő avar kori temető-részletet elemzi. A temető rendkívül rabolt, leletanyaga szegényes. A sírokban azonban jól megfigyelhető a koporsóhasználat módja és annak csoportokon belüli változatai. A temető a területen előkerült késő avar kori temetők sorába illik, azonban a 8. századon belüli pontosabb datálásra alkalmatlan.

KULCSSZAVAK:
KÉSŐ AVAR KOR, TEMETŐ,
KOPORSÓ, SÍRKERÁMIA

KEYWORDS:
LATE AVAR PERIOD, CEMETERY,
COFFIN, GRAVE POTTERY

BEVEZETŐ

Vecsés 67. lelőhely Vecséstől D-re, a Vasadi 2. főcsatorna és a középkori írott forrásokból ismert Halomegyháza falu temploma között fekszik. Az ásatás 2003–2004 között zajlott, ahol 32.000 m²-en összesen 1500 objektum látott napvilágot.¹

2004 októberében és novemberében 26 csontvázas sírt tártak fel a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának munkatársai (RKM 2003, 315; RKM 2004, 302–303; TARI 2006, 59–62)² (1. kép).

A TEMETŐ

A lelőhely feltárása több korszak leleteit hozta felszínre. A kijelölt nyomvonal ÉK-i szélének egy szakaszán húzódtott az avar temető. A feltárt sírcsoport a temető DK-i sarka lehetett, mivel – köszönhetően a nagyfelületű kutatásnak – a temetkezések ÉK-DNy-i tengelyén egyik irányban sem került elő több sír, és ugyanez mondható el DK-en is. A temetkezések sora így csak ÉNy-i irányban folytatódhat. A temető kiterjedéséről azonban több nem állapítható meg.

A területen több korszak objektumai fordultak elő, így ezek több helyen szuperpozíciót eredményeztek. A temető egy viszonylag ritkásabb részen húzódik, itt a sírokon kívül Árpád-kori gödrök és árkok kerültek elő. A gödrök nem érintették a sírokat, az árkok ugyan metszettek néhány avar kori sírt,³ de olyan sekélyek voltak, hogy nem dűlték fel a temetkezéseket.

SÍRLEÍRÁSOK

1252. objektum (2. kép 1–2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: Ny–K (280°–100°). A sírgödör (H.: 200 cm, Sz.: 90 cm, M.: 105 cm) beásása nyesési szinten szabályos téglalap alakú, mészszemcsékkel enyhén kevert, laza, barna homokos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése 40 cm mélyen kevertté vált, de külön beásás nyomát nem érzékelték. A sírgödör alján erősen kevert, zsíros, hamus betöltés húzódtott, benne tojáshej vagy csigaház töredékek. A hamus betöltés elbontása után előkerült

a sírgödör löszös-löszbabás alja, ami 3–4 mm vastagon feketére égett. A sírgödör négy sarkában 1–1 cölöplyuk volt, betöltésük laza, világosbarna homok fehér szemcsékkel. A fekete réteget vágták, foltjuk annak tetején rajzolódott ki. A kibontott sírgödör szabályos téglalap alakú, kissé ívelt falú, egyenes aljú. D-i oldalán padka volt látható. A váz bolygatott, koponyája hiányzik. Alsó állkapcsa a sírgödör Ny-i felében került elő, fogakkal lefelé. A bordák és a jobb felkarcsont kifordultak. Bal karja eredeti helyzetben, a test mellett kinyújtva helyezkedett el. Medencelapátjai kissé összenyomódtak. Bal combcsontja szintén kimosdult, lábai közel egymáshoz, kinyújtva voltak.

Leletek: 1. Erősen korrodált vaspenge töredékei a bal kar alatt (H.: 4,5 cm, Sz.: 1,4 cm, Itsz.: 2007.5.666.2.; 15. kép 1). 2. Kézzel formált, gyengén égetett, szürke fazék a bal térdnél (Pá.: 10,3 cm, Fá.: 8,0 cm, M.: 12,5 cm. Itsz.: 2007.5.666.1.; 15. kép 2). 3. Állatcsontok (házi tyúk) a két combcsont között.

1253. objektum (2. kép 3–4) – Életkor: *Adultus*; Nem: Férfi; Tájolás: Ny–K (290°–110°). A sírgödör (H.: 215 cm, Sz.: 90 cm, M.: 22 cm) beásása nyesési szinten téglalap alakú, sötétbarna, löszszemcsés, humuszos betöltésű foltként jelent meg. Betöltése a bontás során nem változott, külön beásás nyomát nem érzékelték. A váz felszedése után a sírgödör mind a négy sarkában egy-egy cölöplyuk volt. Mélységük 3–5 cm, betöltésük löszszemcsékkel kevert, tömött, világosbarna homok. A kibontott sírgödör szabályos téglalap alakú, egyenes falú és aljú. A váz háton fekvő, nyújtott helyzetű, bal karja a test mellett nyújtva, jobb karját a medencére helyezték. Bolygatásnak beásási nyomát nem észlelték, de a koponyája a medence felső részére került, arccal déli irányba fordulva.

Leletek: 1. Szürke, kézzel formált fazék a jobb lábujjak végénél (Pá.: 9,7 cm, Fá.: 7,2 cm, M.: 11,8 cm, Itsz.: 2007.5.667.1.; 15. kép 3). 2. Vaskés a medence mellett, dél felől, félig a jobb combcsonton (H.: 14,8 cm, Sz.: 1,8 cm. Itsz.: 2007.5.667.2.; 15. kép 4). 3. Téglalap alakú vascsat közvetlenül a medence fölött, a csigolyákon (H.: 3 cm, Sz.: 3 cm, Átm.: 0,4 cm, Itsz.: 2007.5.667.3.; 15. kép 5) 4. Téglalap alakú vascsat töredéke a medence alatt, a bal combcsonttól délre (H.: 2,5 cm, Sz.: 1,4 cm, Átm.: 0,3 cm, Itsz.: 2007.5.667.4.; 16. kép 6). 5. A terepen tévesen kiskérődző csigolyáinak gondolt embercsontok a medencétől és koponyától északra. 6. Gépi humuszoláskor és a nyesési szinten előkerült egy radiolarit ortogonális magkő, két radiolarit megmunkált töredék és egy limnoszilicit megmunkált töredék (Itsz.: 2007.5.667.5.).

1254. objektum (3. kép 1–2) – Életkor: N.m.; Nem: Nő. Tájolás: Ny–K (280°–100°). A sírgödör (H.: 230 cm, Sz.: 84 cm, M.: 54 cm) beásása nyesési szinten lekerekített sarkú,

- 1 Az ásatásvezető Dr. Rác Tibor Ákos (FMC) volt, ezúton is köszönjük neki a temető feldolgozásának lehetőségét. Valamint köszönjük Jakucs Jánosnak a képek szerkesztését, Deim Baláznak (FMC) pedig a CD mellékleten található tárgyfotókat.
- 2 A kötet terjedelmi korlátai miatt, a hozzá tartozó CD mellékleten található meg a digitalizált rajzok, metszetrajzok, valamint az összes tárgy fotója (mellékletek–CD melléklet).
- 3 Az 1451-es árok vágja az 1284-es, 1452-es és az 1463-as sírokat, míg az 1273-as árok az 1272-es, 1284-es és az 1268-as temetkezéseket.

téglaalakú, homogén, laza, barna homokos betöltésű foltként jelent meg. Bontás során a sír betöltésében nem vált el rablógödör. A váz felszedése után a sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk került elő, betöltésük laza, világosbarna humusz. A kibontott sírgödör szabálytalan téglalap alakú, rézsús falú, egyenes aljú. A váz rossz megtartású volt és az egész felsőtest bolygatott (azonban nem dönthető el, hogy ezt rablás vagy a gyökérzet okozta). A koponya egy része, a felső állcsont töredékeivel együtt a sírgödör É-i oldalán feküdt, fele hiányzott. A bordák egy része és a karcsonatok a koponyától D-re helyezkedtek el, szétszórva, egymáson fekvő. A koponya eredeti feltételezhető helyén vastag gyökér található. A gerinc és a mellkas csontjainak nagy része és a medence hiányoztak. A lábak hosszúcsontjai nyújtott helyzetben, a bal combcsont kivételével "in situ" heverték. A bal combcsont kissé kifordult. A lábszárak eredeti helyzetben, párhuzamosan feküdtek, a lábfej csontjai hiányoztak. A kar csontjai és néhány borda a sír D-i oldalánál-közepénél, a Ny-i sírvégtől, 20-70 cm közti területen helyezkedtek el. A koponyatöredék és a felső állcsont töredék az É-i oldalon, a Ny-i sírvégtől 45-70 cm-re volt.

Leletek: 1. Három kisebb vastöredék a váz alatt a sírgödör DNy-i sarkában, feltehetően egy vagy két téglalap alakú vascsat/vaskapocs töredékei (H.: 1,8-2,5 cm, Sz.: 1,6-2 cm, Átm.: 0,5 cm, ltsz.: 2007.5.668.1.; 15. kép 7).

1255. objektum (3. kép 3-4) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 230 cm, Sz.: 90 cm, M.: 60 cm) beásása szabályos téglalap alakú foltként jelent meg, nyugati oldalán a rablógödör karéjos kiugrásával. Betöltése nyesési szinten laza, sötétbarna homok. A váz felszedése után a sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk foltja rajzolódott ki. A váz bolygatott, eredetileg háton fekvő, nyújtott helyzetű lehetett, a karok elhelyezkedése ismeretlen. A sírrablók a koponyára és a mellkasi részére ástak rá, így a bordákat teljesen megmozgatták, a csigolyák a sírgödör D-i oldalán szétszórva heverték, a koponya a jobb váll környékén, szemgödörrel lefelé helyezkedett el. A medencét részben bolygatták, fele eredeti helyén maradt. Ettől lefelé a láb csontjai egymással párhuzamosan, eredeti helyzetben voltak. A csontok mállékonyak, rossz megtartásúak. Leletek: 1. Kézzelel formált, rossz minőségű, barna fazék oldaltöredékei a medence közvetlen közelében (h.: 7,3 cm, 5,5 cm, 4,3 cm, 3,3 cm, 2,2 cm, 1,7 cm, ltsz.: 2007.5.669.1.; 16. kép 1). 2. Téglaalakú, erősen korrodálódott vascsat a medencén (H.: 3,2 cm, Sz.: 3,2 cm, Átm.: 0,5 cm, ltsz.: 2007.5.669.2.; 16. kép 2). 3. Egy íves bronzöredék, a darabka egymás mellé forrasztott gömbökből álló granuláció a medence fölött, az alsó csigolyánál (H.: 0,5 cm, Átm.: 0,1 cm, ltsz.: 2007.5.669.3.). 4. Állatcsont (juh) a bal comb mellett délre, a jobb lábszárcsont mellett, attól északra, közvetlenül a térd alatt.

1256. objektum (4. kép 1-2) – Életkor: *Maturus*; Nem: Nő; Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 220 cm, Sz.: 70 cm, M.: 50 cm) beásása nyesési szinten szabályos

téglaalakú, fehér szemcsékkel és sárga löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna homokos betöltésű foltként jelent meg. 30 cm mélyen a sírgödör betöltése foltosan kevert sötétbarna talaj, illetve szürkészöld, homokos agyag, ebben egy téglalap alakú beásás/elválás volt megfigyelhető, amelynek betöltése jóval homogénebb, laza, sötétbarna talaj. A sírgödör négy sarkában egy-egy téglalap alakú cölöplyuk került elő. Betöltésük löszszemcsékkel kevert, laza, sötétbarna humusz. A váz erősen bolygatott, csak a láb csontjai maradtak eredeti helyükön. Eredetileg háton fekvő, nyújtott helyzetű lehetett, karjainak helyzete ismeretlen, lábai párhuzamosan nyújtottak. A bordák, a medence és a kar csontjai a sírgödör nyugati részében szóródtak szét, a koponya a jobb combcsont mellé került, alsó állkapcsa a sírgödör déli oldalában volt. A csontok rossz megtartásúak, mállékonyak, a medence és a koponya széttöredezett.

Lelet nélküli.

1258. objektum (4. kép 3-4) – Életkor: *Adultus*; Nem: N.m.; Tájolás: ÉNy-DK (310°-130°). A sírgödör (H.: 240 cm, Sz.: 120 cm, M.: 58 cm) beásása téglalap alakú foltként jelent meg, amelynek azonban csak a keleti fele rajzolódott ki élesen. Betöltése nyesési szinten löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna humusz. Nyugati felét egy amorf beásás, valószínűleg a rablógödör teljesen elvágta. Erre ástak a sírgödör közepe táján egy másik, kisebb gödört, valószínűleg fa ültetésére. A sírgödör alján, mind a négy sarkában egy-egy téglalap alakú cölöphely volt, betöltésük sötétbarna humusz. A bolygatott váz koponyája a nyesési szinttől számítva 30 cm mélyen került elő, teljesen roncsolt állapotban. A hosszúcsontok töredékei a sírgödör alján szétszórva feküdtek. A váz többi csontját a sírrablók valószínűleg kidobták, a megmaradtak rossz megtartásúak.

Leletek: 1. Kézzelel formált, vöröses szürke kisméretű bögre/pohár töredéke a sírgödör közepe táján, a koponya alatt (pá.: 6 cm, fá.: 9 cm, h.: 5,8 cm, 7,7 cm, 4,6 cm, 5,3 cm, ltsz.: 2007.5.670.1.; 16. kép 3).

1259. objektum (5. kép 1-2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Férfi; Tájolás: Ny-K (270°-90°). A sírgödör (H.: N.m.; Sz.: 85 cm, M.: 40 cm) beásása a nyesési szinten szabályos téglalap alakú foltként jelent meg, K-i oldalán nagyobb, kerek gödör foltjával. Ez utóbbi valószínűleg rablógödör. Betöltése löszfoltokkal kevert, tömött, sötétbarna humusz, a rablógödöré kevert, laza, löszszemcsés, világosbarna humusz. 20 cm-rel mélyebben a sírgödör betöltése már homogénebb, sötétbarna humusz, a rablógödöré foltosan kevert. A sírgödör eredetileg téglalap alakú lehetett, keleti végét a rablógödör elvágta, illetve egy rókalyuk is bolygatta. A sír északnyugati és délkeleti sarkában egy-egy cölöplyuk volt. Betöltésük laza, világosbarna humusz. Az erősen bolygatott váz csontjai a nyesési szinttől számítva 20 cm mélyen jelentek meg. Eredeti helyzetben csak a lábcsontok maradtak, a felsőtest csontjait szétszörták. Lábai egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el. A csontok jó megtartásúak voltak.

Leletek: 1. Erősen korrodálódott vascsat töredékei a mellkason (H.: 3 cm, Sz.: 3,2 cm, Itsz.: 2007.5.671.3.; 16. kép 4). 2. Vaskés töredékei a jobb medencecsonton (H.: 8, 7 cm, Sz.: 2,7 cm, Itsz.: 2007.5.671.2.; 16. kép 5). 3. Kézzele formált, szürke fazék töredékei a medence környékén és a bal combcsont mellett észak felől (Pá.: 8 cm, Fá.: 7 cm, M.: 10,2 cm, Itsz.: 2007.5.671.1.; 16. kép 6).

1263. objektum (5. kép 3-4) – Életkor: N.m. (Nem gyermek, „felnőtt”); Nem: Nő (?); Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 185 cm, Sz.: 80 cm, M.: 17 cm) eredetileg téglalap alakú foltja a gépi humuszolás során került elő. A sírgödör betöltése a nyelési szinten löszfoltokkal kevert, laza, világosbarna humusz. A sírgödör aljában, mind a négy sarokban kissé ovális cölöphelyek foltjai kerültek elő. Betöltésük löszszemcsés, világosbarna humusz. A váz viszonylag magasan, részben a humuszban helyezkedett el, a csontok a nyelési szinten kerültek elő, foltja ezért kissé amorf. A markoló a koponyát elnyeste. A váz bolygatott, a csontok nagy része hiányzik. A koponyatető a jobb felkarcsonton helyezkedett el. Eredeti helyzetben maradtak a kéz és a láb csontjai. Medencéje erősen roncsolt. A csontok igen rossz megtartásúak.

Lelet nélküli.

1264. objektum (6. kép 1-2) – Életkor: *Maturus*; Nem: Férfi; Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 206 cm, Sz.: 90 cm, M.: 62 cm) beásása nyelési szinten szabályos téglalap alakú, laza, sötétbarna humusz foltként jelent meg. Valamivel mélyebben betöltése sárga homokkal keveredett. Bolygatott sír, a vállöv és a jobb felsőtest csontjait a rablás teljesen szétszórta. A koponya eltűnt, az alsó állkapocs, az egyik lapockacsont és a kulcscsont a medencére kerültek, a csigolyák és a bordák szétszóródtak a sírgödör nyugati felében. A bal felkarcsont a sírgödör északnyugati sarkában került elő. A jobb kar csontjai, a medence és a láb csontjai érintetlenek maradtak. A jobb kar a test mellett kinyújtva, a lábak egymással párhuzamosan, szintén kinyújtva helyezkedtek el. Jobb alkarcsontján fekete elszíneződések látszódtak. A csontok jó megtartásúak.

Leletek: 1. Jó állapotú, ovális bronz csattest a mellkas alsó részén, a gerinc fölött 5 cm-rel (H.: 2,2 cm, Sz.: 2,7 cm, Átm.: 0,2 cm, Itsz.: 2007.5.672.1.; 17. kép 1). 2. Kisebbségi vascsat a csontok felszedése során, a medencében, a keresztcsont végén (H.: 2,5 cm, Sz.: 2,6 cm, Átm.: 0,4 cm, Itsz.: 2007.5.672.3.; 17. kép 2). 3. Erősen korrodálódott vaskés töredékei a bal kéz csontjainál (H.: 4,3 - 5,8 cm, Sz.: 2,2 cm, Itsz.: 2007.5.672.2.; 17. kép 3).

1266. objektum (6. kép 3-4) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő (?); Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 212 cm, Sz.: 80 cm, M.: 76 cm) beásása nyelési szinten lekerekített sarkú, téglalap alakú, sárga löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna humusz betöltésű foltként jelent meg. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöphely volt. Betöltésük enyhén kevert, laza, szürke homok. A váz medencétől felfelé eső része erősen bolygatott. Koponyájából

csak töredékek maradtak meg, állkapcsa a bal felkarcsontján került elő. Bordái, csigolyái szétszóródtak, medencéje roncsolt. Eredeti helyzetben maradtak a kar és a láb csontjai. A csontok viszonylag jó megtartásúak, bár a hosszú csontok végei részben szétmállottak. Karjai a test mellett kinyújtva, lábai szintén kinyújtva, egymással párhuzamosan helyezkedtek el.

Leletek: 1. Kézzele formált, kihajló peremű, vörös fazék a medencecsont jobb oldalán (Pá.: 9,5-10,8 cm, Fá.: 6-6,5 cm, M.: 13,2 cm, Itsz.: 2007.5.673.1.; 17. kép 4). 2. Bronzlemezek, préselt rozetták és egy szíjvég a bal felkarcsont alsó végénél, a jobb medencecsontnál, és a combcsontok mellett (rozetta: Átm.: 2,1 cm; 2,4 cm, Itsz.: 2007.5.673.3-4; 17. kép 5-6; szíjvég: H.: 2,5 cm, Sz.: 1,1 cm, Itsz.: 2007.5.673.5.; lemeztöredékek: Itsz.: 2007.5.673.6-7.). 3. Erősen korrodálódott vaskés a jobb kéz csontjainál (H.: 8 cm, Sz.: 1,8 cm, Itsz.: 2007.5.673.2.; 17. kép 7). 4. Radiolarit kavics nyersanyag a váz felszedése során, a bal felkarcsonttól délre (H.: 1,8 cm, Sz.: 1,3 cm, Itsz.: 2007.5.673.8.; 17. kép 8). 5. Az edény környékén állatcsontok (juh és egy egész kakas).

1267. objektum (7. kép 1-2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 230 cm, Sz.: 130 cm, M.: 124 cm) beásása nyelési szinten lekerekített sarkú, téglalap alakú, löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna homokos, illetve szürke homokos betöltésű foltként jelent meg. 80-90 cm mélyen, a sír északi oldalán élesen elvált egy szürke, homokos betöltésű sáv. A bontást csak a sávtól délre folytatták, így a sírgödörben kialakult egy 100 cm magas, 15-20 cm széles padka. A sír betöltése ettől délre kevert, sötétbarna humusz volt. Elképzelhető, hogy a padka a sírgödör eredeti betöltése volt, ettől délre pedig a rablógödör betöltését találták meg. A váz szintjén megfigyelték a „koporsó” téglalap alakú elszíneződését. Mélysége 3-4 cm volt, alján zöldre színeződött. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöphely foltja is kirajzolódott, ezek betöltése megegyezett a „koporsó” elszíneződésével. A váz erősen bolygatott volt, a koponya 80 cm mélyen, a váz 140 cm mélyen feküdt. A kar csontjai, a bordák és a csigolyák a sírgödör nyugati felében szétszórva hevertek. Medencéje roncsolt, jobb combcsontja szintén elmozdult. A lábszárcsont és a szárcsont egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el. A csontok jó megtartásúak. A bolygatott csontok felszedése után bontakozott ki a viszonylag érintetlen mellkas.

Leletek: 1. Kézzele formált, szürke, kihajló peremű fazék részben a jobb combcsonton, illetve attól délre (Pá.: 13 cm, Fá.: 6,5 cm, M.: 16 cm, Itsz.: 2007.5.674.1.; 17. kép 9). 2. Két ovális vascsat a mellkas bal oldalán, a csigolyáktól északra (H.: 2,7 cm, Sz.: 1,8 cm, Átm.: 0,5 cm, Itsz.: 2007.5.674.2.; H.: 2 cm, Sz.: 2,9 cm, Átm.: 0,6 cm, Itsz.: 2007.5.674.3.; 17. kép 10). 3. Korrodálódott vaskés a sírgödör északi oldala mellett, a medencecsont alatt (H.: 13 cm, Sz.: 1,6 cm, Itsz.: 2007.5.674.4.; 17. kép 11). 4. Bronzlemez töredék a jobb combcsont végétől É-ra (H.: 1,2 cm,

Sz.: 0,8 cm, ltsz.: 2007.5.674.5.). 5-6. Állatcsont (juh) a bal combcsont hosszában végigfektetve, valamint állatcsont (házi tyúk) a vaskés alatt.

1268. objektum (7. kép 3-4) – Életkor: *Juvenis*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (320°-140°). A sír az 1273. árok bontása során került elő. Az árok vágta, annál korábbi. A sírgödör (H.: 226 cm, Sz.: 90 cm, M.: 121 cm) betöltése erősen foltos, löszszemcsés, világosbarna, homokos humusz. A sírgödör négy sarkában egy-egy lekerekített sarkú, téglalap alakú cölöplyuk volt. Betöltésük tömött, világosbarna humusz. A sír bolygatott, de a bolygatás az 1273. árok kiásása előtt történhetett, mert az árok földje bolygatatlan. Bontás során a koponya került elő a legmagasabban, alatta 20 cm-rel pedig a váz csontjai. A koponyát leszámítva csontjai eredeti helyzetben megmaradtak. Karjai a váz mellett kinyújtva, lábai szintén kinyújtva, egymással párhuzamosan kerültek elő. Csontjai jó megtartásúak.

Leletek: 1. Kisméretű, kézzel formált, kihajló peremű, szürke fazék (tálka jellegű edény) a bal kulcscsont mellett, a koponya eredeti helyétől északra (Pá.: 9,7 cm, Fá.: 5,2-5,6 cm, M.: 9,3 cm, ltsz.: 2007.5.675.1.; 18. kép 1). 2. Bronzhuzalból készült, gömbcsüngős fülbevaló a jobb kulcscsont fölött (H.: 3,2 cm, Sz.: 1,8 cm, Átm.: 0,4 cm, ltsz.: 2007.5.675.2.; 18. kép 2). 3. Korrodálódott vascsat a bal medencecsonton, a bal kézcsontoktól délre (H.: 2,5 cm, Sz.: 3 cm, Átm.: 0,6 cm, ltsz.: 2007.5.675.3.; 18. kép 3). 4. Állatcsontok (juh és szarvasmarha) a jobb alkar mellett, attól délre.

1269. objektum (8. kép 1-2) – Életkor: *Infans*; Nem: N.m. (mellékletek alapján Fiú); Tájolás: ÉNy-DK (320°-140°). A sírgödör (H.: 120 cm, Sz.: 50 cm, M.: 5 cm) szabálytalan ovális alakú foltja gépi humuszosítás során került elő. A váz a nyesési szint fölött pár cm-rel helyezkedett el, a markoló a csontokat részben elnyeste. Koponyája kissé megsérült, a medence már nagyobb mértékben, a mellékletként adott edénynek pedig csak az alja maradt meg, ugyanis ez helyezkedett el a legmagasabban. A fentiek miatt a sírgödör betöltésében külön beásásokat nem sikerült észlelni. A csontok a helyükön maradtak, ezért valószínű, hogy rablás nem történt. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz felkarjai kissé kifelé álltak, az alkar csontjai nem maradtak meg. Jobb combcsontja nyújtott helyzetben maradt, bal combcsontja a sír É-i oldala felé közelít. Csontozata rossz megtartású.

Leletek: 1. Kézzel formált, szürke fazéktöredék a sír közepe táján, a medencétől balra, a sírgödör déli oldala mellett (fá.: 6,3 cm, m.: 3,5 cm, ltsz.: 2007.5.676.1.; 18. kép 4). 2. Erősen korrodálódott, kettős szövésű vas sodrony a medence jobb oldalán, a sírgödör északi fala mellett (H.: 4,2 - 1,3 cm, Sz.: 2 cm, Átm.: 0,2 cm, ltsz.: 2007.5.676.2.; 18. kép 5).

1270. objektum (8. kép 3-4) – Életkor: N.m. (Nem gyermek, „felnőtt”); Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 170 cm, Sz.: 110 cm, M.: 115 cm) lekerekített sarkú, téglalap alakú foltja gépi humuszosítás során került

elő, az altalaj szintjénél 30 cm-rel magasabban. A világosbarna agyaggal kevert sötétbarna humuszos betöltés nehezen vált el a humusztól. A sírakra lefelé fokozatosan szűkült és úgy 70 cm mélyen, körben egy tömött sárga, löszös padka alakult ki. A sírgödör beásása ezen a szinten mindössze 50 cm széles, lefelé még tovább szűkült. 100-110 cm mélyen jelentek meg a bolygatott váz csontjai. Eredeti helyén mindössze egy roncsolt combcsont és talán a jobb kar csontjai maradtak. A sírgödörben ezeken kívül mindössze néhány borda, az egyik lapocka és a két felkarcsont maradt.

Lelet: 1. Töredékes állapotú bikónikus orsógomb, felületén vízszintes bordák és cikk-cakk vonalak futnak, a jobb könyöknél (M.: 2,1 cm, Átm.: 3,1 cm, ltsz.: 2007.5.677.1.; 18. kép 6).

1271. objektum (9. kép 1-2) – Életkor: N.m. (Nem gyermek, „felnőtt”); Nem: Férfi; Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 170 cm, Sz.: 80 cm, M.: 66 cm) beásása éles körvonalú, téglalap alakú foltként jelent meg. Betöltése nyesési szinten laza, sötétbarna humusz, keleti fele viszont laza, sárga homokkal kevert, világos-, és sötétbarna humusz. A kevert betöltés a keleti felében mindvégig követhető volt. A nyesési szinttől számított 60 cm mélyen jelentek meg a váz csontjai. Elkülöníthető volt a négy cölöplyuk, betöltésük teljesen megegyezik a síréval. A háton fekvő, nyújtott helyzetű váz rendkívül jó állapotban megmaradt. Koponyája a rablás során kerülhetett ki a sírgödörből, az összes többi csontja eredeti helyén maradt. Karjai a test mellett kinyújtva helyezkedtek el, combcsontjai a térd felé összetartanak, a térdtől lefelé eső hosszúcsontok egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el.

Leletek: 1. Vörösesbarna, erősen foltosra égett, gyenge minőségű, kézzel formált edény a jobb térdnél, a csontoktól délre (Pá.: 11,8 cm, Fá.: 8 cm, M.: 13,9 cm, ltsz.: 2007.5.678.1.; 18. kép 7). 2. Bronz lemezes szíjvég a medence, a mellkas és a bal alkar közt (H.: 2,1 cm, Sz.: 1 cm, ltsz.: 2007.5.678.5.; 18. kép 8). 3. Vaspenge töredékei a bal szeméremcsonton (H.: 6,3 cm, Sz.: 1,4 cm, ltsz.: 2007.5.678.2.; 18. kép 9). 4. Ovális bronzcsat a legalsó csigolyán, a keresztcsont fölött (H.: 2,1 cm, Sz.: 1,5 cm, Átm.: 0,2 cm, ltsz.: 2007.5.678.3.; 18. kép 10). 5. Szimmetrikus indadísszel ellátott préselt bronzveret a bal medencelapáton (H.: 2,1 cm, Sz.: 1,8 cm, ltsz.: 2007.5.678.4.; 18. kép 11). 6. Préselt lemez szíjvég a medence és a bal combcsont találkozásánál (H.: 2,5 cm, Sz.: 1,7 cm, Vast.: 0,3 cm, ltsz.: 2007.5.678.6.; 18. kép 12). 7. Állatcsont (szarvasmarha) a mellkas és a jobb kar között, az alkar csontjaival párhuzamosan. 8. Az 5. melléklettel azonos díszű veret a jobb alkar alatt (H.: 1 cm, Sz.: 0,6-0,2 cm, ltsz.: 2007.5.678.7.).

1272. objektum (9. kép 3-4) – Életkor: *Maturus*; Nem: Nő; Tájolás: Ny-K (280°-100°). A sírgödör (H.: 203 cm, Sz.: 94 cm, M.: 60 cm) beásása nyesési szinten lekerekített sarkú, téglalap alakú foltként jelent meg. Ráásták az 1273.

árok déli végét, annál korábbi. Betöltése nyesési szinten barna agyagfoltokkal enyhén kevert, laza, sötétbarna humusz. 40 cm mélyen a sírgödör oldalában 5-10 cm szélesen sárga, homokos altalaj padka jelent meg. Ugyanezen a szinten a világos- és sötétbarna, kevert, humuszos betöltésben, a sírgödör nyugati felében egy sötétbarna betöltésű beásás (talán rablógödör) foltja is kirajzolódott, valamint megjelentek a váz csontjai is. A bolygatás következtében a koponya eltűnt, a csigolyák, a bal kar, lapockák, bordák a sírgödör nyugati oldalában összevissza dobálva hevertek. A jobb kar eredeti helyzetében maradt, a test mellett kinyújtva. A medence szintén bolygatatlan, a lábak egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el. A csontok viszonylag jó megtartásúak, medencéje kissé mállékony. Az eltemetett a sírgödörön belül egy kisebb, lekerekített végű, ovális mélyedésben feküdt.

Lelet: 1. Kézzel formált, szürke fazék a bal kéz alatt, részben a bal combcsonton (Pá.: 13 cm, Fá.: 7,5 cm, M.: 13,3 cm, Itsz.: 2007.5.679.1.; 19. kép 1).

1274. objektum (10. kép 1-2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (310°-130°). A sírgödör (H.: 240 cm, Sz.: 135 cm, M.: 122 cm) nyesési szinten téglalap alakú, világosbarna, erősen löszzemcsés, humuszos betöltésű foltként jelent meg. 10-20 cm mélyen két megmunkált kőeszköz került elő. Előkerülési helyükből itélve ezek valószínűleg nem voltak mellékletek. 1 m mélyen jó minőségű, ép, korongolt, sárga, kiöntöcsöves korsó volt. 10 cm-rel mélyebben jelentek meg a váz csontjai. Ezen a szinten élesen elkülöníthető volt a sírgödör világosbarna, homokos betöltése, és a mellkasra, lábra irányuló, erősen foltos betöltésű rablógödörök beásása. Teljes bontás után derült ki, hogy a rablógödörök nem mind érték el a vázat, mert az a koponyát, a bal alkart leszámítva bolygatatlan. Sírgödre nagyméretű, az aljában így egy padka rajzolódott ki. A kialakított mélyedésbe helyezték a vázat. A váz koponyája jobb oldalára fordult, arccal észak felé, az öreglyuk nyugat felé nézett. A fogak nélküli alsó állkapocs a bal felkarcsonton és a bordákon feküdt. A jobb kar a váz mellett, a kéz csontjai a medence alatt helyezkedtek el. A bal felkar a mellkas mellett volt kinyújtva. A mellkas és medence csontjai érintetlenül, eredeti helyzetükben feküdtek, a szegycsont kissé északra csúszott. A láb csontjai szintén érintetlenül, kinyújtva, egymással párhuzamosan helyezkedtek el.

Leletek: 1. Kézzel formált, szürke, kihajló peremű fazék a sír nyugati végében, a fej mellett (Pá.: 11,9 cm, Fá.: 8 cm, M.: 15,2 cm, Itsz.: 2007.5.680.2.; 19. kép 2). 2. Vaspengé a mellkas alsó részén, a gerincoszlop jobb oldalán (H.: 13,1 cm, Sz.: 1,7 cm, Itsz.: 2007.5.680.3.; 19. kép 3). 3. Korrodálódott vascsat töredékei a medencén, a keresztcsonttól délre (H.: 2,8 cm, Sz.: 2 cm, Átm.: 0,3 cm, Itsz.: 2007.5.680.4.; 19. kép 4). 4. Vörösesbarnára égetett, bikónikus orsógomb a jobb kéz csontjai mellett (M.: 2,7 cm, Átm.: 3,5 cm, Itsz.: 2007.5.680.5.; 19. kép 5). 5. Jó minőségű, kiöntöcsöves, sárga korsó a jobb lábtöcsontoknál (Pá.: 9,5 cm, Fá.: 11 cm, M.: 20,3 cm, Itsz.: 2007.5.680.1.;

19. kép 6). 6. Egy radioláris kovapala penge töredéke (?) és egy radiolarit szilánk vakaró a sírgödör betöltésében (H.: 3,4 cm ill. 1,8 cm, Sz.: 2 cm ill. 1,5 cm, Itsz.: 2007.5.680.6.; 19. kép 7). 7. Granulált diszú, bronzcsüngős fülbevaló a koponya alatt (eltűnt). 8. Állatcsontok (juh) a bal combcsonton, illetve attól északra, továbbá a lábszárcsont mellett.

1279. objektum (10 kép 3-4) – Életkor: *Infans*; Nem: N.m. (mellékletek alapján Leány); Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: N.m., Sz.: N.m., M.: 5 cm) bizonytalan alakú foltja gépi humuszolás során került elő, az altalaj szintjénél 40 cm-rel magasabban. A sötétbarna, agyagos humuszban a markoló által megrongált, rossz minőségű, kézzel formált, szürke edény utalt a sírgödör beásására. Közvetlenül a nyesési szint alatt előkerültek a koponya és a váz csontjai. A sírgödör oldalát csak a nyugati és északi oldalon sikerült megtalálni: kissé ívelt falú, egyenes aljú, téglalap alakú lehetett. A váz bolygatatlan, a rossz megtartású, mállékony csontok eredeti helyzetükben feküdtek. Jobb karja a test mellett kinyújtva, bal karja könnyökben behajlítva helyezkedett el, az alkar a medence felé tartott. A lábak egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el. Bal lábszárcsontja kissé kimozdult, az összes többi csont eredeti helyén maradt. Medencéje nagyrészt szétmállott. Mellékletei eredeti helyén feküdtek, ez is utal arra, hogy a sírt nem bolygatták. Rablógödör foltját nem érzékelték.

Leletek: 1. Kisméretű, szürke edény a medence alatt, a jobb combcsonton (Pá.: 7 cm, Fá.: 4,5 cm, M.: 11,6 cm, Itsz.: 2007.5.681.1.; 20. kép 1). 2. Gyöngy a koponya mellett dél felől, a jobb szemgödör magasságában (H.: 1,1 cm, Sz.: 0,8 cm, Vast.: 0,2 cm, Itsz.: 2007.5.681.2.). 3. Különböző típusú pasztagyöngyökből álló gyöngysor a mellkason, kissé szétszóródva (H.: 1-0,4 cm, Sz.: 0,5-0,3 cm, Itsz.: 2007.5.681.3.).

1283. objektum (11. kép 1-2) – Életkor: N.m.; Nem: N.m.; Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 164 cm, Sz.: 70 cm, M.: 17 cm) nyesési szinten téglalap alakú, laza, sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Betöltésében élesen elválik egy utólagos beásás márványos, löszfoltos, világosbarna humuszos betöltése. A váz 5-6 cm-re mélyült az altalajba, az edényt, ami a legmagasabban helyezkedett el, a markoló elnyeste, néhány csont szintén megsérült. A sír alakja bontás után hosszan elnyúló, ovális. Fala enyhén ívelt. A váz felszedése után téglalap alakú foltként bontakozott ki a sírgödör beásásának alja. Betöltése itt tömött, sötétbarna humusz. A sírgödör teljes kibontása után sem kerültek elő cölöplyukak. A "zsugorított" váz nem töltötte ki a sírgödör egészét. Az eltemetett valószínűleg jobb oldalán feküdt, térdei felhúzva, a combcsont és a lábszár szorosan egymás mellett helyezkedhettek el, mert a lábtöcsontok közvetlenül a medence mellett kerültek elő. A láb hosszúcsontjai hiányoztak. Gerince meghajlott, hátát előre görbítették. A gerinc alatt haladt el a jobb alkar. A csigolyák és bordák nagy része szintén hiányzik.

Leletek: 1. Négyzetes testű vascsat a jobb alkar mellett, a kéz csontjainál (H.: 2,7 cm, Sz.: 2,7 cm, Átm.: 0,5 cm, Itsz.: 2007.5.682.1.; 20. kép 2). 2. A markoló által elnyesett, kisméretű, kézzel formált, szürke edény a jobb láb csontjainál (elveszett).

1284. objektum (11. kép 3-4) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (310°-130°). A sírgödör (H.: 200 cm, Sz.: 100 cm, M.: 120 cm) téglalap alakú feltja az 1273. árok bontása során került elő. Az árok vágta, annál korábbi. Betöltése nyelési szinten homogén, sötétbarna humusz. Az árkon kívül más beásás, bolygatás feltja nem volt megfigyelhető. 60 cm mélyen jelent meg a koponya a sírgödör északi oldalán. Betöltése ezen a szinten löszfoltokkal erősen kevert, laza, sötétbarna humusz. A koponyát leszámítva a váz bolygatatlan; a koponya 40-50 cm-rel magasabban került elő, mint a váz. A felnőtt korú váz csontjai jó megtartásúak. Karjai a test mellett kinyújtva helyezkedtek el. Lábai szintén kinyújtva, a combcsontok a térd felé összetartanak, attól lefelé egymással párhuzamosak.

Leletek: 1. Vaskés a bal medencelapáton (H.: 9,1 cm, Sz.: 1,7 cm, Itsz.: 2007.5.683.2.; 20. kép 3). 2. Kézzel formált, szürke edény a jobb térd mellett délre (Pá.: 10 cm, Fá.: 7 cm, M.: 12,5 cm, Itsz.: 2007.5.683.1.; 20. kép 4). 3. Orsógomb a bal felkarcsont végétől nyugatra 5 cm-re (M.: 2,4 cm, Átm.: 3,2 cm, Itsz.: 2007.5.683.3.; 20. kép 5). 4. Gyöngyök a mellkas felső részén, a nyakcsigolyák mellett északra (H.: 1-0,4 cm, Sz.: 0,5-0,3 cm, Itsz.: 2007.5.683.4.). 5. Bronzcsüngős fülbevaló a jobb felkarcsont végétől nyugatra 5 cm-re (H.: 3,8 cm, Sz.: 1,6 cm, Átm.: 0,3 cm, Itsz.: 2007.5.683.5.; 20. kép 5). 6-7. Állatcsontok (házi tyúk) a bal alkaron és a bal lábszáron.

1452. objektum (12. kép 1-2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Férfi; Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 236 cm, Sz.: 120 cm, M.: 86 cm) téglalap alakú feltja az 1451. árok bontása során került elő. Az árkot ráásták a sírra, annál későbbi. A sír betöltése a nyelési szinten kevert, laza, sötétbarna humusz, 40 cm mélyen löszfoltokkal kevert, laza, világosbarna humusz. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk került elő. Betöltésük enyhén kevert, laza, világosbarna humusz. A kibontott sírgödör nyugati és keleti fala függőleges, az északi és déli rézsűsen szűkülő, majd az alján méhkasosan kiszélesedik: oldalát mintegy 10 cm-re beválták. A sírgödör alja egyenes. A sír bolygatott, az árok betöltése valószínűleg ráfed a bolygatásra. A váz medencétől fölfelé eső része erősen bolygatott, a bordák és csigolyák szétszóródtak. Az alsó állkapcsot, az egyik lapockát és a bal felkarcsontot a sírgödör északnyugati sarkában, a többi csontnál 20 cm-rel magasabban találták meg. A koponya eltűnt, a medence széttört. A jobb felkar talán eredeti helyzetben maradt. A láb csontjai bolygatatlanok. Ezek egymással párhuzamosan, kinyújtva helyezkedtek el. A bal kéz csontjait a bal combcsonton kerütek elő.

Leletek: 1. Vöröses szürke, kihajló peremű fazék a bal láb csontjainál (Pá.: 13 cm, Fá.: 8,5 cm, M.: 17,1 cm, Itsz.: 2007.5.723.1.; 21. kép 1). 2. Vascsat töredék a jobb

medencelapát mellett, részben a jobb kéz csontjain (H.: 3,8 cm, Sz.: 2,6 cm, Átm.: 0,4 cm, Itsz.: 2007.5.723.2.; 21. kép 2). 3. Vascsat közvetlenül a jobb combcsont vége mellett (H.: 3 cm, Sz.: 2,8 cm, Átm.: 0,5 cm, Itsz.: 2007.5.723.4.; 21. kép 3). 4. Széttöredezett vaspenge a jobb combcsont vége mellett, attól délre 5 cm-re (H.: 8,2 ill. 5,2 cm, Sz.: 1,4 cm, Itsz.: 2007.5.723.3.; 21. kép 4).

1455. objektum (12. kép 3-4) – Életkor: *Infans*; Nem: N.m. (mellékletek alapján Leány); Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírra (H.: 75 cm, Sz.: 25 cm, M.: 0 cm) gépi humuszoláskor találtak rá, a markoló az eltemetett kerámiaját részben elnyeste, annak csak az alja maradt meg. A csontok közül a bolygatott helyzetben lévő bal combcsontot is elvágta, ami a többi csontnál magasabban helyezkedett el. A vázat pontosan a humusz és az altalaj határára temették, a csontok az altalajnál 5-10 cm-rel voltak magasabban. Koponyája és a váz felső része a szelvényfalba esett, erre utólag bontottak rá. A fenti körülmények miatt a sírgödör beásását nem lehetett alaposan megfigyelni. Betöltése löszszemcsés, tömött, világosbarna humusz. Medencéje, mellkasának bal oldala, a bal kéz csontjai, illetve bal csontja bolygatott volt. Bordái kissé töredezték, medencéje hiányzik, bal combcsontja a jobb kéz csontjaira került. Koponyája eredeti helyén maradt, de roncsolt, töredezett. Csontozata rossz megtartású.

Leletek: 1. Vegyes gyöngysor a nyakán (H.: 1-0,4 cm, Sz.: 0,5 cm, Itsz.: 2007.5.724.2.). 2. Kézzel formált, szürke edény értékelhetetlen morzsalékos aljtöredékei (Istz.: 2007.5.724.1.). 3. Tojánhéj töredékei a medence jobb oldalán, a kéz csontjai alatt.

1456. objektum (13. kép 1-2) – Életkor: *Adultus*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (310°-130°). A sírgödör (H.: 223 cm, Sz.: 130 cm, M.: 108 cm) beásása nyelési szinten lekerekített sarkú, téglalap alakú, löszfoltokkal kevert, laza, sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Keleti oldalán állatjárat húzódott. 5 cm mélyen, a sír déli felében szarvasmarha fogak kerültek elő. 40 cm mélyen, a nyugati felében egy sötétbarna színű beásást figyeltek meg; a sírgödör betöltése ezen a szinten barnásszürke, tömött, löszszemcsés humusz. 60 cm mélyen a betöltésében erőteljes elváltozást volt érzékelhető. A sír oldalán, körben, padkaszzerűen egy 5-10 cm széles, sárga, erősen löszös betöltésű réteg futott. A sávon belüli betöltés ezen a szinten löszszemcsés, sötétbarna humusz. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk volt. Ezek betöltése laza, világosbarna, löszös homok, a feltjuk már 20 cm-től követhető volt. A váz bolygatott, de csak a koponyára ástak rá. A koponya eltűnt, az alsó állkapocs a jobb térd fölött 30 cm-rel került elő. A karok a test mellett kinyújtva, a lábak egymással párhuzamosan, szintén kinyújtva helyezkedtek el, a bal lábszár kissé a jobb irányába fordult. Az eredeti helyzetükben fekvő csontok jó megtartásúak.

Leletek: 1. Szürke fazék a jobb lábsontoktól délre, a sírgödör délkeleti sarkában (Pá.: 13,5 cm, Fá.: 8 cm, M.: 15,5 cm, Itsz.: 2007.5.725.1.; 21. kép 5). 2. Vékony, kb. fél

cm széles vaspántok erősen korrodálódott töredékei a sírfal nyugati oldalán, középtájékon, a sírfenéktől megközelítőleg 10 cm-rel magasabban, benyomódva. (H.: 2,3-1 cm, Sz.: 1-0,5 cm, Itsz.: 2007.5.725.8.). 3. Orsógomb a bal medencelapát alatt, a bal alkaron (M.: 2,1 cm, Átm.: 3 cm, Itsz.: 2007.5.725.3.; 21. kép 6). 4-5. Két orsógomb a kagyló mellett, attól kissé délre (M.: 1,3 cm, Átm.: 3 cm, Itsz.: 2007.5.725.6-7; 21. kép 7-8). 6. Kis, hajlott, erősen korrodált vaspánt és vaskés töredéke a bal kéz belső felén, közvetlenül az ujjcsontoknál (H.: 2,8 cm, Sz.: 0,6 cm, Itsz.: 2007.5.725.4.). 7. Vascsat a keresztcsonton, a gerinctől kissé délre (H.: 1,5 cm, Sz.: 0,6 cm, Itsz.: 2007.5.725.2.). 8. Az orsógombok és a kagyló mellett vastárgy (H.: 5,2 cm, Sz.: 0,3 cm, Itsz.: 2007.5.725.9.; 21. kép 9). 9. Kagyló a lábcsontok magasságában, a sírgödör északi oldalánál (H.: 4,5 cm, Sz.: 2,8 cm, Itsz.: 2007.5.725.5.). 10. Állatcsontok (juh és szarvasmarha) a bal combon.

1461. objektum (13. kép 3-4) – Életkor: *Maturus*; Nem: Nő; Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 215 cm, Sz.: 85 cm, M.: 49 cm) beásása nyesési szinten lekerekített sarkú, téglalap alakú, erősen kevert, löszfoltos, löszszemcsés, sárga homok és sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Külön beásás nyomát nem lehetett megfigyelni. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk került elő. Betöltésük kevert, löszfoltos, világos- és sötétbarna humusz. 40 cm mélyen érték el a bolygatott vázat. Koponyája és alsó állkapcsa a sírgödör északnyugati sarkába került, mintegy 20 cm-rel magasabban került elő, mint a váz csontjai. A koponya jobb oldalára fordult, az öreglyuk észak felé néz. A bolygatástól kissé roncsolódott. Fogai jó állapotban megmaradtak, nem kopottak. A sírgödör nyugati felében szétszórva helyezkedtek el a csigolyák, a bordák töredékei, illetve a bal alkar csontjai. A váz többi része eredeti helyzetében megmaradt. A karok a test mellett leszorítva, kinyújtva, a lábak szintén kinyújtva, egymással párhuzamosan, szorosan egymás mellett helyezkedtek el. Ez arra utalhat, hogy a testet temetéskor valamibe becsavarták, bekötötték. A mellkast kisállat bolygatta. A bal combcsonton végig fekete elszíneződés volt megfigyelhető, a csont közepén 0,5 cm vastag, 8 cm hosszú, 4 cm széles, fekete maradvány, talán szerves(?) anyag.

Leletek: 1. Rossz minőségű, kézzel formált, szürke fazék a bal láb csontjainál (Pá.: 9,8 cm, Fá.: 8,2 cm, M.: 13,6 cm, Itsz.: 2007.5.726.1.; 21. kép 10). 2. Vascsat a keresztcsont felső részén (H.: 2,8 cm, Sz.: 2,5 cm, Átm.: 0,6 cm, Itsz.: 2007.5.726.2.; 21. kép 11). 3. Vastöredékek a koponya alatt és a mellkas környékén (H.: 3 ill. 3,3 cm, Sz.: 1 ill. 1,4 cm, Itsz.: 2007.5.726.4.). 4. Vastárgy a bal felkarcsont végénél 10 cm-re északra (H.: 2,1 cm, Sz.: 1 cm, Itsz.: 2007.5.726.3.; 21. kép 12). 5. Állatcsontok (házi tyúk és szarvasmarha) a láb csontjainál.

1463. objektum (14. kép 1-2) – Életkor: *Infans*; Nem: N.m. (mellékletek alapján Leány); Tájolás: Ny-K (290°-110°). A sírgödör (H.: 135 cm, Sz.: 55 cm, M.: 62 cm) foltja

az 1451. árok bontása során került elő, az árkot ráasták, annál korábbi. Betöltése közvetlenül az árok betöltése alatt szürkésbarna, löszszemcsés, zsíros humusz. 10 cm-rel mélyebben homogénebb, laza, sárga homokkal kevert, világosbarna humusz. Külön beásás foltját a betöltésben nem érzékelték. Mintegy 40 cm mélyen volt megfogható a rablógödör beásása. Ugyanezen a szinten egy bronzhuzal töredéke, mellette pedig egy dinnyemag alakú gyöngytöredék került elő. Belsejükben látható volt a korrodálódott huzal lenyomata. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap alakú, alja kissé egyenetlen. Nyugati oldalának két sarkában két cölöplyuk volt. A váz olyan mértékben bolygatott, hogy helyzetére vonatkozóan semmit sem állapíthatunk meg. Mindössze három csontja maradt meg: déli oldalfal mellett a koponya és az alsó állkapocs töredéke, az északi oldalfal mellett hosszúcsont töredéke.

Leletek: 1. Dinnyemag alakú gyöngyök a sírföldből (H.: 0,6-2,1 cm, Sz.: 0,6-1 cm, Itsz.: 2007.5.727.1-2.). 2. Bronzhuzal töredéke a sírföldből (H.: 2 cm, Sz.: 1,2 cm; Átm.: 0,2 cm, Itsz.: 2007.5.727.4.; 22. kép 1). 3. Radiolarit szilánk a sírföldből (H.: 2,5 cm, Sz.: 1,5 cm, Itsz.: 2007.5.727.3.; 22. kép 2).

1464. objektum (14. kép 2-3) – Életkor: *Maturus*; Nem: Nő; Tájolás: ÉNy-DK (300°-120°). A sírgödör (H.: 220 cm, Sz.: 140 cm, M.: 125 cm) beásása a nyesési szinten szabályos téglalap alakú, sárga homokkal és löszszemcsékkel kevert, laza, sötétbarna humuszos betöltésű foltként jelent meg. Ráasták az 1457. második világháborús lövészárkot. 20-40 cm mélyen a sírgödör belsejének betöltése világosabb barna humusszal is keveredik. Feltételezhető, hogy ezen a szinten a rablógödör betöltése jelent meg. 60 cm mélyen a sírgödör északi és déli oldalában egy 5-10 cm széles, homogén, sárga homokpadka jelent meg. A padkát az altalajba faragták. A sírgödör betöltése ezen a szinten löszfoltokkal erősen kevert, sötétbarna humusz. A sírgödör négy sarkában egy-egy cölöplyuk került elő. Betöltésük laza, világosbarna, homokos humusz. 120 cm mélyen jelentek meg a váz csontjai. A váz felső része erősen bolygatott, csontjai összekeveredtek. Koponyája hiányzik, az alsó állkapocs a sírgödör déli oldalára került. Karjai a test mellett, kinyújtva helyezkedtek el, a jobb alkar a mellékletekkel együtt helyén maradt. Lábai szintén nyújtottak, a combcsontok a térdek felé összetartanak, térdtől lefelé egymással párhuzamosak. A csontok mállékonyak és erősen bebarapultak.

Leletek: 1. Vascsat a bal medencelapáton és részben a keresztcsonton, a csigolyák mellett (H.: 2,7 cm, Sz.: 2,5 cm, Átm.: 0,4 cm, Itsz.: 2007.5.728.2.; 22. kép 3). 2. Kézfel formált, szürke edény a bal térd mellett és részben a lábszáron (Pá.: 11 cm, Fá.: 6,5 cm, M.: 13,0 cm, Itsz.: 2007.5.728.1.; 22. kép 4). 3. Bordázott orsógomb a jobb kéz csontjai mellett, azoktól délre (M.: 1,8 cm, Átm.: 2,5 cm, Itsz.: 2007.5.728.3.; 22. kép 5). 4. Vaspenge a jobb kéz csontjai mellett, azoktól északra (H.: 10,5 cm, Sz.: 1,7 cm, Itsz.: 2007.5.728.4.; 22. kép 6). 5. A váz fölszedése során,

a mellkasi részen üvegyöngy és bronztárgy (H.: 1,8 cm, Sz.: 0,5 cm, ltsz.: 2007.5.728.6.; H.: 1 ill. 0,4 cm, Sz.: 0,1 ill. 0,5 cm, ltsz.: 2007.5.728.7.; 22. kép 7).

AZ ELHUNYTAK NEME, ÉLETKORA

A temetőrészletben öt férfit (19,23%), tizenöt nőt (57,69%) és négy (15,38%) gyermeket temettek el, két sirt nem lehetett meghatározni (két sír női besorolása bizonytalan).⁴ A négy *infans* korú csontváz (1269., 1279., 1455., 1463. sírok) nemére csak a mellékleteikből következtethetünk, így a gyöngysorok alapján feltételezhetjük, hogy a négy sírből háromban kislány feküdt.

Az életkort tekintve a négy *infans* (15,38%) mellett egy *juvenis* korú fiatal nő (1268. sír) került elő, valamint tizenegy *adultus* (42,30%) és öt *maturus* korú (19,23%) egyén feküdt. Három sírnál csak annyit lehetett megállapítani, hogy felnőtt (1263, 1270, 1271. sírok). Két sírnál az életkort egyáltalán nem lehetett vizsgálni (1254, 1283. sírok). Az *adultus* korúak között három férfi és tíz női sír található, egy sír neme ismeretlen (1258. sír). Az öt *maturus* korú elhunyt között egy férfi és négy nő volt. A temetőben eltemetett egyének többsége *adultus* korú volt.

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A tárgyalt temetőrészletben a 26 sírből 14-nek Ny-K-i (53,84%), 12-nek ÉNy-DK-i (46,15%) a tájolása. Így ebben a temetőrészletben is igazolható, hogy a kora avar kor Ny-K-i sirtájolását a késő avar korban az ÉNy-DK-i irány váltja fel (TOMKA 1975, 7). A tájolások nem mutatnak kapcsolatot az eltemetettek nemével és korával.

A sírformák a korszakra jellemző lekerekített sarkú, téglalap alakúak voltak. Ez általánosnak tekinthető, bár a gyermeksírok alakját csekély mélységük miatt nem lehetett megfigyelni. Több sirt vágtak későbbi objektumok, de mivel a temetkezések mélyebbek voltak, így a sírformák ezekben az esetekben is megállapíthatók voltak. Hosszuk 120–240 cm között, szélességük 40–140 cm között változott. A méretek csak az életkort követik arányosan, a nemekkel nem mutatható ki összefüggés. A sírgödörök temetésre való rituális felkészítésének nyoma csak az 1252. sírban figyelhető meg. Itt a váz alatt egy 3–4 mm vastag égett hamus-kormos réteg bontakozott ki, ami a gödörben való tűzrakásra utal. Ezt még a temetés előtt végezték el, mivel a sarkokban levő lemélyedések föltjai e felett már megmutatkoztak. Kettőstemetkezés vagy több csontváz egy sírba helyezése nem fordult elő.

Minden esetben – az avar szokásoknak megfelelően – háton fekvő nyújtott helyzetben helyezték a halottakat a gödörbe. Ettől mindössze egy eltérő eset volt az 1283.

sír, amelyben a csontváz oldalára fektetve került elő és a lábfejek csontjai közvetlenül a medence alatt voltak. Mivel azonban ez a sír erősen rabolt volt, így feltételezhető, hogy ez a zsugorított temetkezésre emlékeztető póz csak a dülés következménye, melynek során a csontváz a lábfejek kivételével teljes mértékben elmozdult a lábak irányába, illetve a mozgás következtében balra dőlt. A kezek minden esetben – ahol ez megállapítható volt – szorosan a váz mellett helyezkedtek el.

A temetkezési szokásokon belül meg kell említeni a koporsóhasználat problematikáját is. Több kutató foglalkozott a kérdéskörrel és az újabb megfigyelések kapcsán újabb publikációk jelentek meg a témában (TOMKA 1977–78; H. TÓTH 1981; WICKER 1990). Ezeknek köszönhetően napjainkra általánosan elfogadott tézisek alakultak ki az avar kori koporsóhasználatra és annak megfigyelésére vonatkozóan. Ezek közül számos tény elfogadhatunk a tárgyalt temetőrészlet kapcsán is. A feltárt sírokban ugyan nem találtak sem koporsókapcsokat, sem koporsómaradványokat és a talaj elszíneződése a sírbolygatások miatt nem volt egyértelmű, de bizonyos koporsóhasználatra utaló elemek megjelennek. Ilyen jelenség a sír sarkában megjelenő lemélyítések (cölöplyukak). A 26 sírből 16-ban (61,53%) dokumentálható volt a sír négy sarkában az elszíneződés, feltételezhetően az 1259. sírban is négy volt, de a lábnál lévő kettőt a rablógödör megsemmisítette. Az előbb említett publikációk eredményeként ezeket a lemélyedéseket a lábbal rendelkező koporsók nyomainak tudhatjuk be. A lemélyítések mélysége igazolja Wicker E. megállapítását (WICKER 1990, 35), mert a sekélyebb sírok esetében előfordulhat akár 20–25 cm-es elszíneződés is, míg a 100–120 cm mély sírokban nem ritka a maximum 9–12 cm-es mélyedés. Ez egyértelműen magyarázható a talaj szerkezetével, mivel a területre jellemző, hogy a felső 60–70 cm-ben egy homokos-löszös, laza feltöltődés van, míg ez alatt az altalaj egy tömör, sárgásszürke löszös agyag, amiben nem tud olyan mértékben nyomot hagyni a koporsóláda lába. Azt, hogy ezeket a lemélyítéseket a temetés előtt ásták volna le, az 1252. sírban megfigyelt jelenség cáfolja, ugyanis a lemélyedések már a koromréteg fölött megjelennek. Tehát először rituálisan égettek a sírgödörben és utána engedték bele a koporsót, aminek a lábai az idők folyamán fokozatosan besüppedtek a koromrétegbe és átvágták azt. A fennmaradó tíz sírből, amikben nem lehetett a sarkokban mélyedéseket megfigyelni, négyben *infans* korú gyermek feküdt (1269., 1279., 1455., 1463. sírok). Ezekben a sírgödör sekély volta miatt magára a gödörre vonatkozóan nem tudunk megfigyeléseket tenni. Ugyanez mondható el az 1283. sírról is, ami egyrészt sekély, másrészt teljes hosszában feldúlt. A fennmaradó öt sír fenekén a csontváz vonalában jól elkülöníthetően megjelenik egy téglalap alakú lemélyedés, ami a körülötte lévő padkától maximálisan 6–7 cm-re mélyül le. Így ezeket a föld súlyától a földbe nyomódott és némi képp belerohadt egyenes aljú koporsóknak tudhatjuk be.

⁴ Az antropológiai anyagot Szatmári László dolgozta fel, munkáját és adatait ezúton is köszönjük.

Ezek a temetőterképen is jól láthatóan egy csoportban helyezkednek el (1264., 1272., 1270., 1279., 1274. sírok), így elképzelhető, hogy ez az eltérő koporsótípus eltérő (etnikai?) csoportot, családot jelöl.

A koporsóhasználat kapcsán kell tárgyalnunk a testek anyagba csavarásának kérdését is. Erre általában a váz csontjainak helyzetéből tudunk következtetni. Ez a jelenség azoknál a síroknál merül fel, ahol a lemélyítések által meghatározott koporsó mérete nem indokolja a vázcsontok szoros elhelyezkedését. Ezeknél a síroknál (1252., 1253., 1255., 1268., 1461., 1464. sírok) a kar csontjai a csípő mellett, a láb csontjai szorosan egymás mellett helyezkedtek el, a lábfej pedig kinyújtott helyzetben volt. Viszont más erre utaló nyom nincs, ezért nem zárhatjuk ki Wicker E. által felállított hipotézist a csontok elmozdulásáról sem (WICKER 1990, 40), így a sírba engedés során elmozdulhatott a váz és így „csúszott” az egyik oldalra és a súlyából adódóan szorosabb testtartás alakult ki.

Itt kell pár szót szólnunk a sírok bolygatásáról is, mivel indirekt módon ezek is bizonyíthatják a koporsó meglétét. A feltárt 26 sírból szinte az összes sirt megbolygatták, csak három gyermeksír esetében nem egyértelmű, mivel ugyan vannak másodlagos helyzetben lévő csontok, de a sekély voltuk és a csontok rossz megtartása miatt ez nem köthető egyértelműen a sírrablásokhoz. A 26 sírből 13-nál lehetett a rablógödrt megfigyelni, a rablások öt esetben csak a koponyára irányultak, 13 esetben a koponyától a medencéig eső régióra és öt esetben a teljes vázat megbolygatták. Megállapítható volt, hogy a rablásokkor – egy sír kivételével – a test a bomlás azon fázisában volt, amikor a csontok már nincsenek egymással szöveti kapcsolatban, így azok külön-külön elmozdulhatnak. Egyedül a 1283. sírban mozdultak el anatómiai rendben a csigolyák és a lábfejek. A rabláskor feltételezhetően ráástak a bolygatók a sírra, elérték a koporsó elkorhadt fedelét és csak a keresett területeken törték át. Az összeroppant koporsó viszont a többi vázrészt a helyén tartotta. Ezt a tézist azok az esetek támasztják alá, ahol a bolygatás során feljebb került csontok olyan vázrészek felett vannak, amelyeket nem ért el a rablás. Így az 1253. sírban a koponya és az álkapocs a medencetájékon került elő, afelett mintegy 10 cm-rel. A közöttük levő betöltés megegyezett a csontvázat körbevevő réteggel. A 1256. sírban a koponya és a bolygatott csontok mintegy 25 cm-es magasságú sávban helyezkednek el a bolygatatlan lábcsontok szintje felett. A lábak fölé kerülő koponyát figyeltünk meg az 1267., 1268., 1284. síroknál is. A koporsók meglétét támasztja alá egy másik bolygatással kapcsolatos jelenség is: azokban a sírokban, ahol a teljes felsőtestet feldúlták és csontjait szétszórták, ott a csontok szigorúan a lemélyítések, vagy az altalajban megjelenő téglalap alakú elszíneződés határain belül helyezkednek el. Ez csak akkor valósulhatott meg, ha a rablás során még ép volt a koporsó. A koporsót áttörve, annak falai között történt meg a dűlás (1255., 1256., 1259., 1264., 1274. sírok). A csontok közötti földet

a rablás során folyamatosan visszafolyó, keveredő földdel magyarázhatjuk, viszont ebben az esetben a csontok között nem volt olyan nagy szintkülönbség, mint az előző típusban.

ÉTEL-, ÉS ITALMELLÉKLETEK

A sírokban található állatcsontok és edények utalnak az ételmelléklet adás szokásának meglétére a temetőben. A feltárt temetőrészlet leggyakoribb melléklettípusa a kerámia, 20 sírban (76,92%) fordult elő. 17 egész edény került elő (ebből egy elveszett: 1283. sír). Egy sírba általában egy edényt helyeztek, egy esetben azonban, az 1274. sírban két edény is előkerült. A 20 sírből tizenegyen nő, négyben férfi és háromban gyermek feküdt (két elhunytjánál nem lehetett a nemet megállapítani: 1258., 1283. sírok). A kerámiaedények helye a férfi sírokban a jobb oldalra korlátozódik, az egyén jobb oldalán, a lábfejek mellett (1253., 1452. sírok) vagy a jobb térd külső felén (1271. sírok) kerültek elő, illetve egy esetben a medencén (1259. sír). A gyermekkorúaknál egy esetben a bal (1455. sírok) és két esetben a jobb (1279., 1269. sír) oldalon volt az edény. A női sírok esetében a fej mellett két esetben (1268., 1274. sírok) fordult elő kerámiaedény, baloldalon a combcsont külső oldalán (1252., 1272., 1464. sírok) és a bal boka mellett (1461. sír) kerültek elő. A jobb oldalon főleg a combcsontnál (1266., 1267., 1284.) található meg, egy esetben (1456. sír) pedig a bokánál. Az 1255. sírban a medencénél kerültek elő a kerámia töredékek. A sírokban juh, házi szárnyas és szarvasmarha csontok fordulnak elő.⁵ A kérődzők csontjai vagy a jobb alkar mellett (1268., 1271. sírok), vagy a lábak környékén, így a bal combcsonton (1274., 1456. sírok), a térdeknél (1255. sír), a jobb lábfejnél (1461. sír) voltak. A szárnyas csontok a sírok tanulsága szerint minden sírban az edényekhez köthetők. Az öt ilyen sírből négyben az eldölt edény szája környékén kerültek elő (1252., 1267., 1284., 1461. sírok), egyben a dőlés irányának szórásában, de mivel a sír bolygatása ezt a régiót is elérte, elképzelhető, hogy a rablásnak köszönhetően távolodott el az állatcsont az edénytől. Ezek alapján leszögezhetjük, hogy míg a kérődzőkből adott mellékleteket a halott mellé fektették, addig a szárnyasból készített ételt, minden esetben az edényekbe tették. Arra is következtethetünk, hogy a kerámiákba tett étel tetején voltak a szárnyas csontok, mert ellenkező esetben az edény eldőlése esetén az aljába helyezett csontok nem estek volna ki belőlük. Így feltételezhetően a csontok alatt egyéb, régészetiileg nem megfogható étel (pl.: kása) volt. Egy gyermeksírban tojás töredékei is előkerültek (1455. sír), de az, hogy ez ételmelléklet volt-e vagy szakrális hátterű tárgy, nem állapítható meg.

5 A sírokban talált állatcsontokat Dr. Kőrösi Andrea (MMGM) határozta meg, lásd cikkét „Étel-, és állatáldozatok Vecsés 67. lelőhely késő avar kori sírjaiban” ebben a kötetben.

MELLÉKLETEK

Csatok:

A temetőrészlet egyik legnagyobb számban előforduló tárgytípusa a csat, 13 sírban kerültek elő (50%). 12 sírban találtak vas csatot (1253: 15. kép 5-6; 1255: 16. kép 2; 1259: 16. kép 4; 1264: 17. kép 2; 1267: 17. kép 10; 1268: 18. kép 3; 1274: 19. kép 4; 1283: 20. kép 2; 1452: 21. kép 2-3; 1456.; 1461: 21. kép 11; 1464: 22. kép 3), három sírban két-két darab is volt (1253., 1267., 1452. sírok). Bronzból készült csatok mindössze két sírból kerültek elő (1264: 17. kép 1; 1271: 18. kép 10). A vascsatok alakjuk szerint három (vagy négy?) csoportba sorolhatóak, legnagyobb számban az enyhén lekerekített sarkú, négyzetes csatok vannak jelen (7 db). Külön típust képeznek a csattüske rögzítési oldalánál beszűkülő trapéz alakú (2 db), a kerek vagy ovális alakú (4 db), illetve az 1452. sírből előkerült líra alakú vascsat. Keresztmetszetük lekerekített négyszög vagy kerek, de az erősen korrodált állapotuk miatt ez nem dönthető el egyértelműen. Az előkerült bronzcsatok különböző típusba sorolhatók, az 1264-es sírban levő darab egy kerek átmetszetű öntött csatkarika. Ez csak töredék, egy zsanéros kéttagú csat karikája, a teste eltűnt, feltételezhetően a sír kirablásakor, amire a csatkarika helyzete és a csontváz felsőtestének szétdőlése utal. A 1271-es sírban egy ép, rombusz átmetszetű, ovális csat volt, ami eredeti helyén maradt meg, mivel ezen sír feldőlése csak a koponyatájéokra irányult.

Három sírban fordul elő két vascsat, egyben pedig bronz és vascsat együtt szerepel. Ez a jelenség a kettős övhasználat magyarázható, a 1264. sírnál feltételezhetően a bronz csattötredék a díszes kaftánövhez tartozott, míg a vascsat a nadrágtartó öv része volt, ezt bizonyítja, hogy a rablás során a vascsat a keresztcsonton, eredeti helyén maradt, míg a bronz elmozdult a rablás irányába. A két vascsat esetében is hasonló funkció feltételezhető, de mivel a 1267. sírt teljes mértékben feldúlták, így ez a 1253. és 1452. sírban volt megfigyelhető az elhelyezkedésük. A 1253. sírban az egyiket a keresztcsont felett a csigolyákon, míg a másikat a medence csontjai között, beesve találtak meg, így az egyik csat a kaftánt a has tájékon fogta össze, míg a másikat a nadrágot a csípőn. Az 1452-es sírban mindkét csat a jobb medencelapát körül került elő, ugyan a sír rabolt, de ezt a testtájékot már nem dúlták fel. A csatok anyagtípus alapján való felosztását a datáláskor is fenn kell tartanunk. A vascsatok sokkal inkább használati tárgynak tekinthetők, mint a bronzcsatok, mert ezeknél általában a megjelenés és a reprezentáció is előtérbe kerül. Ebből adódóan a vascsatok sokkal inkább képeznek egy praktikus, könnyen előállítható, de mégis időtálló, masszív viseleti tárgycsoportot, amelyek éppen ezért az egész avar korban megtalálhatók, így datáló értékük nincs. A bronzcsatok némileg jobban behatárolhatók, de ebben az esetben ez is nehézkes. Az ép, négyzetes csat az egész későavar korszakban jelen van, így ez nem ad pontosabb datálást. A kettős tagú csat

karikája feltételezhetően egy öntött övgarnitúra eleme, amely a 7. század utolsó harmadától jelenik meg. Azonban ezekről egységesen elmondható, hogy a 8. század során folyamatosan változnak, egyszerűsödnek. Ezen a csatkarikán is hasonló folyamat figyelhető meg, a korai darabok profiláltságával, a csattüske vályújával szemben itt egy egyszerű, ovális, kerek átmetszetű darab jelenik meg. Azonban a teljes leletegyüttes hiánya miatt ez sem datálható pontosabban a 8. századon belül.

Ruhadíszek és veretek

A temetőrészlet kirablása következtében alig fordulnak elő ruhadíszítő elemek és veretek. Összesen három sírből említhetünk ilyen jellegű mellékletet. Az 1267. számú női sírből az ásató még említi egy bronz verettötredéket a jobb combcsont belső oldalánál, de ez a töredék a restaurálás során megsemmisült. Feltételezhetjük, hogy ez is egy préselt vékony lemezveret töredéke lehetett, a többi hasonló jellegű melléklet a sírből a rablás során eltűnt. Az 1271. számú férfi sírnál a rablás csak a fej környékét érintette. Itt egy ép, de szegényes díszöv került elő (18. kép 8, 10, 11, 12). Az övhöz tartozik egy a medencéről előkerült vékony bronz csat, egy a medence-mellkas magasságában levő bronz szíjvég, egy indás préselt veret a bal medencelapátról, egy préselt kisszíjvég a medence alól és egy másik indás veret a jobb alkar mellől. A csatot már tárgyaltuk fentebb. A szíjvég egyszerű kettős bronzlemezből áll, aminek a végére egy bronzlemezt hajtottak. A hosszabbik lemez lyukasztott, feltételezhetően itt rögzítették a szíjhoz. Az oválisan meghajtott és ellapított bronzlemezt a két szélén egy-egy körbefutó horonnyal díszítették. A két préselt veretből az egyik rendkívül töredékes, de a darabok alapján elmondható, hogy teljes mértékben megegyezik a másikkal. Díszítését egy központi domborított rombusz képezi, amit két oldalról, egymásnak tükörképeként, egy-egy stilizált inda keretel, aminek egyik fele ívesen visszakanyarodik, a másik pedig a veret széléhez igazodva egy levelet képez. A préselt bronz kisszíjvéget egymást követve két körmotívum díszíti. Ezek központjában egy félgömb helyezkedik el, amit koncentrikusan két domborított kör vesz körül, ezeket granuláció imitálása végett beirdaltak. A felső vége lyukasztott, ami a rögzítést szolgálta. Ez a préselt övgarnitúra, mivel nem a sokmellékszijas korai típusba tartozik így ez is a késő avar korszakba sorolható. A rajta megjelenő imitált indamotívum a griffes-indás övveretek indás mintáinak egyszerűsített másai. Az első ilyen indaábrázolások már a 7. század utolsó harmadában megjelennek, mind öntött (Bóly 61. sír: PAPP 1962, XVI. tábla 3), mind préselt formában (Alattyán 214, 557. sírok: KOVRIG 1963, XVII, 35-40, XXXVI, 14-16). Majd ettől kezdve végig a késő avar korban fellelhetőek, például a kisköre-halastavi temető 41. sírjában (GARAM 1979, Taf. 11, 16) vagy a Szarvas-Grexa-Téglagyár 227. sírjában (JUHÁSZ 2004, Taf. LIX, 3). Ezt az időkeretet az elkészítés módja sem szűkíti, mivel a préselt és az öntött technika folyamatosan

jelen van egymás mellett a 8. században. Ruhadíszek csak egyetlen női sírból kerültek elő. Az 1266. sírból két rozetta és apró bronztöredékek láttak napvilágot (17. kép 5-6). Ezek elhelyezkedését csak fenntartásokkal tekinthetjük mérvadónak, mivel a sírt a medence vonaltól a koponya felé teljes mértékben feldúlták. A darabok a combcsontok között, a jobb medencecsontnál és a bal karcsonat végénél kerültek elő, így tükrözhetik egy kaftánszerű ruhadarab szegélyének vonalát. A két megmaradt rozetta ugyanolyan, a közepükön egy félgömb domborítás helyezkedik el, azt koncentrikusan nyolc kisebb félgömb, majd a szélén nyolc nagyobb félgömb szegélyezi. Az egyiket megfigyelhető, hogy két egymással szemben levő szélső félgömb ki van lyukasztva, ami a felvarrást szolgálhatta. A rozetták az egész avar korban ismertek voltak. A kora avar korban főleg ezüsből készítették őket és férfiovek vereteként fordultak elő (Kölked-Feketekapu A, 107, 109. sírok: KISS 1996 Taf. 34, 14-16, Taf. 37, 109; Környe 78. sír: SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 12, Grab 78, 13-28). A közép és késő avar korszakban már bronzból készültek, kísérőleleteik egyszerűsödnek és számuk is csökkent (Nové Zámky 197. sír: ČILINSKÁ 1966, Taf. XXXIX. 197, 1-5; Alattyán 50. sír: KOVRIG 1963, III. Grab 50, 44-49), Üllő 257. sír (HORVÁTH 1935, VIII, 24-32), Kisköre 34. sír (GARAM 1979, Taf. 9, Grab 34, 29-32). Azonban az általánosan elmondható, hogy a préselt kerek vereteket mindeközéig férfi sírok övvereteként találták meg. Jelen esetben a halott nemét csak az antropológiai vizsgálat eredményei alapján határoztuk meg nőnek, egyéb kísérőlelet nem erősíti vagy cáfolja ezt. Így el kell fogadnunk azt a lehetőséget, hogy ez a verettípus, ugyan nagyon ritkán, de esetleg egy előkelőbb nő sírjában, ruhadíszként is megjelenhet. Az azonban, hogy ezek kaftánveretek vagy esetleg egy női öv díszei voltak-e, nem dönthető el egyértelműen. A tárgytipus kora az említett példák tanulsága szerint, a leletegyüttes hiánya miatt a 7. század utolsó harmada és a 8. század egészén belül pontosabban nem határozható meg.

Fülbevalók

A temetőrészletben hat sírból került elő fülbevaló vagy fülbevalóra utaló töredék (23,07%). Ebből háromban szinte teljesen ép darab volt (1268: 18. kép 2; 1274; 1284: 20. kép 6), de sajnálatos módon az 1274. sír fülbevalója eltűnt, itt csak az ásató megfigyeléseire tudunk hagyatkozni. Az 1268. sír fülbevalója a jobb kulcsosont felett helyezkedett el, nem eredeti helyén, mivel itt a rablás a fejre irányult és annak bolygatása közben mozdulhatott el. A darab egy gyöngycsüngős típus, ahol a huzal ovális kiképzésű, négyzetes keresztmetszetű, a nyitott felénél és azzal átellenben egy-egy granulált körrátét található. A csüngőt egy kerek kék üvegyöngy alkotja, amit a huzaltól két granulált körtag választ el, a csüngő kettős gyöngyű volt, de a belső tagból csak a gyöngyöt tartó pálcá maradt meg. Az 1274. sírban az ásatási napló tanulsága szerint „a koponya alatt granulákkal díszített,

bronzcsüngős fülbevalót találtunk”. Feltételezésünk szerint ez is egy gyöngycsüngős fülbevaló lehetett, amit az előzőhöz hasonlóan granulált körtagok díszítettek. Az 1284. sírban egy ovális kiképzésű, négyzetes keresztmetszetű huzalú, háromgyöngyös fülbevaló került elő. Az alsó tagban egy hatszög alakra síkozott, hosszúkás zöld üvegyöngy található, a felső tagot egy granulált körtag választ el a huzalkarikától, de sajnos a gyöngy itt is hiányzik. Az alsó csüngővel szemben, a huzal felső ívének szintén egy gyöngytag lehetett, de itt is csak a gyöngyöt tartó pálcá maradt meg. A huzal nyitott végénél az alsó huzalvégen egy granulált körtag töredéke maradt meg. A másik három sírban csak egy-egy fülbevaló töredéke maradt meg, ami minden esetben a rablásnak tudható be. Az 1255. sírban a medence felett egy granulált karikatag fele, az 1463. sírban a sírföldből egy huzalkarika, torzult darabja (22. kép 1), az 1464. sírből a mellkasi részen egy gyöngycsüngő és az őt a huzaltól eltartó hármastagolású, granulált körtag, valamint egy másik hasonló felépítésű gyöngytag bronz alkatrészei kerültek elő (22. kép 7). A meghatározható fülbevalók a gyöngycsüngős fülbevalók kései típusába tartoznak, amit az ovális formájú, négyzetes átmetszetű karika, az igazi vagy álgranulációs díszítés határoz meg. Ennek a típusnak a használatát a kutatók a nagy temetők leletanyagán tett megfigyelések alapján egyértelműen a késő avar kor második felére, a 8. század második negyedétől indítják (ČILINSKÁ 1966, 145, Abb. 11; KISS 2001, 192; DAIM 1987; Abb 28; MADARAS 1991, 58).

Gyöngyök

Négy temetkezésből került elő gyöngy vagy gyöngyosor (15,38%), ebből háromban *infans* korú gyermek, egyben pedig *adultus* korú felnőtt feküdt. A 1279. sírban kilenc ép gyöngy és két töredék került elő a nyak körül, ill. a mellkason. Típusukat tekintve egy lapos átfűrt csont, két-két ép és töredékes fekete üvegyöngy sárga pöttyökkel és ráfolatással, egy zöld és egy sötétkék hengeres kisméretű gyöngy, egy bordó hengeres és egy bordó síkozott hengeres üvegyöngy és két töredékes meghatározhatatlan darab került elő. Az 1284. sírban a nyakcsigolyák mellett egy kerek kék, egy hengeres zöld, egy hengeres kék üvegyöngy, valamint egy ép és egy töredékes fekete dinnyemag alakú gyöngy feküdt. Az 1455. gyermeksírból, szintén az eltemetett nyaka körül hét feketésbarna kerek üvegyöngy és egy zöld dinnyemag alakú gyöngy került elő. Az 1463. sírt teljes mértékben feldúlták és kirabolták, a sírföldben négy dinnyemag alakú gyöngyöt találtunk. Az előkerült gyöngyosorok datálásában főleg a korszakjelölő típusok hiánya segít, nincs jelen szemes gyöngy, kásagyöngy és a dinnyemag alakú gyöngyök is csak kis számban fordulnak elő. Ezek alapján a gyöngyosorokat a közép és a késő avar korszak átmeneti fázisára tehetjük. Ezeket Kovrig Ilona alattyáni eredményei alapján a 7. század végére (KOVRIG 1963, 164), datálhatjuk. Pásztor Adrienn csákberény-orondpusztai és a Szekszárd-Bogyiszló

úti temető gyöngyleleteinek vizsgálata alapján azonban, ezt az időkeretet a 7. század utolsó harmada és a 8. század első harmada közé szélesíthetjük (PÁSZTOR 1996, 49; PÁSZTOR 2001, 144).

Vaskések

A temetőrészlet 12 sírjából került elő vaskés (46,15%), ezek a legtöbb esetben felnőttek mellett feküdtek. A nemeket tekintve mind az öt férfi sírból került elő vaskés vagy annak töredékei, a női sírok közül pedig hétben. Életkorukat tekintve nyolc *adultus*, három *maturus* korú, egy pedig annál jobban nem pontosítható, hogy felnőtt korú. A pontos helyük a rablás miatt két esetben nem állapítható meg (1267., 1461. sírok), a többi eset alapján nemek szerinti szabályosságok nem mutathatók ki. A férfi sírokban a kés vagy a jobb combcsont (1253., 1452. sírok) vagy baloldalon a kéz közelében (1264., 1284. sírok) található. A nőknél preferáltabb a jobboldal, itt előfordul a kés a gerinc mellett (1274. sír), a medence és kéz környékén (1259., 1266. sír) és a combcsont mellett (1464. sír). A nők bal oldalán a kéz közelében (1284. sír), illetve egy esetben a felkar mellett is megtalálható, de ez feltételezhetően a rablás során került oda, a pontos helye a kéz-alkar magasságában lehetett. A kések erősen korrodált állapotban kerültek elő, de ennek ellenére több típus is elkülöníthető. A legnagyobb csoportot azok a nyélnyújtványos kések alkotják, amiknél a háromszög keresztmetszetű él felső síkja a nyél vonalával egy egyenest alkot. Ezeken kívül megjelenik egy nagyobb méretű, törszerű középtüskés kés (1259: 16. kép 5) és egy hasonló jellegű, de kisebb, finomabb darab is (1452: 21. kép 4). Valamennyi késen fa maradványokat figyeltünk meg, amelyek a tokot vagy a nyél borítását képezhették. A kések az egész avar korban elterjedt használati eszközök és sírmellékletek voltak, típusuk nem változik a korszak alatt, így datálásra alkalmatlan tárgytypus.

Orsógombok

A temetőrészlet öt sírjából (19,23%) került elő orsógomb, mindegyikben felnőtt nő feküdt. Három esetben a jobb oldalon, a kéz közelében helyezkedtek el (1270., 1274., 1464. sírok). A fennmaradó két sírban a baloldalon találtak meg őket, de az 1284. sírban a bolygatás következtében kerülhetett az orsógomb a fejtájkra. Az 1456. sírban három orsógomb is volt, amiből egy a bal medencelapáton, kettő a bal lábfej mellett került elő. A fellelt hét orsógombból három díszítetlen, ezek közül kettő bikónikus (20. kép 5; 21. kép 8), egy pedig kerek (21. kép 7). Három koncentrikus karcolatokkal bordázott, formailag a bikónikus típusba tartozik (19. kép 5; 21. kép 6; 22. kép 5). Egy másik bikónikus példányon pedig az alsó és felső palástrészen a vízszintes karcok által közrefogott kettős cikk-cakk motívum jelenik meg (18. kép 6). Az orsógombok pontos datálásra alkalmatlan tárgyak, egyes típusaik hosszabb intervallumba sorolhatók. Az azonban általánosan elmondható, hogy a díszített darabok a későbbiek. Ezt támasztja alá, hogy az

1270. sírból előkerült cikk-cakk díszes típust Kovrig Ilona az alattyáni temető leletegyüttese alapján a 3. kronológiai csoportba sorolta, amit a 7. század végétől a 9. század elejéig datált (KOVRIK 1963, 169, 188). Juhász Irén a szarvasi temető kapcsán némileg finomította ezt a megállapítást, szerinte a 7. században jelennek meg az első karcolt díszek az orsógombokon, a hullámok és cikk-cakk motívumok a 8. században lesznek a mérvadók (JUHÁSZ 2004, 92).

Egyéb vastárgyak

A temetőrészlet 1269. sírjából egy vas sodrony/lánc töredéke került elő (18. kép 5). A temetkezésben egy *infans* korú gyermek (mellékletei alapján fiú) feküdt, a sodrony a bal csípő tájékán lehetett. Az 1461. sírban egy vastöredék volt, keresztmetszete megközelítőleg négyzetes, méretei alapján egy vascsat töredéke lehet (21. kép 12). Itt kell megemlíteni az 1254. (15. kép 7) és az 1456. sírban talált kisméretű vaskapcsokat és vastöredékeket. Az 1254. sír egész felső testi részét megbolygatták és így az említett területen nem maradt semmi az eredeti helyén. A sírgödör nyugati sarkában három kisméretű vaskapcsot találtak, amelyeken fa maradványokat lehetett megfigyelni. Az 1456. sírban a bal térden 11 vaspánt-, és kapocsdarab került elő. Mindkét sír esetében elmondható, hogy ezek a vastárgyak egy csomóban helyezkedtek el, és biztosan nem koporsókapcsok voltak, mert ahhoz túlságosan kisméretűek. A kapcsokon fennmaradványok figyelhetők meg, így véleményünk szerint valamilyen kisebb fadóbozt (esetleg amulett?), fatartót foghattak össze, amit a halott mellé helyeztek és benne a halott személyes értékeit, tárgyait tehettek. Ugyancsak az 1456. sírban, a bal lábfej külső oldalán, az orsógombok között egy vaspálca (esetleg tű vagy ár) korrodálódott maradványa került elő (21. kép 9), feltételezhetően a nő varrókellékei lehettek. Mellétük egy kagyló is volt, amelynek mindkét végén megmunkálás nyomai figyelhetők meg, ezek alapján kaparóeszközként, a varrókészlet részeként határozhatjuk meg.⁶

Köeszközök

A temetőrészletben négy sír kapcsán tehetünk említést köeszközökről, pattintott köpengékről. Ezekkel azonban az a legnagyobb probléma, hogy a négyből három esetben a betöltésből vagy a humuszosulásból, a nyelési szinten kerültek elő (1274: 19. kép 7; 1463: 22. kép 2), így nem tudjuk biztosan a sírokhoz kötni őket. A fennmaradó egy temetkezésben (1266: 17. kép 8) a radiolarit kavic nyersanyag a bolygatott váz mellkasi részén volt, a vázzal egyvonalban. Nem zárhatjuk ki, hogy esetleg amulettként nyakba akasztva hordhatta az eltemetett. Az avar korban ez a tárgytypus datálásra alkalmatlan.⁷

6 A kagyló meghatározását és elemzését Dr. Sümegi Pál (SZTE) végezte el, munkáját ezúton is hálásan köszönjük.

7 A köeszközök meghatározását köszönjük Zandler Krisztiánnak (FMC).

Kerámia

A temetőben előkerült edények egy kivételével kézzel formáltak, soványításuk durva, rosszul kiégetettek, típusukat tekintve a fazekak dominálnak. Két sírból tipológiailag értékelhetetlen darabok kerültek elő, az egyik gyereksírban csak a kerámia fenéke maradt meg (1269: 18. kép 4), egy felnőtt sírban pedig csak töredékeket találtunk (1255: 16. kép 1). Bár a fazekak többsége zömök, hordó alakú, részletmegoldásaik alapján több formai típust különíthetünk el, ami némi fejlődési sort is tükröz. Az első csoportba azok az edények tartoznak, amelyeknek a pereme megközelítőleg egyenesen álló és lekerekített szélű, válla kissé kiszélesedik és ebből csaknem egyenes vonalban fut az edényalj felé, az oldal és az alj találkozási domború, (1259: 16. kép 6; 1271: 17. kép 9), felülete díszítetlen. Ezt egy átmeneti csoport követi, amelyben a peremek enyhén ívesen kihajlók, széleik lekerekítettek, (1266: 17. kép 4; 1464: 22. kép 4). A legtöbbjük díszítetlen, egy darab szegélyét esetlenül, de ujjbenyomkodással tagolták. A kerámia következő csoportját azok a darabok alkotják, amelyek pereme ívesen kihajló, lekerekített vagy egyenesre vágott szélű, a nyak rövid, íves, válla nem hangsúlyos, az edény oldalfala többé-kevésbé ívelt, az edényoldal és az alj találkozási tompaszög/derékszögöt zár be, de előfordulnak talpkorongszerűen magvastagodó aljak (1267: 17. kép 9; 1274: 19. kép 2; 1452: 21. kép 1; 1461: 21. kép 10), felületük díszítetlen. Ezek mellett megjelenik egy méreteit tekintve kisebb és gömbösebb formájú típus is, aminek a pereme kihajló, nyaka rövid, íves, válla kissé kiugró, oldala íves, az alj és az oldal találkozási tompaszögöt zár be vagy talpkorongszerűen kissé megvastagodó. (1252: 15. kép 2; 1253: 15. kép 3). Ezek az edényeken már megfigyelhető az utánkorongolás, de felületük szintén díszítetlen. Egy külön csoportot alkotnak azok a fazekak, amik kiképzésüket tekintve teljesen elkülönülnek az eddigi típusoktól, peremük ívesen kihajló, egyenesre vágott, nyakuk nagyon rövid, íves, legnagyobb szélességüket a peremnél érik el, lefelé egyenes vonalban, vagy kissé íves oldallal fokozatosan szűkülnek, az oldal és az alj találkozási tompaszögöt zár be, de előfordul talpkorong szerűen megvastagodó aljkiképzés is (1272: 19. kép 1; 1284: 20. kép 4; 1456: 21. kép 5), felületük utánkorongolt. Az 1272. sírból előkerült darabon a perem alatt karcolt vonalköteg indítása figyelhető meg, az 1456. sírban levő edénynek pedig az egész felületén körbefutó, meglehetősen esetlegesen bekarcolt hullámvonalköteg díszítése van, ami néhol kisebb-nagyobb szakaszokon megszakad és egyenes vonalkötegben folytatódik. A peremén apró, egymást követő bepecsételések vannak, amikben párhuzamos bordák futnak. Az edény peremének belső falát a váll töréséig körbefutó, néhol önmagát keresztező hullámvonalköteg díszíti.

A sírokból a fazekak mellett – anyagukat tekintve velük megegyező – más edények is előkerültek. Az 1258. sírból egy töredékes, álló peremű pohár (16. kép 3), az 1268. sírból egy enyhén kihajló peremű, behúzott falú, tálka

jellegű edény (18. kép 1), az 1279. sírból egy palackszerű, enyhén kihajló peremű edény került elő (20. kép 1). Ezen típusoktól teljesen eltér az 1274. sírban talált másik edény, ami egy sárgára égetett, gyorskorongolt, kiöntőcsöves korsó (19. kép 6). A kiöntőcső vége csorbult, de ennek ellenére teljesen ép. A kiöntőcsővel átellenben egy kerek fül található, pereme ívesen kihajló és egy vízszintes horonnyal tagolt. Felülete kopott, de ennek ellenére a nyakon egy, a fül-kiöntő vonala felett három és a fül-kiöntő vonala alatt bizonytalan számú körbefutó karcolt horony figyelhető meg.

Kronológiájukat tekintve a legtöbb edény szervesen illeszkedik a kora avar korból folyamatosan levezethető típusok kései változataiba. Vida Tivadar összefoglaló munkája alapján ezeket az általa felállított IIID csoportba sorolhatjuk (VIDA 1999, 138). Azonban pontos datálásra ezek az edények nem alkalmasak. A következő csoport (1272., 1284., 1456. sírok) viszont nem szerepel Vida Tivadar formai tábláján, ezt kései típusnak tekinthetjük. A párhuzamként fellelhető esetek vagy szórványok (Budapest-Kőszeg utca 39.: NAGY 1998, Taf. 84, A3), vagy szegényes sírokból kerülnek elő, ahol a kísérőleletek sem segítik elő a datálásukat (Vác-Kavicsbánya, 330. sír: TETTAMANTI 2000, Taf. 17, Grab 330, 1). Az elszegényedés illetve az 1456. sírből előkerülő darab perembelsejének és falának hullámvonalas díszítése alapján a 8. századra keltezhetjük ezt a csoportot (GARAM 1981, 144–145; VIDA 1999, Taf 175, IIB). A külön csoportot alkotó gyorskorongolt, sárgára égett, kiöntőcsöves korsó esetében könnyebb a dolgunk, mivel ezzel a tárgytypussal már többen foglalkoztak. Garam Éva összefoglaló munkájában gyűjtötte össze az addig ismert darabokat és azokat a 7–8. század fordulójától a 9. század elejéig datálta, amely megállapítás napjainkban is megállja a helyét (GARAM 1969, 233).

A TEMETŐ ÉRTÉKELÉSE

A Vecsés határában talált temetőrészletből nem állapítható meg, hogy a teljes temetőnek mekkora részét sikerült feltárni. A nagyfelületű feltárásnak köszönhetően, azt biztosan kijelenthetjük, hogy három irányból az ásatás elérte a temető szélét. A sírok megközelítőleg ÉK-DNy-i vonalat követő sorokban helyezkedtek el, de az egyes sorokban elhelyezkedő sírok száma változó és a sorok közé is beékelődik egy-egy temetkezés. A sírok nagymértékű raboltsága miatt belső csoportokat csak a temetkezési szokások alapján tudunk elkülöníteni. Ennek alapja a használt koporsó típusa. Egy kis csoportot alkotnak azok a sírok, amikben egyenes aljú koporsót használnak (1264., 1270., 1272., 1274., 1279., 1284. sírok). Ezeket minden irányból körbeölelik a sarkokban mélyedésekkel/lemélyítéssel (cölöplyukkal) rendelkező sírok, amik a lábbal rendelkező sírládákra utalnak. Ezeketől eltérnek a gyermeksírok, amikben nem lehetett egyik jelenséget sem megfigyelni, elképzelhető, hogy ezekben az esetekben a halottat

koporsó nélkül temették el. Sajnos a szegényes mellékletek nem hozhatók párhuzamba a koporsók csoportjaival. Az előkerült, relatíve datálható tárgytipusok is a temető DK-i felére koncentrálnak. Itt jelennek meg a 8. század második felére datálható ovális karikájú, gyöngycsüngős fülbevalók (1286., 1284. sírok), az általunk szintén 8. századnak meghatározott kihajló peremű, kupaszerű faze-kakból kettő (1272., 1284. sírok), a szintén az orsógombok között későinek tekinthető cikk-cakk mintás darab (1270. sír), valamint az elszegényedésre utaló, de indamotívumot imitáló préselt övgarnitúra (1271. sír). Ezt az egységesnek mondható képet a gyöngyleletek némileg felborítják, mert a temető gyöngyleletes sírjai a sírcsoportban elszórta jelennek meg, így a későinek tekinthető DK-i végében is (1279. sír). A temető raboltsága miatt és a felvázolt datálási ellentétek tükrében csak óvatos következtetéseket vonhatunk le a sírcsoportról. A temetőt feltételezhetően a 7. század utolsó éveiben már elkezdi használni és a 8. század folyamán folyamatosan temetkeznek bele. Az ezt használó közösség kis létszámú lehetett, mivel a kis sírszám ellenére, a meglévő leletek közel egy évszázadot is átölelhetnek, a temetőrészlet használatának idejét ezen belül pontosabban nem lehet keltezni.

A temető szervesen beleillik a Dél-Pesti síkság késő avar kori településtörténetébe. A közelében, Üllőn két nagyobb késő avar kori temetőt is feltártak (HORVÁTH 1935; SÓS 1955), valamint egy településrészletet is, illetve szórványként Vecsésről (ADAM 2002, 408) és Gyálról (ADAM 2002, 148) is ismerünk avar kori leleteket. Ezek alapján elmondható, hogy a terület rendkívül intenzíven lakott lehetett elsősorban a közép és késő avar korban. Azonban a hozzájuk tartozó nagy kiterjedésű, állandóan lakott telepek mindezülig nem kerültek elő, az M0 autópálya építését megelőző ásatások során is csak egy legeltető szálláshely nyomait lehetett megfogni az Üllő 10. lelőhelyről.⁸ 2017-ben az M4-es gyorsforgalmi út építését megelőzően egy 24 objektumból álló szegényes településrészlet került elő (14 árok, 7 gödör, 3 házhely) Üllő M0 20. lelőhelyen (OFELLA 2021). 2024 és 2025-ben Ecseren, két lelőhelyen (Majorsági-dűlő, Kamenica-dűlő) is előkerültek avar települések részletei.⁹

A felmerülő kérdésekre, a még fel nem dolgozott ásatások adatai és a még hiányzó telepek helyére, azoknak a temetőkkel való kapcsolatára, vagy éppen a Vecsés 67. lelőhelyen talált temető kiterjedésére, pontos datálására csak újabb ásatások, kutatások adhatnak válaszokat.

IRODALOM

ADAM 2002

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit im Mitteleuropa. Hrsg.: Szentpéteri, J. Varia ArchHung 13, Budapest 2002.

ČILINSKA 1966

Čilinska, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava, 1966.

DAIM 1987

Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf*, NÖ. Wien, 1987.

GARAM 1969

Garam É.: *A késő avarkori korongolt sárga kerámia. – Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik*. ArchÉrt 96 (1969) 207–241.

GARAM 1979

Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes ArchHung Budapest, 1979.

GARAM 1981

Garam É.: *VIII-IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. – Siedlungsspuren aus dem 8-9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred*. ComArchHung 1981, 137–147.

HORVÁTH 1935

Horváth T.: *Az üllői és kiskörösi avar temető. – Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskörös*. ArchHung XIX (1935).

JUHÁSZ 2004

Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár*, FO 68. MAA 7, Budapest, 2004.

KISS 1996

Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. MFMA 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck, 1996.

KISS 2001

Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*. MAA 6, Budapest, 2001.

KOVRIG 1963

Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. ArchHung XL (1963)

MADARAS 1991

Madaras L.: *A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai*. Folklor és Etnográfia 57. Debrecen, 1991.

NAGY 1998

Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I-II*. MAA 2, Budapest, 1998.

OFELLA 2021

Ofella É.: *Avar kori településrészlet Üllő határában*. BA Szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2021.

PAPP 1962

Papp L.: *A bolyi avarkori temető I. – Der awarenzeitliche Friedhof von Boly*. JPMÉ 7 (1962) 163–195.

⁸ Az Üllő 10. lelőhelyről lásd Farkas Zoltán tanulmányát („Avar kori telepnyomok Üllő határában”) ebben a kötetben.

⁹ Farkas Zoltán ásatásai.

PÁSZTOR 1996

Pásztor A.: A Csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleteinek tipokronológiai vizsgálata – The typonchronological examination of the bead finds of the Csákberény-Orondpuszta cemetery from the avar period. *Savaria* 22/3. (1992–1995) 37–84.

PÁSZTOR 2001

Pásztor A.: A Szekszárd-Bogyiszló úti avar kori temető gyöngyletelei. – *Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Straße Szekszárd-Bogyiszló*. WMMÉ XXIII (2001) 115–160.

SALAMON–ERDÉLYI 1971

Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. StudArch 5, Budapest, 1971.

SÓS 1955

Cs. Sós, Á.: *Le deuxième cimetiére avar d'Üllő*. Acta ArchHung 6 (1955) 193–230.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TETTAMANTI 2000

Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya*. MAA 4, Budapest, 2000.

TOMKA 1975

Tomka P.: *Adatok a kiskalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. Tájélops. – Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kiskalföld in der Awarzeit II. Orientierung*. Arrabona 17 (1975) 5–90.

TOMKA 1977–78

Tomka P.: *Adatok a kiskalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. Koporsóhasználat a tápi temetőben. – Angabe zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom kleinen Alföld in der Awarzeit III. Sarggebrauch im Gräberfelde von Táp*. Arrabona 19–20 (1977–78) 17–108.

H.TÓTH 1981

H. Tóth E.: *Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közti avar temetőkben. – Peculiar burial rites in Avar period Cemeteries between the Danube and Tisza rivers*. ArchÉrt 108 (1981) 157–193.

VIDA 1999

Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. Varia ArchHung VIII, Berlin–Budapest, 1999.

WICKER 1990

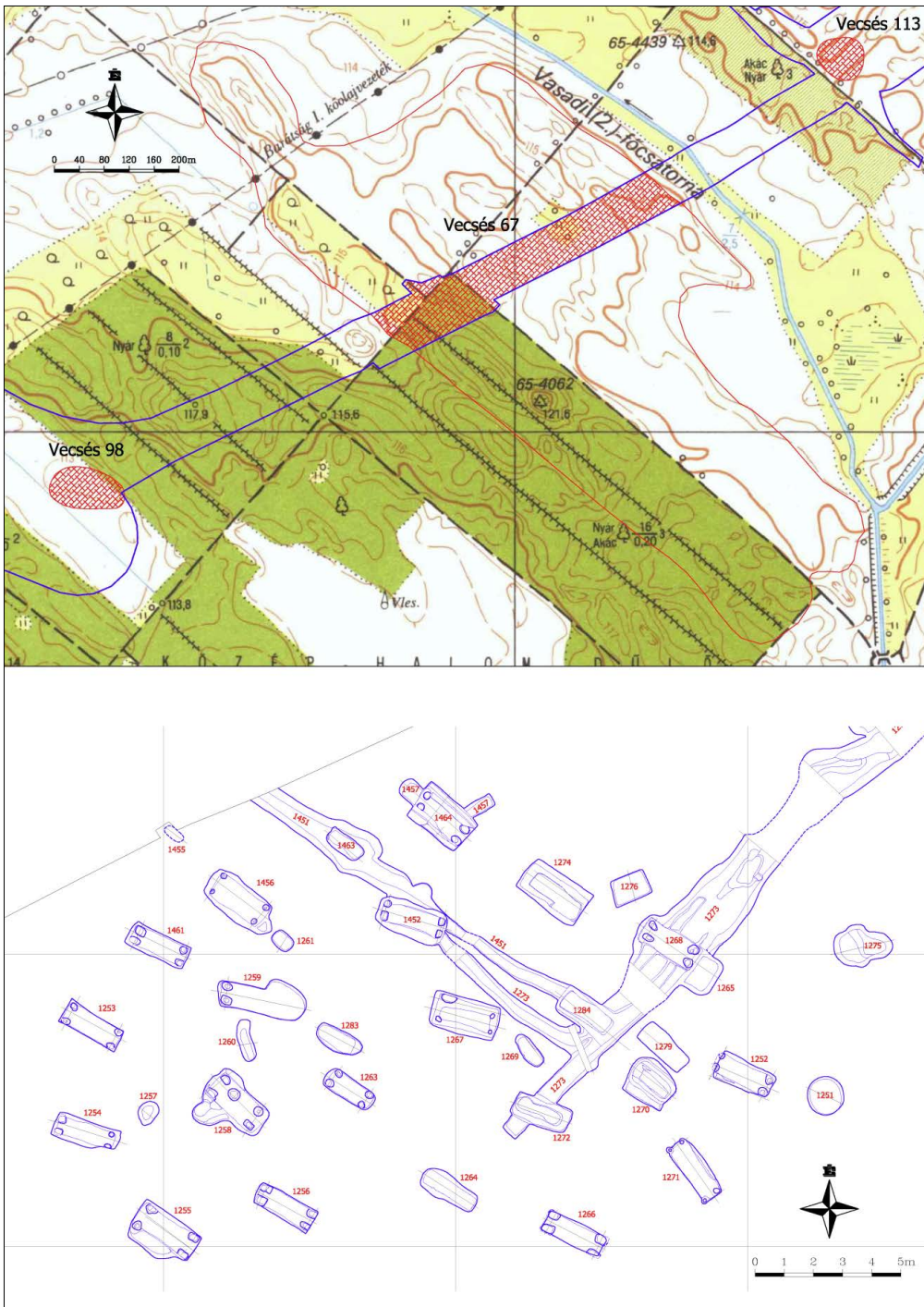
Wicker E.: *Koporsók a csólyospálosi avar kori temetőben. – Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos*. Cumania 12 (1990) 9–69.

DETAIL OF A LATE AVAR PERIOD CEMETERY ON THE OUTSKIRTS OF VECSÉS

Excavations at Vecsés, Site 67, have revealed the remains of several historical periods, including a part of a Late Avar Period cemetery. The full extent of the cemetery remained unknown; it certainly continues over the north-eastern border of the excavated path of Motorway M0.

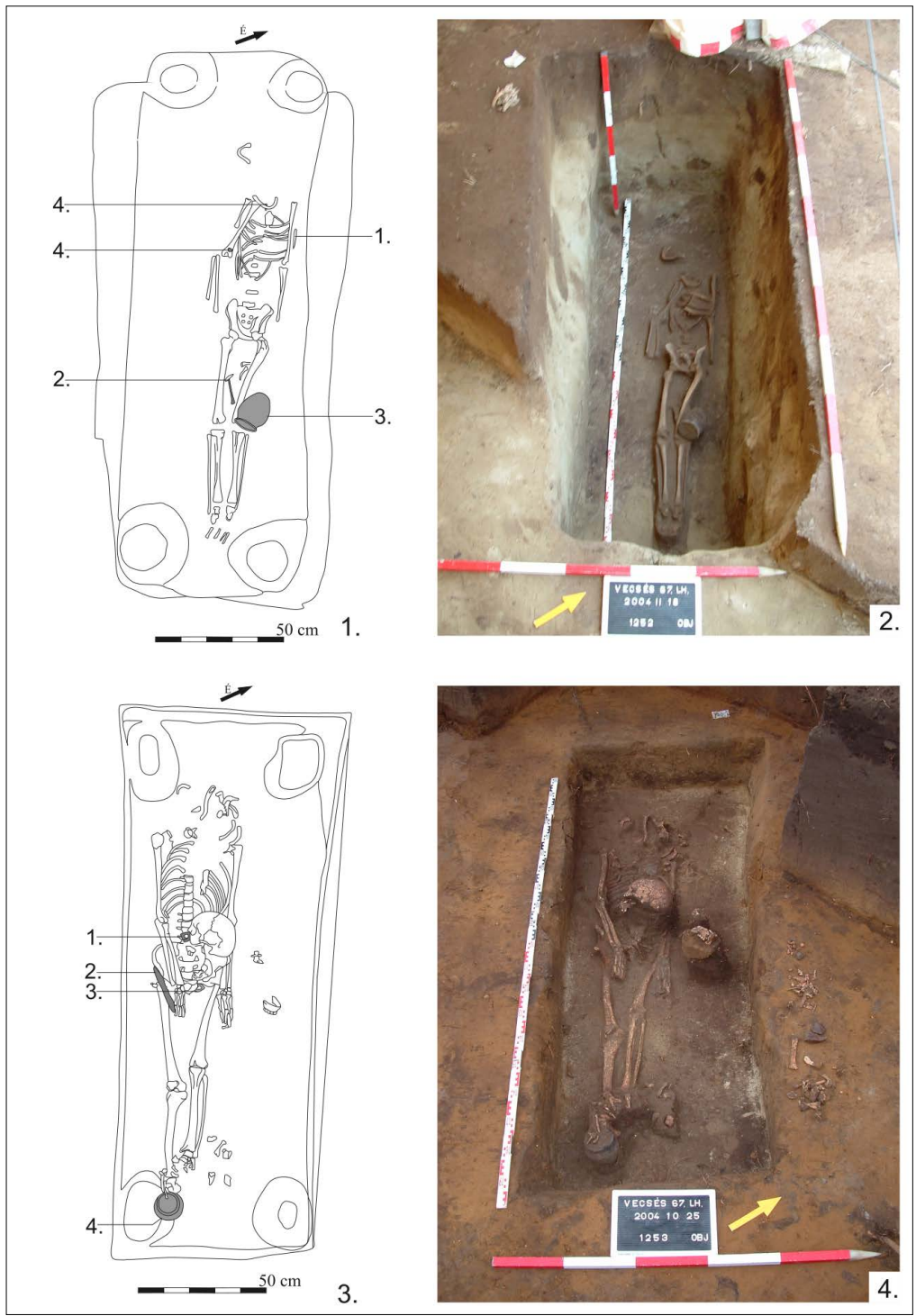
Fieldwork brought to light 26 burials of thirteen women, eight men, and five children, all buried in simple NW–SE-oriented, rounded rectangular shaft graves, extended on their backs. Most graves have been reopened and, to some extent, disturbed or plundered. Traces of one-time coffins have been observed in almost all; two types could be distinguished from the remains. As indicated by the depressions in the corners of some grave pits, not only 'traditional' rectangular boxes with a flat bottom but footed coffins were also used. The soot and charcoal layer observed on the bottom of one of the graves (Feature 1252) raises the possibility of ritual burning.

The cemetery is difficult to date because most graves have been disturbed, only a meagre amount of find material has remained, and the dating value of most surviving objects is low (iron buckles, iron knives, stone blades, spindle whorls, and iron objects). Some finds, however—bead pendant earrings, a yellow spouted pitcher, and some pressblech belt mounts with stylised tendril decoration—helped narrow down the use period of the cemetery to the Late Avar Period, more specifically to the 8th century AD. Thus, the site fits flawlessly the Late Avar Period settlement history of the southern Pest Plain and matches other cemeteries unearthed earlier in the area.

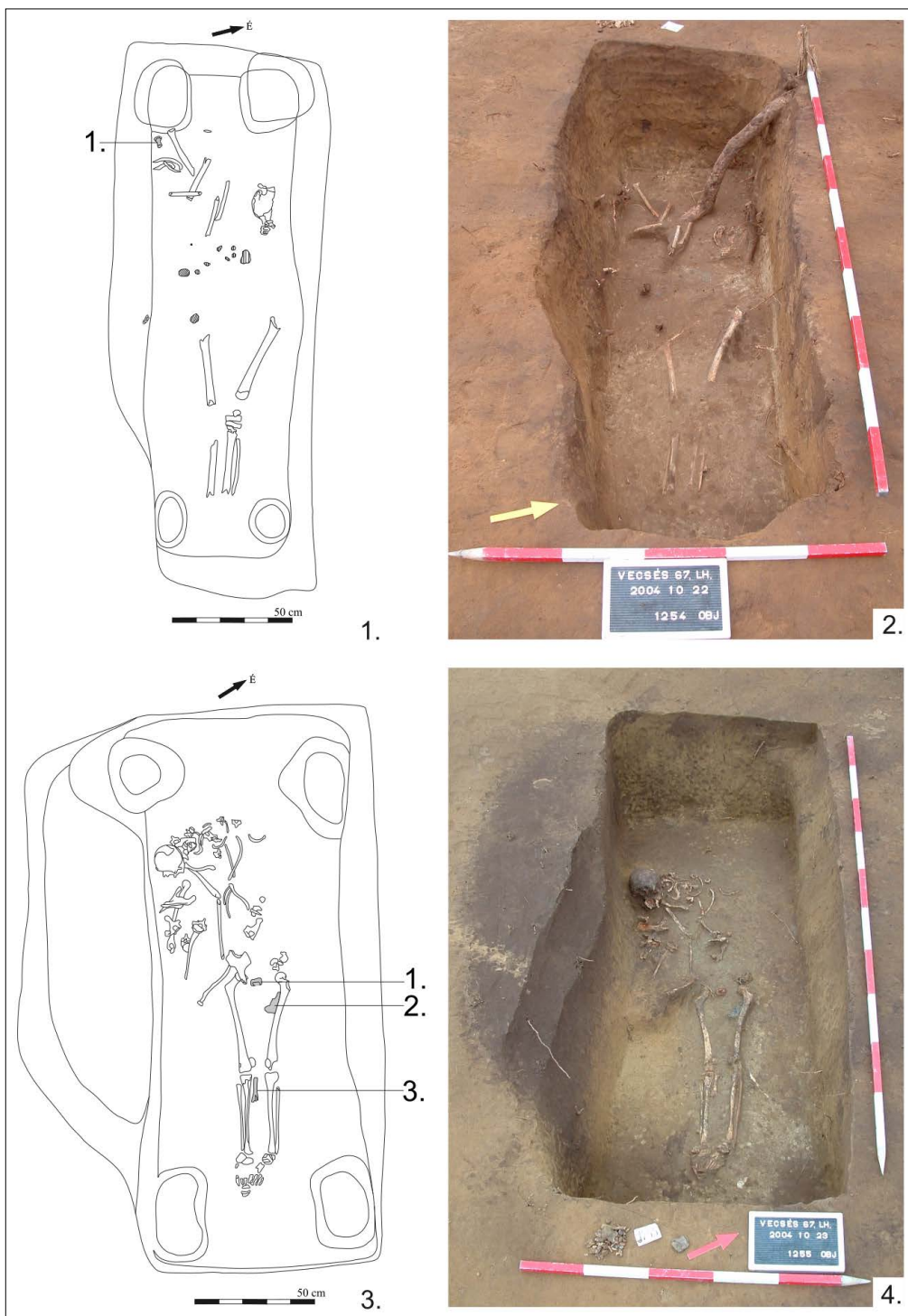
1. kép: Vecsés 67. lelőhely és a késő avar kori sírok elhelyezkedése

Fig. 1. Vecsés, Site 67, and the position of the Late Avar Period graves

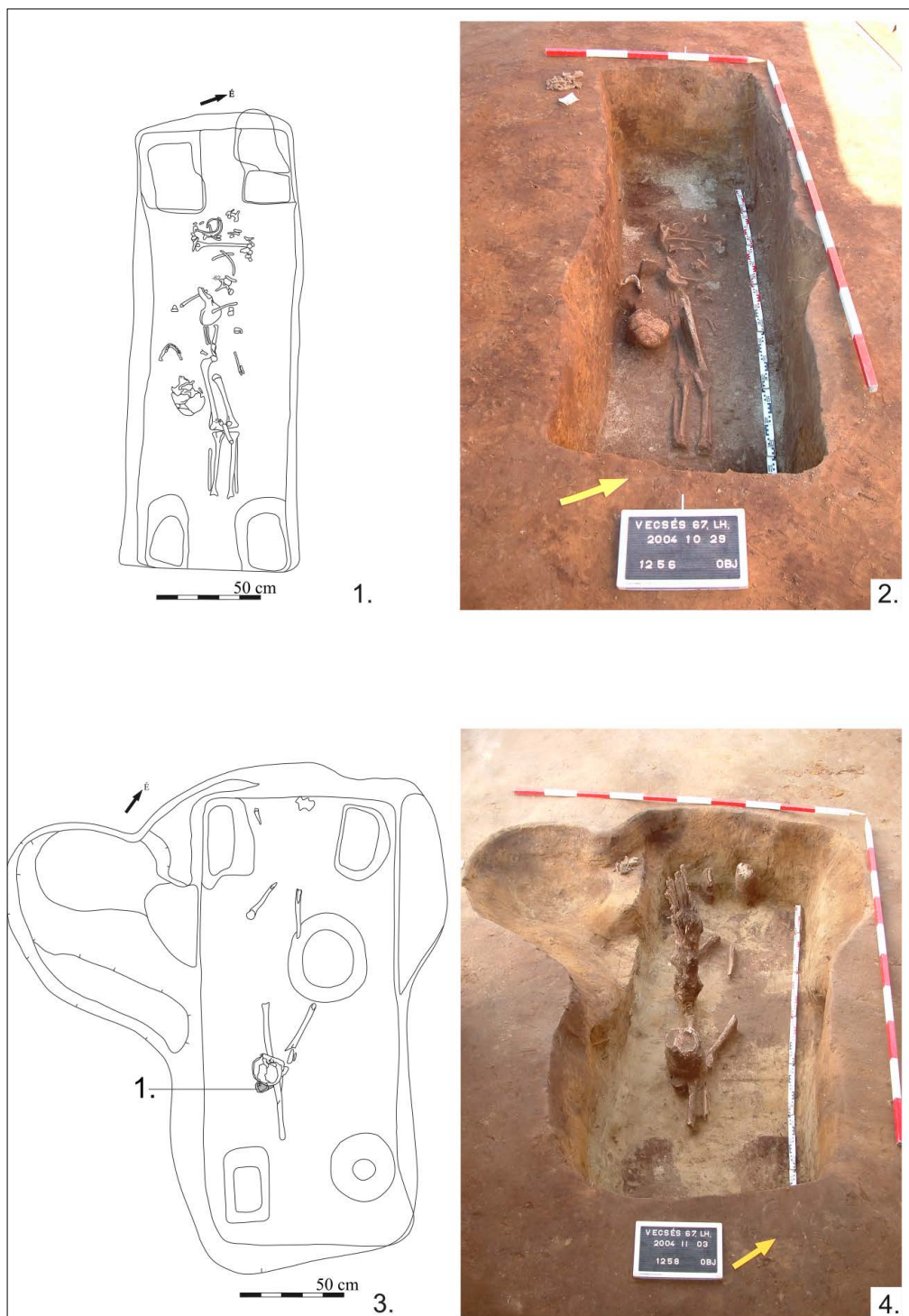
2. kép: 1-2. 1252., 3-4. 1253. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 2. 1-2, Feature 1252, 3-4, Feature 1253, survey and photo

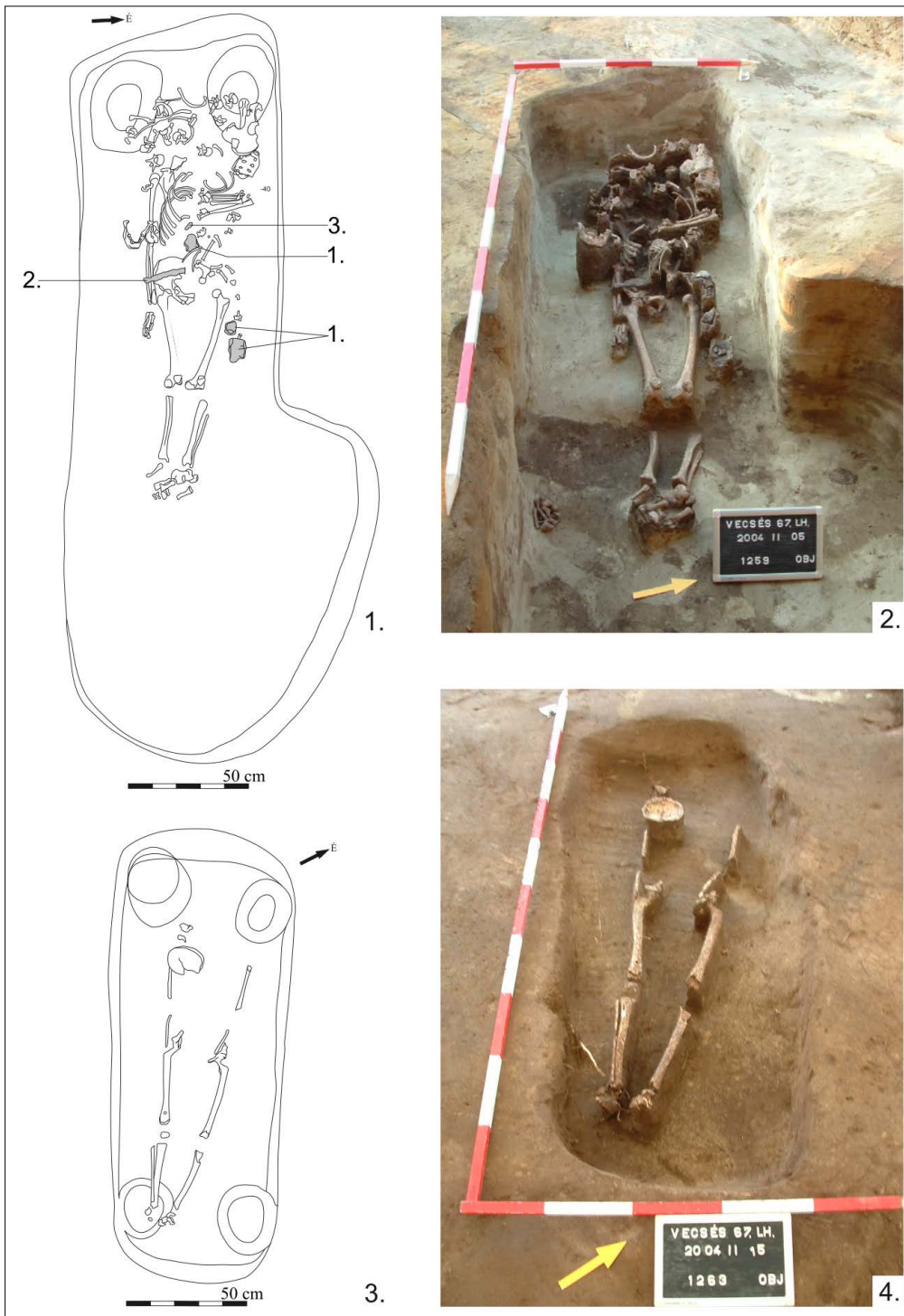
3. kép: 1-2. 1254., 3-4. 1255. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 3. 1-2, Feature 1254, 3-4, Feature 1255, survey and photo

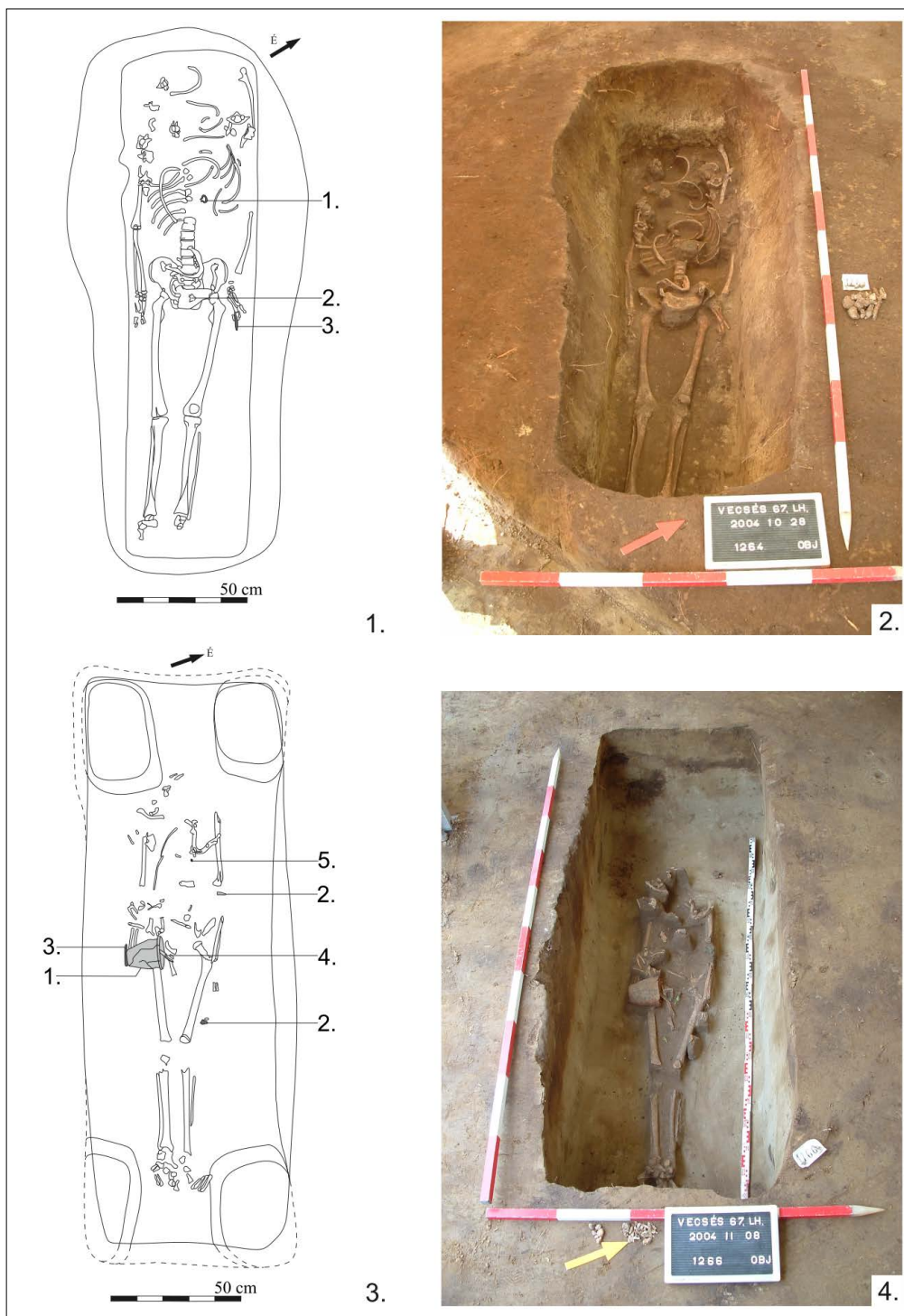
4. kép: 1-2. 1256., 3-4. 1258. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 4. 1-2, Feature 1256, 3-4, Feature 1258, survey and photo

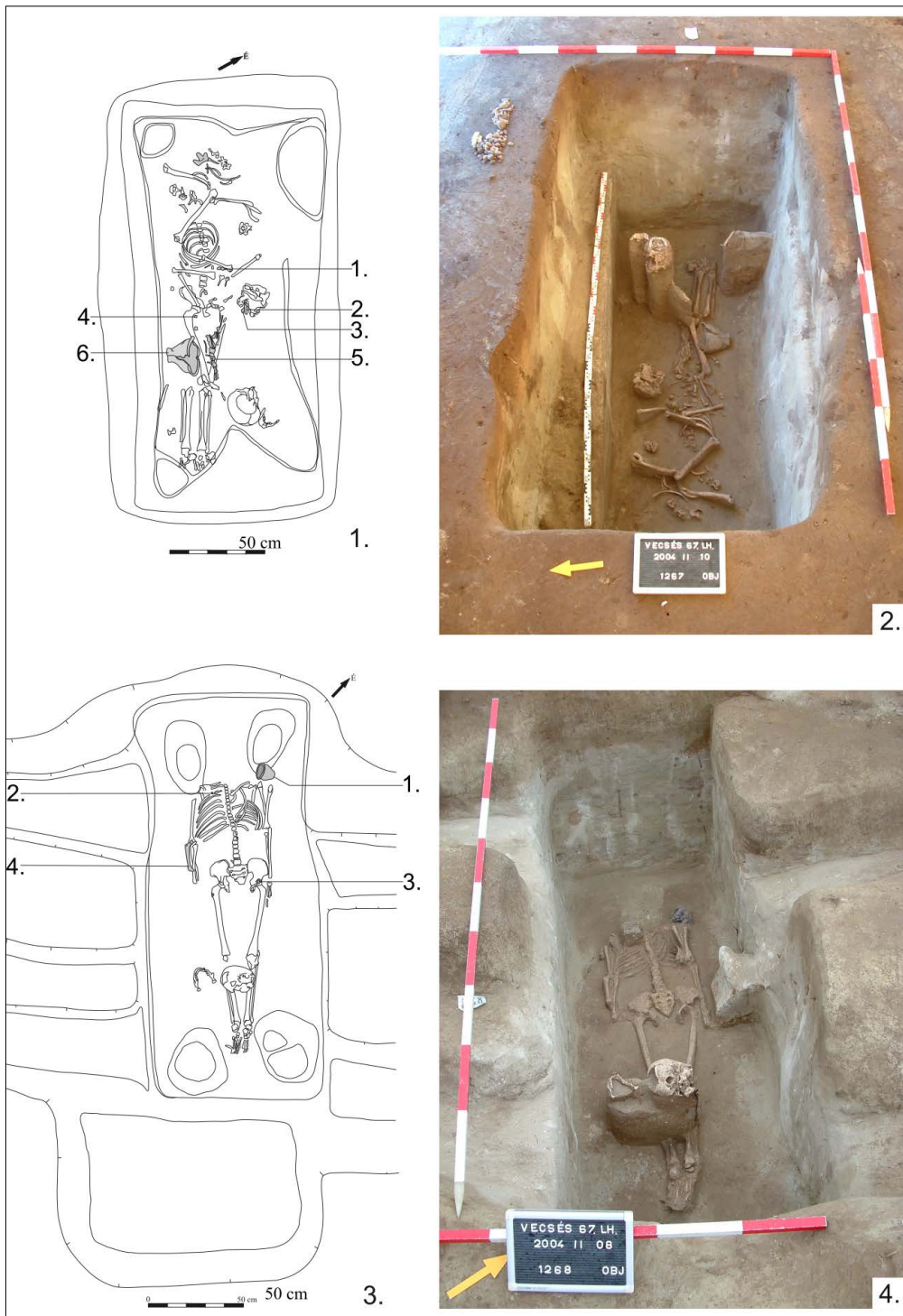
5. kép: 1-2. 1259., 3-4. az 1263. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 5. 1-2, Feature 1259, 3-4, Feature 1263, survey and photo

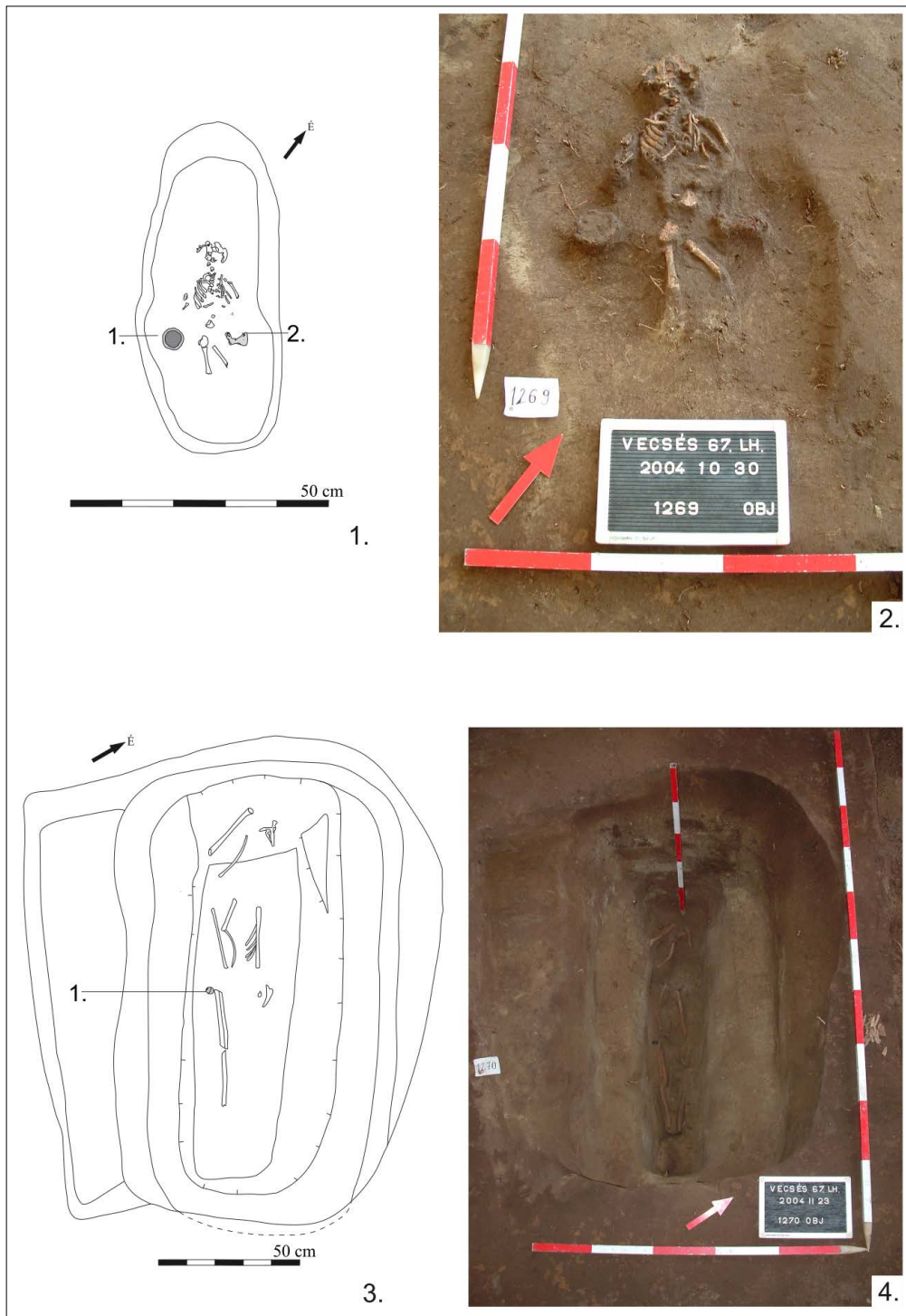
6. kép: 1-2. 1264., 3-4. az 1266. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 6. 1-2, Feature 1264, 3-4, Feature 1266, survey and photo

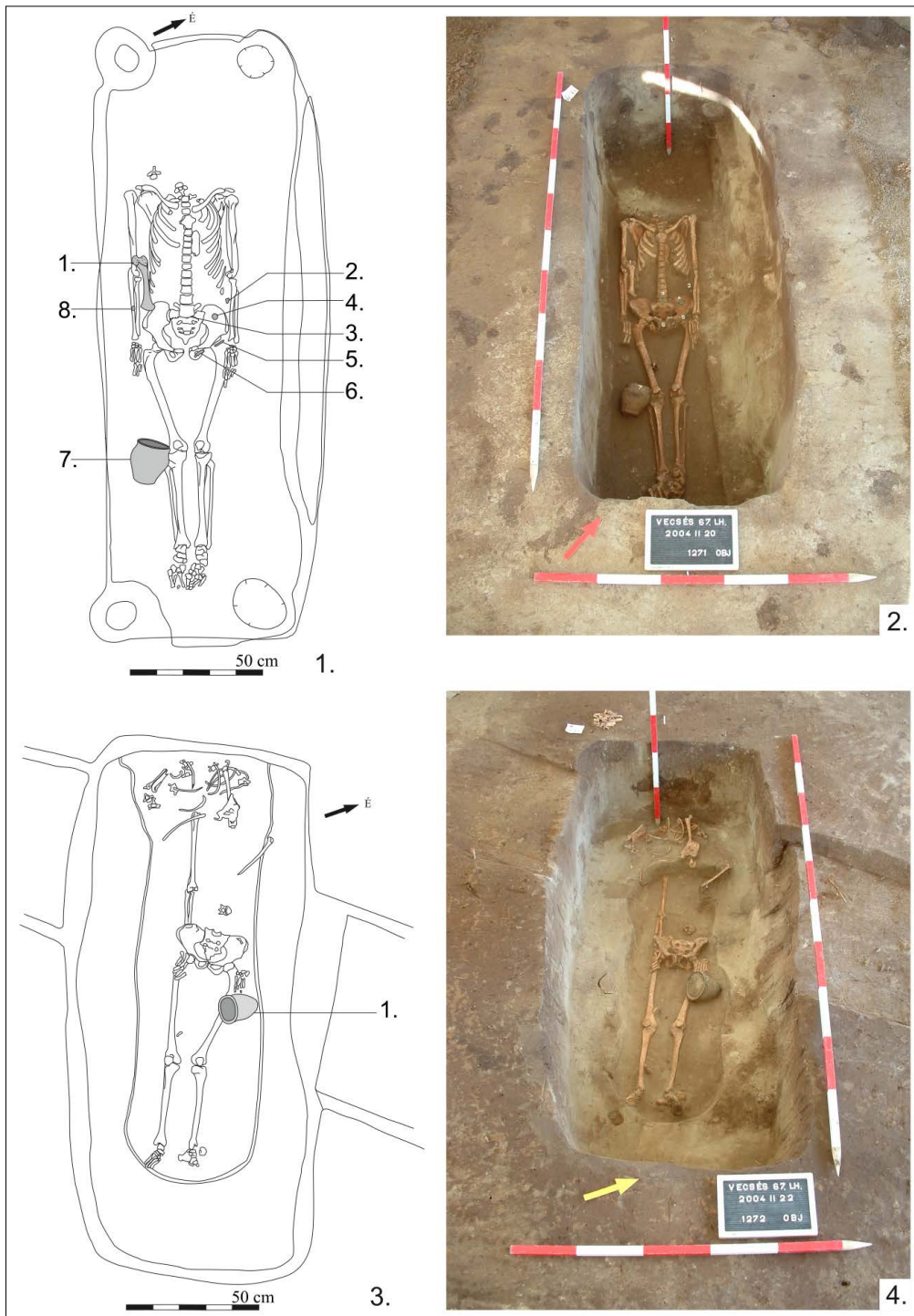
7. kép: 1-2. 1267., 3-4. az 1268. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 7. 1-2, Feature 1267, 3-4, Feature 1268, survey and photo

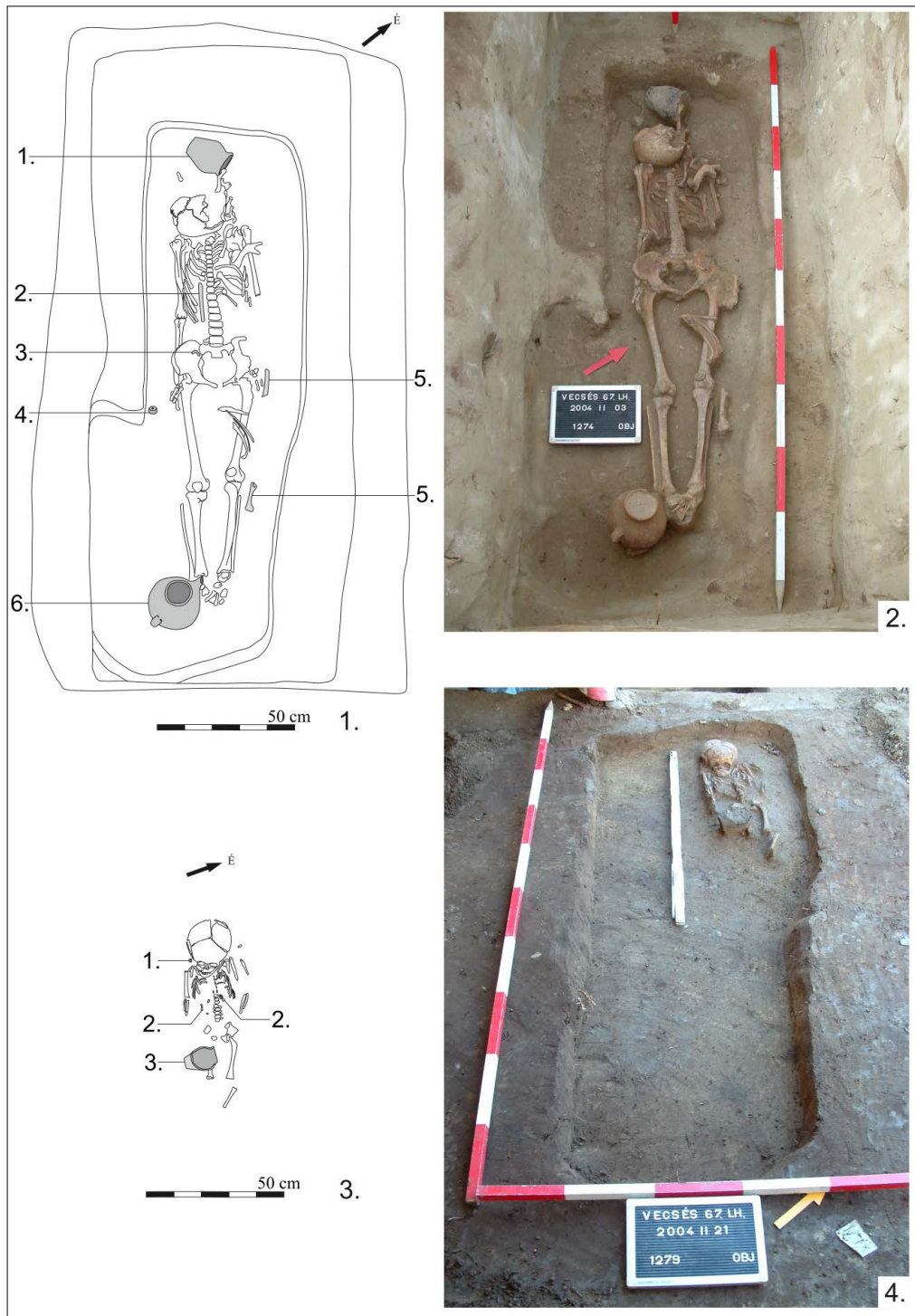
8. kép: 1-2. 1269., 3-4. az 1270. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 8. 1-2, Feature 1269, 3-4, Feature 1270, survey and photo

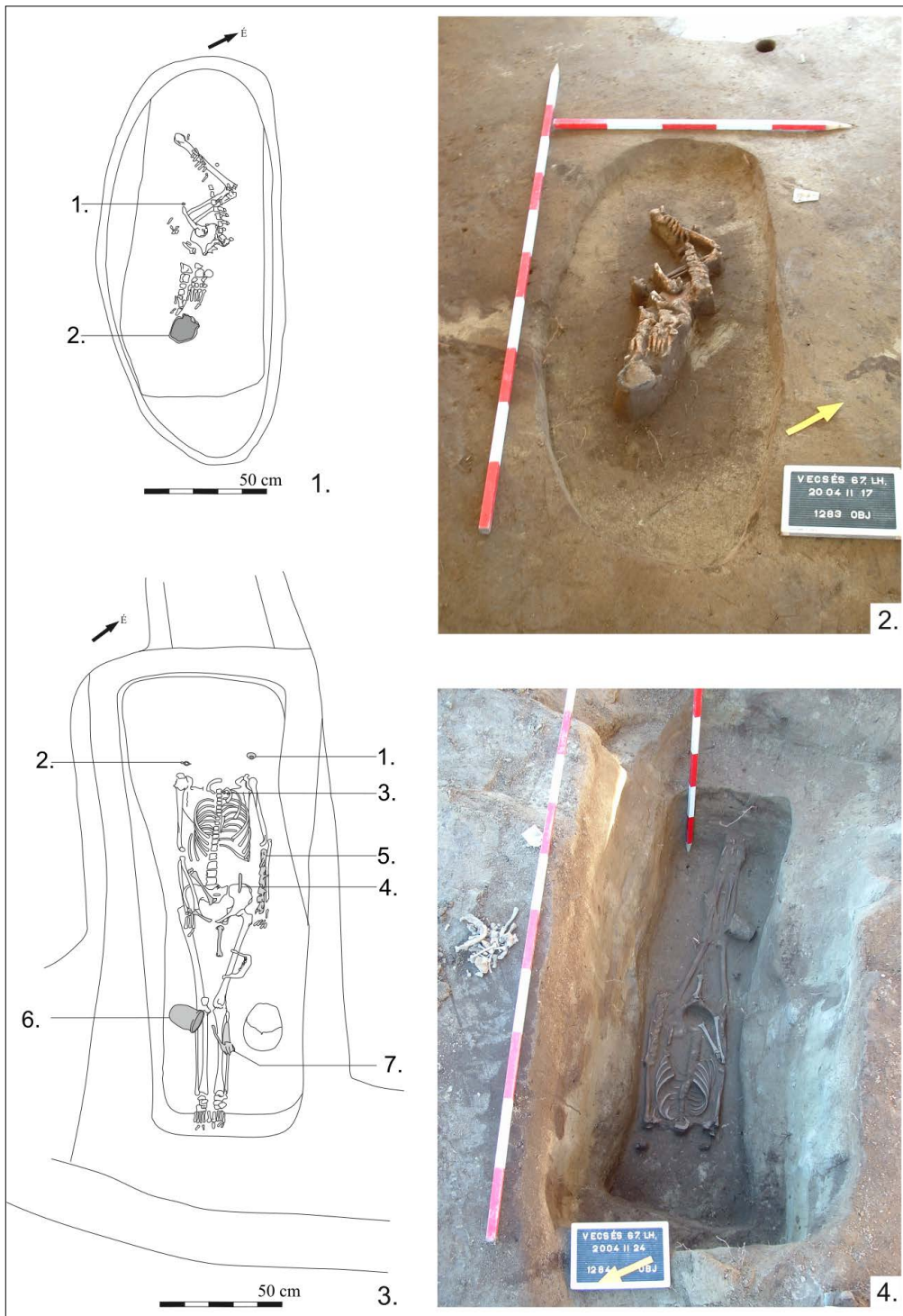
9. kép: 1-2. 1271., 3-4. 1272. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 9. 1-2, Feature 1271, 3-4, Feature 1272, survey and photo

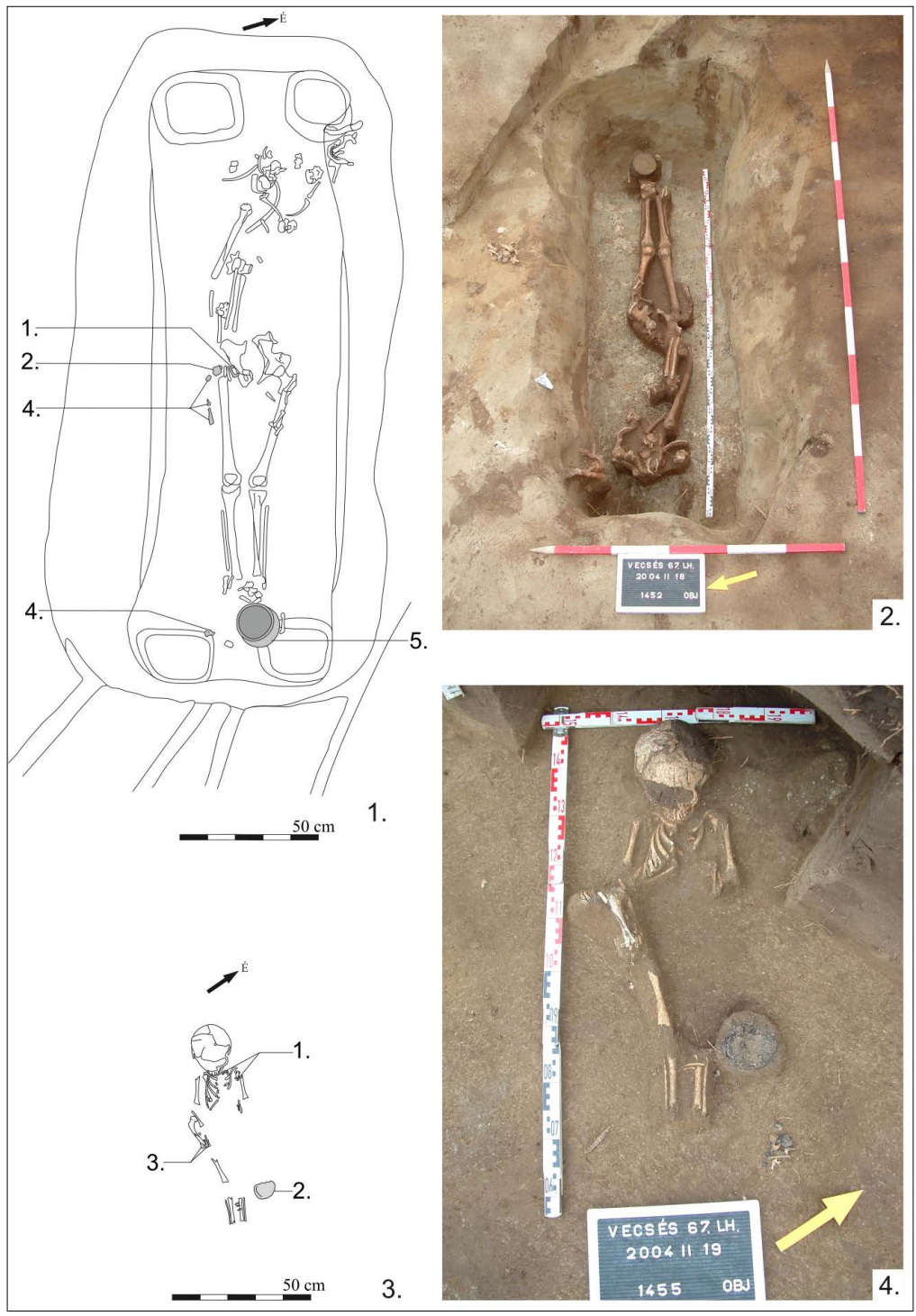
10. kép: 1-2. 1274., 3-4. 1279. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 10. 1-2, Feature 1274, 3-4, Feature 1279, survey and photo

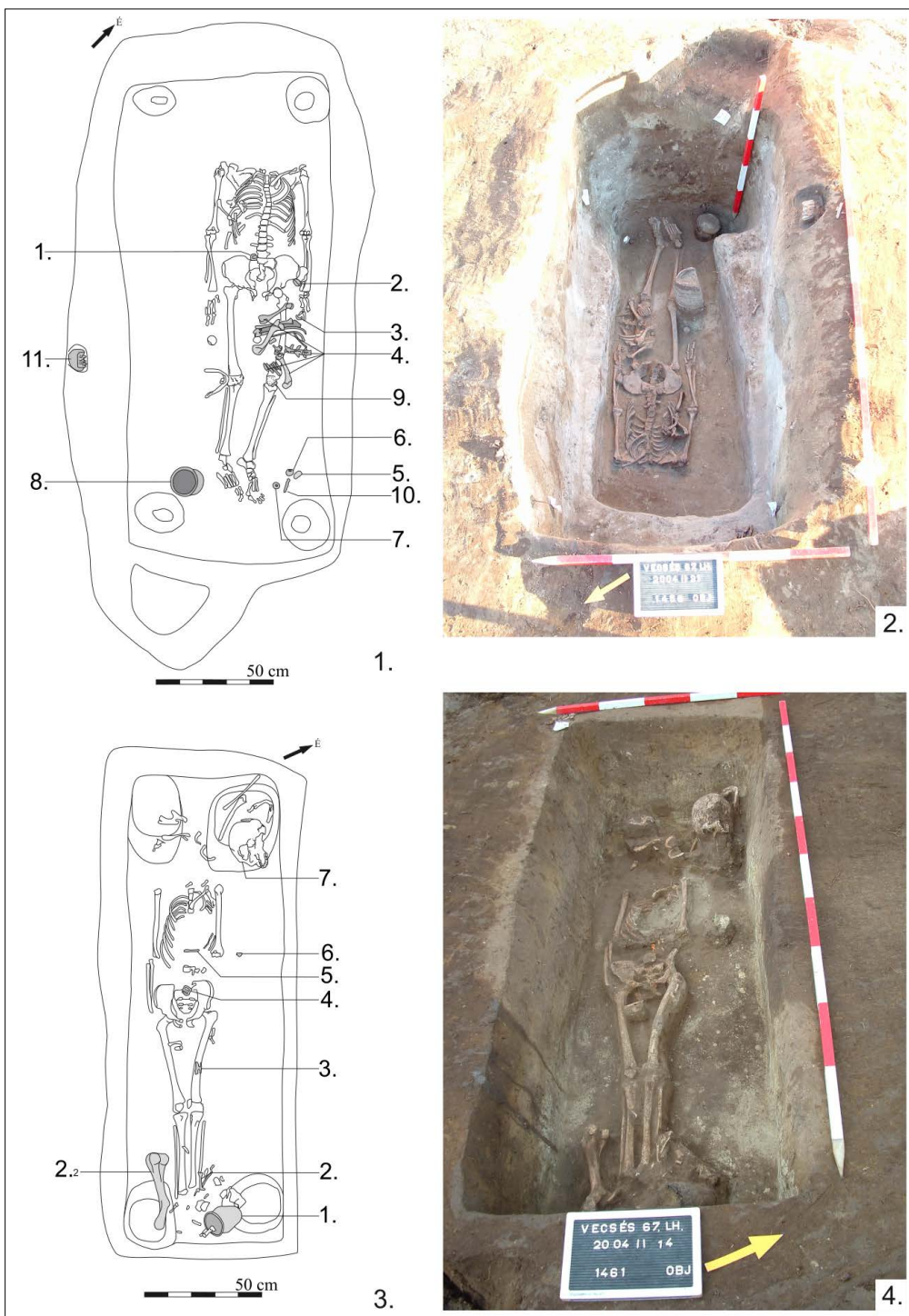
11. kép: 1-2. 1283., 3-4. 1284. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 11. 1-2, Feature 1283, 3-4, Feature 1284, survey and photo

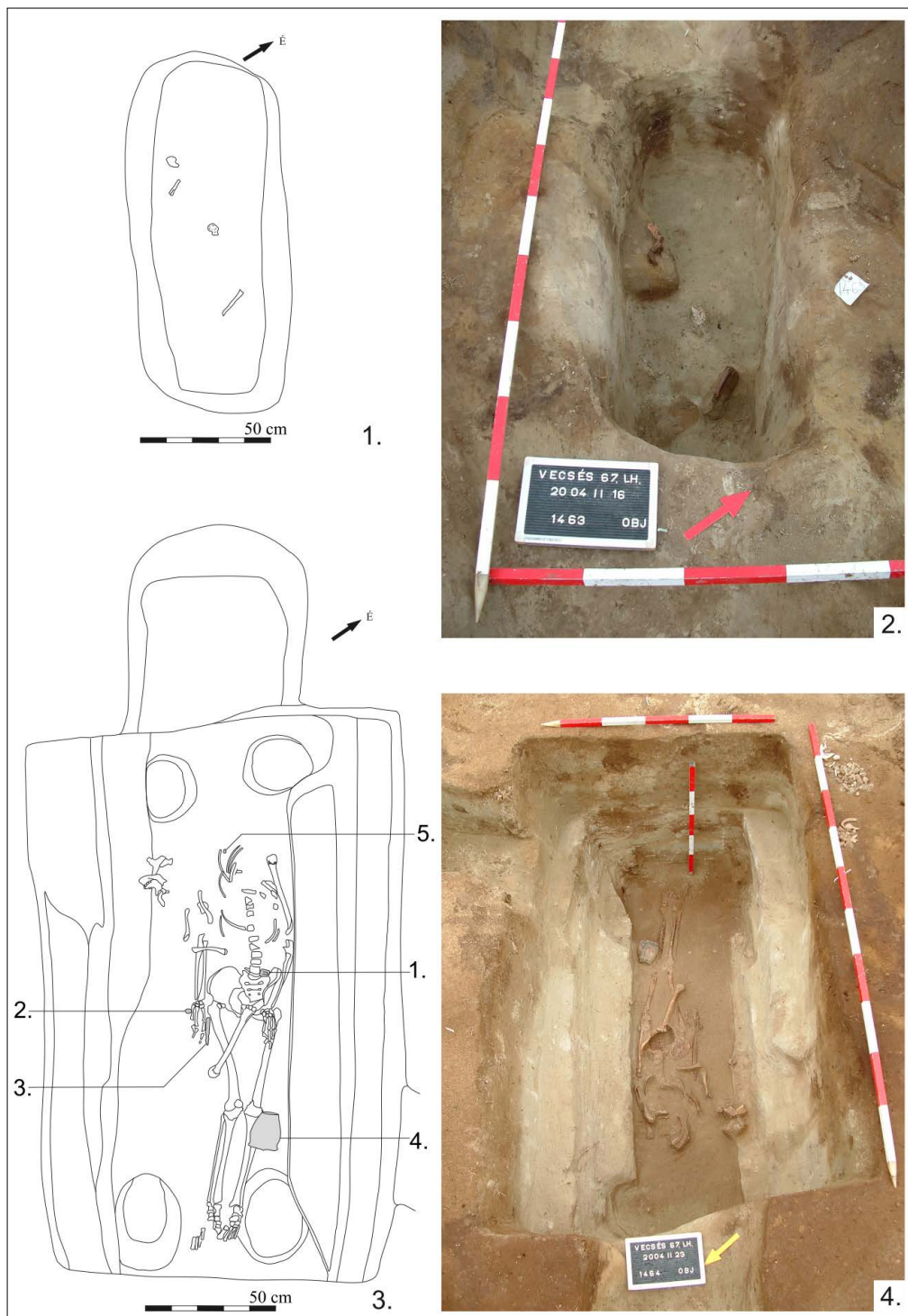
12. kép: 1-2. 1452., 3-4. 1455. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 12. 1-2, Feature 1452, 3-4, Feature 1455, survey and photo

13. kép: 1-2. 1456., 3-4. 1461. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 13. 1-2, Feature 1456, 3-4, Feature 1461, survey and photo

14. kép: 1-2.1463., 3-4. 1464. számú sír felszínrajza és terepi fotója

Fig. 14. 1-2, Feature 1463, 3-4, Feature 1464, survey and photo

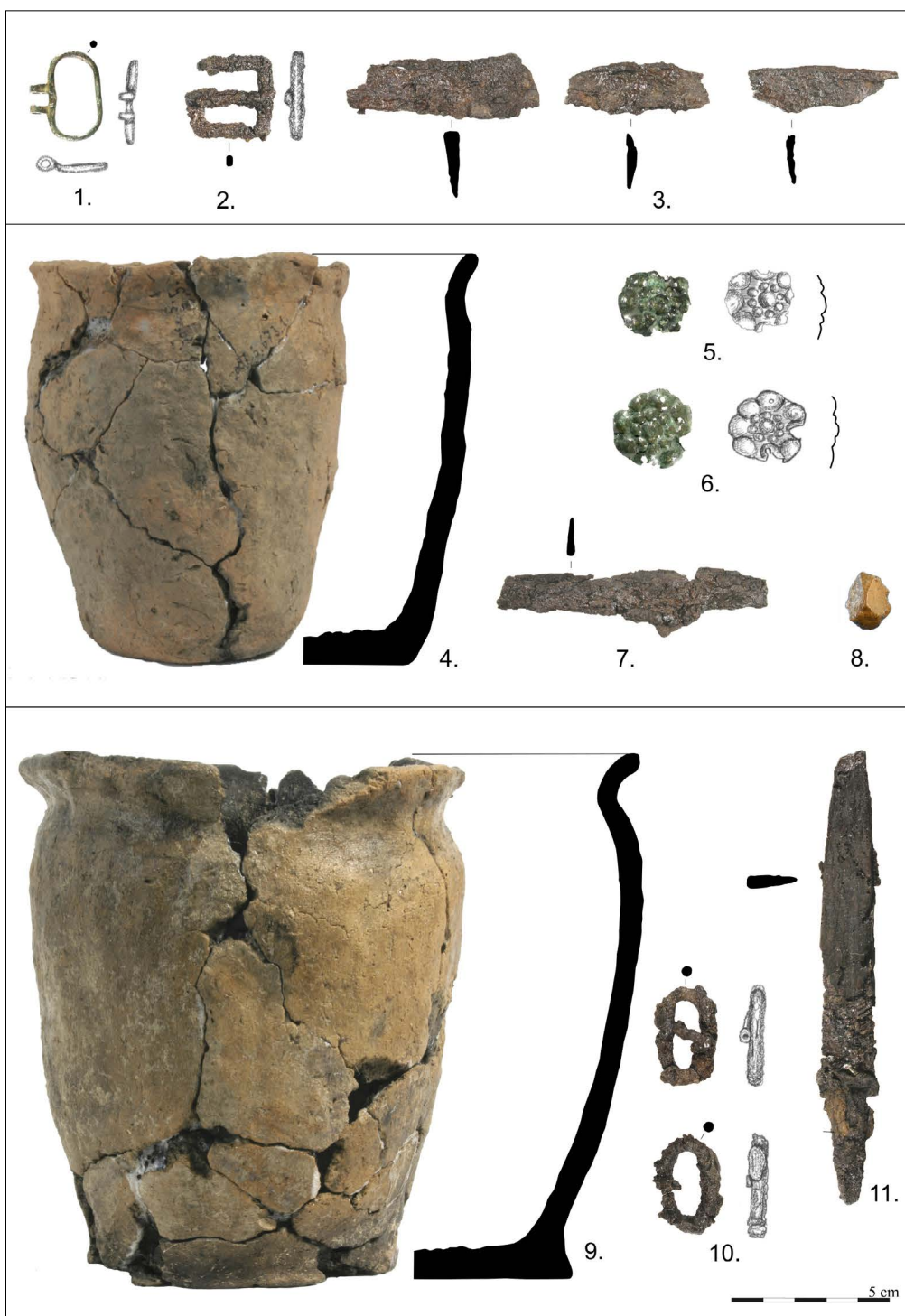
15. kép: 1-2. 1252. sír, 3-6. 1253. sír, 7. 1254. sír

Fig. 15. 1-2, Feature 1252, 3-6, Feature 1253, 7, Feature 1254

16. kép: 1-2. 1255. sír, 3. 1258. sír, 4-6. 1259. sír

Fig. 16. 1-2, Feature 1255, 3, Feature 1258, 4-6, Feature 1259

17. kép: 1-3. 1264. sír, 4-8. 1266. sír, 9-11. 1267. sír

Fig. 17. 1-3, Feature 1264, 4-8, Feature 1266, 9-11, Feature 1267

18. kép: 1-3. 1268. sír, 4-5. 1269. sír, 6. 1270. sír, 7-12. 1271. sír

Fig. 18. 1-3, Feature 1268, 4-5, Feature 1269, 6, Feature 1270, 7-12, Feature 1271

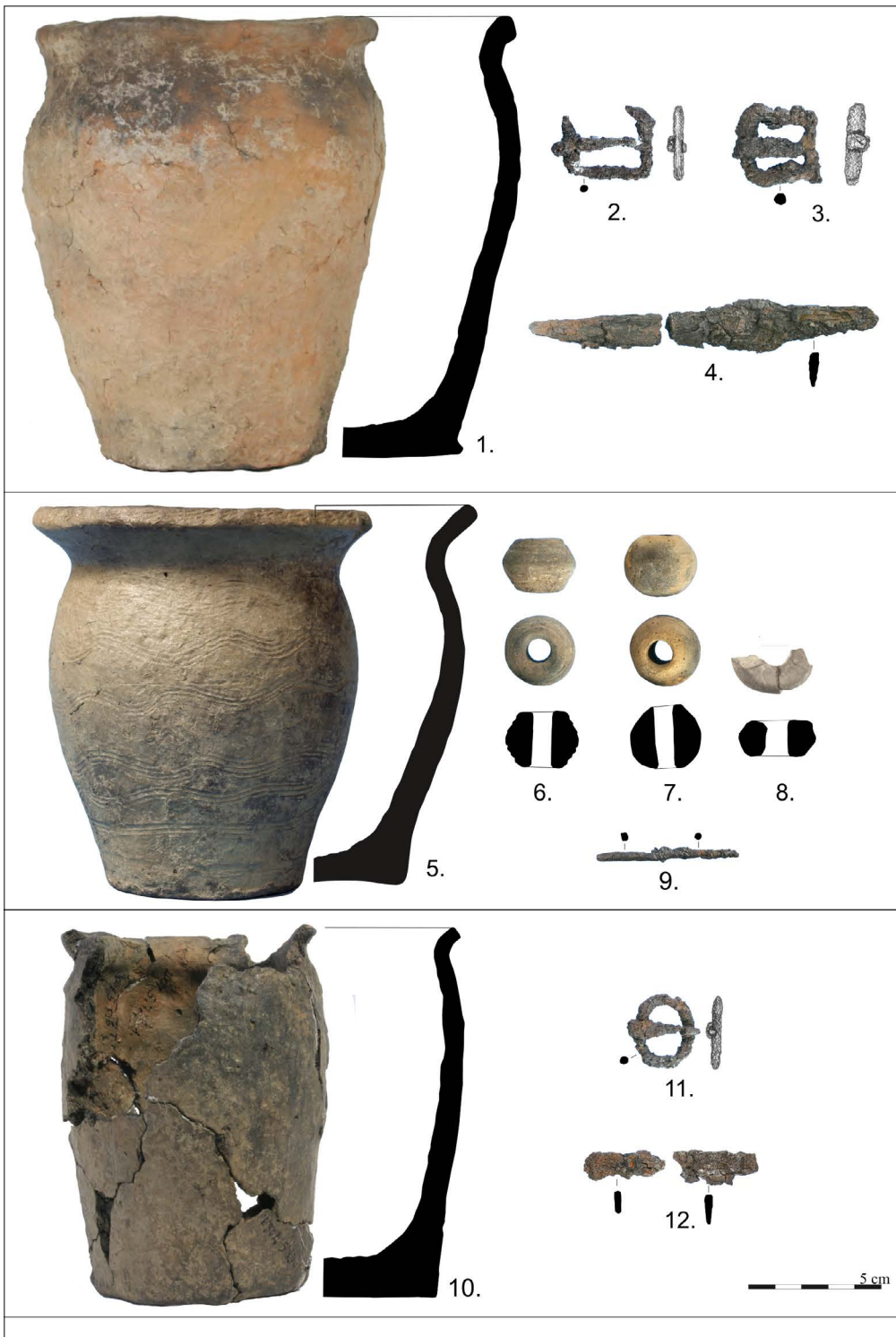
19. kép: 1. 1272. sír, 2-7. 1274. sír

Fig. 19. 1, Feature 1272, 2-7, Feature 1274

20. kép: 1. 1279. sír, 2. 1283. sír, 3-6. 1284. sír

Fig. 20. 1, Feature 1279, 2, Feature 1293, 3-6, Feature 1284

21. kép: 1-4. 1452. sír, 5-9. 1456. sír, 10-12. 1461. sír

Fig. 21. 1-4, Feature 1452, 5-9, Feature 1456, 10-12, Feature 1461

22. kép: 1-2. 1463. sír, 3-7. 1464. sír

Fig. 22. 1-2, Feature 1263, 3-7, Feature 1464

ÉTEL-, ÉS ÁLLATÁLDÓZATOK VECSÉS 67. LELŐHELY KÉSŐ AVAR KORI SÍRJAIBAN

Kőrösi Andrea

A Vecsés 67. lelőhelyen több más korszak emlékei mellett egy késő avar kori temető sírjait is feltárták. A temetőrészlet 26 sírjából tíz sírban volt állatcsont. Mind a tíz sírban volt ételadomány. Az ételadományok mellett egy sírban állatáldozatot, egy sírban pedig szarvasmarha térdkalács attribútumot találtak. A sírokból három faj csontjai kerültek elő: házityúk, juh és szarvasmarha. Az egyetlen állatáldozat, egy egész kakas volt. Az eddigi ismert avar kori lelőhelyektől eltérően vecsési temetőben a kakast női sírba helyezték.

KULCSSZAVAK:
AVAR KOR, TEMETŐ,
ÉTELADOMÁNY, ÁLLATÁLDOZAT,
ATTRIBUTUM, KAPPAN, KAKAS

KEYWORDS:
AVARIAN AGED, CEMETERY,
FOOD DONATION, ANIMAL
SACRIFICE, CAPON, COCK

BEVEZETÉS

Az M0-s autópálya építését megelőző feltárások során, 2003-2004-ben folyt leletmentő ásítás Vecsés 67. lelőhelyen (RKM 2003, 315; RKM 2004, 302-303; TARI 2006, 59-62). A lelőhelyen több más korszak emlékei mellett egy késő avar kori temető sírjait is feltárták. A temetőrészlet 26 sírjából tíz sírban (35,71%) (1252., 1255., 1266., 1267., 1268., 1274., 1284., 1456., 1461. női, 1271. férfi) volt állatcsont.¹ Mind a tíz sírban volt ételadomány. Az ételadományok mellett egy sírban (1266. női) állatáldozatot is, és egy sírban (1456. női) attribútumot találtak. A sírokból 3 faj csontjai kerültek elő: házityúk (*Gallus domesticus* L.), juh (*Ovis aries* L.) és szarvasmarha (*Bos taurus* L.) (1. melléklet-CD melléklet).

1. A TEMETŐ ÁLLATCSONT-LELETEI

1252. sír (nő)

2. melléklet: házityúk – mellhús, bal és jobb oldali szárnya, valamint bal combja. Életkora: *adultus*. Leletek: *vertebrae cervicalis*; *scapula fragmentum*; *coracoideum*; *humerus sinistra fragmentum*; *ulna sinistra* és *dextra*; *femur sinistra*; *tibia sinistra*; 2 *fibula*.

1255. sír (nő)

Juh – lábszárcsontja. Leletek: *tibia*. A csont elveszett.

1266. sír (nő)

4. melléklet: házityúk teljes váza. Az állat neme erős sarkantyúja alapján: kakas. Életkora: *adultus*. Leletek: koponya; *sacrum fragmentum*; 3 *corpus vertebrae fragmentum*; *scapula sinistra* és *dextra*; *humerus sinistra* és *dextra*; *radius sinistra* és *dextra*; *ulna sinistra* és *dextra*; *coracoideum sinistra*; *pelvis sinistra*; *femur sinistra* és *dextra*; *tarsometatarsus sinistra* és *dextra*.

Juh – ágyékcsgolya, medencecsont és bal mellső végtagcsont. Életkora: *adultus*. Leletek: *vertebrae lumbalis*; *ulna sinistra*; *pelvis fragmentum*.

1267. sír (nő)

Házityúk – hátrész és medencerész, bal és jobb oldali combja. Az állat neme a sarkantyú helyén látható csontdudor alapján: kappan. Életkora: *adultus*. Leletek:

4 *vertebrae thoracalis*; *scapula fragmentum*; *pelvis sinistra fragmentum*; *tibiotarsus sinistra* és *dextra*; *fibula*; *tarsometatarsus*.

Juh – gerincrész, oldalas, jobb mellső végtag. Életkora: *adultus*. Leletek: *vertebrae thoracalis*; 7 *vertebrae lumbalis fragmentum*; *sacrum fragmentum*; 5 *costa fragmentum*; *radius dextra*.

1268. sír (nő)

Juh – 1 bal és 3 jobb oldali hátsó végtagcsont. Életkora: 2,5 év alatti. Leletek: *femur sinistra fragmentum*; 2 *femur dextra fragmentum*; *tibia dextra fragmentum*.

Szarvasmarha – medencerész. Leletek: *pelvis fragmentum*.

1271. sír (férfi)

Szarvasmarha – combcsontja. Leletek: *femur*. Az egyed 3,5 évesnél fiatalabb volt. A csont elveszett.

1274. sír (nő)

Juh – combcsontjai. Leletek: 2 *femur*. Az egyik egyed kifejlett, a másik 2,5 évesnél fiatalabb volt. Mindkét csont elveszett.

1284. sír (nő)

Házityúk – mellrész, medencerész, és bal oldali combja. Leletek: *vertebrae cervicalis fragmentum*; *lumbosacrale fragmentum*; *coracoideum*; *sternum fragmentum*; *tibiotarsus sinistra*.

1456. sír (nő)

Juh – ágyékcsgolyák és keresztcsont, bordák, bal és jobb mellső végtag, bal és jobb hátsó végtag. Leletek: 5 *vertebrae lumbalis*; *sacrum fragmentum*; 16 *costa fragmentum*; *humerus sinistra*; *radius dextra*; *ulna sinistra*; *os carpi radiale dextra*; *os carpi primum et secundum dextra*; *femur sinistra* és *dextra*; *patella*.

A combcsontok két különböző korú egyedhez tartoztak. Az állatok életkora: *juvenilis*.

Szarvasmarha – térdkalács. Leletek: *patella sinistra*.

1461. sír (nő)

Házityúk – mellrész, bal és jobb szárnya, bal és jobb combja. Leletek: *sternum*; *scapula*; *clavicula*; *coracoideum*; *humerus sinistra* és *dextra*; *ulna*; *carpo-metacarpus*; *femur dextra*; *tibiotarsus sinistra* és *dextra*.

Szarvasmarha – bal hátsó végtagcsont. Leletek: *femur dextra*.

¹ Az 1255., 1271. és 1274. sírok állatcsont mellékleteinek meghatározása a sírokról készült fényképek alapján történt.

AZ ÁLLATMARADVÁNYOK ÉRTÉKELÉSE

A Vecsés 67. lelőhely temetőrészletének tíz sírja állat-mellékletekben gazdag. A tíz sírből összesen 16 adomány került elő. Öt sírban (1252., 1255., 1271., 1274., 1284. sírok) csak egy faj, öt sírban két faj csontmaradványai voltak (1. melléklet-CD melléklet). Öt sírban házi tyúk, hat sírban juh, és négy sírban szarvasmarha maradványa volt. Önállóan a házi tyúk két sírban (1252. és 1284. női), házi tyúk és juh együtt két sírban (1266. női, 1267. női), házi tyúk és szarvasmarha együtt egy sírban (1461. női), juh és szarvasmarha együtt két női sírban (1268., 1456.) volt.

Az állatfajok megoszlása: öt sírban öt házi tyúk egyed, hat sírban nyolc juh egyed (1268. sírban két egyed) és négy sírban négy szarvasmarha egyed.

ÉTELADOMÁNYOK

Házi tyúk

A sírokban talált házi tyúk maradványok két nagy csoportra oszthatók (VÖRÖS 2000):

1. részleges csontváz (fej és részben nyak nélkül!): törzs (*vertebra, costa, lumbosacrale, sternum, pelvis*), mellső végtag – szárny (*coracoideum, scapula, clavícula, humerus, radius, ulna, carpometacarpus, phalangis*), hátsó végtag – comb (*femur, tibiotalus, fibula, tarsometatarsus, phalangis*).

2. csontváz régió (v. rész, csak végtagok): mellső végtag – szárny és/vagy hátsó végtag – comb.

Vecsés 67. lelőhelyen az avar kori temető sírjai közül a házi tyúknak a sírban (1252. női) csontváz régiója, a három felnőtt sírban (1267., 1284. és 1461. női) részleges csontváza került elő (1. melléklet-CD melléklet). A 1267. női sírban egy kappan maradványai voltak. Kappan csontjai voltak Halimba 14. férfi sírjában is (VÖRÖS 1999, 54).

Más avar kori temetők házi tyúk maradványai között is a comb, a szárny és a törzs régiók a leggyakoribb ételadományok (MATOLCSI 1968; VÖRÖS 1999, 53; KÖRÖSI 2005, 245; KÖRÖSI 2007, 229).

Juh

Az ételadománynak szánt juh testrészek négy csoportra bonthatók: az *oldalal* (borda, vagy bordasor), az *ágyéki régió* (hát/ágyék csigolyák+sacrum/pelvis), a *mellső végtag – lapocka* (*humerus, radius/ulna*), és a *hátsó végtag – comb* (*femur, tibia/fibula*) részekre.

Vecsés 67. lelőhely avar temetőjében a 1268. és 1274. női sírok kivételével, ahol csak hátsó végtag-comb maradványai voltak, több testrégiót is tettek egy sírba: az 1266. női sírba.

Ágyéki régió+mellső végtag–*lapocka*, a 1267. férfi sírba *oldalal+ágyéki régió*+mellső végtag–*lapocka*, a 1456. női sírba *oldalal+ágyéki régió*+mellső és hátsó végtag csontjai kerültek (1. melléklet –CD melléklet). Ezeket feltehetően elkészítve és nem nyersen tették a sírokba (VÖRÖS 1999, 54).

Szarvasmarha

Szarvasmarha ételadományt két sírba tettek. Kettőbe (1271. férfi, 1461. női) egy hátsócomb, egy harmadikba (1268. női) pedig egy medencerész került (1. melléklet –CD melléklet –CD melléklet). A combot egészben, az izületektől elválasztva bontották ki. Hasonló módon kerültek a szarvasmarha combcsontok a halimbai (VÖRÖS 1999, 52) és a székkutasi (KÖRÖSI 2005, 244) sírokba is.

Állatáldozatok

Egyetlen sírba (1266. női) tettek állatáldozatot, egy kifejlett egész házityúk kakast. A sírba az állatot a fejével együtt dobták be. A koponya hossza: 36,9 mm, legnagyobb szélessége: 24,1 mm. A kifejlett állatnak nagyméretű sarkantyúja volt. A halimbai avar temetőben (VÖRÖS 1999, 53) öt kakasváz koponya nélkül, egy kakasváz koponyával együtt került elő. Szekszárd–Palánki-dűlő lelőhely 5. sírjából (KÖRÖSI 2007, 229) és a Székkutas–Kápolnadűlő 555. sírjából (KÖRÖSI 2005, 245) előkerült sarkantyús kakasvázak is fej nélkül kerültek a sírba. Eddig minden kakasváz férfi sírből került elő. Gyenesdiás 32. sírjából előkerült kakasváz esetében a sarkantyúra és a halott nemére nincs utalás (MATOLCSI 1968, 91). A Vecsés 67. temető esetében azonban a kakast női sírba (1266.) helyezték.

Attributum

Egyetlen sírba (1456.) egy szarvasmarha térdkalács attributumot (VÖRÖS 1999, 54) is tettek. A sírből hat juh ételadomány került még elő.

Zoológiai jellemzők

A csontok jó megtartásúak, így jól mérhetőek. A házityúkok kifejlett, kis és közepes testméretű állatok voltak. A juhok főként fiatal korban kerültek leölésre. A kifejlett juhok hosszúcsontjából számolt marmagassága (TEICHERT 1975) 60,00 cm, közepes testalkatú állatokhoz tartoztak (2. melléklet-CD melléklet). A szarvasmarhacsontok közül a combcsont teljes hossza mérhető. Az ebből számolt marmagasság (MATOLCSI 1970) 98,36 cm, kicsi testalkatú.

Mortalitás

Két sír esetében határozható meg a mortalitás ideje. Az 1268. sír esetében az állatok mortalitása február–június hónapokra esik. Az állat kora 2–2,5 év közötti. Az 1456. sírből előkerült két különböző korú juh csontjai alapján a temetés február–március hónapokban történt. A juhok kora 2, illetve 3 év volt.

IRODALOM

KÖRÖSI 2005

Körösi A.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető archaeozoológiai vizsgálata. – *Archäozoologische Untersuchungen im awarischen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő*. MFMÉ–StudArch XI (2005) 229–276.

KÖRÖSI 2007

Körösi A.: Szekszárd–Palánki-dűlő (S-9/V. lh.) avar temető állatcsont mellékletei. WMMÉ XXIX (2007) 219–236.

MATOLCSI 1968

Matolcsi J.: *Avarkori háziállatok maradványai Gyenesdiáson*. MM-GMK 1967–1968 (1968) 85–123.

MATOLCSI 1970

Matolcsi, J.: *Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischen Knochenmaterial*. Zeitung für Tierzucht und Züchtungsbiologie 87/2 (1970) 89–137.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TEICHERT 1975

Teichert, M.: *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Wiederristhöhe bei Schafen*. In.: *Archaeozoological Studies*. Ed.: Clason, A. T. Amsterdam–Oxford–New York 1975, 51–69.

VÖRÖS 1999

Vörös I.: *A halimbai késő avar temető állatcsontleletei*. – *Tierknochenfunde des spätawarenzeitlichen Gräberfeld von Halimba*. TISICUM XI (1990) 43–58.

VÖRÖS 2000

Vörös I.: *A váci avar temető archaeozoológiai vizsgálata*. Kézirat. Budapest 2000.

FOOD AND ANIMAL OFFERINGS IN LATE AVAR PERIOD GRAVES AT VECSES, SITE 67

Alongside features and finds of other historical periods, graves of a Late Avar Period cemetery have been unearthed at Vecsés, Site 67. The excavated cemetery part comprised 28 graves, of which ten held animal bones. All ten graves included food offerings; besides, a sacrificed animal was also found in Feature 1266, the burial of a woman, while Feature 1456, another woman's grave, yielded some kind of insignia crafted from cattle patella. The food remains contained bones of domesticated hens, sheep, and cattle, while the single sacrificed animal was a rooster. Unlike in other cemeteries of the period, in the Vecsés site the complete rooster was added to the burial of a woman.

Five graves contained bones of only a single species and the other five two. Domesticated chicken bones have been recovered from five, sheep bones from six, and cattle bones from four graves. Two graves contained only domesticated chicken, two others domesticated chicken and sheep, one domesticated chicken and cattle, while two women's graves sheep and cattle bones. The domesticated chicken remains could be classified into two major categories:

1, partial skeleton (without skull and part of the neck): body (*vertebra, costa, lumbosacrale, sternum, pelvis*), upper limb/wing (*coracoideum, scapula, clavícula, humerus, radius, ulna, carpometacarpus, phalangis*), lower limb/leg (*femur, tibiotarsus, fibula, tarsometatarsus, phalangis*);

2, body parts (only limbs): upper limb/wing and/or lower limb/leg.

The sheep dishes were made of four regions of the body: ribs, rump/lumbar region (dorsal and/or lumbar vertebrae with *sacrum* and *pelvis*), upper limb/shoulder (*humerus, radius/ulna*), and lower limb/leg (*femur, tibia/fibula*).

Two burials took place in February–March and February–June, respectively.

Feature 1267, a man's grave, held the remains of a capon.

1. melléklet: Vecsés 67. lh., avar sírok állatcsont maradványai

Sírszám	Neme	Ételadomány			Állatáldozat	Attributum
		Házi tyúk	Juh	Szarvasmarha		
1252.	gyermek	1 egyed 3 része: kétoldali szárny, bal oldali comb				
1255.			1 egyed: hátsó végtag (<i>tibia</i>)			
1266.	nő		1 egyed 2 része: ágyéki régió, bal oldali mellső végtag (<i>ulna</i>)		1 egyed: egész kakas	
1267.	férfi	1 egyed 4 része: hátrész, medence, kétoldali comb	1 egyed 3 része: oldalal (<i>costa</i>), ágyéki régió, jobb oldali mellső végtag (<i>rad.</i>)			
1268.	nő		2 egyed 4 része: kétoldali hátsó végtagok (<i>fem- tib.sin., fem. sin.- dext.</i>)	1 egyed: medence-rész		
1271.				1. egyed: combcson		
1274.			2 egyed 1-1 része: hátsó végtagok (2 <i>femur</i>)			
1284.	nő	1 egyed 3 része: mellrész, medence, bal oldali comb				
1456.	nő		1 egyed 6 része: oldalal (<i>costa</i>), ágyéki régió, kétoldali mellső (<i>hum., rad., ulna</i>) és hátsó (<i>fem</i>) végtag			1 egyed: szarvasmarha <i>patella</i>
1461.	férfi ?	1 egyed 5 része: mellrész, kétoldali szárny és comb		1 egyed: bal oldali hátsó végtag (<i>fem.</i>)		

2. melléklet: Vecsés 67. lh., avar kori temető, állatsontok méretei (mm)

Csont		hossz	prox. epiph. széles	diaph. legkís széles	distal. epiph. széles	prox. epiph. mélység	diaph. legkís mélység	distal. epiph. mélység	Marmagasság
Szarvasmarha									
Femur 1461. obj.		302.90	93.10	29.10	76.30	37.60	29.80	100.40	978.0
Juh									
Humerus		140.00	36.60	15.60	28.60	44.40	16.50	24.40	600.0
Radius		130.00	27.50	14.40	26.50	15.10	7.20	19.20	522.0
Femur				13.90			7.30		
		142.30*		11.80	35.00	19.20	12.40	40.00	
				16.80			17.40		
		161.50*		15.40			15.00		
		134.00+		13.80			13.50		
				11.00			10.90		
Tibia		163.00+		11.90			10.10		
Házi tyúk									
Humerus	♂	71.80	18.00	6.80					
	♂	68.30	19.00	6.70	13.80				
			17.00	6.50					
				6.50	14.70				
				5.80					
Carpometacarpus	♂	35.60							
Femur	♂	74.00	15.20	6.50					
		65.50	14.10	5.70	13.10				
			16.90	8.00					
			16.90	7.20					
Tibia	♂	106.10	19.50	5.90	10.80				
	♂	105.00	18.60	5.90	11.10				
	♂	105.00	17.10	5.70	11.00				
	♀	90.60	17.10	5.20	9.10				
	♀	90.00	15.10	5.20	9.10				
			16.50	5.70					
Tarsometatarsus	♂	70.00		6.10	13.10				
				8.60					
				7.50	13.60				
		legnagyobb hossz	Facies articularis basalis szélessége						
Coracoideum	♂	50.80	14.00						
	♀	45.30	12.10						
	♀	45.20							

+ proximalis, distalis epiphysis nélkül mérve

* caput femoritól mérve

<i>Ulna</i>	legnagyobb hossz	<i>olecranon</i> legkisebb mélysége	<i>processus ancona</i> caudalis mélysége	<i>artic. surface proximalis</i> szélessége
Juh		23.90	21.10	17.80
			21.80	13.50
Házi tyúk	70.00			10.90
	66.40			8.60
	58.10			8.00
	57.50			7.40

AVAR KORI TELEPNYOMOK ÜLLŐ HATÁRÁBAN

Farkas Zoltán

Az M0 autópálya délkeleti szakaszának kutatása során a nagyfelületű összefüggő feltárásoknak köszönhetően avar kori telepjelenségek is a felszínre kerültek. A természeti viszonyok, az állattartó félnomád életformára alkalmas terület miatt egybefüggő, nagyobb kiterjedésű telep helyett csak szórtan elhelyezkedő objektumokat találtunk, amelyek között hosszabb ideig használt lakóház nem is került elő. Ezzel szemben központi elhelyezkedésű, bizonytalan kiterjedésű, de nagy vastagságú kultúrreteget figyeltünk meg, amely nagy valószínűséggel az évente visszatérő legeltető népesség hagyatékát adja vissza. Az előkerült leletanyag alapján a telepmaradványokat a késő avar korszak első felére, a 8. század első két harmadára datálhatjuk.

KULCSSZAVAK:
ÜLLŐ 10. LELŐHELY, AVAR KORI TELEP, KÉZZEL FORMÁLT KERÁMIA, SÜTŐHARANG, CSERÉPBOGRÁCS

KEYWORDS:
ÜLLŐ, SITE 10, AVAR PERIOD SETTLEMENT, HAND-FORMED POTTERY, BAKING BELL, POTTERY CAULDRON

Bevezetés

Az M0 autópálya építését megelőző régészeti kutatások során a nyomvonal több pontján avar kori jelenségek kerültek elő. Ezek egyrészt magányos és csoportos temetkezések, másrészt letelepedésre utaló objektumok. A megkutatott lelőhelyrészekben két magányos sír került elő, egy gazdag, kora avar kori női temetkezés Ecser 7. lelőhelyről, amely mellett aranyozott ezüst ruhadíszeket, ametisztcsüngős arany fülbevalópárt és ezüst nagszívveget találtunk (TARI 2006, 22). A Maglód 1. lelőhelyen talált felnőtt férfi temetkezése a mellette elhelyezett vas sarló, vas ekepapucs, ezüst lemezes övgarnitúra és a fegyverei alapján a késő avar kor elejére datálható. Ugyanezen a lelőhelyen, de a magányos sírtól távolabb, egy tizenkét sírből álló, kora avar kori temető (TARI 2006, 37), Vecsés 67. lelőhelyről pedig egy 26 sírből álló késő avar kori temetőrészlet került elő. A temetkezések a rítusok és a mellékletek alapján viszonylag pontos datálásra adnak lehetőséget, ezzel szemben a korszak telepeinek meghatározása nagyobb kihívást jelent. A nyomvonal szinte minden lelőhelyén találhatunk olyan jelenséget, amelyet az ásató régészek népvándorlás korinak határoztak meg. Ezekben a legtöbb esetben kézzel formált, jellegtelen oldaltöredékek kerültek elő, amelyeket a szarmata kortól a 9. század végéig datálhatunk. A leletanyag alapján egyértelműen avar kori telepészlet két feltáráson került elő: Ecser 7. lelőhelyen egy több házból, gödörből és egy szabadon álló sütőkemencéből álló telepészlet (TARI 2006, 22), míg Üllő 10. lelőhelyen egy árkokból, gödrökből és egy leletben gazdag központi „élettérből” álló szállás került elő. Cikkemben ez utóbbival szándékozom behatóbban foglalkozni.

A LELŐHELY

2004 nyarán a korábbi években Üllő 10. néven jelzett lelőhely kiszélesítése során nagyobb kiterjedésű és összefüggő telepészlet feltáráására kerülhetett sor. A lelőhely Vecsés és Üllő határának találkozásánál, a Réti-földek és a Halom-határ elnevezésű határrész köztes területén található (1. kép 1). A domborzati viszonyokat tekintve az objektumcsoport egy enyhe kiemelkedésen fekszik (ez maximum 1–2 m-es szintkülönbséget jelöl), amelyet ÉNy-ra és DNy-ra – még az első katonai felmérés tanulsága szerint is – mélyebb, vízenyösebb terület határol. A terület talaja a feltárást idején szürke és barna homok volt, vékony gyökérszálakkal jelzett humuszréteggel.

A terület hasznosíthatósága gazdálkodási szempontból a környezeti viszonyok alapján eléggé behatárolt. A nyomvonalszakasz Árpád-kori feldolgozását Rácz Tibor Ákos készítette el. Megállapította a szakaszon elhelyezkedő Üllő 1., 2., 7. és 10. lelőhelyeken található XI–XIII. századi telepnyomokról, hogy egy nagyobb kiterjedésű telep darabkái, amelyeket üres részek tagolnak (RÁCSZ 2019; TARI 2006, 40–41; 49–50). Ezekre a telepészletekre egységesen jellemző, hogy néhány házból, gödörből és több karámárok-ból állnak. A fenti adatok alapján kisebb közösségekről beszélhetünk, amelyek állattartásra rendezkedhettek be. Az ezt megelőző avar korban is, mivel a terület jellemzői ugyanazok lehettek, hasonló gazdálkodásra kell gondolnunk. Ezt a felvetést a tárgyalt települési egységek egyaránt alátámasztják.

TELEPJELENSÉGEK

Az avar kori objektumok a lelőhely nyugati felét töltik ki (1. kép 2), ezen a területen csak egy korszakba sorolható jelenségek vannak, így nem kell számolnunk a későbbi korok által okozott rongálással. A területen árok és gödrök találhatóak, valamint több nagyobb kiterjedésű „objektum” (1. melléklet–CD melléklet). Ezen objektumok meghatározása elég nehézkes, mivel viszonylag nagy kiterjedésűek, nincs határozott szélük, azonban leletanyagban a lelőhely leggazdagabb jelenségei. Ide sorolhatók a terület DNy-i szélén található 61., 80. és 83. objektumok, valamint a terület É-i szélének közepén levő 63. objektum. Ezekről egységesen elmondható, hogy 20–50 cm vastag, hamus kevert rétegek, amelyekben több helyen hamus, löszös kicsapódás található. Ezekről nem dönthető el, hogy a feltöltődésbe beleástak-e vagy természetes kicsapódásról beszélhetünk (61/1; 61/5; 61/6). Az egymást követő 61., 80., 83. számú jelenségekről nem állapítható meg, hogy külön objektumok-e, vagy egy összefüggő, nagy kiterjedésű kultúrretegről beszélhetünk, amely azonban a földművelés és a gépi humuszolás következtében csak az altalaj mélyebben fekvő részein maradt meg. Ezeket a kultúrtereket gödör-, és árokrendszerek határolják. A gödrök között sekély és mélyebb, egyenes falú, tölcseresen szűkülő és méhkas alakú egyaránt megtalálható. Egységesen elmondható róluk, hogy betöltésük viszonylag kevés réteget tartalmaz (legfeljebb négyet), ezek főleg a homok és a humusz különböző arányú keveredései, leletanyaguk kerámia és csont. Hamu és égésnyom egyikben

sem volt megfigyelhető. Funkciójuk nem egyértelmű, a bennük levő, viszonylag kevés leletanyag alapján inkább a tárolási, raktározási aspektust kell előtérbe helyezni, az esetleges szemétdörmöként való használatukat csak másodlagosnak tekinthetjük, amelyre visszatemetéskor kerülhetett sor. A gödrök között, illetve legtöbb helyen azokat elkerítve több árok fut. Ezen árkok általában ívelt falúak, viszonylag sekélyek és betöltésüket tekintve egyrétegűek. Az árkok lefutásában az ÉNy-DK és az ÉK-DNy irányok dominálnak, amelyek követik a kiemelkedés esését. Az árkok funkciójaként a víz elvezetése, illetve összegyűjtése merül fel elsőként, viszont emellett elkerítő, határjelölő szerepük is lehetett.

LELETANYAG

A teleprészlet leletanyagában a kerámia és az állatcsont dominál. A leletek koncentrációjáról elmondható, hogy az egy-egy objektumhoz köthető leletek mennyisége csak töredéke a köztük megjelenő kultúrretek leletmennyiségének. Ez számokban kifejezve annyit jelent, hogy a teleprészletről mintegy 438 db leltározott tétel került elő, amelyből 308 db (70%) a 61-80-83. objektumokból álló települési egységből. A kiásott állatcsontok eloszlását vizsgálva hasonló arányok fedezhetők fel. A kerámiaanyag készítéstechnikai eloszlása megegyezik a korszakra általában elmondható arányoknak, a késő avar kori publikált telepeknél a 90-10%-os megoszlás jellemző a kézzel formált töredékek javára. Ebben az esetben ez pontosan megadható, itt az előkerült töredékek 89%-a (390 db) sorolható a szabadkézi készítéshez és 11% (48 db) a korongon gyártottakhoz (MESTERHÁZY 2009, 194)

A kerámiákban a fazekak és főzőedények dominálnak, de ezek mellett megjelennek kézzel formált sütőharangok és cserépbográcsok töredékei is. A fazék-, és főzőedénytöredékek legnagyobb része (87%) kézzel formált, kavicsokkal, homokkal és kő- vagy kerámiazúvalékkal soványított, rosszul iszapolt és égetett darabok. Színpalettájuk a vöröses, világosbarnától a sötétbarna, feketésig változik, az egyes darabokon ezen színváltozatok vegyesen fordulnak elő. A lelőhelyen talált valamennyi korongon készült darab is ebbe a csoportba sorolható (a fazekakhoz tartozó töredékek 13%-a, az összerámia 11%-a), ezek lassú vagy gyorskorongon formált, homokkal soványított, szürkére vagy sárgászörszre égett, nagyon megkopott darabok.

Az anyag rendkívül töredékes, így az edények metrikus adatait csak a peremátmérőkből, az aljátmérésekből és a falvastagságokból lehet mérni. Ez alapján elmondható, hogy a fazekaknál a 11-15 cm peremátmérőjű, 0,7-1,2 cm falvastagságú, így a nagynak mondható edények vannak túlsúlyban és a nagyobb méretű főzőedényeknél is ez a robosztusság jelenik meg (peremátmérő: 12-18 cm, falvastagság: 1,2-1,8 cm).

A formájukról egységesen elmondható, hogy formailagban nagyrészt a kihajló peremű, palackos testű, kisebb hányadban a kihajló peremű, gömbölyded fazekak jelennek meg. Peremkiképzésük három nagyobb kategóriába sorolható. A legtöbb esetben ezek ívesen kihajlóak, peremé kialakításukat tekintve három csoportot alkotnak. A legnagyobb egység az egyszerű, lekerekített peremű (2. kép 1-2, 4; 3. kép, 1), ennek két módosult változata is megjelenik, egyrészt az elvékonyított típus (3. kép 2), másrészt a kifelé hasasodó, változatos eldolgózású darabok (3. kép 3-5). A következő egységet a nyakból szögben megtörve kifelé dőlő peremek alkotják, ahol a belső oldalon enyhe homorú „vajat” fut, amely feltételezhetően fedő elhelyezésére szolgált (2. kép 3; 4. kép 2-4; 5. kép 1). A harmadik nagy egységet a nyakból enyhén kifelé dőlő, az álló peremekhez közelítő darabok alkotják (4. kép 5-6; 5. kép 2-6). Ezek élkiképzésénél a lekerekített, a vágott és a kifelé enyhén hasasodó típusok egyaránt megjelennek. Az előkerült peremtöredékek 16%-a díszített (89 db-ból 14 db), ezek egy beszürkált darab kivételével (4. kép, 1) mind ujj- vagy körömbenyomkodásosak (2. kép 4; 4. kép 4; 5. kép 2, 4). Általában a határozott vállkiképzés hiányzik, a perem alól az oldal ívesen fut le a fenékig, a legnagyobb szélességet a váll-has közötti régióban éri el. A fenékkiképzés egyszerű, az oldal a derékszöghöz közel eső tompaszögben fut bele az egyenes aljba (6. kép, 1-3). Az ebbe a kategóriába tartozó 230 db oldaltöredékből mindössze 18 darabon található díszítés (7,8%). A díszítések típusai szorosan kötődnek a töredékek készítési technikájához. A kézzel formált darabokon két minta jelenik meg, egyrészt a karcolt soksávú, vízszintes vonalköteg, amely a felület egyenlensége miatt néhol sekélyebb, néhol mélyebb, helyenként pedig meg is szakad (10. kép 4-6). Ez a minta vastagabb, feltételezhetően nagyobb méretű edényeken jelenik meg. A karcolás mellett megjelenik a kézzel formált darabokon a bepecsételt díszítés is, ezek nagymértékben megkoptak, így pontos rajzolatuk nem látszik, csak következtetni lehet a mintára. Feltételezhetően a geometrikus formákat helyenként párhuzamos, helyenként egymásra merőleges sávok alkothatták (11. kép 6-7). A többi díszített oldaltöredék korongon készült darab, amelyeken csak karcolt vonalkötegek jelennek meg. Ezek leggyakrabban a körbefutó, karcolt, egyenes vonalkötegek, amelyek lehetnek három (10. kép 12), négy (10. kép 3) vagy több vonalból (10. kép 7-8) állók. Megtalálható a karcolt hullámvonalköteg (11. kép 12, 4-5), valamint a kettő együttes alkalmazása is (11. kép 3). A fazekakon belső peremdíszítés és fedőhorony nem fordul elő.

A kerámiák következő egységét a késő avar kori telepekre jellemző sütőharangok alkotják. A feltárt településrészleten viszonylag nagy számban kerültek elő, 53 db ilyen azonosítottunk, amely a kerámiaanyag 12%-át teszi ki. A töredékek a központi élettérre koncentráálódnak, ahol a fellelt kerámiamennyiség 87%-át jelentették.

Ezek a darabok, mivel nem égették ki őket, csak szárítás után kaptak másodlagos hőt, ezért rendkívül malékonyak és töredezettek. A sok töredék közül e helyen is csak néhány jellegzetes peremet, fülindítást és fület emelek ki. Ezek mind kézzel formált, kavicsal, pelyvával és tört kerámiával soványított darabok. Peremük változatos formájú, de minden esetben van egy elsimított síkja, ahol felfeküdt (8. kép, 1-3). Pontos formájuk nem határozható meg, mivel teljes profilok nem maradtak. Általában jellemző a darabokra, hogy a peremtől indulva az oldaluk homorú vagy domború ívben fut a felső rész felé, amelynek a kiképzése egyenes vagy íves. Az itt fellelt töredékekből egy esetben azonosítható egy megközelítőleg vízszintes fenék, amelyből indul a fül. Ezt külön darabból készítették, csapolással és rásimítással utólag erősítették rá. A csapnak ujjal kiképzett helye a sütőharang falában (9. kép 1) jól látható. Az egyetlen fültöredék vastag, keresztmetszete ovális alakú (9. kép 2), pontos méreteire nincs adatunk. A sütőharangok felületét nem díszítették, egy darab belső felületén textilminta figyelhető meg (9. kép 3), amelyet az elkészítésével hozhatunk összefüggésbe. Textilnyomok figyelhetők meg Eperjes (BÁLINT 1991, 16, Abb. 5b), Gyula (LISKA 2004, 79, 7. kép 6) és Örménykút (HEROLD 2004, 41, Abb. 24) lelőhelyekről előkerült sütőharangokon is.

A sütőharangokkal ellentétben a másik jellemző késő avar kori kerámiatípus, a cserépbogrács csak kis számban van jelen. Két töredékről állapítható meg, hogy egyértelműen cserépbográcshoz tartozik. Az egyik egy peremből induló félprofil (7. kép 3), amelyen már látható a bográcsokra jellemző hasi törés. A felfüggesztését nem belső füllel, hanem a perem alatt elhelyezkedő lyukpárral oldották meg. A másik darab egy kagyló- vagy védőfülesnek nevezett típus töredéke (7. kép 4), amely szintén kézzel formált, kerámiazúalékkal soványított, rosszul átégetett, szürkésbarna színű peremtöredék, a felső síkján párhuzamosan futó ferde, mély bekarcolások találhatók. A töredéken megfigyelhető a közvetlenül a perem alól induló kagylószerű kiképzés indítása. Itt kell megemlítenem két kézzel formált peremtöredéket is, amelyek nagy szájmérőjű, befelé ívelő peremű, öblös edények töredékei (7. kép 1-2). Ezek lehetnek ugyanúgy korai, fémedényeket utánzó cserépbográcsok, mint a Balogh Csilla által meghatározott agyagbödönök darabjai (BALOGH 2018, 33).

A lelőhelyről a kerámia és állatcsont mellett kisleletek is előkerültek, túlnyomó részt a nagy kiterjedésű kultúrrétegekből. A 63. objektumból egy aszimmetrikus, bikónikus orsógomb (12. kép 13), amelynek szélesebb felét oválisan benyomták. A 61. objektumból egy deformálódott, meghatározhatatlan funkciójú vaslemez, vaspánt, vaskarika, egyik vége felé elvékonyodó vaspálca és egy ívesen meghajlított bronzhuzal (12. kép 2-5). A fémtárgyak mellett előkerült még egy orsókarika (12. kép 12), valamint egy pontkörökkel díszített csonttárgy (12. kép 11), amelynek az egyik végét kihegyezték. Található rajta egy furat, de

ennek a tárgyon belüli pontos helyzete nem határozható meg, mivel a lyuk magasságában a tárgy eltört. Töredékes volta ellenére csont zablapálcának vagy díszített bogozónak határozhatjuk meg. A 80. objektumból vasbuca, vas salakdarabok és fémmegmunkálásra utaló olvadékok kerültek elő (12. kép 7-10). Ezek mellett az 54. objektumból egy vas csiholó töredéke (12. kép, 1), a 69. objektumból pedig egy vaskarika került elő (12. kép 6).

A KELTEZÉS PROBLÉMÁI

A telepészlet kronológiai elhelyezésében a kerámia leletanyag adja az egyetlen támpontot. Az avar kori telep kutatás egyik legnagyobb problémája, hogy az általában előkerülő anyag legnagyobb hányadát az állatcsontok, illetve az olyan kerámiák adják, amelyek datálása lehetetlen. Ez a megállapítás elsősorban a tömegesen megjelenő, az egész avar korszakra jellemző rossz minőségű, kézzel formált, rosszul kiégetett, főként homokkal, kő- és kerámiazúalékkal soványított háztartási edényekre, így a kisebb-nagyobb fazekakra és tárolóedényekre jellemző. Ebből adódóan a korszakkal foglalkozó kutatók mindig is próbálták a telep kronológiai helyét az egyéb, kisebb időkeretek között előforduló kerámiaanyag alapján meghatározni. A kora- és középső avar korszakban nagyobb mennyiségben megtalálható szürke kerámia a telepészletünkön csak néhány kopott oldaltöredék formájában jelent meg (10 db). Pontosabb datálásukkal több kutató is foglalkozott, mind a temetők mellékleteként (BIALEKOVA 1968), mind pedig telepanyagként (ROSNER 1970; ROSNER 1977-78), a jelenleg is elfogadott álláspont szerint ez a kerámiatípus a korai avar kor első évtizedeitől a 7-8. század fordulójáig a temetők leletanyagában számottevően jelen van (VIDA 1999, 56-57), és ez alapján a telepeken előforduló darabokat is ide sorolhatjuk. Ugyan minimális mennyiségben és kopott állapotban, de a lelet típus jelen van a lelőhelyen, így nem hagyhatjuk figyelmen kívül. El kell fogadnunk, hogy a telepnek a legkorábbi fázisában megfigyelhető a 7. századi tárgyi kultúra elemei. A kiásott kerámiaanyag nagy része a kézzel formált, rossz minőségű fazekak és tárolóedények körébe esik. Ez az alaptípus minden eddig feltárt és publikált avar kori telep anyagának jelentős hányadát teszi ki. A rajtuk megjelenő díszítések sem minden esetben pontosítják a datálásukat. Így a perem ujj- vagy körömbenyomkodásos tagolása már a kora avar korban is megjelenik (Dunaújváros-Öreghegy: BÓNA 1973) és az egész avar korban megtalálható. Az edények oldalán található karcolt egyenes és hullámvonalak, illetve vonalkötegek szintén megjelennek a korai telepeken is. Ezeknél azonban megfigyelhető egyfajta minőségi romlás, mert míg a korai anyagban egyenletesebbek, esztétikusabbak és főleg a korongolt edényeken fordulnak elő, addig a későbbi korszakban a kézzel formált darabokon is megvannak, ám sokkal esetlenebbek, torzabbak, gyakran egymást keresztezik. A 8. század második felében

minőségi javulás indul meg, ahogy egyre nagyobb számban jelennek meg újra a korongon formált edények, amelyeken egyeduralkodóvá válnak ezek az elemek. Szemben ezzel a bepecsételt díszítések csak a késő avar korban fordulnak elő. Több nagyobb felületű telepátásról kerültek elő ilyen darabok (Eperjes, [BÁLINT 1991], Hunya-Csárdavölgy, Békésszentandrás, Szarvas 137., Endrőd 108., Hunya 33. [SZŐKE 1980, Abb. 5, 9, 12; Abb. 6, 15-17]), kronológiájukkal Szőke Béla Miklós foglalkozott és a 8. századra datálta őket (SZŐKE 1980, 185-187). Mindezek mellett a késő avar korszak végére datálható díszítési elemek nem jelennek meg az edényeken, így nem találunk példát a perem belső felének díszítésére (GARAM 1981, 144), nem jelenik meg a fenékbélyeg és a karcolt csigavonal sem, amely jegyek szintén a 8. század második felére, a kései avar korra, ill. az avar kor végére jellemzőbbek (BELÉNYESY-MERSDORF 2004, 48).

Külön kell foglalkoznunk a késő avar kor két jellegzetes kerámia csoportjával, a sütőharangokkal és a cserépbográcsokkal. A teleprészleten a sütőharangok töredékei egyértelműen a nagy feltöltődési rétegekhez köthetők (61. és 83. objektum), ebben a régióban került elő a töredékek 87%-a. A sütőharangokkal számos kutató foglalkozott, a legújabb kutatástörténeti összefoglalását Hajnal Zsuzsanna készítette el a Kölked-feketekapui telep kapcsán (HAJNAL 2008, 282-284). Az eredményeire hagyatkozva a teleprészletünkön előforduló sütőharang-töredékeket az általa felállított b_1 és b_2 csoportba sorolhatjuk, amelyek a 8. században végig jelen vannak. A teleprészletről két feltételezhetően cserépbográcshoz köthető darab került elő. A profiltöredék egy kerek aljú bogrács felső fele lehetett, ahol a rajta található két lyuk a belsőfüles bográcstípus belső fülének funkcióját hivatott ellátni. Datálása igen nehézkes, mivel a tudomány számára eddig ismertté vált avar teleprészletekről ilyen típus még nem került elő. Ezt a jelenséget többféleképpen magyarázhatjuk: egyrészt egy korai típust láthatunk benne, ahol a cserépbográcsokra jellemző edényforma már megjelenik, de a jellegzetes peremkiképzés még nem alakul ki. Másrészt tekinthetjük a darabot egy egyszerűsített cserépbográcsnak is, ahol a forma megvan, ez biztosítja a funkciót, viszont a perem és fülképzést elhagyták és csak egy lyukpárral helyettesítették, amely által az edény tartása és tartóssága jelentősen csökkent, mivel a kiszélesített perem nagyban hozzájárult az edény szilárdításához. Viszont bármelyik álláspont mellett döntünk, az a datálását nem befolyásolja, a töredék mindenképp a 7. század végétől, 8. század elejétől megjelenő kézzel formált cserépbográcsok csoportjába tartozik (HAJNAL 2008, 282). A másik előkerült darab egy kagyló- vagy védőfülesnek nevezett töredék. Ez a típus a cserépbográcsok kis csoportját alkotja, eddig ilyen jellegű töredék Veresegyház-TSZ (MESTERHÁZY 1985, 152), Nagyút (VÁRADI 2000, 132-133) Kölked-Feketekapu (HAJNAL 2008, 282) és Óbecse-Botra (СТАХОЈЕВИЋ

1986-87, 123, Сл.5:2) lelőhelyekről került elő. Mesterházy a védőfület a korai, két ponton kifűrt oldalú bográcsok (pl.: az előbb említett példány) következő fejlődési csoportjának tekinti. Funkcionálisan a felfüggesztő anyagot próbálták a tüztől védeni a füllel (MESTERHÁZY 1985, 157). Ez a típus, ugyan kevés példánnyal képviseltetve, de a 8. századtól a 10. századig megvan, amelyet a Tatabánya-dózsakerti (VÉKONY 2002, 41, 5. kép, 2) és a dobozi példányok igazolnak (KOVALOVSKI 1975, 211, 18. kép, 9-11). A 8. századtól való indításukat a keleti párhuzamok is alátámasztják. Számos darab került elő a Szaltovó-Majaki kultúra területéről (Pokrovka, KRASIL'NIKOV 1990, 244, Taf. 26:5; Kislovodsk, KUZNECOV 1990, 272, Taf. 4, 6-7). Ezeket a példányokat Fodor István, Kuznyecovra hagyatkozva, a 8-9. századra datálja és bennük a korszakban a Kaukázusban húzódó bolgár-törökség emlékenyagát látja (FODOR 1975, 258).

A teleprészletről előkerült kisleletek sem segítenek a datálásban. A fellelt orsókarika, orsógomb teljesen általános, díszítetlen darab, a teljes avar korban megtalálható. A fémeletek rossz megtartásúak, restaurálás után is bizonytalan funkciójú tárgyak, amelyeket mindennapi használati tárgyakként kell tekintenünk és így datálási értékük elhanyagolható. A 80. objektumból előkerült vasbuca és fémsalakok sem ismeretlenek avar telepekről. Vasolvastó kemencékkel együtt kerültek elő Tarjánpusztán (GÖMÖRI 1977-78), Kaposvár-Toponár-Fészlerakpuszta (GALLINA 2002), de ismerünk olyan lelőhelyet is, ahol a vasolvastásra utaló leletek gödrökből, betöltésekből kerültek elő, amely egy a közelben működő vaskohászati műhelyre enged következtetni. Ilyen jelenségeket lehetett megfigyelni Nagyúton (VÁRADI 2000, 131-132) és Veresegyháza-Szentjakabi földeken (MESTERHÁZY-HORVÁTH 1983, 121). A lelőhelyről előkerült pontkördíszes csontbogozó párhuzamait telepről nem ismerjük, de számos avar kori sír mellékletei között fellelhető a tárgy típus. Ilyen tárgyat találunk például, egy sorban elhelyezkedő díszítéssel Sály-Vizoldal 9. sírjában (VÉGH 1968, 83, XII. tábla 19), teljes felületű díszítéssel Halimba 158. sírjában (TÖRÖK 1998, 184, Taf. 18, 158. 10). Az említett darabokat a 7. század végétől a 8. század végéig datálhatjuk, így ezzel sem tudjuk pontosítani a teleprészlet kronológiai helyzetét. A leletanyag alapján a teleprészlet a 7. század végétől a 8. század végéig datálható.

TELEPÜLÉSSZERKEZET

A feltárt objektumokat három csoportba sorolhatjuk: megjelennek a gödrök, az árkok, illetve a nagy kiterjedésű, bizonytalan szélű objektumok, amelyeket az idők során feltöltődött kultúrrétegeknek tekinthetünk. A teleprészlet szerkezetét is ez határozza meg. Az eddig ismert avar kori telepeken a központi funkciókat a házak látták el és a többi objektum ezek köré rendeződött. Ebben az

esetben azonban nem találunk házakat, a központi szerepet a „kultúrfelületek” látják el. Feltételezhetően ez a tér töltötte ki a telep középső részét, de ez nem bizonyítható, mivel a feltárás déli irányban mindeközéig nem folytatódott. Az eddig feltárt és publikációban elérhető avar kori telepekből hasonlóval Veresegyháza–Kis-réti-dűlő lelőhelyen találkozunk. Itt Mesterházy Károly vezetésével terepbejárásakor több nagyobb kiterjedésű hamus foltot lokalizáltak, amelyeket kézi erővel átvágtak. Ezek néhány „lemélyedéstől” eltekintve mind általában 60 cm mélységben megszűntek. Leletben gazdagok voltak, egységes rétegrenddel, de határozatlan széllel (MESTERHÁZY 2009). Kutatás ezeken kívül nem folyt, így nem tudjuk ennek a „települési egységnek” a viszonyát a környezetében elhelyezkedő objektumokkal, viszont a jelenleg jellemzői nagyon hasonlóak a mi „kultúrrétegünkhöz”. A felvázolt kép magyarázatára több lehetőség is kínálkozik. Egyrészt elfogadható lehetne, hogy a megfogott jelenségek egy nagyobb avar telep peremterületét jelentik, ahol már csak a vízelvezető árok és tároló/szemetes vermek találhatóak. Azonban ez nem ad magyarázatot a közepén elhelyezkedő nagy kultúrfelületre. Amennyiben mégis elfogadjuk az első megállapítást, úgy lennie kell a közelben egy „falumagnak”, ahol a mindennapi élet zajlott, házakkal és gazdasági, ipari építményekkel. Erre utaló nyomokat

azonban a környék terepbejárása során sem találtunk. A másik értelmezési lehetőség az, hogy a feltárás során megfogott teleptípus a legeltető avarság egyik szállása. Ezt a hipotézist több ténnyel is alátámaszthatjuk. Földrajzilag a terület alkalmas volt a legelő állatállomány felügyelésére (magaslat) és itatására (a környékben számos vizes ingovány volt). Az előkerült leletanyag összességében nem tükrözi a klasszikus avar telepek anyagát, sokkal rosszabb minőségű és túlsúlyban vannak a könnyen pótolható, kisebb értéket képviselő, kisebb technikai tudást igénylő kézzel formált edények és sütőharangok. Az objektumok szerkezeti eloszlása is inkább egy szállás felépítését tükrözi. Ez áll egy központi térből, ahol a szálláson élők lényegében laknak. Ezt körülveszik különböző ideiglenes gazdasági funkciót betöltő objektumok, így szükség esetén az állatok éjszakára való bezárását szolgáló karámok, élelemtároló gödrök, szemetesgödrök, vízgyűjtők és vízelvezetők. A központi tér a szállásként szolgáló felszíni, régészetileg nem megfogható építményeknek adhatta helyet, amelyek között a mindennapjaikat is töltötték az itt élők. A környékben eddig feltárt avar temetkezések (Üllő, Vecsés) alapján több telepet is feltételezhetünk a területen és a tárgyalt telepjelenségek csoportja az egyik eddig ismeretlen telep lakosságának évente felkeresett legeltető szállásaként értelmezhető.

IRODALOM

BÁLINT 1991

Bálint, Cs.: *Die spätawarentliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrad)*. Varia ArchHung IV, Budapest, 1991.

BALOGH 2018

Balogh Cs.: *Egy falu a sötét időkben. Avar kori település a Fegyő-Kettőshalmi-dűlőben*. Opitz Archaeologica 11., Budapest, 2018

BELÉNYESY-MERSDORF 2004

Belényesy K. – Mersdorf Zs.: *Balatonöszöd, Temető-dűlő (M7/S10). Késő avar kori települések. – Balatonöszöd, Temető-dűlő (M7/S10). Late Avar Settlement Phenomena*. In.: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Szerk.: Kisfaludi, J. Budapest 2004, 43-64.

BIALEKOVA 1968

Bialekova, D.: *Zur Frage der grauen Keramik aus Gräberfeldern der Awarenzeit im Karpatenbecken*. SlovArch XVI-1(1968) 205-227.

BÓNA 1973

Bóna I.: *VII. századi avar települések és Árpád-kori falu Dunaujvárosban. – Avarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádezeit (11-13. Jh.) in Dunaujváros*. Fontes ArchHung, Budapest, 1973.

FODOR 1975

Fodor I.: *Cserépjűstjének származása. – On the origins of clay kettles from Hungary*. ArchÉrt 102 (1975) 250-265.

GALLINA 2002

Gallina Zs.: *Avar kori kohótelep Kaposvár-Fészterlakon (Előzetes jelentés a Kaposvárt elkerülő 61-es számú főút 19. lelőhelyének feltárásáról)*. SMK 15 (2002) 75-86.

GARAM 1981

Garam É.: *VIII-IX. századi telepnym Tiszafüred határában. – Siedlungsspuren aus dem 8-9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred*. ComArchHung 1981, 137-147.

GÖMÖRI 1977-78

Gömöri J.: *Jelentés a nyugat-magyarországi vasvidék Győr-Sopron megyei lelőhelyeinek kutatásáról I. Avar kori vasolvasztó kemencék (A tarjánpusztai vassalak-lelőhelyek próbaátásai). – Meldung über die Forschungen der Fundorte des westungarischen Eisenerzgebietes im Komitate Győr-Sopron I. Probegrabungen der Eisenschlacken-Fundorte in Tarjánpuszta*. Arrabona 19-20 (1977-78) 109-158.

HAJNAL 2008

Hajnal Zs.: *Adatok az avar kori cserépbográcsok és sütőharangok időrendjéhez*. ComArchHung 2008, 267-290.

HEROLD 2004

Herold, H.: *Die frühmittelalterliche Siedlung von Örménykút 54*. Varia ArchHung XIV, Budapest, 2004.

KOVALOVSZKI 1975

Kovalovszki J.: *Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962-1974. – Vorbericht über die Ausgrabung des árpádeitlichen Dorfes Doboz 1962-1974*. ArchÉrt 102 (1975) 204-223.

KRASIL'NIKOV 1990

Krasil'nikov, K. I.: *Die Keramik der Saltovo-Majaki-Kultur am nördlichen Mittellauf des Donec*. In.: Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. Hrsg.: Bálint, Cs. Varia ArchHung III. (1990) 193-244.

KUZNECOV 1990

Kuznecov, V.A.: *Nordkaukasische Tonkessel*. In.: Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten. Hrsg.: Bálint, Cs. Varia ArchHung III. (1990) 255-274.

LISKA 2004

Liska A.: *Késő avar kori településmaradványok Gyula határában (Gyula 425.sz.lelőhely). – Settlement remains from the Late Avar Period at the outskirts of Gyula (Gyula, site no. 425)*. In.: RKM 2002. Szerk.: Kisfaludi, J. Budapest 2004, 43-64.

MESTERHÁZY 1985

Mesterházy K.: *Mépvándorlás kori cserépjűstök. – Völkerwanderungszeitliche Tonkessel*. FolArch XXXVI (1985) 149-161.

MESTERHÁZY-HORVÁTH 1983

Mesterházy K. – Horváth L.: *Településtörténeti kutatások Veresegyháza határában. – Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház*. ArchÉrt 110 (1983) 112-124.

MESTERHÁZY 2009

Mesterházy K.: *Numeri. Egy avar települési objektum leletstatisztikája*. I.: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmánykötet H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Archeologica Cumanica 2. Kecskemét 2009, 191-202.

RÁCZ 2019

Rác T. Á.: *A Pesti-síkság falvai a Magyar Honfoglalástól a 14. századig*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensis 13. Archaeolingua Budapest, 2019.

ROSNER 1970

Rosner Gy.: *Újabb adatok Tolna megye avarkori történetének kutatásához*. BBÁMÉ 1 (1970) 40-85.

ROSNER 1977-78

Rosner Gy.: *Avar kerámiaközpont Szekszárd környékén. – Keramische Zentrum der Awaren in der Umgebung von Szekszárd*. BBÁMÉ 8-9 (1977-78) 97-108.

SZŐKE 1980

Szőke, B.M.: *Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn*. Acta ArchHung 32 (1980) 181-201.

СТАНОЈЕВИЋ 1986-87

Станојевић, Н.: *Насеља VII-IX века у Војводини. – Ansiedlungen im VIII-IX Jahrhundert in der Vojvodina*. RVM 30 (1986-1987) 119-146.

TARI 2006

Tari E.: *Régészeti kutatások másfélmillió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001-2006*. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

TÖRÖK 1998

Török, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba*. Avar Corpus Füzetek. Beihefte V. Debrecen-Budapest, 1998.

VÁRADI 2000

Váradi A.: *Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római és késő népvándorlás kori teleprészletekről. – Vorläufiger Bericht über die in der Gemarkung von Nagyút freigelegten römer- und völkerwanderungszeitlichen Siedlungsdetails*. In.: Hadak Útján. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai, Cs. Szeged 2000, 125-153.

VÉGH 1968

K. Végh K.: *Avarkori leletek a miskolci múzeumban. – Awarenzeitliche Funde im Museum von Miskolc*. HOMÉ 7 (1968) 47-90.

VÉKONY 2002

Vékony G.: *10. századi település Tatabánya-Dózsakertben*. In.: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. Tatabánya 2002, 23-41.

VIDA 1984-85

Vida T.: *Újabb adatok az avarkori „fekete kerámia” és a korongolatlan cserépbográcsok kérdéséhez*. – *Weitere Angabe zur Frage der awarenzeitlichen „schwarzen Keramik” und der handgeformten Tonkessel*. MFMÉ 1984-85-2, 385-399.

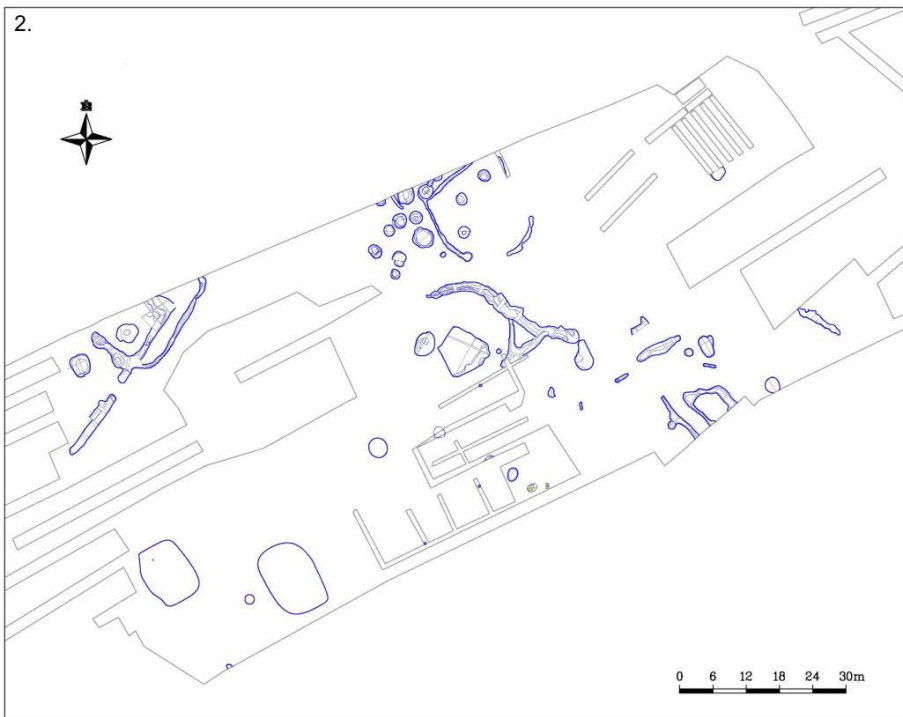
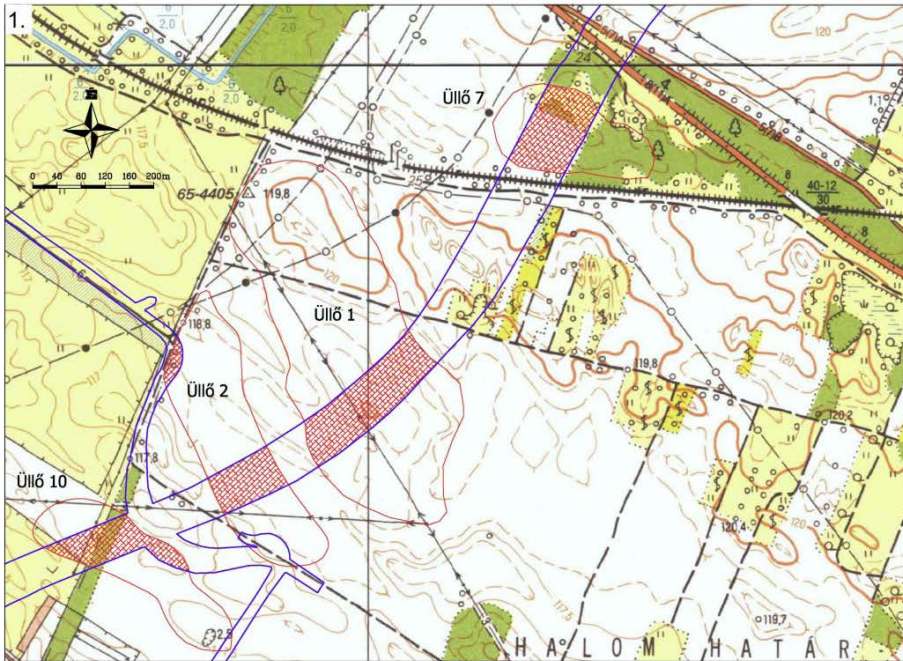
VIDA 1999

Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. Varia ArchHung VIII, Berlin-Budapest, 1999.

AVAR PERIOD SETTLEMENT REMAINS ON THE OUTSKIRTS OF ÜLLŐ

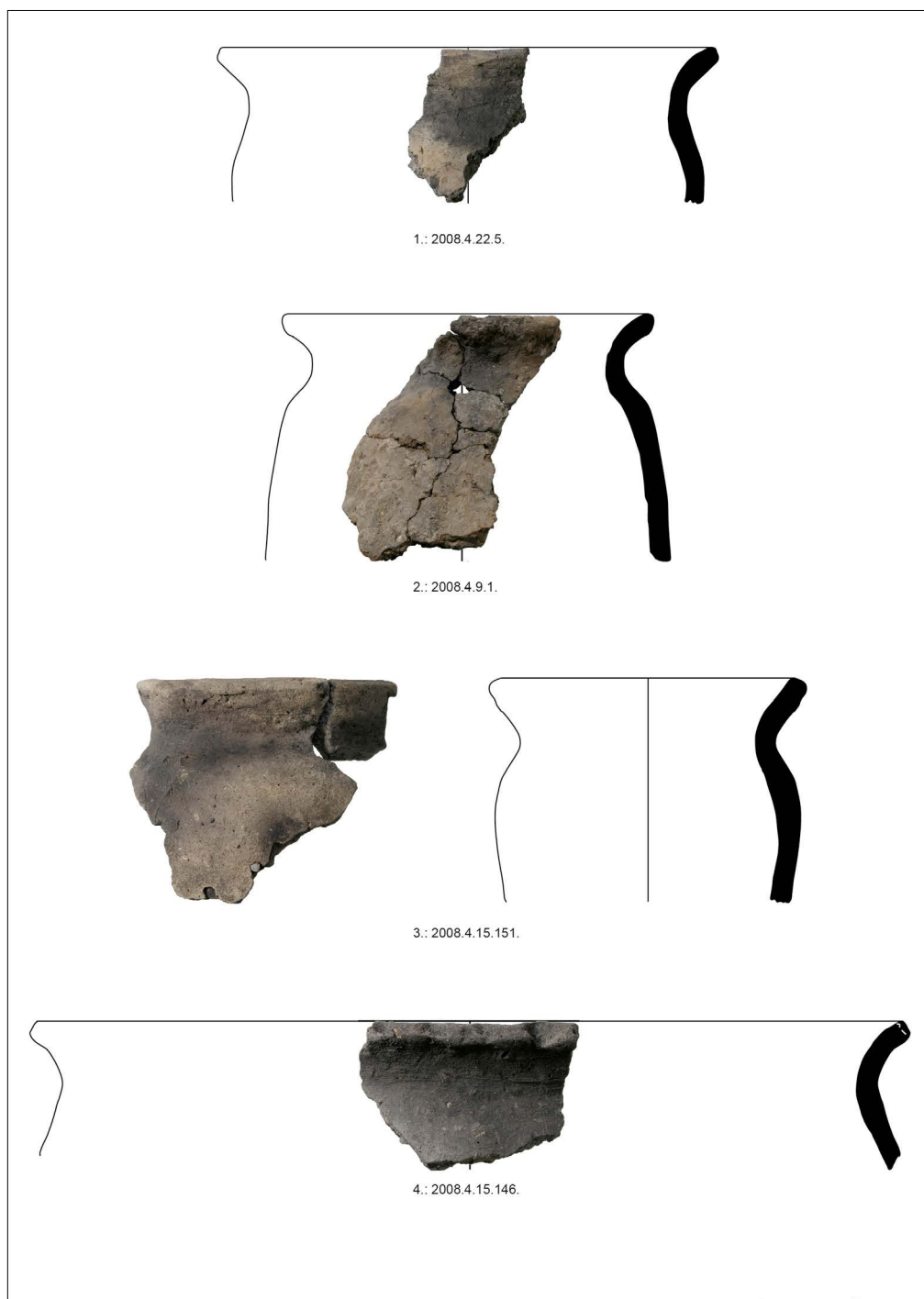
The excavations preceding the construction of the M0 motorway brought to light, among the record of other historical periods, a part of an Avar Period settlement with three types of features: ditches, pits, and large surface phenomena with no visible edge but a wealth of finds. Big, coarse, robust pots and containers predominate in the find material, which also includes several baking bells, a type characteristic of Late Avar settlements, but only two pottery cauldron fragments, one of which represents a transitional variant.

In the lack of artefacts of a relatively high dating value, the settlement could be dated from the end of the 7th to the mid-8th century AD. Several important conclusions could be drawn from its structure. The extensive uncertain phenomena, with abundant find material, were concentrated at the centre, while most features on the periphery were ditches related to economic activity (pens), environmental management (drains), and property protection (border markers/protection). The lack of building remains throughout the site is conspicuous. This may indicate that the settlement was only a temporary dwelling, where the venue of daily life and economic activity (iron smelting and processing) was the central zone.

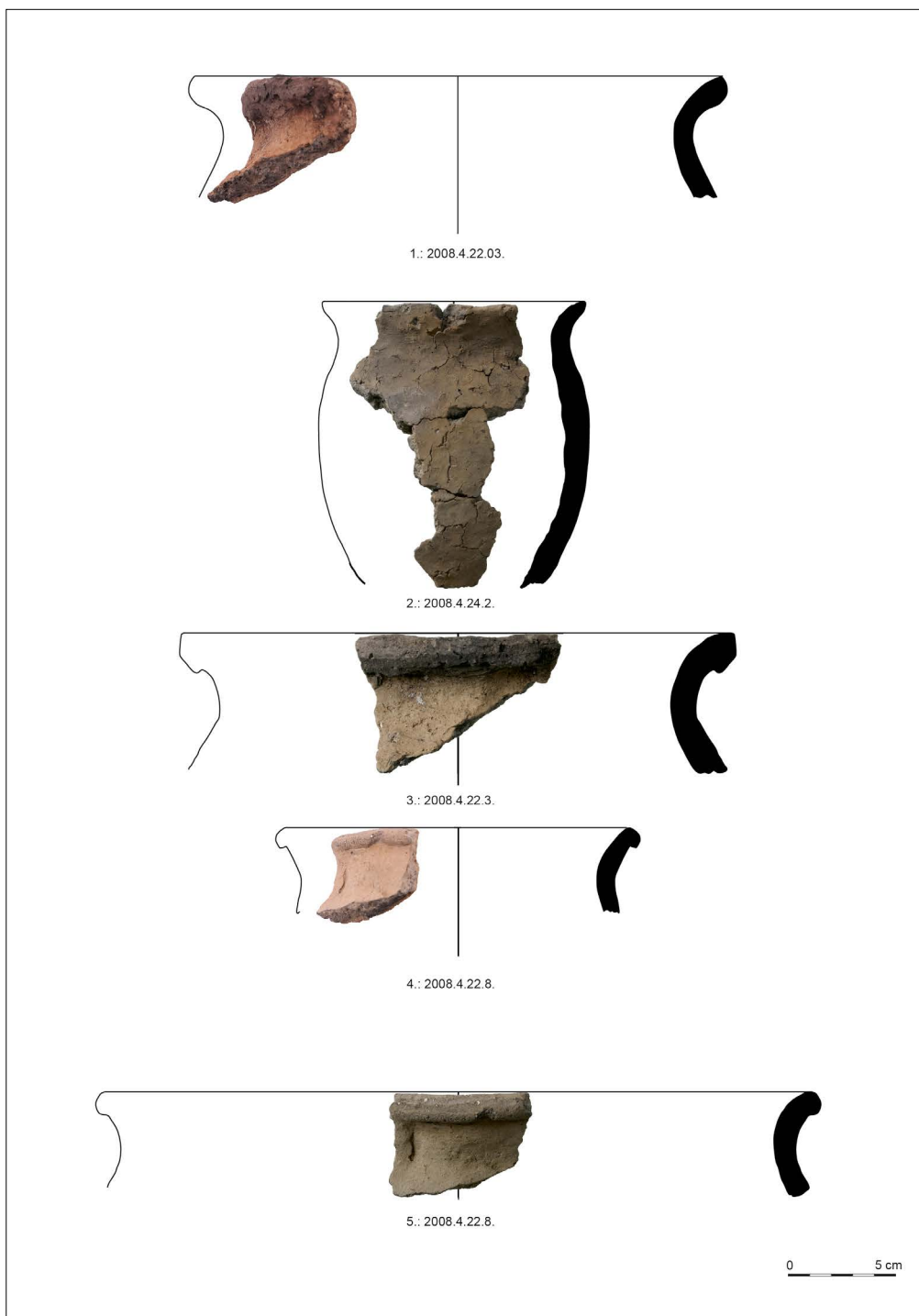
1. kép: 1: Úllő 10. lelőhely elhelyezkedése a nyomvonalon; 2: Az Úllő 10. lelőhely avar objektumai

Fig. 1. 1, The relative position of Úllő, Site 10, and the path of Motorway M0, 2, Avar Period features on the site

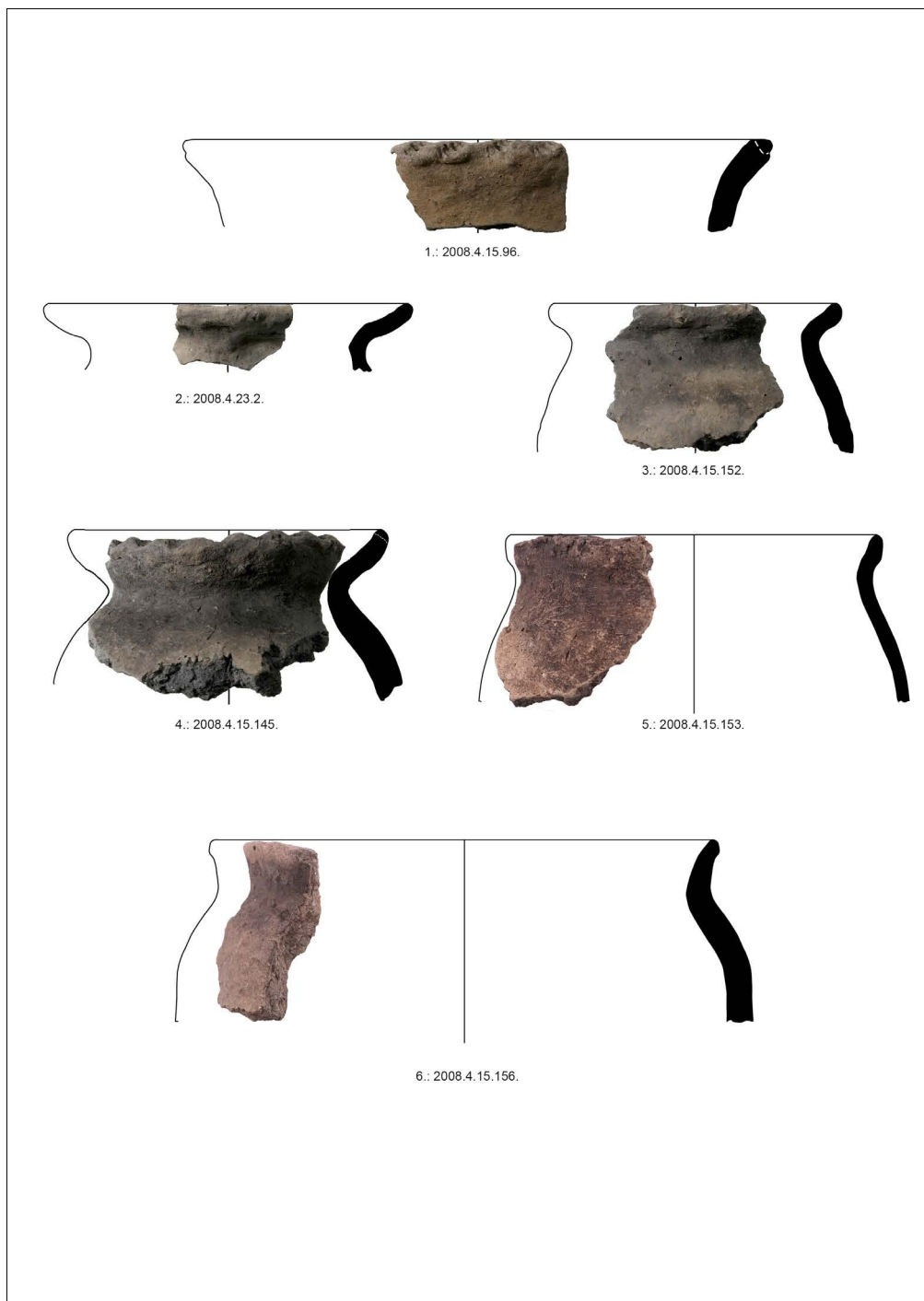
2. kép: Fazéktöredékek a lelőhelyről I. (1: 80. obj.; 2: 52. obj.; 3-4: 61. obj.)

Fig. 2. Pot fragments from the site I. 1, Feature 80, 2, Feature 52, 3-4, Feature 61

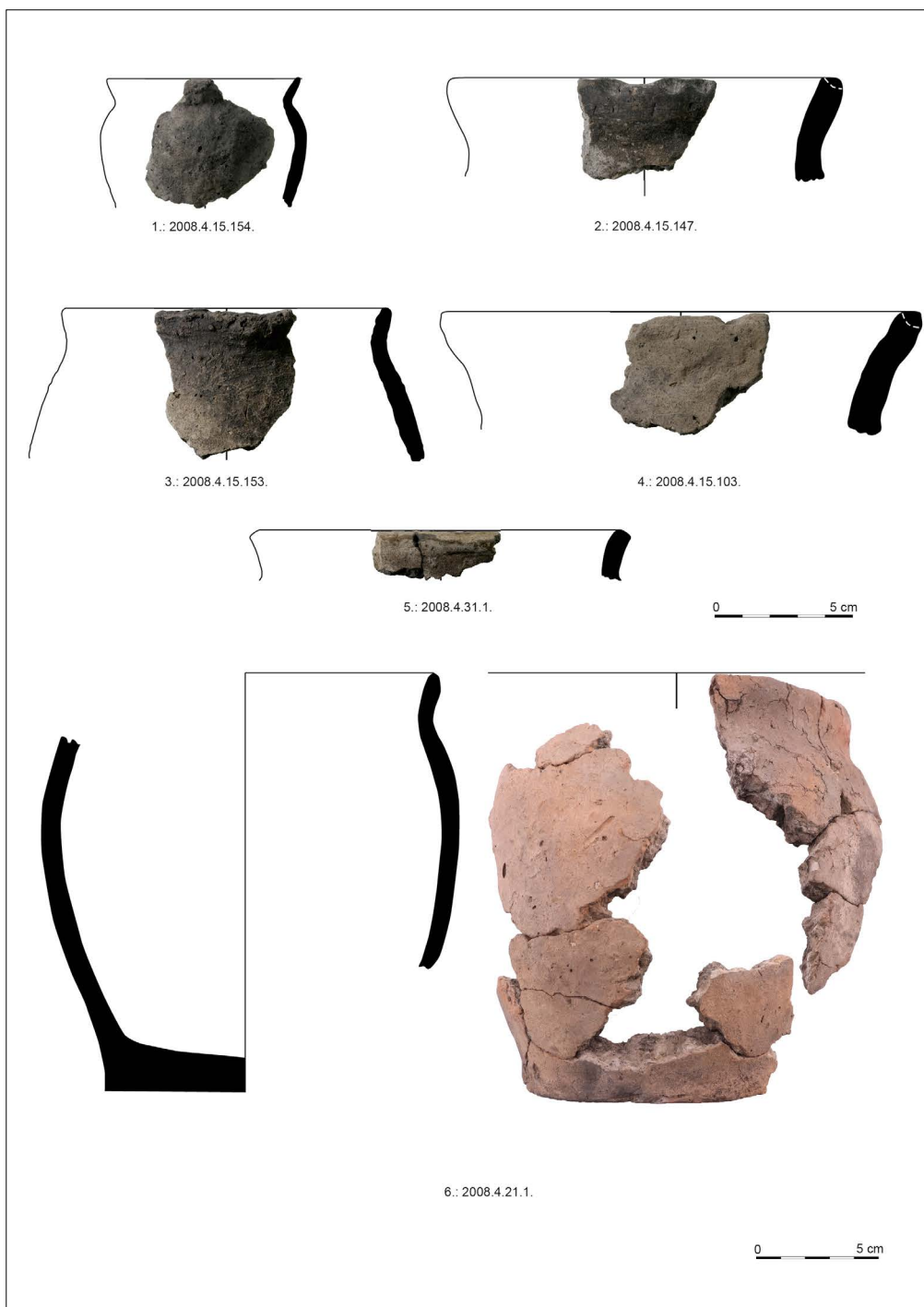
3. kép: Fazéktöredékek a lelőhelyről II. (1, 3-5: 80. obj.; 2: 84. obj.)

Fig. 3. Pot fragments from the site II. 1, 3-5, Feature 80, 2, Feature 84

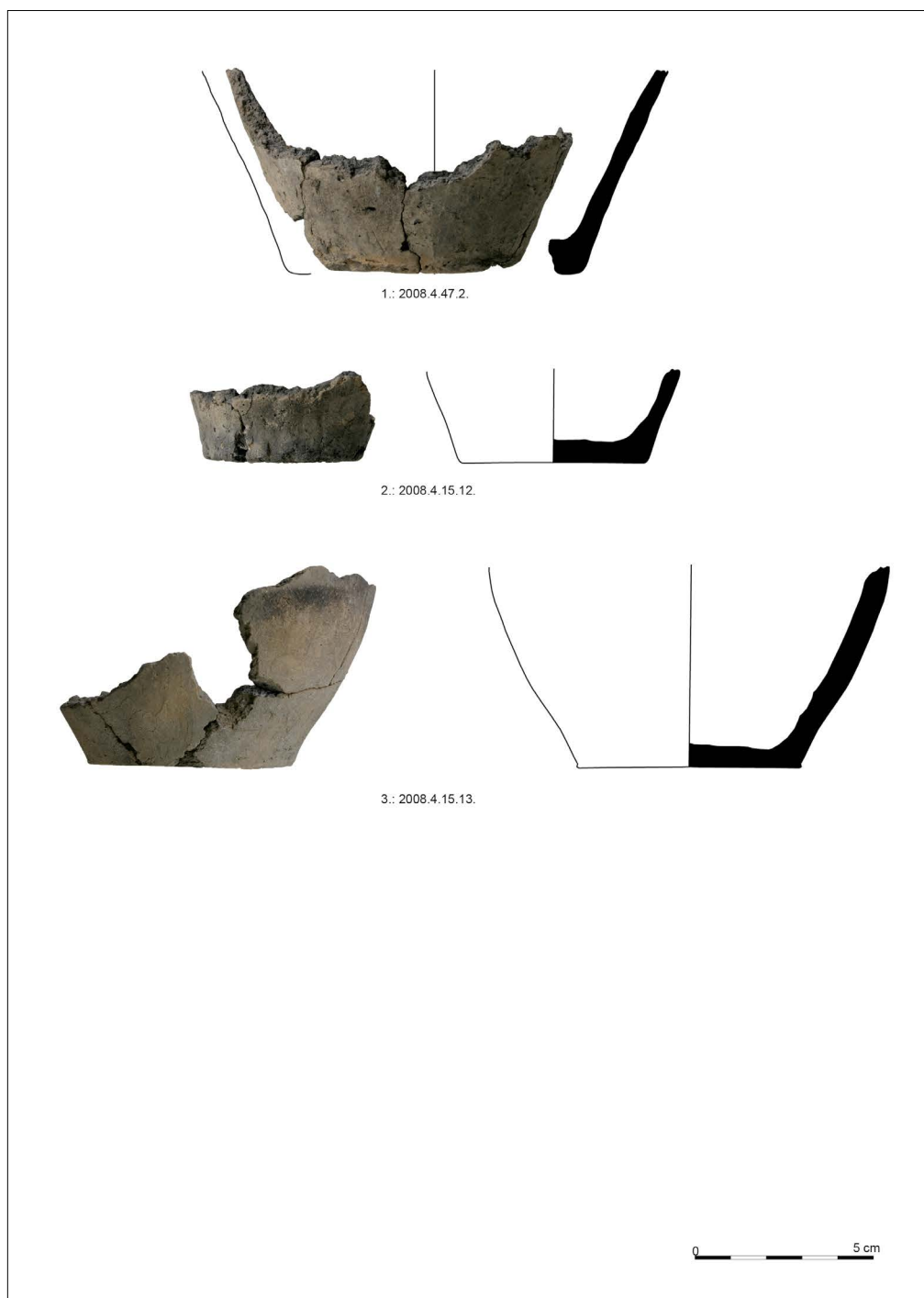
4. kép: Fazéktöredékek a lelőhelyről III. (1, 3-6: 61. obj.; 2: 83. obj.)

Fig. 4. Pot fragments from the site III. 1, 3-6, Feature 61, 2, Feature 83

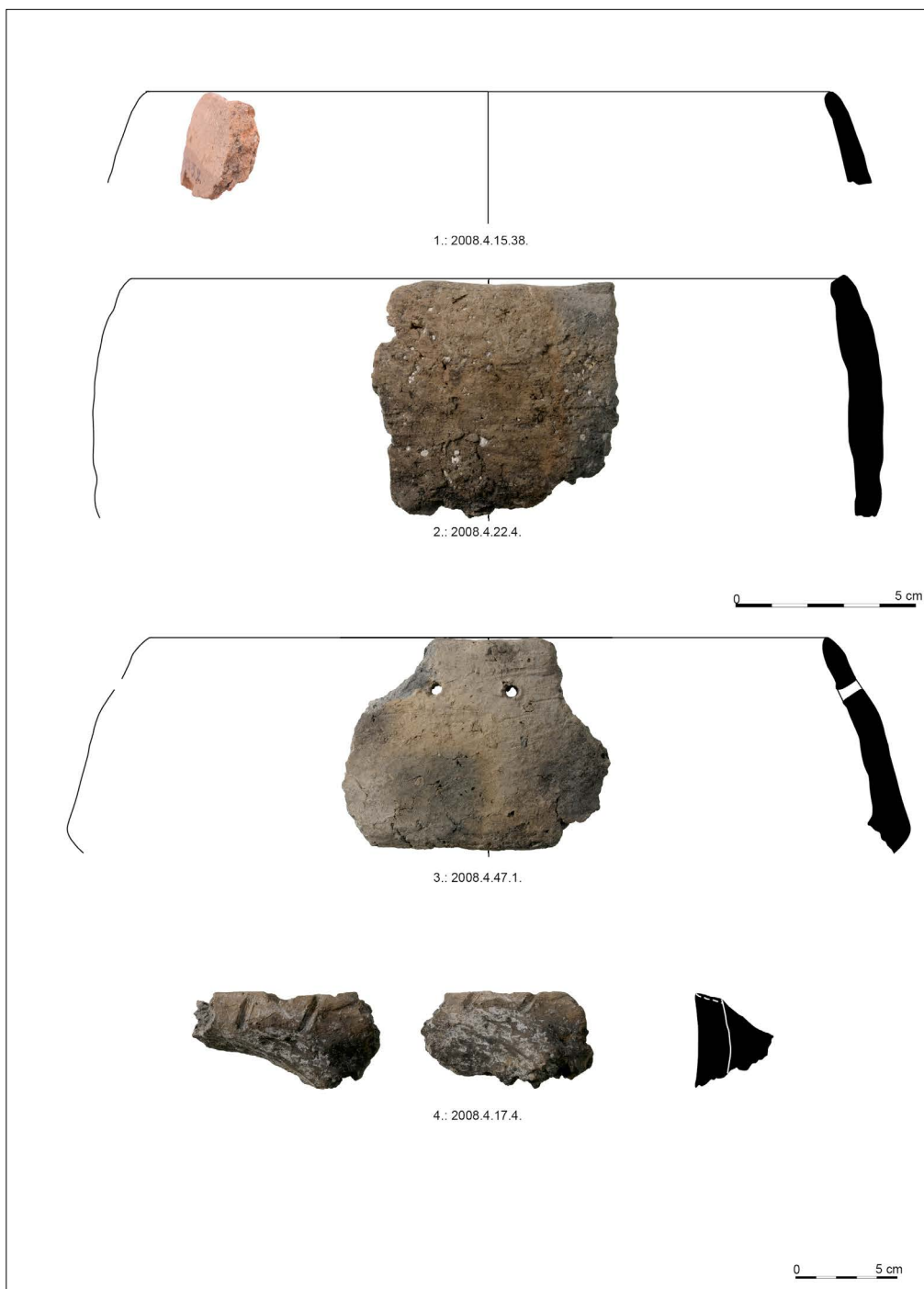
5. kép: Fazéktöredékek a lelőhelyről IV. (1-4: 61. obj.; 5: P-45 szelvényből szórvány; 6: 78. obj.)

Fig. 5. Pot fragments from the site IV. 1-4, Feature 80, 5, stray find from Trench P-45, 6, Feature 78

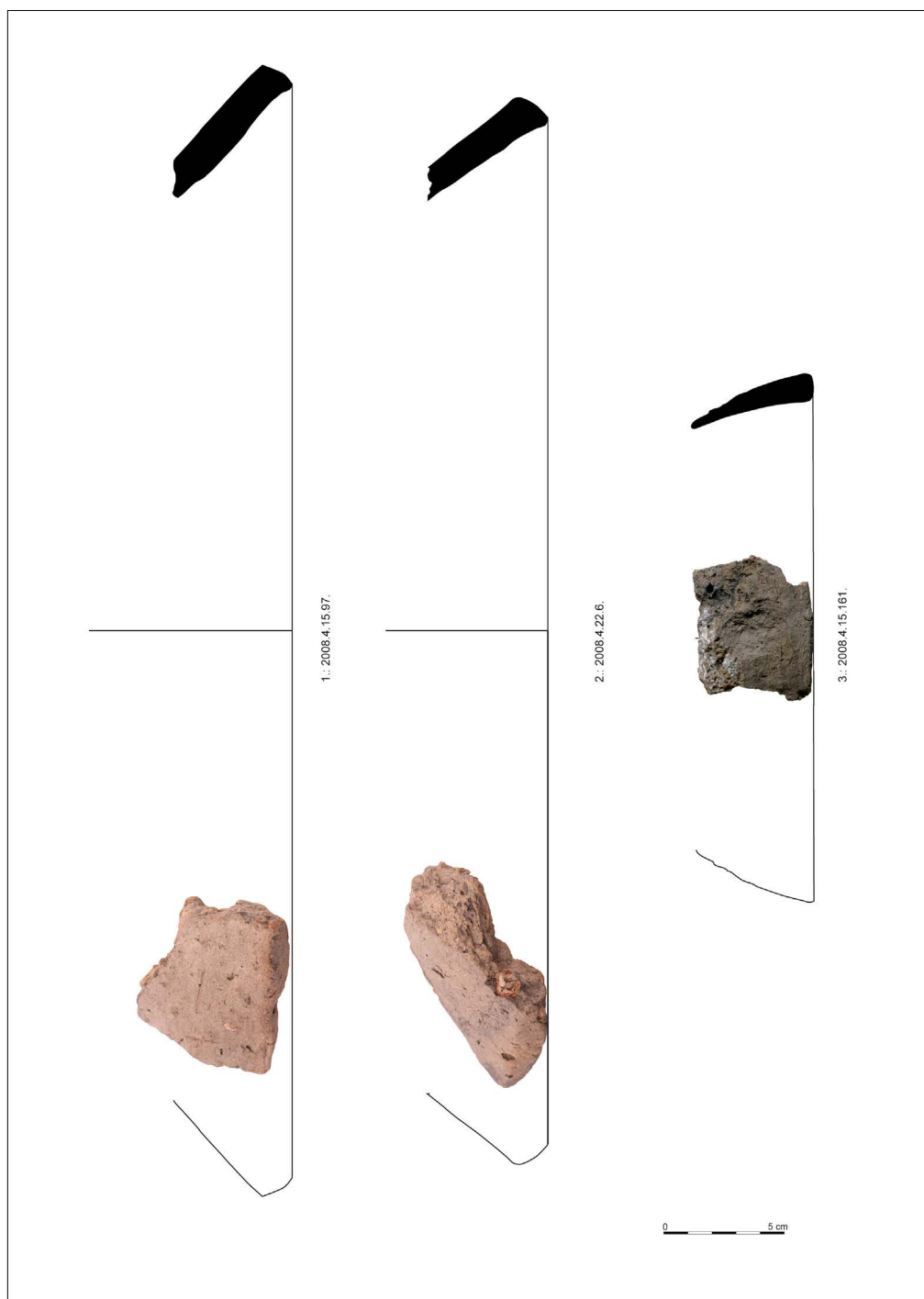
6. kép: Fazéktöredékek a lelőhelyről V. (1: szórvány, 2-3: 61.obj.)

Fig. 6. Pot fragments from the site IV. 1, stray find, 2-3, Feature 61

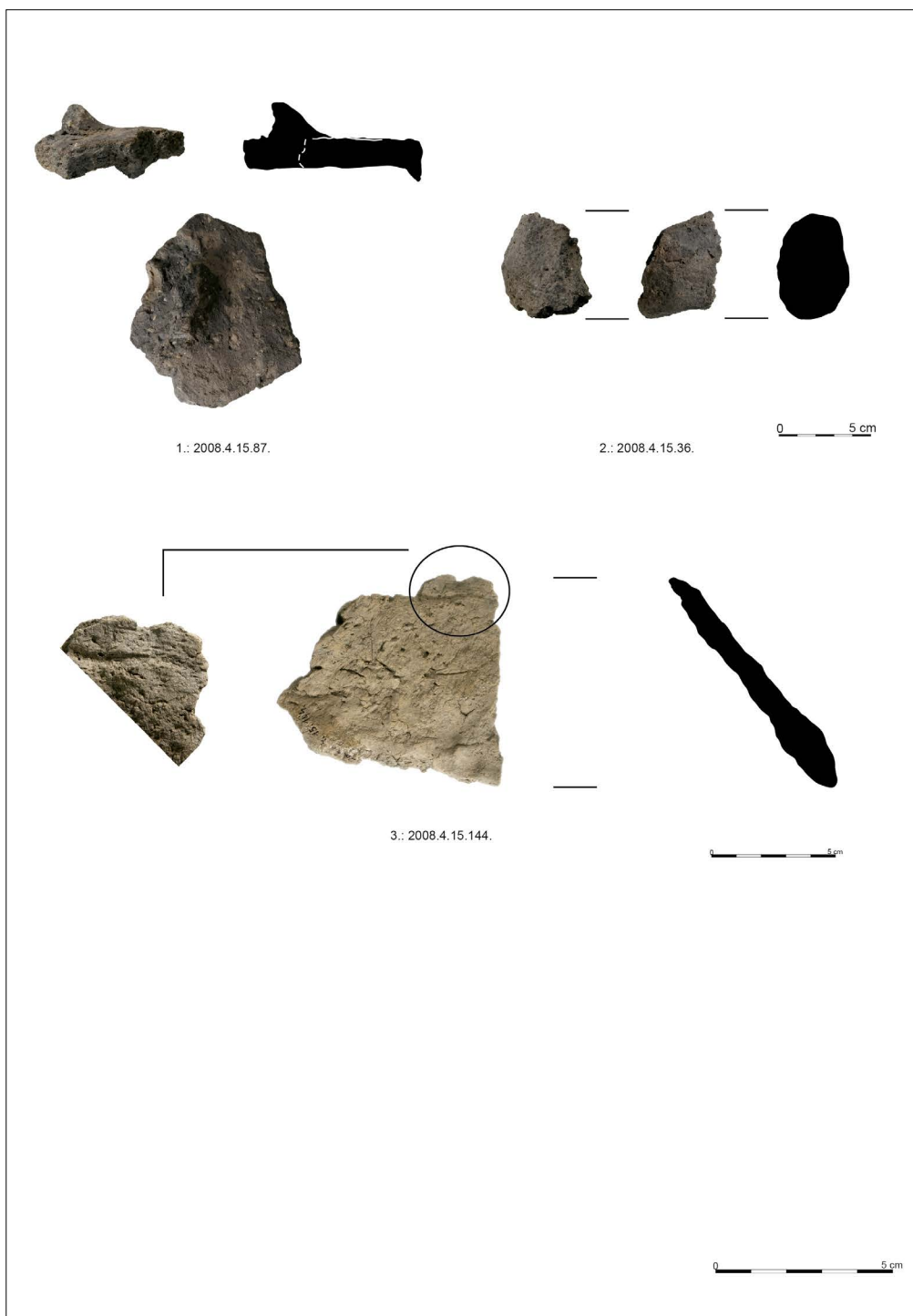
7. kép: Cserépbogrács és bödöntöredékek lelőhelyről (1: 61.obj.; 2: 80.obj.; 3: szórvány; 4: 68. obj.)

Fig. 7. Pottery cauldron and container fragments from the site I. 1, Feature 61, 2, Feature 80, 3, stray find, 4, Feature 68

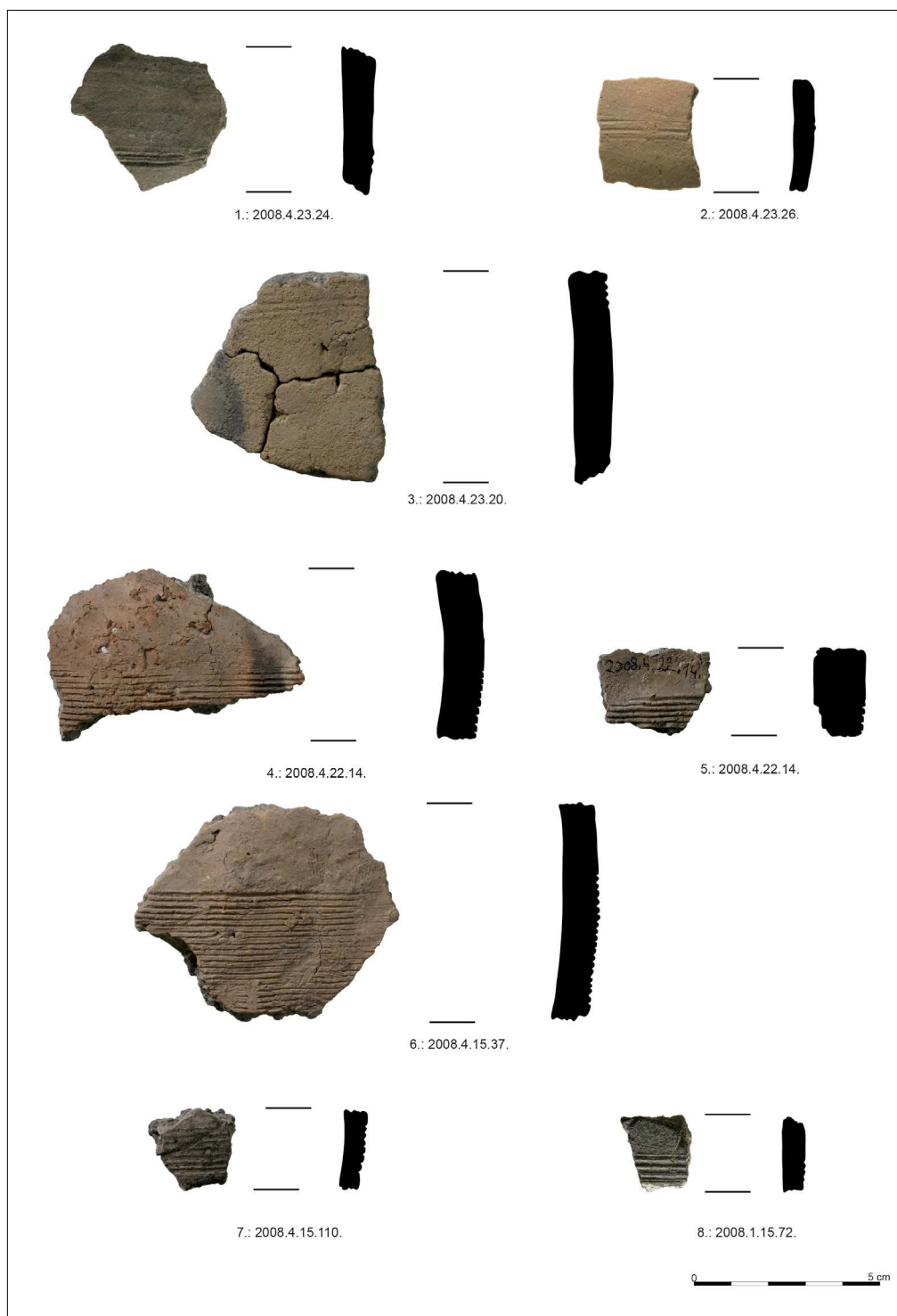
8. kép: Sütőharangtöredékek a lelőhelyről I. (1, 3: 61. obj.; 80. obj.)

Fig. 8. Baking bell fragments from the site I. 1, 3, Feature 61, 2, Feature 80

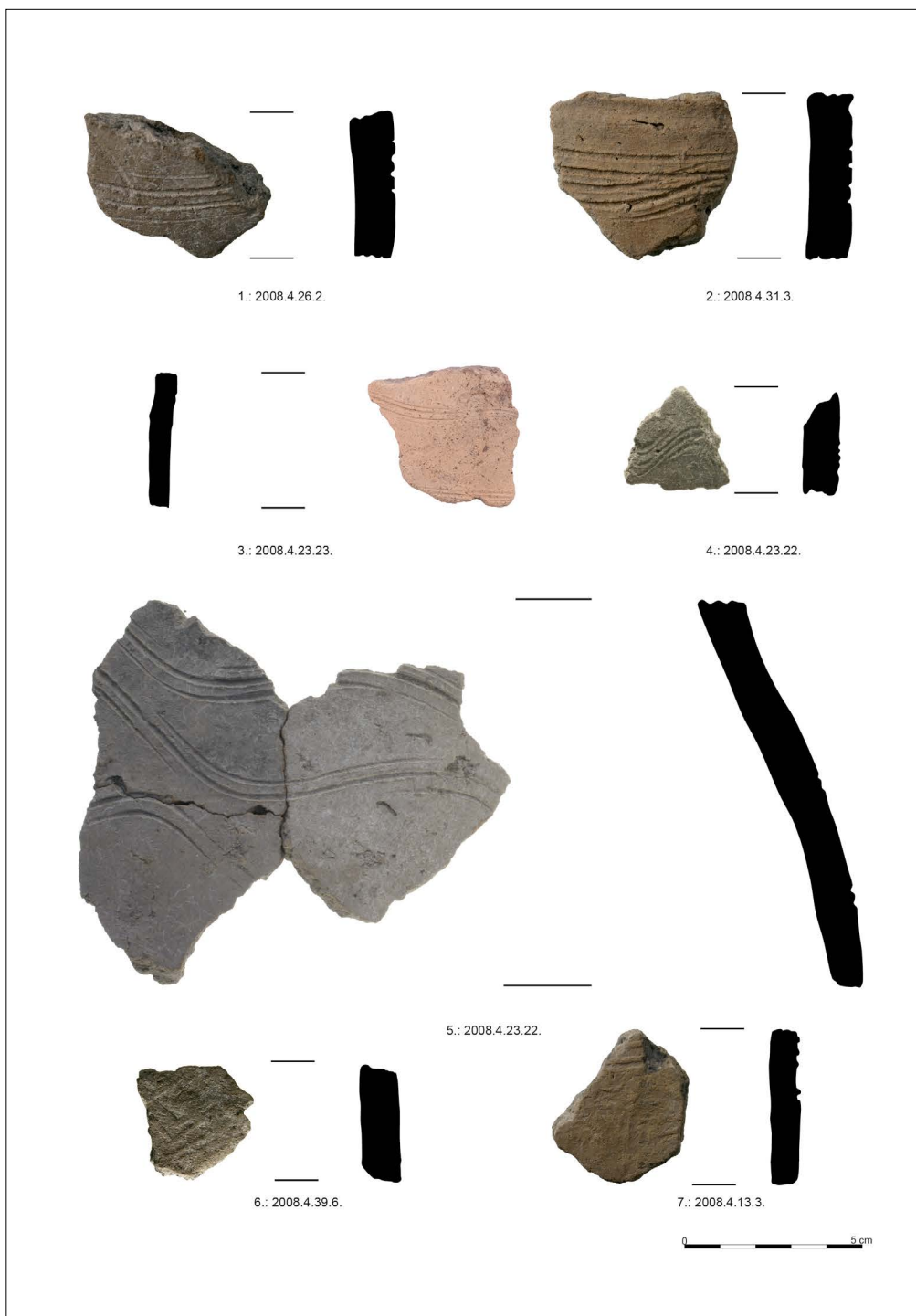
9. kép: Sütőharangtöredékek a lelőhelyről II. (1-3: 61. obj.)

Fig. 9. Baking bell fragments from the site II. 1-3, Feature 61

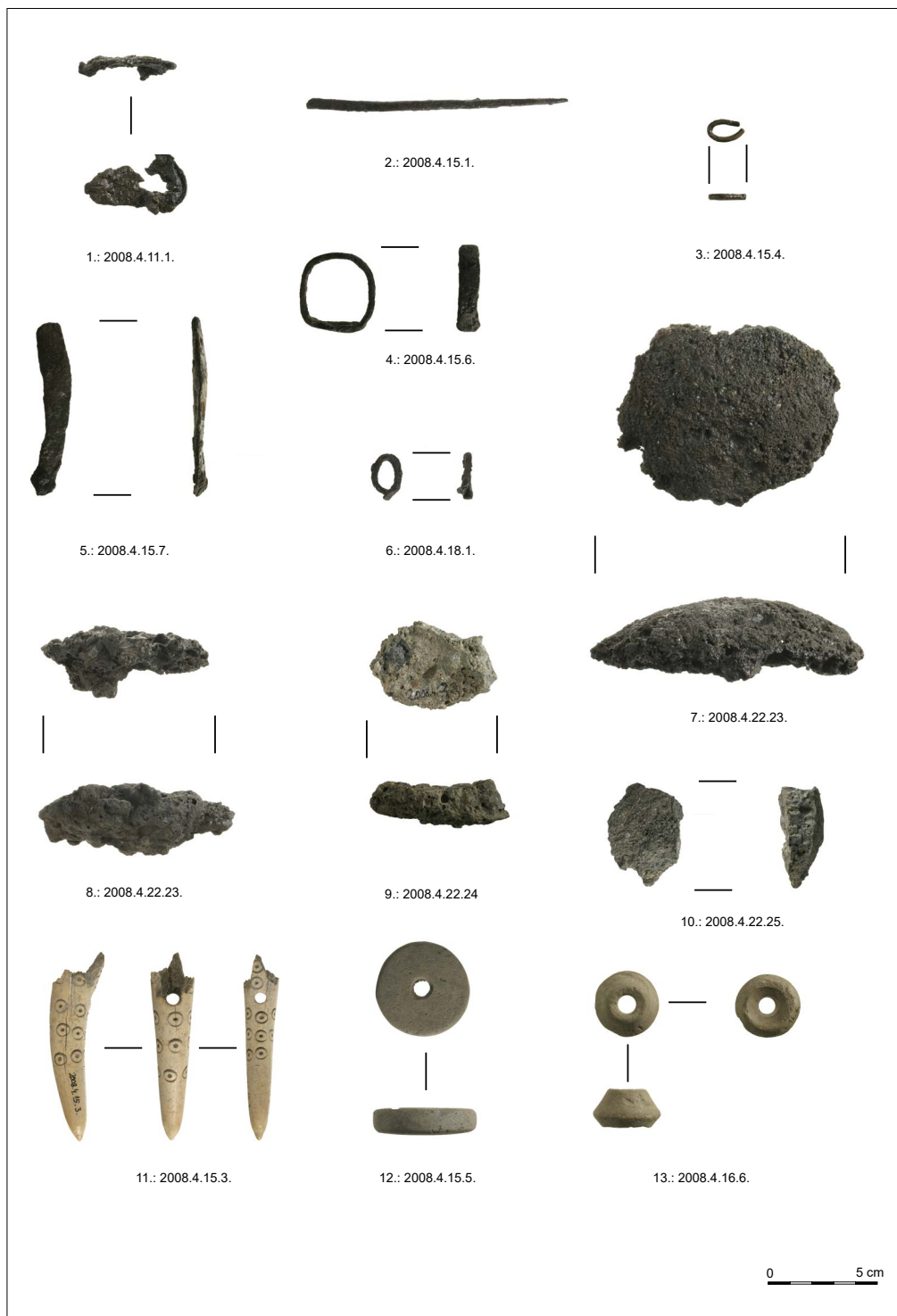
10. kép: A kerámiákon megjelenő díszítési típusok I. (1-3: 83. obj.; 4-5: 80. obj.; 6-8: 61. obj.)

Fig. 10. Pottery decoration types I. 1-3, Feature 83, 4-5, Feature 80, 6-8, Feature 60

11. kép: A kerámiákon megjelenő díszítési típusok II. (1: 87. obj.; 2: P-45 szelvényből szórvány; 3-5: 83. obj.; 6: 75. obj.; 7: 58. obj.)

Fig. 11. Pottery decoration types II. 1, Feature 87, 2, stray find from Trench P-45, 3-5, Feature 83, 6, Feature 75, 7, Feature 58

12. kép: Kisleletek a lelőhelyről (1: 54. obj.; 2-5, 11-12: 61. obj.; 6: 69. obj.; 7-10: 80. obj.; 13: 63. obj.)

Fig. 12. Small finds from the site. 1, Feature 54, 2-5, 11-12, Feature 61, 6, Feature 69, 7-10, Feature 80, 13, Feature 63

Objektum	Megjegyzés	Kézzel formált edény		Kézikorong	Gyorskorong	Sütfőharang	Cserepbogrács/ bődbő	Diszítés				Perembenyomkodás /tüzelés		
		perem	oldal fenék					Kézzel formált, karcolt díszítéssel	Kézi korongon készült, karcolt díszítéssel	Gyorskorongon készült, karcolt díszítéssel	Becsélt díszítés			
0	P-45	1	1	1										
0	P-67	4												
0	P-80	3	1		1									
0	I-szelvény	1	2		1									
0	L-78-L-79	3		1										
0	L-88	2	1	1									1	
0	L-98	1												
0	G-3	1	3		1								1	
35		1	1											
40		1	1		1									
42		3	1		1								1	
46		1	1											
50		1	1		1	1								
51		9	2											
52		1	4											
53		1	1											
57		2												
58		3											1	
59		4												
61		36	1	22	4	2	15						8	
61	0-40cm	17												
61	0-30cm	1	10	3	1	2								
61	-20-40cm	1	10	10	1	3								
61	VI-szelvény (20-40cm)	8	3	7		2								
61	VIII-szelvény	4	8	3	1	6	1						2	
61	61/1	8												
61	61/3	11				2								
61	61/4	1	2	4	2	4								
61	61/5			3		1								
61	61/6	1	2										1	
61	61/7	1	4	1	1	2								
68		4	17	3		4								
70		1												
75		3	2	1									1	
76		4												
78														
80		5	13	1	1	4	2							
81		1												
83		14	14	5	8	3								
84		1												
86		1												
87		1		1										
88				1		2								
89														
90		2												
91		89	182	62	26	53	4					5	2	14

13. kép: A lelőhely kerámialeleteinek statisztikája típusok és díszítés szerinti felosztásban

Fig. 13. The pottery of the site by types and decoration

ÜLLŐ 10. LELŐHELY
RÉGÉSZETI ÁLLATTANI
LELETEI
(AVAR KOR, ÁRPÁD-KOR,
ÚJKOR)

Biller Anna Zsófia

Az M0-s autópálya nyomvonalában feltárt Üllő 10. lelőhely zöme az avar korra keltezhető. Előfordultak még Árpád-kori és újkori objektumok. Az avar kori állatcsont anyagban a háziállatokon belül a szarvasmarhának van a legnagyobb jelentősége, a vad fajok száma csekély. A lelőhely Árpád-kori és újkori anyaga az alacsony csonttöredék szám miatt nem reprezentatív. Az Árpád-kori leletek között szarvasmarha, kiskérődző és kutya csontok, az újkori anyagban pedig egy sertés csontjai kerültek elő.

KULCSSZAVAK:
AVAR KOR, ÁRPÁD-KOR,
ÁLLATTARTÁS, LEGELTETÉS,
MEZEI NYÚL (*LEPUS*
EUROPAEUS), KUTYA ÁLDÓZAT,
DÍSZÍTETT CSONTESZKŐZ

KEYWORDS:
AVAR PERIOD, ÁRPÁDIAN AGE,
ANIMAL KEEPING, GRAZING,
BROWN HARE (*LEPUS*
EUROPAEUS), DOG SACRIFICE,
DECORATED BONE TOOL

BEVEZETÉS

A lelőhelyen 2002-ben és 2004-ben folyt megelőző feltárás, amelyek során néhány szarmata és újkori objektum mellett egy avar kori és egy Árpád-kori település részlete látott napvilágot (RKM 2002, 287; RKM 2004, 298-299; TARI 2006, 50). A 2002-es ásatás során csak a 8. számú Árpád-kori gödörből, 2004-ben pedig huszonnyolc objektumból került elő állatcsont: összesen 910 állatmaradvány (1. kép), azon belül két összefüggő vázrész (2. kép) került elő. A csontanyag megtartása nem túl jó, kevés esetben lehetett méreteket felvenni (3. kép, DRIESCH 1976). Az egyetlen sertésmaradványt tartalmazó újkori gödör (25. objektum), és a régészeti korszakhoz nem köthető 66 állatmaradvány részletes kiértékelésre nem alkalmas.

AZ AVAR KORI OBJEKTUMOK ÁLLATTANI ANYAGA¹

Az avar kori objektumokból összesen 835 csonttöredék, és egy összefüggő vázrész került elő (1-4. kép). A háziállat fajok közül legnagyobb számban a szarvasmarha csontjai (219 db) szerepeltek, amelyet a kiskérődző (146 db; ebből három biztosan juh), a háziló (91 db), a házisertés (50 db), a házikutya (8 db) követett. A madarak² négy csonttöredéke háziludakhoz tartozott. A vad fajok közül a gímszarvas (5 db), a vaddisznó (3 db) és a mezei nyúl (1 db) volt jelen, számuk azonban elenyésző, alkalmi vadászatra utalnak csupán. A kisemlős faunából³ egy földikutyát említhetünk. A nem meghatározható kispátás (78 db) és nagypátás (230 db) csonttöredékek pontosabb azonosítása jellegzetes anatómiai jegyek hiányában nem volt lehetséges.

Szarvasmarhából 219 db csonttöredék került elő. A legnagyobb mennyiségben a fejrégio és a húsos végtagok csontjait lehetett meghatározni. Ezeket követték a húspan szegény száraz végtagok, majd a törzs csontjai és végül az ujjpercek (5. kép). A csonttöredékek 17 esetben biztosan kifejlett egyedhez, 27 esetben pedig fiatal állathoz tartoztak. Ez a szarvasmarha csontoknak csak kis hányadát jelenti, így a szarvasmarha másodlagos hasznosításának (igázásának és fejésének) jelentőségére utal.

Az elsődleges hasznosítással nyerhető húsnak kisebb szerepe lehetett. Ez lehetett azért is, mert a szarvasmarhák, a lovakhoz hasonlóan igen értékes állatok voltak, mivel általában csak egy utódot hoztak a világra, így levágásuk kivételes alkalmakhoz köthetett.

Vágásnyomot több esetben (felkarcsonton, kéz-, és lábközépcsonton, sarokcsonton, ujjpercen) lehetett megfigyelni. Ragadozó (feltételezhetően kutya) okozta rágás nyoma felkarcsontokon, combcsontokon, lábközépcsontokon, ujjpercen, égés pedig két orsócsonton volt. Patológiás elváltozás vagy eszközkészítés nyoma nem volt megfigyelhető. A talaj roncsoló hatása több esetben kikezdte a csontok felszínét. A marmagasság számításához szükséges hossz méreteket nem lehetett felvenni a csontokról.

Kiskérődzőkből (juhól és kecskéből) 146 db csonttöredék került elő. A kiskérődzők közül egy koponyatöredék és két lábközépcsont alapján három biztosan juh volt. A legnagyobb mennyiségben a húsos végtagok csontjai, majd a száraz végtagok, fejrégio, végül a törzs csontjai kerültek elő. Az ujjpercek hiányoztak (5. kép). Tizenhárom töredék biztosan kifejlett állat csontja volt, tizenegy pedig fiatal állaté. A többi csont feltételezhetően felnőtt állatokhoz tartozott. Ez az arány a kiskérődzők esetében a másodlagos felhasználás (gyapjú, tej) nagyobb jelentőségére utal. Egy sípcsontól lehetett a marmagasság számításához (TEICHERT 1975) szükséges méretet felvenni (teljes hossza: 215 mm; 3. kép). Ez a sípcsont azonban egy még kifejletlen, 20-26 hónaposnál fiatalabb állatból származott, amelynek még nem csontosodott össze a *proximalis* csontvége, a növekedése még nem fejeződött be. Ezek alapján egy, a korához képest magas, 64,7 cm marmagasságú, közepes testméretű fiatal kiskérődzőt lehetett rekonstruálni.

Bárdolás nyoma egy nyakcsigolyán, rágásnyom pedig sípcsonton, medencén, lapockán volt megfigyelhető. Patológiás elváltozás, égés vagy megmunkálás nyoma nem volt a csontokon. Néhány esetben a talaj roncsoló hatását lehetett tapasztalni.

Lóból 91 db csonttöredék származott. A legtöbb csont a húsos és a száraz végtagok közül került ki. Előfordultak továbbá a fej csontjai, ujjpercek és végül a törzs részei (5. kép). Tizenkilenc kifejlett egyedhez és hat fiatal egyedhez tartozó csont került elő. A többi valószínűleg kifejlett állatokhoz tartozott. A fiatal egyedek csontjainak alacsony száma a ló másodlagos hasznosításának jelentősebb szerepére utal. Az értékes hátast kivételes

1 Az avar kori telep régészeti feldolgozásáról lásd Farkas Zoltán tanulmányát „Avar kori telepnyomok Üllő határában” ebben a kötetben.

2 A madárcsontok meghatározását Dr. Gál Erika (HUN-REN BTK RI) végezte.

3 A kisemlős meghatározását Dr. Kovács Zsófia Eszter végezte.

esetekben vághatták csak le. Az állatok fogyasztására utal a két esetben medencéken megjelenő bárdolás nyom és egy ujjpercen lévő vékonyabb, finom vágásnyom, amely a bőr lenyúzásokor keletkezhetett. A lovak tartására nagy gondot fordíthattak, ügyeltek egészségi állapotukra, takarmányozásuk minőségére. Kóros elváltozásra utaló nyomot csak egyetlen fogon (egy felső állkapcsi 3. nagyőrőn) lehetett felfedezni. A gyökér itt kissé amorf alakot öltött, amely tályogra utalhat, a fog koronája pedig aboralis irányban megkopott, bemélyedt. Ezek a tünetek azonban az idős kori fogelváltozások, fogkopások közé tartozhatnak.

A marmagasság számításához (KIESEWALTER 1888) szükséges méreteket egy kézközépcsonttól lehetett felvenni. Teljes hossza (228 mm; 3. kép) alapján egy 114 cm marmagasságú, igen kistermetű, zömök testfelépítésű lovat lehetett azonosítani. Az avar kori lovak marmagassága 135 cm körül általános. A vizsgált egyednek a magassága jóval alatta volt. Ennek oka lehet pusztán a fajon belüli változatosság is.

Ragadozó, feltehetőleg kutya okozta rágást egy medence töredékén, égést vagy megmunkálás nyomot egyszer sem lehetett megfigyelni.

Házisertésből 50 db csonttöredék származott. A legtöbb csont a fejrégióba tartozott, amelyeket a húsos végtagok követtek, és jóval kisebb számban fordultak elő a száraz végtagok, az ujjpercek és végül a törzs csontjai (5. kép). Nyolc esetben lehetett kifejlett, és tíz esetben fiatal egyedhez tartozó csontot azonosítani. A sertés csontok összességében kisméretűek, így több fiatal egyed, és ebből adódóan az elsődleges hasznosításuk feltételezhető. Egy alsó állkapcsi szemfog alapján egy nőstényt lehetett biztosan azonosítani. A többi csontból az állatok nemének meghatározása nem volt lehetséges.

A sertéseket alkalmasszerűen ugyan hosszú távra is tarthatták, így az esetlegesen nomád életmódot folytató közösségek állattartásában is szerepet játszhatott, azonban valószínűbb, hogy az avarok a helyi szláv népességtől vették át a sertéstartás szokását (DARÓCZI-SZABÓ 2009, 95).

Egy kézközépcsonton és egy orsócsonton ragadozó okozta rágás nyomát lehetett megfigyelni. Egyéb elváltozás (égés, vágás, megmunkálás, betegség) nyoma nem volt a csontokon.

Házikutyaából 8 db csonttöredék került elő. A legnagyobb mennyiségben a húsos végtagok csontjai szerepeltek, majd a fejtájék és végül az ujjpercek. A száraz végtag és a törzs csontjai nem kerültek elő (5. kép). Az állatok közepes testméretű, kifejlett példányok voltak. Egy esetben erős fogkopást lehetett megfigyelni egy idős (*maturus*) korú egyedhez tartozó állkapocs töredéken. Patológias elváltozás, égés, vágás nyoma nem volt a maradványokon. Előkerült azonban egy orsócsontból készített, 11,9 cm hosszú, a csont *proximalis* vége irányában elhelyesített és lecsiszolt ár (6. kép).

A négy, bárminemű elváltozás nyomát nélkülöző maradványok közül három (felkarcsont, singcsont, tibiotarsus, hosszúcsont töredék) fiatal házilúdé volt. Ezek a csontok a húsos régiót képviselik, némelyikük pedig a szárny csontjait alkotják, ami feltételezi a lúd húsa és tojása mellett tollzatuk hasznosítását is.

Kevés vadállathoz tartozó csonttöredék volt a lelőhelyen. Ez a húshasznú vadászat jelentőségének csökkenésére, alkalmi jellegére utal. E vad fajok jelenléte életmódjukból adódóan nyílt vegetációjú, ligetes-fás terseget feltételez.

Gímszarvasból öt csonttöredék került elő. Két ujjperc, egy húshasznú régióba tartozó combcsont, amelyek a vadhús fogyasztására, valamint a bőr felhasználására utalnak, emellett egy fejrégióba tartozó fog és egy megmunkált agancs töredék. Kifejlett egyedekhez tartozhattak. Patológias elváltozás, égés, vágás nyoma nem volt a csontokon. Az agancsvégből egy 8,4 cm hosszú, 1,4 cm átmérőjű, pont-kör díszes bogozót (?) készítettek (7. kép). A bogozó az átlukasztása mentén félbe törött. A felületén elszórtan számos, nagyjából 0,5 cm átmérőjű pont-kör látható, a hegye pedig fényesre kopott a használatból.

Vaddisznóból egy, a fejtájéki csontok közé tartozó szemfog volt a leletanyagban. Semmiféle elváltozás nem volt rajta tapasztalható.

A 83. objektumból mezei nyúl csonttöredékei kerültek elő. A vázrészek (2. kép) egy fiatal kora ellenére is igen nagyméretű egyedhez tartozhattak, és a húsos végtagokat, a száraz végtagokat valamint a törzset képviselték. A nyúlhús fogyasztása, esetleg a prémhasznosítás is valószínűsíthető. Patológias elváltozás, égés, vágás, megmunkálás nyoma nem volt a nyúlmaradványokon.

A földikutya maradványa megtartásából adódóan a többi állatcsonttal egykorúnak tűnik, nem csupán a lelőhely rétegeibe utólagosan befurakodott kisméretűnek. A földikutya ásó életmódot folytatnak, a sztyeppei növényzetet kedvelik, a megművelt, szántott területeket viszont elkerülik. A füves terület megléte a legeltető állattartást feltételezi, és mivel az objektumok között házak nem voltak, csupán árkok vagy gödrök, feltételezhető, hogy a lelőhelyen egy karámokkal körülkerített legelő lehetett.

Az egyes objektumtípusok csontanyaga

A lelőhely állatcsontot is tartalmazó avar kori objektumai között öt gödör, nyolc árok és három, kultúrréteggént megnevezett jelenség szerepelt (8. kép).

Szarvasmarha, kiskérődző, háziló és házisertés maradványok az összes objektumtípus anyagában jelen voltak. Ez is mutatja jelentős szerepüket a kor állattartásában. A legtöbb csont a kultúrrétegből származott, ami arra utal, hogy az elhullajtott csontanyag szabadon hevert a területen. Ezt támasztja alá a nagy számban előforduló kutya okozta rágásnyom a csontok felületén, valamint

a berepedezett csontfelszín. A házikutya maradványa csak a gödrökből és a kultúrrétegből származott. A vadak közül a gimszarvas a rétegekből és az árkokból, vaddisznó kizárólag gödrökből, a mezei nyúl és a földikutya csak a kultúrrétegből, a madarak pedig a rétegekből és az árkokból. A kultúrréteg állattani anyaga a leggazdagabb, így bennük a fajok nagyobb választéka található meg. A gödrök és az árkok anyaga szegényesebb, a háziállatokból a gödrökben, a vad fajokból az árkokban fordul elő több csont. A lelőhelyen nem állapíthatók meg a hulladék lerakására szolgáló helyek, mint a házakkal rendelkező falusias településeken általában, hanem a felszínen elszórtan helyezkedhettek el az állatmaradványok. Ez szintén — a földikutyával kapcsolatban már felvázolt — füves legelő hajdani meglétére utal, ahol csupán az állatok legeltetése, esetenként levágása történt. Egy állandóbb telep esetén a hulladékot nagy valószínűséggel nem szórták volna szét a járófelületen, hanem összegyűjtötték és elásták volna a gödrökben.

AZ ÁRPÁD-KORI OBJEKTUMOK ÁLLATTANI ANYAGA

A lelőhely Árpád-kori objektumaiból összesen hat csonttöredék és egy összefüggő vázrész került elő. A csontok töredezetek és rossz megtartásúak voltak. A háziállat fajok közül mindössze két darab szarvasmarha csont, egy kiskérődző csontja valamint egy kutya csaknem teljes váza (2., 9. képek) látott napvilágot. A nem meghatározható nagypatás (1 db) és kispatás (2 db) csonttöredékek pontosabb felismerése jellegzetes anatómiai jegyek hiányában nem volt lehetséges. A kis csontmennyiség miatt a korszakra vonatkozó értékelés nem adható.

Szarvasmarhából egy fiatal állat fejtájéki és egy feltételezhetően kifejlett állat száraz végtagok közé tartozó lábközépcsontja került elő. A fiatal állathoz tartozó szarvascsap a korszakra jellemző *brachyceros* típusú (Matolcsi 1975, 135) kicsi, alig ívelő, rövid. Elválkozás nyoma nem volt a csontokon.

Kiskérődzőből a száraz végtagok közé tartozó kézközépcsont került elő. Életkort nem lehetett a töredék alapján megállapítani. Elválkozás nyoma nem volt a csonton.

A kutya majdnem teljes váza az egyébként igen szegényes Árpád-kori csontanyagnak figyelemre méltó részét jelenti (9. kép). Az állat a baloldalára fektetve, nagyjából nyugat-keleti tájolásban feküdt az ovális alakú gödör alján. A gerincoszlop középső tájékán hiátus volt tapasztalható már a váz felszedésekor. Lehetséges, hogy az állatot kettévágva helyezték a gödörbe. Előkerült az állat koponyája (9. kép), az 1. és 2. nyakcsigolyája, valamint a gerincoszlopának további elemei, bordatöredékei, a jobb és baloldali lapockája, a mellső végtagok közül teljes baloldali, valamint a jobb felkarcsontja, a majdnem teljes bal hátsó lába, valamint a jobb sípcsontja, a kéz-, és lábközépcsontok, a baloldali sarokcsontja, és a jobb és baloldali csigacsontja. A baloldali combcsont teljes hossza (154 mm) alapján

egy 46,3 cm marmagasságú (KOUDELKA 1885), németjuhásznál kisebb, közepes testméretű, kifejlett kutyát lehetett rekonstruálni. A koponya kissé lekerekítettebb, homlokrésze rövidebb az Árpád-kori kutyákéhoz képest (VÖRÖS 1990, 118-128). A jobboldali sípcsont a *proximalis epiphysis* alatt megvastagodott. Ez a rendellenesség lehetséges, hogy egy csontdaganat miatti csontburjánzás következménye.

Az Árpád-kori kutya nem húshasznú állat. Ezzel szemben a kutyáknak jelentős szerepük volt a korszak hiedelemvilágában, így lehetséges, hogy hitbéli okok (pogány eskü, analógiás varázslás, östisztelet vagy totemizmus: Vörös 1991, 181-182) miatt temették el. Ha csak döggént elhajították volna, akkor a csontok sokkal inkább ki lettek volna téve a külszíni folyamatoknak, más állatok pusztításának, átforgatásnak, és valószínűleg szétszóródtak volna.

Hasonló, majdnem teljes vázat tartalmazó objektum számos más Árpád-kori lelőhelyről (temetőkből és településekről) ismert (VÖRÖS 1990; VÖRÖS 1991). Előkerült továbbá Budapest XIV. kerületében, a BTM Aquincumi Múzeumának Bosnyák téri feltárásán is egy gödörből egy majdnem teljes váz. A csontok itt is nagyjából anatómiai rendben feküdtek. Az Üllő 10. lelőhely 8. objektum kutyájához hasonlóan folytonossági hiány volt tapasztalható a test elülső és hátsó fele között. Mivel darabolásra utaló nyom nem volt a csontokon, ezért a test középső régiójában a talajban eltöltött idő roncsoló hatására lehet elősorban gondolni, de feltételezhető a hiedelmi okokból történő darabolás is.

Az egyes objektumtípusok csontanyaga

A lelőhely Árpád-kori objektumai között három gödör (8., 27., 28. obj.) és egy ház (20. obj.) szerepelt. A 8. gödör tartalmazta a majdnem teljes kutyacsontvázat. Az objektumok anyagából nagyon kevés, összesen hat csonttöredék került elő. Ezek közül kettő szarvasmarhából, kettő kistestű patásból, egy kiskérődzőből és egy nagytestű patásból származott. Mivel több leletanyag nem került elő a korszakból, ennyi csonttöredék alapján nem lehet megállapítani a csontok deponálódásának rendszeres helyét.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az avar korra keltezhető objektumok állatcsont anyaga a korszakra jellemző képet mutatja. Mivel házak nem voltak a területen, árkok azonban igen, ezért feltételezhető, hogy a területet csupán legeltetésre használták, talán a nyári időszakban. Ezt a feltételezést támasztja alá a megműveletlen, füves térségeket kedvelő földikutya jelenléte is a faunában. Mindössze két csonteszköz került elő, a kutya orsócsontjából (*radius*ből), készített és alkalmoszerűen használt ár és egy agancsból készült bogozó. A kutyacsontot tudatosan választhatták a tárgy elkészítésére, mivel más avar kori lelőhelyen (Szekszárd-Bogyiszlói út, Örménykút 54; kutya *ulnából*) is előfordult ebből az

alapanyagból készített ár (BARTOSIEWICZ 2003, 116). Úgy tűnik, hogy a kutyacsontok illetően használatának hagyománya lehetett az avar korban.

A szerény Árpád-kori csontanyag érdekességének számító kifejlett kutya majdnem teljes csontváza egy kutyatemetkezés lehetett, amely a hiedelemvilági okok miatt nagy jelentőséggel bírhatott.⁴

---

4 Köszönetet szeretnék mondani Dr. Bartosiewicz Lászlónak észrevételeiért, hasznos szakmai tanácsaiért, Dr. Tari Editnek és Dr. Rác Tibor Ákosnak (FMC), akik a csontanyag meghatározásával megbíztak, továbbá Dr. Gál Erikának (HUN-REN Btk, Régészeti Intézet) és Dr. Kovács Zsófia Eszternek, akik a madár-, illetve kisémlősmaradványok meghatározásában voltak segítségemre.

IRODALOM

BARTOSIEWICZ 2003

Bartosiewicz, L.: *A millennium of migrations: proto-historic mobile pastoralism in Hungary*. Bulletin of the Florida Museum of Natural History 44/1 (2003) 101-130.

DARÓCZI-SZABÓ 2009

Daróczi-Szabó, L.: *Pásztorhagyományok a filatorigáti késő avar kori településen – Pastoral tradition at the late Avar Period (AD 8th century) site of Filatorigát, Aquincum (Hungary)*. In.: Csontvázak a szekrényből. Válogatott tanulmányok a Magyar Archaeozoológusok Visegrádi Találkozóinak Anyagából 2002-2009. Szerk.: Bartosiewicz L. – Gál E. – Kováts I. Budapest 2009, 91-104.

DRIESCH 1976

Driesch, A. von den: *Das Vermessen von Tierknochen aus vor- und frühgeschichtliche Siedlungen*. München: Institut für Paläoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München, 1976.

KIESEWALTER 1888

Kiesewalter, L.: *Skelettmessungen am Pferde*. Dissertation. Leipzig 1888.

KOUDELKA 1885

Koudelka, F.: *Das Verhältniss der Ossa longa zur Skeletthöhe bei den Säugertieren*. In.: Verhandlungen des naturforscherden Vereines in Brünn. Bd.24.H.1. Brünn 1885, 127-153.

MATOLCSI 1975

Matolcsi J.: *A háziállatok eredete*. Budapest 1975.

TARI 2006

Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001-2006. Szerk.: Tari E. Szentendre, 2006.

TEICHERT 1975

Teichert, M.: *Osteologische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei Schafen*. In.: Archaeozoological Studies. Ed.: Clason, A. T. Amsterdam-Oxford-New York 1975, 51-69.

VÖRÖS 1990

Vörös I.: *Kutyáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon I. – Dog sacrifices and burials in Medieval Hungary I*. FolArch XLI (1990) 117-145.

VÖRÖS 1991

Vörös I.: *Kutyáldozatok és kutyatemetkezések a középkori Magyarországon II. – Dog sacrifices and burials in Medieval Hungary II*. FolArch XLII (1991) 179-196.

ANIMAL BONES FROM THE EXCAVATIONS AT ÜLLŐ, SITE 10 (AVAR PERIOD, ÁRPÁD AGE, MODERN AGE)

Most features excavated in the path of the then-future M0 motorway at Üllő, Site 10, date from the Avar Period. Besides, Árpád Age and modern phenomena have been identified there. In the Avar Period archaeozoological record of the site, cattle is preponderant amongst the domesticated species, while the proportion of wild species and remains is low. Bone tools include an awl made from a dog's radius and an undecorated detangler made of antler. Due to the low count, the Árpád Age and modern archaeozoological materials cannot be considered representative of the site. The Árpád Age record included cattle, small ruminants, and dog bones, while that of the Modern Period comprised the bones of a pig. Interestingly, the Árpád Age horizon yielded an almost complete skeleton of an adult dog, likely from a dog burial, which could hold significant meaning for people for reasons rooted in the beliefs of the time.

ÜLLŐ 10. LELŐHELY RÉGÉSZETI ÁLLATTANI LELETEI
(AVAR KOR, ÁRPÁD-KOR, ÚJKOR)

Állatfaj	Avar kor	Árpád-kor	Újkor	Kérdéses korú	ÖSSZESEN
Szarvasmarha (<i>Bos taurus</i>)	219	2	-	23	244
Juh/kecske (<i>Ovis/Capra</i>)	143	1	-	10	154
Juh (<i>Ovis aries</i>)	3	-	-	-	3
Háziló (<i>Equus caballus</i>)	91	-	-	13	104
Házisertés (<i>Sus domesticus</i>)	50	-	1	2	53
Házikutya (<i>Canis familiaris</i>)	8	1	-	1	10
Háziállat összesen	514	4	1	49	568
Gímszarvas (<i>Cervus elaphus</i>)	5	-	-	-	5
Vaddisznó (<i>Sus scrofa</i>)	3	-	-	-	3
Mezei nyúl (<i>Lepus europaeus</i>)	1	-	-	-	1
Földikutya (<i>Nannospalax leucodon</i>)	1	-	-	-	1
Vadállat összesen	10	0	0	0	10
Házilúd (<i>Anser anser domesticus</i>)	4	-	-	-	4
Madár	4	0	0	0	4
Nagytestű patás	230	1	-	16	247
Kistestű patás	78	2	-	1	81
Nem meghatározható összesen	308	3	0	17	328
ÖSSZESEN	836	7	1	66	910

1.

Objektum	Régészeti kor	Állatfaj	Vágrész
83	Avar kor	mezei nyúl	összetartozó vágrészek: baloldali pelvis, femur, tibia, ágyékcsigolyák
8	Árpád-kor	kutya	majdnem teljes csontváz: jobb és baloldali humerus, jobb és baloldali tibia, bal oldali radius és ulna, jobb és baloldali astragalus, baloldali calcaneus, majdnem teljes koponya, bordatöredékek, csigolyák

2.

1. kép: Az állatsont anyag régészeti korok szerinti eloszlása

2. kép: Üllő 10. lelőhelyről előkerült összefüggő vágrészek

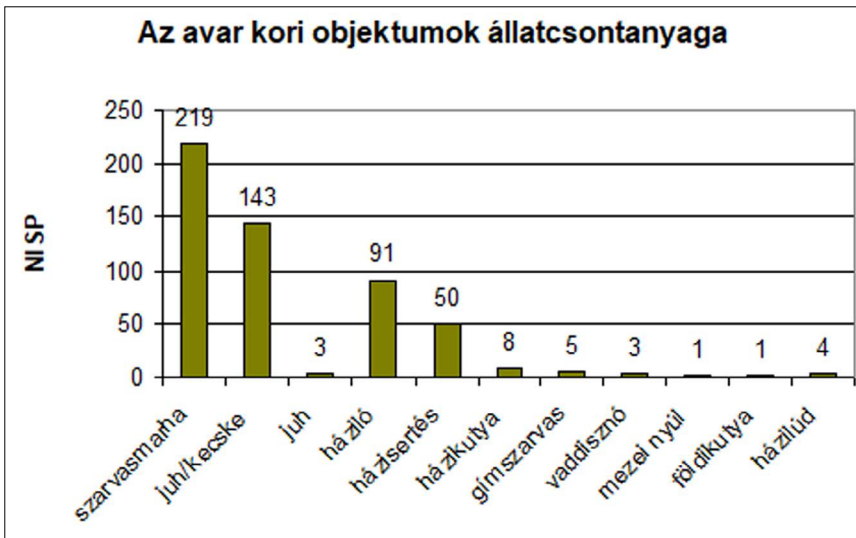
Fig. 1. Distribution of the archaeozoological material by historical period

Fig. 2. Partial skeletons (connected bones) from Üllő, Site 10

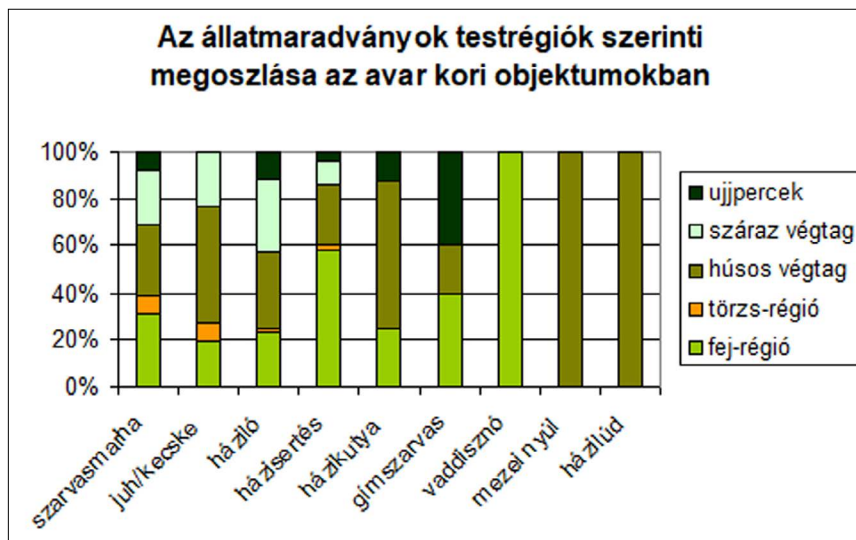
Állatfaj	Vázrész	Teljes hossz (GL)	Proximalis szélesség (BP)	Proximalis mélység (DP)	Diaphysis legkisebb szélessége (SB)	Diaphysis legkisebb mélysége (SD)	Distalis szélesség (BD)	Distalis mélység (DD)
Szarvasmarha (avar kor)	Phalanx I	56	25			23	23	
		53	28	34	24	21	27	27
		56	33	32	28	20	29	22
		58	24	29	23	16	25	18
		58	28	28	26	17	29	20
		53	25	29	21	17		18
		48	25	25	20	15	20	18
		50	23	29	20	17	23	18
	55	28	28		20			
	Phalanx II	30	27			23		
		36	27			22	25	
		36	24			19	20	
		37	29	30	23	22	24	25
		39	24	28	19	20	19	24
Kiskéródzó (avar kor)	Tibia (subadultus)	215			16	13		
Házisértés (avar kor)	Phalanx II	14	13		9		10	14
Háziló (avar kor)	Metacarpus	228		31	31	23	48	35
	Phalanx I	81	54	34		34	45	81
		83	56	31		33	46	83
	Phalanx II	45	53	30	44	22	49	27
		44	53	30	43	21	48	27
		47	49	32	40	22	45	26
	Calcaneus	100						
		95						
	Patella	67						
		66						
Házikutya (Árpád-kor – 8. objektum)	Radius sin.		17	12	12	7		
	Humerus sin.				11	10	28	23
	Humerus dext.				11	10	29	22
	Femur sin.	154			12	12		
	Tibia sin.				10	10	20	15
	Tibia dext.				11	10	20	15
	Metacarpus III sin.	57	7	11	6	5	7	8
	Metacarpus II sin.	49	8	8	6	5	8	8
	Metatarsus III dext.		7	10	5	6		
	Metacarpus V sin.	45	9	9	6	5	7	8
	Metacarpus IV sin.		6	10	5	5		
	Metatarsus				6	5		

3. kép: Az avar korra és Árpád korra keltezett csontok anatómiai méretei (mm-ben)

Fig. 3. Anatomical measurements (in mm) of animal bones from the Avar Period and Árpád Age horizons of the site

4.

5.

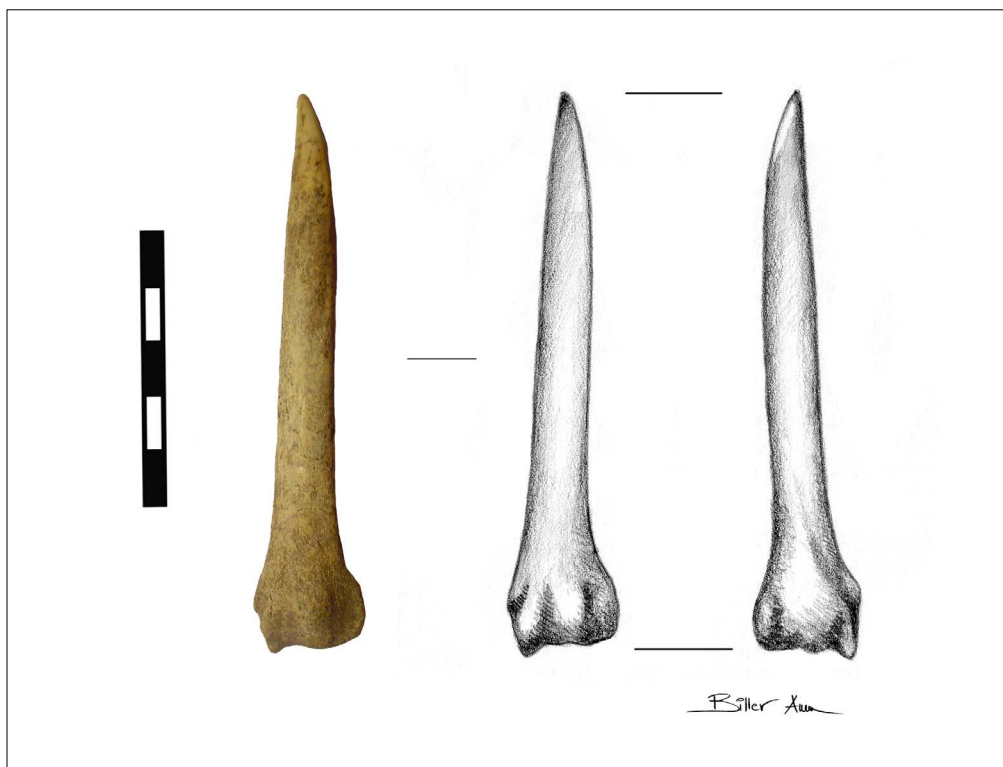
4. kép: Az avar kori objektumok állatcsontanyaga

Fig. 4. Archaeozoological material from the Avar Period features

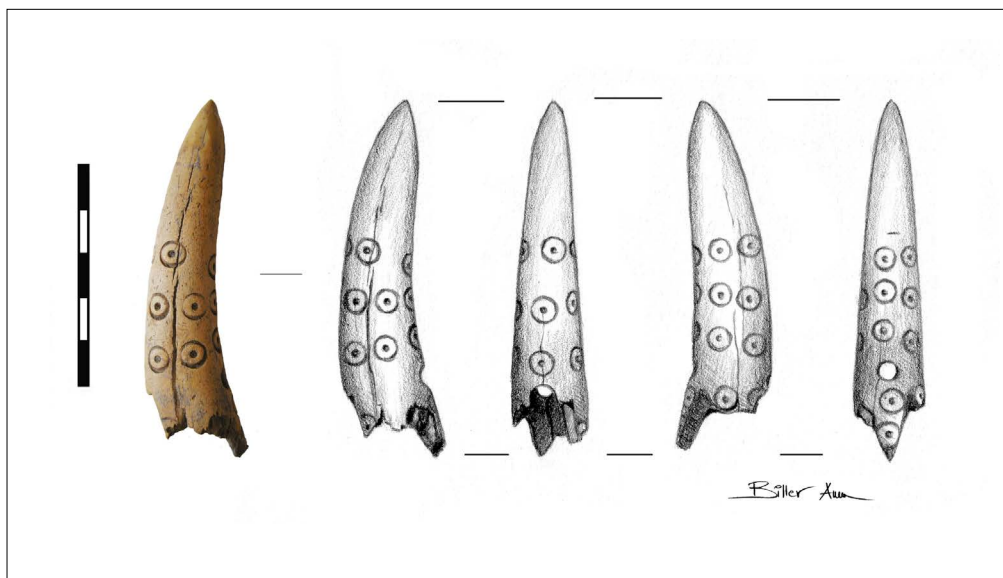
5. kép: Az állatmaradványok testrégiók szerinti megoszlása az avar kori objektumokban

Fig. 5. Distribution of animal remains by body part in the Avar Period archaeozoological record of the site

6.

7.

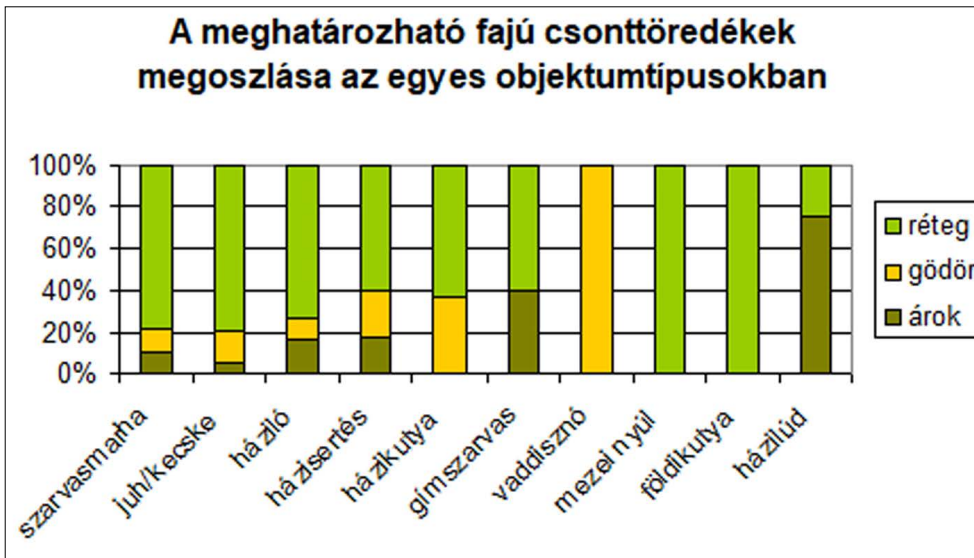

6. kép: Avar kori kutya orsócsontjából készült ár - 61. objektum (Fotó és grafika: Biller Anna Zsófia)

7. kép: Avar kori pont-kör díszes agancsból készült bogozó (?) töredéke - 61/1. objektum (Fotó és grafika: Biller Anna Zsófia)

Fig. 6. Avar Period awl crafted from a radius of a dog from Feature 61 (photo and graphics by Anna Zsófia Biller)

Fig. 7. Fragment of an antler detangler(?) with dot-circle decoration from Feature 61/1 (photo and graphics by Anna Zsófia Biller)

8.

9.

8. kép: A meghatározható fajú csonttöredékek megoszlása az egyes avar kori objektumtípusokban

9. kép: A 8. számú Árpád-kori objektum kutyacsontváza (ásatási felvétel) és a kutya koponyája felül-, és oldalnézetből (Fotó: Biller Anna Zsófia)

Fig. 8. Species distribution (based on identifiable remains) in specific feature types in the Avar Period horizon of the site

Fig. 9. Dog skeleton in House 8, an Árpád Age feature (field photo); above and side view of the dog's skull (photo by Anna Zsófia Biller)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

LIST OF ABBREVIATIONS

Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
AnthrKözl	Anthropologiai Közlemények (Budapest)
Antiquity	Antiquity. A quarterly review of archaeology (Cambridge)
ArchAust	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArhVest	Archeološki Vestnik (Ljubljana)
AR	Archeologické Rozhledy (Praha)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ASF	Archaeologica Slovakia Fontes (Bratislava)
BAR IS	British Archaeological Reports International Series (Oxford)
BBÁMÉ	A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
BMÉ	A Bihari Múzeum Évkönyve (Berettyóújfalu)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FAPr	Fontes Archaeologici Pragenses (Praha)
FolArch Folia	Archaeologica (Budapest)
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologia Hungarica (Budapest)
FÖ	Fundberichte aus Österreich (Wien)
FöldtKözl	Földtani Közlemények (Budapest)
HOMÉ	A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
IPH	Inventaria Praehistoria Hungariae (Budapest)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Közleményei (Nyíregyháza).
JPMÉ	A Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
MÁFIJ	A Magyar Állami Földtani Intézet Jelentései (Budapest)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME-StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MMgMK	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (Budapest)
MPK	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Wien)
NumKözl	Numizmatikai Közlemények (Budapest)
NMMÉ	A Nógrád Megyei Múzeumok Közleményei (Szécsény)
ŐsrégLev	Ősrégészeti Levelek – Prehistoric Newsletter (Budapest)
PA	Památky Archeologické (Praha)
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa (München)
PMÉ	Pápai Múzeumi Értesítő (Pápa)
PZ	Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon. – Archaeological Investigations in Hungary (Budapest)
Savaria	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SlovArch	Slovenská Archeológia (Nitra)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SovArch	Sovetskaya Arkheologiya – Российская Археология (Москва)
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
StudComit	Studia Comitatus (Szentendre)
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)

TISICUM	A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie (Bonn)
Varia ArchHung	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
WMMÉ	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZM	Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

átm.: átmérő

Fá.: tényleges fenékátmérő

fá.: mérhető fenékátmérő

fv.: falvastagság

h.: hosszúság

ltsz.: leltári szám

Ma.: magasság

ma.: mérhető magasság

m.: mélység

Pá.: tényleges peremátmérő

pá.: mérhető peremátmérő

sz.: szélesség

T.: tájolás

Vast.: vastagság

BTM: Budapesti Történeti Múzeum

ELTE BTK RI: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Intézet

FMC: Ferenczy Múzeumi Centrum

HUN-REN BTK RI: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet

MMGM: Magyar Mezőgazdasági Múzeum

MNMKK: Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ

TJM: Tornyai János Múzeum

BILLER ANNA ZSÓFIA

Budapesti Történeti Múzeum, Aquincumi Múzeum
1031 Budapest, Szentendrei út 135.
E-mail: biller.anna@aquincum.hu

FARKAS ZOLTÁN

Salisbury Régészeti Kft.
2040 Budaörs, Víg utca 57.
E-mail: farkas.zoltan@salisburykft.hu

DR. HAJDU TAMÁS

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi
Kar, Biológiai Intézet, Embertani Tanszék
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.
E-mail: tamas.hajdu@ttk.elte.hu
Centre for Applied Bioanthropology, Institute for
Anthropological Research
Ljudevita Gaja 32, Zagreb, 10 000, Croatia.

JÁSZBERÉNYI MÓNIKA

Ferenczy Múzeumi Centrum
2000 Szentendre, Fő tér 2-5.
E-mail: Monika.Jaszberenyi@muzeumicentrum.hu

---

†KALMÁR JÁNOS

DR. KÖRÖSI ANDREA

Magyar Mezőgazdasági Múzeum
1146 Budapest, Városliget, Vajdahunyadvár.
E-mail: korosi@mmgm.hu

KÖVÁRI IVETT

International Committee of the Red Cross
19 Avenue de la Paix, 1202 Geneva, Switzerland.
E-mail: kovariivett@gmail.com

NAGY NÁNDOR

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ
Nemzeti Régészeti Intézet
E-mail: nagy.nandor.norbert@gmail.com

PATAY RÓBERT

Ferenczy Múzeumi Centrum
2000 Szentendre, Fő tér 2-5.
E-mail: robert.patay@muzeumicentrum.hu

SZABADVÁRI TAMÁS

Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ
Régészeti Tár
E-mail: szabadvary.tamas@mnm.hu

TUGYA BEÁTA

Thúry György Múzeum
8800 Nagykanizsa, Zrínyi Miklós. u. 62.
E-mail: tbea82@gmail.com

